

VÁMBÉRY
ARMIN

KELETI
ÉLETKÉPEK

Vámbéry Armin

Liliom Arany

Vámbéry Könyvek

Vámbéry Ármin

KELETI ÉLETKÉPEK

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2011

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
tagja az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és
Könyvterjesztők Egyesülésének

A sorozat szerkesztőbizottsága

Apor Éva
Csirkés Ferenc
Dobrovits Mihály
Hodossy Gyula
Ivanics Mária
Kubassek János
Seres István
Vásáry István

A kötetet szerkesztette,
a nevek és szavak magyarázatát,
valamint az utószót írta:

SERES ISTVÁN

A könyv megjelenését
a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatta.

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– program Kultúra národnostných menšín 2011

ÚRAD VLÁDY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Copyright:
© Lilium Aurum, 2011
ISBN 978-80-8062-430-9

ELŐSZÓ

A mohamedán Ázsiáról eddigelé közzé tett munkáim sorrendjét tekintve, e lapoknak az – „Iszlám a 19-dik században” – című könyvem *előtt* nem pedig *utánna* kellett volna megjelenni. Részben már egy évtized előtt, részben pedig még Keleten való tartózkodásom alatt megírva, ezen egyes életképek egybegyűjtése és kiadásával már csak azért se siettem, mivel az efféle irodalmi foglalkozásra, tekintettel az igen gyenge írói képességemre, valami különös kedvet nem is éreztem.

Hogy azt most még is tevém, arra következő körülmények indítottak. Először egy tekintélyes külföldi könyvkidói társulat szívélyes felkérése, melyet nem utasíthattam vissza. Másodszor a huzamosabb idő óta főfoglalkozásom levő „Török-tatár nyelvek gyökszótára” mintegy szükségessé tette az elméleti tanulmányok birodalmából való kis kirándulást a gyakorlati élet mezejére. A török-tatár nyelvek bonctani értelmezése egy rendkívül érdekes és vonzó tárgy ugyan, de a változatosság még itt is lélekre és kedélyre egyaránt üdítőleg hat. Harmadszor, nem igen

nagy erőltetésbe fog kerülni mind annak, aki ifjú és férfi korában több ideig Ázsiában lakván, ott majd csak ott-honosan érezte magát, ama erkölcsök és szokások képét rajzolni, melyek eránt ő egykor annyi érdekléssel viseltetett, és melyeknek benyomásai még egy egész évsoron át sem mosódtak el az emlékezetéből. Minek is tagadnám; ifjúságom egész hevével csüngtem Ázsián és életképeinek egyes vonásai még most is kimondhatlan varázshatalmat gyakorolnak reám.

Íme, e jelen lapok rövid története, és ez szerint kérem a t. olvasót az Életképek tartalmát megítélni. Készsággal elkerülvén mindent, mi könyvemet nehezéssé teheté vala, fő törekvésem oda irányult: az egykori benyomásokat híven minden cicomázás nélkül visszaadni, és idegen forrásokhoz, mindössze kétszer vagy háromszor, oly esetben fordultam, ahol újabb észlelések saját tapasztalataimat kiegészítették. Mind hasonnemű eddigi irataimban, úgy ebben is a jelszóm – *Utile dulci* – vala; a gyakorlati életből merített tárgy kidolgozásában egy fő kellék az: egyszerű és népies előadási módor által az olvasókört lehetőkép tágassá tenni. Ázsia, úgy látszik, nem sokára azon világrész fog lenni, melyen a tettszomjas Európa nagy horderejű politikai, művelődési és társadalmi problémákat megfejteni készül, annál szükségesebb tehát, hogy a ködfátyol mind jobban és jobban emelkedjék, és hogy a keleti világ élete és szokásai annál ismeretesebbé váljanak.

Budapest, Március havában 1876.

V. A.

A HÁZ S A HÁZTARTÁS

„A halifák palotája aranytól, márványtól ragyogott; pompás mozaik fődte a falakat s padlózatot; a szökőkutak s vízesések susogó habja kellemesen hűsíté a levegőt s frissítő álmra csábított. Gazdag folyondár növények és árnyas fák lombja egy sereg dalos madárnak szolgált menhelyül. A termek aranyban, színpompában ragyogtak, gazdag, színes selyembe öltözött rabszolgahad hemzsegett a lakosztályokban, s a belső termekben a világ legszebb hölgyei voltak csoda-bokrétává összegyűjtve.”

Ezen szavakkal festi Kremer, a „Kulturgeschichte des Orients” szellemdús és tudós szerzője az Ommejádok palotáját Damaszkusban. A híres moszlim uralkodók palotáiról ép oly ragyogó, színgazdag képek maradtak fenn, melyek a távol múlt mesés pompájáról regélnek, s ez nem túlzás; mert a mórok nagyszerű építményei Spanyolországban, az abbaszidok monumentális épületei Bagdad-

ban s a Timuridákéi Közép-Ázsiában és Indiában egyedül álltak a világban s minden tekintetben megérdemlik az utókor osztatlan bámulatát. S mégis tévedünk, ha az egykori nagyság és hatalom ezen nagyszerű emlékeiből a jólét s gazdagság általánosságára következtetünk, s még nagyobb tévedés, ha a keleti pompa e pazar bizonyítékai szerint, melyek egy rég múlt korhoz tartoztak, ítélni akarunk Kelet mai viszonyai fölött.

A Kelet ma már csak egy történelmi fogalom, s amely magasan túlragyogják Szuleimanie, Herat, Szamarkand és Agra romjaikban is még nagyszerű építményei, a körülöttek álló kunyhókat, a „király s koldusról” szóló szomorú mondát illusztrálva, épp oly rikítóan feltűnő az ellentét a hajdankori és mai Kelet közt, oly mérhetlenül távol áll, a tulajdonképpen keleti világnak szomorú valósága, azon fényes képtől, mit arab mesék által táplált képzeletünk a tündér Oriensről magának alkotott.

Ha Konstantinápoly vékony deszka épületeiről van szó, általánosan azt szokták mondani, hogy a törökök Európában csak tanyáznak. Azt hiszem, még tovább is mehetnénk s e szójárást általánosítva azt mondhatnók, hogy az ázsiaiak mindannyian csak tanyáznak, mert akár deszkából készült, akár agyag- s kavicsból emeltetett, a mohamedán világ magánlakháza még a legelőkelőbb városokban sem tekinthető európai fogalom szerint „háznak”. A fentemlített világ nyugati részében, s legkivált ott, hol a bizánciak építkezési modora és kényelemhajlama úgyszólván kényszer hatással volt a muzulmán hódítókra, – ott legalább külsejére nézve, a ház leginkább felel meg a szó európai fogalmának. Az emeletek, a számos, nagy, természetesen sűrű rostélyal ellátott ablakok az utcai homlokzaton; a tetőzet, tornácok, kapuk – minden Nyugatra emlékeztet, de újból ismétlem, hogy csakis külsőleg, mert alig lépünk az épület belsejébe, Kelet egész, meztelen, lakájtalan sajátsága áll előttünk. Mindenütt ijesztőleg üres termék, de minél tágasabb, minél üresebb a hely, annál kellemesebbnek látszik lakójának, ki ízlése ebbéli irányának legnyomatékosabban

ád kifejezést az ismert közmondásban: „Tág és kényelmes termekben jobban esik az ütleget, mint szűk helyiségben az étel”. Még a leggazdagabbaknál is az egész bútortart egy díványból áll, mely a helyiség három falán végigvonul, s ha imitt-amott a padlót finom szőnyeg nem borítaná, teljesen lakájalannak tünnék fel a hely.

„Ti európaiak”, hallám többször mondani, „annyira megtöltitek szobáitokat bútorokkal, hogy mozogni is alig bírtok bennök”. Azonban ebből még nem következik, hogy a keleti ember szabadabban mozog lakásában, mint mi. Összekucorodva ül dívánja valamely szegletében, s csak szeme gyönyörködik a szoba tágasságában. Az ily lakás se nem vonzó, se nem kellemes, se nem csinos; de még az égalji követeléseknek is csak bizonyos viszonyok alatt felel meg. Habár nyáron kényelmet és kellemet nyújt, télen annál elviselhetetlenebb, s még most is összeborzadok, ha az átdidergett téli napokra, s mi rosszabb, téli estékre gondolok, melyeket Stambulban, volt miniszterek házaiban töltöttem. A mangal (kőszén-üst) melege, csak a prémes ruhájába burkolt keletinek elegendő, mely azonfelül igen hamar el is illan a vékony deszkafalak hasadékaiban; s nem egyszer történt meg rajtam, hogy reggel, az ablak mellett kiterített ágyam takarójáról, össze kelle szednem, s el kelle távolítanom az éjen át az ablakon s deszka-hasadékokon keresztül behatolt havat. A nyugati befolyás erősebb hullámozása csak legújabb időben idézett elő némi változást az előkelő törökök házában. Kanapékat, székeket, karos székeket és asztalokat szereztek, de inkább a divat, mint rendes használat kedvéért, mert a minder (a dívány körülbelül négy láb széles matraca) puha, ruganyos ülése sokkal kényelmesebb pihenőt nyújt a keletinek, mint a szék, hol lábait maga alá nem vetheti, hanem azokat lefüggő helyzetben kénytelen hagyni, mi fárasztó s lankasztó hatással van rá, minek következtében a szék csak „keresztény karónak” nevezetik.

Azon mérvben, amint Törökországtól el, Ázsia belseje felé haladunk, a ház tetszetősb külseje egyre jobban el-

satnyul, a szándékos rejtőzködés jellegét véve fel, mely egyrészt a háremszokások, másrészt azonban a hatóságok előtti rettegésnek természetes következménye. Ott, hol túlzott s hamisan értelmezett erkölcsiségből a nőnemet féltve elzárják az idegen szem elől, s hol gazdagság és jólét a zsarnoki elnyomatás főokát képezik, ott igen érthető, hogy a lakház külsőleg csak rideg, megviselt, esőverte s rongálta agyag falakat mutat fel, míg belseje gyakorta fényűző pompával és fénnel van felszerelve. E sajátság legkiválóbban Szíria és Perzsia némely városában észlelhető, melyek ennél fogva némileg igazolják is a nyugaton általánosan elterjedt hitet Kelet mesés pompájáról s kényelméről. Meglepő már az első látvány is, amint a sötét, szűk kapuból belépünk a tág udvarra, melynek közepét rendszeren egy hosszúvás vízmedence foglalja el. A kis kerti ültetvények e helyen kiválóan kellemes hatást tesznek, s ámbár az udvar három oldalán végig vonuló teremk itt is tökéletes ürt tüntetnek fel, a falaknak gyakorta gazdag díszítményei, madarak, virágok, sőt Perzsiában nőalakok pompás festményei, a valódi keleti cifrázat jellegével bírnak. A régi divat, a szobák mennyezetét gazdag aranyozással, pompás arabékekkel s berakott tükörüeggel elhalmozni, csak Ázsia belsejében tartotta még némileg fenn magát, s valamint hajdan, úgy még ma is csak a perzsák bírják teljesen ezen ékítményezés művészetét. Rendkívül feltűnő az európaira nézve, a mi divatlapjaink színezett divatképeinek roppant mennyisége, mely a perzsa szalonfalak díszítésére használtatik. Később értésemre jutott, hogy e képekkel külön kereskedést űznek.

Mi a szíriainak és a turkesztáninak az *Aivan* nevezetű nagy csarnok, melynek az udvarra néző oldala egészen nyitva áll: az a perzsának a *Talar*, egy tág, szőnyegekkel borított terem, melynek előoldalát egy művészileg s ízléssel faragott ablak képezi, mely télen-nyáron nyitva áll s kilátást enged a kerti ültetvényekre s vízmedencékre. Itt fogadtatnak a vendégek, itt végeztetik a napi munka, s itt szokta a keleti ember elfeledni gondjait, midőn óráig

elmerengve bámulja a zöld pázsit bársonyát s a fodrozatos víztükör képleteit, amint az arab versben írva áll:

„Szelaszetun jezilu’ min el kalb el huszn,
El Mai dsani el hadhravat ve vedsih ul huszn.”

Csak három dolog úzi el a bűt:
A folyóvíz, a zöld pázsit és a szép arc.

Mit nyáron a pázsit s a víz, azt télen a tűzhely nyújtja. „*El nar fakibat es sita*” (a tűzhely a tél gyümölcse), mondja az arab, természetesen a szó keleti értelmében fogva fel a tűzhelyet, mely szigorúbb éghajlatunk követelményeinek semmiképpen sem felelne meg. Akár a Mangal vagy az Odsak (kandalló) mellett ül, az európai egyik oldalán mindig fázik, míg a másik félig megsül, feltéve, hogy nem követi a keletiek példáját, kik meleg ruhákba s bundákba burkoltan órákig a legcsekélyebb mozdulat nélkül maradnak vesztve egy és ugyanazon helyen, – mi európai embernek bizonyára minden hidegnél nagyobb kín lenne. Még ismeretlenebb reánk nézve a *Tandur* használata; ez oly szerkezetű szénmedence, melynek melege, erősen gyapozott takarók által összpontosítatik; s e takarók alá bújik el olykor az egész társaság, elannyira, hogy csak a fej s a kezek láthatók. A Tandur, kizárólagosan nők által használt melegítő szerkezet, s a keleti kényelem non plus ultrája a hideg évszak tartama alatt. Kézimunkáról vagy egyéb foglalkozásról természetesen szó sem lehet ily alkalommal, s a drága idő énekkel, beszélgetéssel s alvással, vagy pedig mesék s szent történetek hallgatásával fecsértetik el.

Habár kül- s belfelszerelésénél fogva, a keleti ház legtávolabbról sem felel meg a pompa s fényűzés eszméjének, mégis tagadhatatlan, hogy a kényelemre s ezzel kapcsolatban bizonyos egészségtani követelményekre nagyobb súly fektetetik, mint nálunk, Nyugaton. Már az a körülmény is, hogy az egész mohamedán Ázsiában mindenki saját házá-

ban lakik, kiváló előny az európai nagyvárosokban dívó kaszárnya-rendszerhez képest. Ehhez még más előnyök is járulnak; például a tág udvarok, a sok vízmedence, ahol csak alkalmazható, s mi különös említést érdemel: a nyaralók általánosabb és gyakoribb használata. Az időnkénti lakásváltoztatás ott épp oly életszükség a városi, mint a szegény pusztai lakóra nézve. Mindenütt, még a perzsa nyelvű népeknél is használatban van a Jajlak és perzsa Kislak – nyári és téli lakás – értelmezése, mi legbiztosabban bizonyítja e szokás turáni származását, s elvitázhatatlan tény, hogy a nyaralók választásában és minőségében a törökök még ma is a legmagasb fokon állanak.

A Zerefsan és a Murgab melletti gyönyörű kioszkokról ugyan már csak történelmi emlékek és pompás romok tanúskodnak, azonban a Boszporusz-parti Jali-k még ma is utánozhatatlanok a magok nemében, s kellemre s kényelemre nézve felülmúlhatlanok. Alig egy órányira a városi háztengertől, hol a tikkasztó melegben még a pókháló sem lebben meg, a „jali”-kban a hűsítő északi szellő élvezhető, mely olykor még melegebb öltönyök felvételére is kényszerít. De mily bűvös-bájosak az esték és mesés nyári éjek! Nem létezhetik magasztosabb élvezet, mint ha valamely júniusi vagy júliusi estén, a nagy kikötő-lépcsőről (iskelleről) a tengerpart legszéléről, egy boszporuszi éj csodaszerű képét bámulhatjuk. A végtelen csillagos boltozat fénye versenyt ragyog a tiszta hullámtükör mélyében tükröződő égitestek csillogásával. Lehetetlen el nem merengeni e tündéries képen, s ez édes merengést, legfeljebb ha olykor az éji csendben távolról visszhangzó evezőcsapások zaja szakítja meg, vagy az éjjeli imára hívó müezzin bánatos, szívhezható hangja. „Asz szalatu khair min al naum!” („az ima hasznosabb az álomnál!”), hangzik le a sugár minaretről. De hiszen jó muezzin, kinek is jutna eszébe, szemet hunyni itt, hol az ember ébren is a legbűvösebb álomba merül! Ha az ég borult, a tenger lakosai némi kárpótlást nyújtanak a hiányzó csillagfényért. Fénybarázda jelzi minden legapróbb halacska útját a gaz-

dag villany tartalmú hullámokban. Élénk játékaikat s mozgólataikat, mint az aquariumban a cikázó fény-vonalok szerint lehet szemmel tartani, s ki lenne képes, a delphin vagy kardhal vadászati életét hűségesen leírni? Először néhány cikázó sugarat látni a vízben; ezek egy menekülő halcsoport előrenyomuló csúcsai; nemsokára az egész hadzöme közeleg, miriád csillagból szétsugárzó fényár alakjában, s ezek után iramlík nyílsebesen a tömör fényóriás, a kardhal, maga előtt kergetve a rezgő kis csillagok, a kis halacskák végtelen raját, míg végre közéjük törve halál s végeszedelem jelzi minden egyes mozgulatát.

Órákig tudtam elnézni ezen érdekes látványt, s őszintén bevallom, hogy a Boszporusz partján való tartózkodásom, (éveken keresztül a nyarat Kalindzsiában, az ázsiai parton töltöttem egy kies villában) kalandokban s vándorlásokban oly gazdag életemnek legédesb emlékei közé tartozik.

Képünk nyájas fényoldalaitól elpártolva, most annak árnyoldalait kell szemügyre vennünk. Ezzel az egész Keleten, de leginkább a moszlim világban szigorúan fenntartott s keresztülvitt elválasztatásra célzok, mely a két nem közt létezik, s melynek természetes következménye az, hogy a ház s család két részre oszlik. *Hárem és szelamlík* (t. i. a tiltott, elszigetelt hely és a fogadási terem), mint a törökök nevezik, vagy *enderun* és *birun* (külső és belső), ahogy a perzsák mondják, látszólag mit sem mondó szavak, jelentőségük mégis mélyen, de igen mélyen behat a keleti élet velejébe, mert a házban magában, valamint a kül és belső életben is oly botránykövet képeznek, melybe minduntalan beleütközünk. A választófal szegényeknek egy egyszerű függönyből áll, a gazdagoknál azonban több, *mabetin* nevezetű előcsarnokból, melyeken keresztül lehet csak bejutni a szentélybe, s melyeknek küszöbét ennél fogva idegeneknek nem szabad átlépniük. Csak betegség esetében szabad az orvosnak vagy látogató barátnak e határt átlépnie, de ez esetben is az őt megelőző herélt hangosan kiáltja: a „*Kimsze olmaszint*” (senki se legyen az útban).

E kiáltás az esetleg a folyosón levő nőknek szóló „sauve qui peut”. Amint e szavak felhangzanak, mindenki ijedt sietséggel rohan az ajtók, vagy valamely rejtékhely felé, mintha csak kérlelhetetlen ellenség lenne sarkukban, s ha valamelyiknek még sem sikerül az elillanás, arcát félősen kezeibe rejtve, egy szögletben meghúzódva, hátat fordít a betolakodónak.

Belső felszerelésére nézve a nők lakosztálya csak keveset különbözik a szelamliktól, néhány nyugat-európai bútordarabot, s más „a la franca” újításokat kivéve, melyeknek meghonosítását azonban a rendesen konzervatívabb szépnem, meggátolni igyekszik. Miután az előkelőbb osztályoknál a hárem külön konyhát visz, külön éléskamrákkal, cselédséggel stb. ... bír, mi a mohamedánoknak nagyon megnehezíti a házasodást, – a ház e része természetesen nagy költséget igényel, s aránylag még sem nyújt kellő előnyöket. Igaz, hogy kellemetlen vendégek, vagy még a zsémbelő házastárs előtt is könnyen meglehet szökni, anélkül, hogy azért távozni kellene a házból, vagy az üldöztetés lehető lenne. Amellett, a hárem a vallási képmutatásra nagyon alkalmas, amennyiben pl. a szigorú ramazán böjt alatt, titokban igen jól étkezhetni, anélkül hogy azért az illem ellen vétkeznék, vagy férfi szolgálai előtt magát hitetlennek deklarálná az illető. Meglehet, hogy a hárem még más, előttem ismeretlen előnnyel is bír, de mennyire megsemmisülnek mindezek, ha párhuzamba állítatnak azon mély szakadással, örökös egyenetlenséggel, mit e természetellenes szokás Ázsiában létesített, s mely elejétől fogva lehetetlenné tette az európai fogalom szerint „*otthont*”, a házastársak összetartását és lelki rokonságát s a családi élet megváltó, édes érzetét és lényegét.

A háztartás általános jellegének ziláltsága, benső értéktelensége s a családi kötelékek lazasága legjobban tükröződik a nagy szolgahadban, melyet Kelet gazdagai tartanak, hogy általa tekintélyt, bámulatot és kényelmet szerezzenek maguknak. Oly társadalomban, melynek alaphangja a csúszás-mászás s alázatosság, különben ne-

héz volna meghatározni, tulajdonképpen hol kezdődik a szolga. Török körökben a szolgaság a *Kaftan Agászínál*, vagy Kjjánál kezdődik; az első, a szó valódi értelme szerint, fő-felügyelő, inkább hivatalnoki színezettel bír, míg az utóbbi, névszerint a házgondnok, a háztartás vezetésével van megbízva. Mindkettő természetesen csak igen kevésbé szolga – körülbelől olyan rangon állnak, mint a nyugati majordomo és intendánsok –, ámbár mindkettő alsó fokú szolgálaton kezdte, uruk jóvoltából emelkedtek és híztak, sőt gyakorta gazdagabbak saját uruknál, csak hálából, szerénységből, vagy az álszínűség és illem árca alatt viselik még a szolga nevet, s csak kivételes esetekben lépnek föl állásuk gyakorlatában, mi legföljebb is egy ital víz, vagy a csibuk átnyújtásából áll. Közvetlenül az említettek után Törökországban a pipák, a fehérmű és kávé-tűzhely gondozói, s a ruhatár felügyelői következnek, kik ismét egy bizonyos mennyiségű szolga fölött uralkodnak, melyeknek egész zöme, még a legszerényebb viszonyok alatt is nem lényegtelen kart képez.

De még ez nem felel meg a török vagyonosság követelményeinek, mert mellesleg még néhány felszabadított rab-szolgával is kell bírni, kik fogadott gyermek gyanánt élet-fogytig tartó évi járadékot kapnak, bár meglett korukban a háztól megválnak; fiatal korukban azonban urukat, mint az árnyék, kénytelenek lépten-nyomon követni, elannyira, hogy az utóbbi (húsz évvel ezelőtt legalább még divat volt ez), még a legigénytelenebb sétában is 5-8 utána bicegő szolga által kísértetik.

Mindennek dacára, a törökök még szerények s igénytelenek szolga személyzetük számára vonatkozólag, ha azt a perzsa háztartás követelményeivel párhuzamba állítjuk. Itt az urat, ha sétálni megy, egész sereg szolga előzi meg s egy másik sereg szolga követi; sőt nagy tekintélyű urak valóságos „*avantgarde*”-dal járnak, mely rongyos, néha nyomorék és fizetetlen szolgálkból állva, a *mirza* vagy khán előtt halad. „Szerencsét keresni”, Iránban annyit jelent, mint valamely nagyúr kíséretéhez csatlakozni. Ezt szó

szerinti értelemben kell venni, mert az illető úr néha he-
tekig szokott a városban ily szolgasorok közt megjelenni,
anélkül, hogy annak csak felét is ismerné, vagy pláne még
fizetné is. E poroszlófaj ily módon, úgy szólván a börzé-
re viszi kutya természetét; napokig azon mesterkél, hogy
az úr tekintetét magára vonja, s ha végre sikerült ezt az
úri pillantást egy percre lefoglálnia, azon édes reménnyel
táplálkozik, hogy a végleges alkalmaztatás kilátásban áll.
Hogy az aratásnak aztán meg kell felelnie a fáradságos
vetésnek, az üres gyomorral való sétálgatásnak és hosszas
várakozásnak: az magától értetődik. Az alkalmazott oly-
kor kötelessége szerint hűségese urához, azonban mindig
kész, ura rovására, törvénytelen úton meggazdagodni. Már
a Boszporuszon is megütközik rajta a szemlélő, miképp
tűrheti az úr jó képpel, hogy csak százakkal fizetett szol-
gája ezreket költ, s amellett házakat s jószágokat is szerez.
Perzsia még mélyebben áll e posványban, mert ott a szol-
ga felvételekor egész nyíltan alkudozik a rendelkezésére
álló *medakbil* (törvénytelen jövedelem) fölött. Egész bona
fide, megkérdezi urát, mennyit szabad évenként lopnia? Az
úr ennyit, meg ennyit határoz, azonban az ígért szabada-
lomban gondja van rá, hogy magának fenntartsa a lehető-
séget, saját szolgáját megcsalhatni s kijátszhatni.

Ha már most az kérdezzük, mily hasznót, mily kényel-
met talál az úr e nagy mennyiségű fizetett és fizetetlen
szolgában, valóban nehéz a kérdésre kellőleg válaszolni.
– Általán véve, e henyélő gyülevész csapat fenntartásában
a személyes kényelem nem jön tekintetbe annyira, mint
a vágy, nagy szolgaszemélyzet által, bizonyos tekintélyű
udvartartással ragyoghatni. Aztán a sok éhenhaló szegény
fenntartójának, gondviselőjének óhajt tartatni az illető,
anélkül, hogy helyet adna azon eszmének, miképp az ily
emberséges célok helyén voltak ugyan a moszlim társa-
dalom anyagi fénykorának idejében, azonban annak mai
állapotával, az általános elszegényedéssel és nemzeti ha-
nyatlással, többé nem egyeztethető meg.

Társadalom és állam egy és ugyanazon bajban szenvednek; mindkettő a szükségesnél jóval több munkaerőt fogad szolgálatába, mindkettő rosszul tartja és fizeti az alkalmazottakat, s mindkettő ennél fogva egyaránt hozzájárul a saját hanyatlásukkal együtt járó elősködő faj támogatásához.¹

JEGYZETEK

¹⁾ A konstantinápolyi magas társaság szolga személyzetét, külön s kimerítőbben írtam le: „a magas porta és annak oszlopai” című szakaszban.

A CSALÁDI ÉLET

A múlt szakaszban festett képhez ezúttal a mindennapi és családi élet leírását kívánjuk csatolni. A kettő oly viszonyban áll egymáshoz, mint test és ruha. A kettő tökéletesen illik egymáshoz; mert ha már a ház és külső háztartás meglepő, de mindig kellemetlen hatást tesz az európai szemlélőre, a családi élet látása, – ha ugyan az együttélés keleten megérdemli, e szép elnevezést – okvetlenül nyomasztólag hatványozza e lehangoló benyomást. Valamint a nagy és üres termek látogatásakor, úgy itt is bizonyos gyanús, hideg érzés lep meg bennünket, oly elidegenítőleg hideg érzés, mit a szerelem, gyöngédség és egyetértés kedélyderítő sugara nem enyhít, mert a nyugati életnek vonzó, nyájas családi képe, itt Keleten, titokzatosan el van fátyolozva, sötét s a borzadályig rideg.

Látogasson meg velem a szíves olvasó korán reggel egy török házat.

Néhány tompa kopogás hallatszik a dolab-on, egy kerek, sajátlagos szerkezetű szekrényen, melynek hangja által a szolgálknak s legfőképp a ház azon tagjainak adatik jel, kiknek a háremküszöb átlépése nincsen megengedve. A kopogás a *Dolabon* mind hevesebben ismétlődik: erre nemsokára egy szolga nehéz léptei hangzanak a folyosón, s egy rabnő azon fontos hírt közli vele, hogy a ház ura elhagyta ágyát, megfürdött, s most a szelamlikot szándékszik magas jelenlétével boldogítani, hogy ott reggeli csibukját szíhassa. Ezután rövid szünet áll be. Nemsokára elterjed a hír, hogy a pasa, bey, efendi, khán, vagy mirza „kijött”, miáltal gyöngéden kifejeztetik a női lakosztályból a férfi lakosztályba való átvétel. A kiáltás: „kijött az úr!” talpra állítja a szolgálhadat. Egy csibuk-, nargileh- és csilimszolga nehézkesen végigbiceg a folyosón ura szobája felé tartva, majd álmos szemeit dörzsölgetve, majd teljes tüdejéből fújva a tüzet, melynek rendeltetése a narkotikus mérget megeleveníteni. Utána következik a kávé- vagy tea-szolga, mert bárha a háziúr a háremben már egyszer hódolt ezen élvezeteknek, a szelamlikban azokat mégis ismételnie kell. Ami amott történt, az itt nem történtnek tekintetik, s ámbár ott már egyszer felébredt, itt mégis újból fel kell ébrednie. Anélkül, hogy köszönne, vagy köszöntetnék – mert a szolga nem üdvözli urát, s viszont attól sem vétetik figyelembe –, a keleti étiquette követelményei szerint, most nagyokat kell húznia úgy csibukjából, mint a felszolgált italból. – Alig tett eleget ebből kötelességeinek, már a *vekil kbards* (a majordomo) közeledik, vagy pedig a *khazinedar* (kincstárnok), és rőfnyi hosszú írott számlákat rak ura elé, ilyen vagy amolyan háztartási ügyre nézve engedélyt kérve, vagy pedig aláírását, ugyanis pecsétlenyomatát kívánva, hogy a családi bankárnál pénzt vehessen fel. Mert nem szabad elfelednünk, hogy a háziasszony kötelességei Keleten a háziurat illetik. Álmos, kedvetlen arccal futja át a különböző háziköltségek hosszú számsorozatát, azonban még nagyobb ellenszenvvel nyúl végre a selyem zacskó után, melyben a különféle pecsétnyomók

tartatnak, s mit csupasz mellén viselve, még saját gyermekei előtt is rejtve tart, s még éjjel sem tesz le, egy percre sem. – A számadás helybenhagyatik, a pénzutalványok kiadatnak, mialatt a keleti házúr folyvást nyög és sóhajtozik. Jól tudja, hogy a számlák egyes tételeinek fele, vagy legalább harmada csalás; jól tudja, hogy az az ember, kit tíz-tizenöt év óta tart házánál, szemtelenül meglopja és ezután is lopni fog; mindez nem titok előtte. Mert az illető szolga havonként 200, 250 piaszter fizetést húz, míg 500, sőt gyakorta 1000 [piasztert] is szokott költeni. Mellékesen nem foglalkozik semminemű üzlettel; tehát hol vette, ha nem lopott? A török sóhajt e tényálladék felett, azonban nem változtat rajta. Azzal vigasztalja magát, hogy az észrevétlen lopás nem fáj neki, s véleménye szerint jobbnak tartja: „ha a legyet, mely vérevel teleszította magát, tovább engedni színi, mintha ennek elűzése, vagy agyonütése által egy másik, éhesebbnek helyet ad!”

Az állami életben éppen ilyen állapot uralkodik. 500 piasternyi havi fizetésű hivatalnokok 1000 költenek stb. ... A szultán vagy sah látja, hogy ez vagy amaz minden üzleti, minden műiparbeli foglalkozás nélkül, egyedül csak szerény fizetésére utalva mégis hallatlan gazdagságra emelkedik. Itt-ott, de leginkább a távol keleten, olykor megragadják az ily legyeket melyek már jól teleszítették magukat, s egyszerre lecsapolják belőlük a csöppenként gyűjtött vért. A Boszporusz partján azonban szégyenlik az ilyen barbarizmust s egy török közmondás azt mondja: „Padissahhin mali deniz, Jemejen domuz” (*A padisah gazdagsága tenger, s ki nem iszik belőle, disznó*).

De elég volt erről a fényes nemzetgazdászatról! Lásuk inkább, mi történik később a házban. A fárasztó számadások és adósságcsinálás után pihenőül egy második pipára gyújtatik. A *dolab* hangja is újra megzendül. Egy éles, fiatal hang egy szolga után kiabál, rendesen a legidősebbet, legbizalmasabbat hívja elő, hogy a fiatal beynek, ki most már szinte elhagyni készül a háremet, kezeit nyújtsa, s atyjához vezesse. A szolga a függöny elé

áll, mely a hárem ajtaját rejti el, s kezeit a függöny mögé dugva előhúzza onnan a fiut, vagy néha több gyermeket is egyszerre, akik ezután, friss öltözetükben a papának bemutatgatnak s már négy-öt éves korukban csak többszöri felszólítás és engedély után ülnek le; mert keleten a gyermeknek atyja iránti tiszteletből állva kell maradnia annak jelenlétében, – tiszteletből, mely gyakran a szeretet helyét is elfoglalja, s mit mégis már zsenge korában a gyermek lelkébe csepegtetnek.

Miután a gyermekek visszavonultak, akkor kezdődik a tulajdonképpeni munkaidő, mely tizenegy óráig, vagyis reggeli, vagy tán jobban mondva ebéd idejéig tart. Ez az időszak a legélénkebb a keleti ember házában, kit a legcsekélyebb munka is hamar kifáraszt, s csak az első reggeli órákban képes teendőit bizonyos elevenességgel s gyorsasággal végezni. Akár Konstantinápolyban, akár Teheránban, vagy másutt keleten, ez időtájban az úr legbiztosabban található hon. Ha tisztviselő, mely cím s állás egyébiránt minden magasabb rendű keletit megillet, akkor alsóbb rendű hivatalnokait fogadja ez órában. A szelamlík előcsarnoka a járókelő látogatók számos szolgálival telik meg, a szobákban a füstölgő pipák sűrű füstje földig áll már, azonban a húsz-harminc jelenlévő vendég alig ad annyi életjelt, alig tartja fenn a társalgást oly mértékben, mint az két-három európainál, s főképp dél-európainál történnék. A felindulás határozottan ellenszenves, gyűlölt egy lelkiállapot a keletieknél, s épp oly gondosan kerül, mint ahogy minden szükségtelen testi mozgást kerül. Ellentétben a mi fogalmainkkal, a testi s szellemi nyugalmat az egészség legelső s legfontosabb kellékének tartja. Sajátságos bár, de tény, hogy ezen urak, nehézkes, s több óráig tartó mozdulatlan helyzetök dacára, mégis óriási étvággal ülnek a második reggelihez, melyhez minden jelenlévő, felszólítás nélkül is hivatalosnak érzi magát. Mert amily illetlen s hallatlan volna az, ha oly szobában maradnánk, melyben étkeznek, anélkül hogy az étkezésben részt vennénk, épp oly illemellenesnek tartatik, ha hosszabb reggeli látogatás

alatt a házat reggeli nélkül hagynók el.

A szolga egyszerű jelentésére: „Az étel kijött!”, a társaság az étkezésre elkészül. A reggeli, mely az ételek mennyiségére nézve minden civilizált országban megérdemelné a főétkezés nevét, aránylag igen rövid idő alatt végeztetik el. Hogy a keletiek, kik a sietésnek oly határozott ellenségei, étkezésükben oly páratlan mohóságot nyilvánítanak, dacára annak, hogy e szokásuk káros voltát ösmerik; hogy ezen emberek, kik oly lassan beszélnek, oly lassan járnak, sőt minden tekintetben oly ismert lassúsággal járnak el, éppen evés közben gyorsak és mozgékonyak, kétségtelenül mindenkre épp oly meglepő lesz, mint amennyire engemet meglepett.

Gyakran gondolkodtam e sajátságos tünetény oka fölött, s végre is abban állapodtam meg, hogy csak a férfitársaságnak fárasztó egyhangúsága okozta ez általánosan elterjedt, káros s természetellenes szokást. Ha kedves keleti embereink oldalánál, étkezés közben oly hölgy ülne, ki még akkor is beszédre készítené őket, ha éppen semmi kedvük nincs is a társalgásra; ha fáradniok kellene, hogy egy szeretetre méltó és szellemdús hölgynek kedvében járjanak: valószínűleg ők is lassabban ennének, hosszabb szüneteket engednének a különböző étkek felhordásában, s mi fődolog, végre belátnák, hogy az étkezések ideje nemcsak anyagi, de szellemi élvekkkel is fűszerezve legyen, mi mai napság náluk még teljesen hiányzik. Ha egy negyedóránál kevesebb idő alatt, tíz-tizenöt ételt elköltünk, ez az eljárás a gyomrot okvetlen egy ruganyos és mohón megtömött zsákká változtatja, s keleti embertársaink ebéd után valósággal oly lényeknek látszanak, kik ily zsákot hordanak magukban. Még nehézkesebbekké, még fáradtabbakká válnak, s valóban nem kicsinység a törököt vagy perzsát közvetlenül a nagy villásreggeli után valamely komoly foglalkozásra rábírní. Igaz, hogy a Boszporusz partja-in, az úri világ csak reggeli után – mely körülbelül 11[~] óráig tart – szokott hivatalba menni. Ilyenkor aztán, a szelamlík elhagyatva áll s az egész ház más alakot ölt.

Amott, a háremajtón igen elevenen kezd mozogni a függöny; néhány víg egérke megérezte, hogy a macska nincs a háznál, s szabadabban emeli fel fejcskáját. Rabnők, vagy más fiatal hölgyek az időt alkalmasnak találják arra, hogy tréfával, évődésekkel mulassanak. A dolab kopogása megszólal, hívogató hangok hallatszanak, hogy ezt vagy amazt a szolgát előcsalják, s ha közeleg, rögtön elillannak megint; szavakkal évődnek együtt, néhányan drasztikus kifejezésekkel, anélkül, hogy a női alakokból több látható volna, mint legfeljebb egy ruhaszegély, vagy egy-két ujj.

Ezen időpontban szoktak a hölgyek a szelamlikban is mutatkozni, s nem félve aktáoni tekintetektől, a külvilággal is itt s ekkor érintkeznek. Az otthon maradt szolganéppel ártatlan tréfákat s bolondságokat űznek, melyek azonban távolról sem illem- vagy erkölcssértők, mert a ház becsülete csak igen ritka esetekben sértetik meg oly férfi által, ki ott kenyeret és sőt evett. Szolgák, kik egész életüket egy háznál töltötték, a szóbeli társalgás dacára, mégis soha sem pillantották meg a család nőtagjait, s nem képzelhető sajátságosabb látvány, mintha egy férfi, állhatatosan földhöz szegzett tekintettel áll egy nő átellenében társalgásba merülten. Ezen illemszabály megtartása mindig nagy erőltetésembe került, s valahányszor szórakozottságomban felemeltem tekintetemet, mindannyiszor „Edebli ol” (légy illedelmes!), zúdíttatott arcomba, s megszégyenülve kelle ismét lesütnöm szememet.

A kényszerült s kierőszakolt szemérmesség, a nőkkel való bánásmód s azoknak megítélése, mely az európai felfogástól oly homlokegyenest ellenkezik, tekinthető tehát ama fekete pontnak, melynek veszélyes árnya a társadalom minden rétegébe, sőt a családi élet legtitkosabb viszonyaiba is behat. – Az alig hároméves gyermek megjelenik a férfitársaságban lévő apánál, hogy valamit közöljön vele. Az apa aggályosan lehajlik a gyermekhez; a gyermek félve s pirulva körültekint, s apja fülébe súg valamit. Az anyától hozott valamely üzenetet, azon anyától, kinek

merő megnevezése e helyen is illemsértő már, valamint a férfi általában leányai vagy családjának egyéb nőtagjai felemlítésénél, vagy oly kifejezést használ, mely csak igen távolról céloz a *genus femininum*-ra, vagy pedig egészen kikerüli az ilyféle beszéd tárgyat.

Családi ünnepélyekről, családi összejövetelekről, szóval: a családról egyáltalán, ily körülmények között, persze, soha szó sem lehet. Vegyük például a „khatem”-et, a Korán befejezési ünnepét. Egy szobában – én egy középosztályú családról beszélek – összegyűlt egy férfitársaság. A fiú kitűnően mondja el leckéjét, az apa arcán végigperegnek az örömkönnyek, de hiába néz körül s keresi azon lényt, mely leginkább hivatva lenne lelkefelindulásában osztozni; hiába! az anya a második, harmadik szobában van, s csak olykor-olykor vesz annyi bátorságot magának, hogy könnyes szemét egy-egy percig, a függöny hasadékán keresztül, gyermekének fényes diadalán legeltesse. Épp oly szomorú jelleggel bírnak az esketések, konfirmációk, valamint az öröm vagy bánat egyéb nyilvánulásai, amint azok a családi életben előfordulnak. A társadalmi fogalmak ilyen nyomása alatt, melyek a férfit elkülönözött állásban s a másik nemmel semmiféle összeköttetésben sem állónak akarják feltüntetni, a család nyilvános megjelenése olykor nevetséges színezetet is ölt. Megengedem, hogy az alsó osztályok túlteszik magukat e természetellenes törvényen, azonban az előkelőbb rendek s már a középosztály is, Törökországban és Perzsiában a legkisebb részletekig kénytelen azoknak meghódolni.

N. N. efendi, vagy bey, khán, vagy mirza a bazárban megjelen nejével, leányaival, vagy fiaival, hogy közösen vásároljanak. A család férfi tagjai az apa körül csoportosulnak, az anya azonban s leányok öt vagy tíz lépéssel hátra maradnak. Ha már most a *pater familias* házastársát valamiről értesíteni akarja, fejét hátrafordítva találomra a tömegbe kell kiáltoznia, s N. N. asszonyságnak tudnia kell, hogy e szavak neki szólnak és senki másnak. Így megy ez sokféle változatokkal az élet minden körülményeiben,

amint azt keleten való tartózkodásom alatt s a meghitt közlekedés folytán, melyben a moszlim társasággal álltam, tapasztalni alkalmam volt. A szomorú s rideg családi kör, mindig a nyugati zárdák magányos csarnokaiban folytatott egyhangú életre emlékeztetett.

Ha mélyebb behatolás után a keleti családról egyetemese képet alkotunk magunknak, leginkább a következő vonásokon fogunk megütközni, melyek európai szememet is leghamarább sértették. Az európai először is az egész keleten nélkülözi amaz egybe olvadó együttélést, benső barátságot és szeretetet, melyre a család, mint vágyai fő céljára törekszik. Elszigeteltség és viszálykodás, jéghideg fonalakként húzódnak keresztül az egész családi életen és mindent megdermesztenek, sőt a család egész épületét alapjában megrendítik. Azáltal, hogy férj és nő a nap legnagyobb részét egymástól távol töltik, nem csak az öröm és bánatbani részvétel s a társadalmi együtthaladás az életen keresztül tétetik lehetetlenné; de magában a házban is, két különböző pártot képez férj és nő, mely között a választási és polgári törvény áthághatatlan válaszfalat emelt, oly két pártot, mely a legjobb akarat mellett sem egyesülhet s nem is törekedhet soha egy és ugyanazon cél elérésére.

A nő, ha még oly vagyontalan is, nagyszámú rokonságot és szolgálónőt tart maga körül, kik valódi, komoly foglalkozás hiányában a legkárosabb szeszélyekre vete-mednek, s ha a ház ura e szeszélyek valamelyikének nem akar eleget tenni, a család valamennyi női tagja, s gyakorta még saját leányai is, azonnal ellenséges állásba helyezik magukat elleneben. E rideg pártállás némelyiknél rögtön, már házasságának első idejében, másoknál csak néhány hónap, sőt néhány év múlva fejlődik, s a házi úr, ha nem engedi magát meglopatni, vagy jó szemmel nem nézi a különböző cselszövényeket s rágalmazásokat, nemsokára annyira megunja a háremet, hogy azt szívesen mellőzi naphosszant, nyugodalmat s békét keresve és találva a szelamlikban. Itt természetesen nem marad egyedül. Az

idősb szolgák s néhány férfirokon összegyűl körülötte, s habár a férj pártja kétségtelenül az erősebb a háznál, a családi élet örömei és kellemei mégis számúzve vannak házától.

Azonfelül, nem csak a mohamedánoknál, de mindenütt keleten, meglepő a gyermekek magaviselete szülei irányában, mely mindig inkább tiszteletről, mint szeretetről tanúskodik. Már elmondatott, hogy keleten a gyermek atyja jelenlétében nem ülhet le elébb, míg arra engedelmet nem nyert. A gyermek atyja jelenlétében se hangosan nem beszélhet, sem a csibukot nem használhatja, szóval semmit sem tehet, mi csak távolról is önállóságra mutathatna.

Az európai szemlélőnek rendesen tetszeni szokott a keleti élet e kiváló vonása, mert abban a tisztelet egy magas fokát véli látni, mellyel a gyermek szüleinek tartozik. Azonban ez egészen téves felfogás, amit a felületes szemlélő lát, az pusztá, hideg etiquette, de nem szeretet, mert az említett udvariasság egyedül csak az apa iránt tanúsítatik, az anya nem részesül benne. Gyakran töprengtem e természetellenes és megmagyarázhatatlan magatartás fölött. Mit azelőtt csak sejtettem, az ma tisztán áll szemem előtt. Kétséget sem szenved, hogy a gyermekben, mely a háremben szemtanúja mindazon cselszövényeknek és titkos játékoknak, melyek itt mindenki által retteggett atyja ellen életbe léptetettnek, már zsenge korában elnyomatnak a valódi ragaszkodás és meleg szeretet érzései, melyekkel természetes úton atyján csüggnie kellene. Hozzájárul ehhez még azon körülmény is, hogy a gyermek, akár fiú, akár leány, tizedik évéig, sőt gyakran még tovább is a háremben marad, s a fiú azt csak egy „lala”, rendesen azonban egy-két herélt, vagy művelt szolga kíséretében hagyhatja el.

Vagy tán azt hiszik, hogy a gyermekek anyjukat jobban szeretik? Határozottan nem felelhetek igenlőleg, mert habár a gyermekek nagy többsége melegebb szeretettel ragaszkodik az anyához, mégis elkerülhetetlen, hogy azon

körülményre utaljak, miképp anyák, kik azelőtt rabnők voltak, nem osztoznak mindig szabadon született leányaik boldogabb sorsában. Pedig az előkelő mohamedán házaknál sok a rabnő, s ha még annyi szerelemben részesülnek is, mégis gyakorta megtörténik, hogy eszükbe juttatják szegényeknek, mennyibe került vételáruk, mily szegényesen s egyszerűen néztek ki s mily műveletlenek és vadak voltak, mikor a házba felvették. Még ha mindjárt csak tréfából történik is ez, mégis, mennyire sértheti a gyermek érzését, ha anyjával így bánnak. A gyermeki szeretet rendesen legyőzi ugyan a nagyravágyást, azonban az ellenkező eset is gyakran előfordul, s jól emlékszem egy episorra, mely szomorú bizonyítékul szolgálhat a mondottak mellett.

T. i. két tanítványom volt egykor; az egyik épp oly engedelmes, szorgalmas és békeszerető volt, amily hanyag, engedetlen és veszekedő volt a másik. Az egyik első intéésre szót fogadott anyjának, míg a másik folytonos ellenszegülése által, örök gondot szerzett a magáénak. Egy apa gyermekei valának, azonban különböző anyáktól származtak, s midőn a makrancos fiút kérdőre vonám rosszsága miatt s fivérét követendő példaképpen állítám elébe, a rossz fiú dacosan felelt: „Tán azt akarod, hogy én is úgy engedelmeskedjem anyámnak, mint fivérem a magáénak? Hisz az ő anyja 40,000 piaszterbe került, az enyém pedig csak 20,000-be! ...”

Szívesen akarom elismerni, hogy a természet törvényei mindenütt ugyanazok maradnak, s hogy a felhozott példa csak a ritkább esetek közé tartozik; azonban senki sem fogja kétségbevonni, hogy amily mértékben elűt a mindinkább felviruló, civilizátori hatalmas szavával a áldást hozó, felvilágosodást terjesztő fáklyájával működő, nyugalmat nem ismerő nyugati világ, az álmos, romba dülő keleti világtól, – épp oly merő ellentétben áll a nyugati családi élet benső lényege a keleti világgal.

NŐK

A mohamedán s egyáltalán az ázsiai nőt sokat emlegették, sokat kritizálták és épp annyit dicsérték, lefestették a költészet ragyogó színeivel s megénekeltek, s mégis kevésbé ismerik, vagy legalább nem az igazságnak, s valónak megfelelő világításban. Távolról sincs szándékomban Belgiojoso hercegnővel, a „Harminc év a háremben” című könyv szerzőjével, vagy pedig az utolsó egyiptomi alkirályné híres angol nevelőnőjével, oly hölgyekkel, kik az említett tárgyat már oly sokoldalúlag megbeszélték, versenyre lépni. Némi jogom ugyan volna, itt egy-egy szerény véleményt kockáztathatni, minthogy annak idejében bőven volt alkalmam a háreméletet közelről szemlélhetni, sőt elég szerencsés is valék egy császári hercegasszonyt a francia nyelv első elemeibe beavathatni. Igaz, hogy ez kissé sajátságos tanítási mód volt! *Madame la princesse* F... egy szultán leánya és nagyvezír menyje, Bebek és Emirgián közt fekvő, fehérmárvány palotája termében mindig a ne-

héz szőnyegredő mögött ült, míg én az előcsarnokban a a függöny innenső oldalán ülve s a mord heréltek fenyegető tekintetei őrizete alatt, *Abn* német-francia nyelvtanával kezemben, „*mon père est bon*”-féle előadást tartottam a függönynek, mire az édes hölgyhang „*benim baba ejidir*” válaszolt. Tanító és tanítvány hallották ugyan, de soha sem látták egymást. Más, nem éppen hercegi hölgyekkel szinte ily viszonyban álltam. Hisz több éven keresztül még lakásom is volt gazdag s hatalmas pártfogóm palotájának első emeletén, csak néhány lépésnyire a hárem függönytől, s miután nemcsak egy, de több családban is szíves fogadtatásban részesültem s családtagnak tekintettem, s egyáltalán, mint oly férfi voltam ismeretes, ki a szokások szentségét tisztelni tanulta; szemem sokkal szabadabban tekinthetett körül, mint az különben nem- és törzskülönbőség tekintetéből lehetséges lett volna.

A Boszporusznál szerzett, s közép-ázsiai és perzsi ai szemléleteimmel megtoldott tapasztalataim révén azon meggyőződésre jutottam, hogy mi Európában, a keleti nővilág általános megítélésében mindazon hibákba s tévedésekbe esünk, melyek azon túlságba vitt titkolódzásnak, mellyel a keletiek belső családi életüket körülveszik, természetes következményei és kifolyásai. Leginkább a nő általános társadalmi állásának felfogásában tévedünk, amennyiben azt, részint az ominózus hárem-szövetség és embertelen vallási törvények következtében, teljesen alárendeltnek, zsarnokilag lenyűgözöttnek és semmi tekintetben sem pártfogoltnak képzeljük, elannyira, hogy nyugati értelmünk előtt, a nő Keleten csak egészen akarat nélküli s ura szeszélyeinek átadott, sajnálatra méltó lénynek tűnik fel.

Ez határozottan téves hit. A nép legalsóbb rétegeiben, az ázsiai és európai nő állása éppen semmiben sem különbözik, sőt azt merem állítani, hogy a szabad, művelt és hatalmas Albionban, a rendőrségnek sokkal több a dolga azon szeretetreméltó férjekkel, kik dühös, vagy részeg állapotban házastársukkal kegyetlenkednek, mint a moszlim

Keleten az igazság osztó kádinak. Hogy a török parasztnő a kül- és belháztartásról gondoskodik, míg a férj henyél, vagy mindenét eljátsza, azt nem fogom megvitatni; azonban sok férjnél lévő s ezen osztályhoz tartozó európai munkásnő szint' oly sorsra van kárhozthatva. Ők is korán vénülnek, mindennemű fáradtságnak s gondnak alávetvék, s azonfelül még ama jótévő gondozást is nélkülözik, mely a Keleten uralgó szigorú patriarchális életnél a nő javára válik. A közép és magasabb rendeknél, a nálunk annyira kárhozthatott s rossz hírben álló bilincsek, inkább csak a külső etiketten alapulnak, mintsem valódi elnyomatáson, mint azt később bebizonyítani szándékozunk. A soknejűség, mindenesetre a moszlim társaságnak egyik szomorú törvénye, semmiképpen sem oly általános és elterjedt, mint azt Európában hisszük.

Ama mohamedán birodalmakban, melyeket közelebb-ről megismertem – nem rettegek vissza állításom igazsága elől –, ezer család között alig találunk egyet, hol a soknejűség törvényes engedelme érvényesítve, foganatba vétetnék. – A török, perzsa, afgán és tatár népnél a soknejűség hallatlan, sőt képzelhetlen dolog, miután több nő nagyobb háztartást, több vagyont és pazarlást igényel. Épp oly ritkán, csak imitt-amott fordul elő a többnejűség a középosztályban, mert csak igen túlzó emberek hódolnak ezen erkölcsi szörnyőtörvénynek, s azok is keservesen lakolnak meg érte későbbi éveikben. Emlékszem egy alsórendű hivatalnokra Konstantinápolyban, kiről köztudomásra jutott a hír, hogy a hónap vége felé, midőn a pénzkészlet is mindinkább fogyott, rendszeren négy kis papuccsal lőn eldöngetve, mert tudvalévő dolog, hogy a török nők, ha haragjuknak tetteleges kifejezést kívánnak adni, a lábacskaikról lekapott papucsokat szokták fegyverül használni. Szegény Kemal Efendi! Barátjai gúnytárgya volt örökké, különben négy neje nélkül is az lett volna, mert az ostobaság csak úgy kirítt szemeiből.

A magas és legmagasabb körökben persze a soknejűség, e társadalmi seb, rettentő mód burjánzik – mit nem

is lehet kétségbe vonni –; külsőleg azonban inkább azon szabadságoknak következtében létezik, melyekkel a ház ura, a fényűzéséhez és tekintélyéhez szükséges rabnőse-reg ellenében bír, semmint a belső, törvényes soknejűséget értve. A rabnők csak ritkán lépnek a feleségek rangjába és sorába, s ott, ahol megtörténik a viszony, melyben a *Böjükk Hanim*-hoz, vagy *Bégum*-hoz áll – ez az első feleség címe –, csak ritkán jobb azon állásnál, mit nálunk Nyugaton, egy túrt szegény rokon, a háziasszonnyal szemben foglal el. A törvény ugyan a későbbi feleségeket is oltalmazza, azonban szokás és illem oly előjogot biztosítanak a Böjükk Hanimnak, mit alig vitatnak el tőle valaha. Oly példákra emlékszem a török és perzsa társaságban, hol az első feleség, bár öreg, minden vonzó báj nélküli s mindig kiállhatatlan és zsémbes volt, mégis a külvilágban tejhatalmú férjét minden tekintetben tirannizálta. F... pasa, egy életvidor ember, kit Európában legalább általában annak ismertek, csak jó távolságra házától s legmeghittebb szolgájának lakásán merte élvezni egy kis pót-hárem édességeit, s midőn F... asszonyság a dolognak nesztét vette, nyakra-főre Alexandriába kelle expedálni az illető szépséget.

Amit már azelőtt említettem, a rabnők (khalaiik), a feleségeknek fényűzéséhez tartozó cikkek, s minél szebbek és számosabbak annál jobb. A khalaiikok nemcsak a nők, de a férfiak belső kiszolgálására is használtatnak, de jaj a pasának, vagy pasafinak, ha engedve a ragyogó lángsze-mek delejének, meg talál botlani a sikamlós pályán!

Perzsiában, hol az erkölcsök még lazábbak, s hol a Szigah és Nikiah – vagyis, ideiglenes és állandó házassági viszony –, a legtágabb tért nyitja a kicsapongásnak, valóságban a nők állása a magas körökben, gyakran igen szomorú, sőt kétségbeejtővé is válna olykor, ha a rokonságnak meleg részvéte enyhítőleg közbe nem lépne és a család női tagjait pártfogása alá nem venné. E szomorú viszony, azonban a most uralkodó hercegi családnál, a Kadsaroknál gyakoribban fordul elő, mint a valódi perzsa körökben, míg Közép-Ázsiában ismét a khánságokban,

a gazdag tádsikok inkább űznek többnejűséget, mint az 6z66gek.

Általánosan azonban a perzsa n66k állása csak igen csek66ly m66rt66kben k66l66nb66zik valamennyi moszlim n6666t66l, t. i. 66k is nemcsak a bel66gyekben m666k66dnek 6s rendelkeznek szabadon, de m66g a k6666gyekben is, 6s n66ha a leg66rz66kenyebb m66don 66reztetik a f66rjvel szesz66lyeiket 6s hatalmukat, s66t m66g arra is van sz66mos p6666da, hogy l66nyeges r66sz66t vettek az utols66 66vtizedek politikai 6s vall66si forradalmaiban, elannyira, hogy beavatkoz66suk id66nk66nt az 66llamot vesz66lyeztet66 cselsz66v66nn66y66 fajult.

Mi a soknejűs66gr66l mondatott, az az elv66l66sra is vonatkozik, mely az iszl66m t66rv66ny szerint ar66nyilag nagy k6666ny66s66ggel t66rt66nik, annak dac66ra azonban, alig fordul el66 t6666bsz66r Keleten, mint a protest66ns Angli66ban, vagy Amerik66ban. E meglep666 t66nem66ny oka, egyed666l a szents66g ama saj66t66s f66nyk66r66ben rejlik, mely ak66r val66di, ak66r hamis, a csal66di sz66vets66get mindig k66rnyezi, s melynek megsemmis66t66s66t66l minden tisztess66ges f66rfi visszaborzad. Oly t66rsadalomban, hol az apa bizonyos sz66gyen66rzettel fogadja leend666 vejt, s a h66zass66g els66 napj66n alig mer szem66be n66zni; ott, hol a f66rj arca minden sz666nt j66tszik, ha nej66vel idegen t66rsas66gban kell megjelennie, s annak akkor n66h66ny l66p66sszel h66tr66bb kell 66llnia f66rje m66g66tt, – ott soha sem fogja a f66rfi egyk6666nyen r66sz66nhatni mag66t, hogy a n66t, kit valaha mag666nak nevezett, m66snek birtok66ba engedje 66ltalmenni. – Perzsia legmagasabb k66reiben – a hercegek itt szomor666 kiv66telt tesznek –, valamint az Ulema vil66gban is, ugyan gyakoribbak a v66l66perek, s a n66 sorsa ilyenkor, ha nincs mag66nvagyon66, val66ban igen sajn66l66tra m666lt66; azonban 66jb66l ism66tlem, hogy az ily esetek ar66nyilag ritk66n fordulnak el66, s az Eur66p66ban uralkod66 s66t66t sz6666nezet666 v66lem66ny e t66rgyra vonatkoz66lag 66ppen s66ggel sem igazolhat66.

Mi a keleti n66t legink666bb megk66666nb66zteti nyugati t66rsn666t66l, az a szellem 6s sz66vm666velts66g teljes elhanyagol66sa, m66g pedig oly m66rt66kben, amint az a kereszt66ny nyuga-

ton, még a durva középkor idejében sem fordult elő. Hisz még a különleges női nevelés fogalma sem létezik Keleten, mennyivel kevésbé tehát még annak szükségének elismerése, vagy csak érzéke is. A túlnyomó többség még írni és olvasni sem tud, s azok, kik ezen elemi tantárgyakban tanítást nyernek, a tudományok jóval alantabb fokán állapodnak meg, annál, melyet a férfi, az elemi iskolák végeztével elért. E szomorú állapot különben nem annyira egy rosszul értelmezett vallási parancsnak kifolyása, mint inkább azon furcsa felfogásnak tulajdonítható, mely szerint a tanulás és tudás csak olyanoknak nélkülözhetetlen, kik a külvilággal érintkezni kénytelenek. Hogy e felfogás nagyban vétkezik az emberi jog ellen, azt tán mondanom sem kell. Mennyi szellemvirág nyomatik el és töretik le még zsenge bimbó korában, e barbár fogalom által; mert az ázsiai nők ritka szellemi tehetsége mellett bizonyára leginkább tanúskodik a körülmény, hogy számos nő, ki minden segítséget és tanítást nélkülözött, szellemi téren mégis kitűnt, s az önművelődés útján oly írónok fejlődtek, kiknek műveit még nyelvük elsőbbrendű írói sem bírták túlszárnyalni.

De túlságosan átengedem magamat az általános észrevételeknek, melyek, ha mindjárt még oly találók is, soha sem hatnak oly meggyőzőleg, mint a gyakorlati életből merített jelenetek. Hogy a moszlim Ázsia nővilágának életét és lényegét, nyájas olvasóim előtt teljesen szemlélhetővé tehessem, legyen szabad néhány oly képet előttünk felderíteni, aminőket annak idejében, magamnak is gyakran élvezettel, máskor ellenszenvvel, de mindig érdekléssel szemlélni alkalmam nyílt.

I.

Az első délelőtti órákban vagyunk. A *Mabein*-ban (a hárem előcsarnoka) rendkívüli elevenség uralkodik. Ez a szokott óra, amelyben a rabszolgakereskedő, egy cserkesz lélekáros kíséretében a hárem ajtaja előtt megjelen, a há-

ziasszonnyal utálatos alkuját megköten-dő. A Boszporusz partjain, valamint egész Keleten, a nők keresetforrásnak tekintik, ha még fiatal, fejletlen rabszolganőket megvehetnek, hogy felnevelve, később húszszoros, sőt negyvenszeres áron ismét eladhassák. Még a leggazdagabbak és legmagasabban állók is foglalkozni szoktak ilyen üzlettel, mely nyervágyukat ingerli, s ebben még a császári hárem sem teszen kivételt. Habár a vásáron megjelenő rabszolgák és rabszolganők egy ötöde közvetítők (Dellal-ok) által adatik el, a hátra lévő négyötödrész biztos vevők számára tartatik fenn.

Egy vad kinézésű cserkesz barbár, magas prémkucsmával, töltéstokokkal bepáncélozott mellel, nyers, durva jellemével összhangzólag puskaport és golyót mindig magánál hordva, rongyos öltözetében s kaukáziai szattyáncsizmáiban halkán végig sompolyog az előcsarnokon, maga után cipelve két, éhség és hidegtől remegő s kízzott gyermeket. Azok egy függöny elé állítatnak, mely mögött a háziasszony tartózkodik, néhány hozzáértő társnője társaságában, kik mindannyian kémlelő, vizsgáló tekinteteket vetnek az új árucikkre. Az alkudozás megkezdődik; a gyermekek dideregnek a hidegtől és kimerültségtől; fogvacogva pillantanak fel, majd a szívtelen atyára, majd a függöny mögött álló nőkre; szegények nem is tudják, ki felé hajoljanak e kritikus percben. Ahhoz-e, ki árucikk gyanánt túltesz rajtuk, avagy ahhoz, ki meg akarja őket venni? – Gyakran szemtanúja valék az ilyen jeleneteknek, s mindannyiszor mélyen meghatottak.

Hosszas, halk hangon folytatott értekezlet után, mely alatt vevő és eladó nem is látta egymást, végre megkötetik az alku, s a durva, a nyomorult cserkessz, kit Európában szabadsághósszé emeltek, átveszi csillogó aranyát. Már mögötte van az első emelet, midőn sietve visszaszalad, s kiáltozva, lármázva követeli az eladott gyermek ruházatát, mely állítása szerint, nem értetődött bele az alkuba. Újabb alkudozások kezdődnek, végre azonban odadobják neki a rongyos perkál vagy vászon darabot, mely magza-

tát burkolá. Alig van annyi értéke, mint a leghitványabb kötőféknek, mit Európában szívesen átenged az eladó a ló vevőjének; de az embertelen apa még a nyomorult rongyokat is mohón összecsomózza és elsiet.

Ez egy mintapéldány azon nép kebeléből, mely részére néhány évvel ezelőtt Angliában a „szabadság mátyurjai” címe alatt, annyi arany gyűjtetett. Valóban metsző gúny! – A vevő természetesen mindig nemesebb az eladónál, s még visszhangzanak a távozó szívtelen szörnypa, vagy nagybátya léptei, midőn a legmélyebb barbárságból és szegénységből jött idegen gyermek már a fényűzés és kényelem élvezetbe beavattatik, s legtöbb esetben szeretetteljes, szelíd bánásmódban részesül. Úrnő, tanítónő, mindenki elnézéssel bánik szegényekkel; taníttatnak, helyreigazítatnak, illemre s finomított életmódra szoktatnak, s ha a cserkesz szabad hegyek balzsamos levegőjét nem cserélték volna fel a hárem tikkasztó légkörének folytonos zárkózottságával, valóban az érkezeteknek nem lenne okuk életük változását siratni.

Hogy e rabszolgánők mi sorsra neveltetnek, ez ugyan igen kétséges. Valamelyik tán a fiatal háziúr kegyét nyerheti meg, s ama távol szerencsecsillag ragyoghat feléje jövőben, hogy egykor az egész ház úrnője lesz; a másik, a császári háremmel való összeköttetés által még a palotába is bejuthat, s ha Fortuna istennő kegyence, még sok millió ember úrnőjévé és uralkodójává is emelkedhetik. Egyáltalában, ki bírná megjósolni a sorsot, mely e, jogosan khalaik-lényeknek nevezett nőkre vár? Egy azonban tény; hogy t. i. sokkal kevésbé sajnálatra méltók, mint azt Nyugaton hinni szokták. Csak az adás és vevés átmenete vér-lázító dolog, a többire nézve, különben, a rabszolgánők sorsa nemcsak tűrhető, de egyáltalán igen enyhe.

Vagy úrnőjük díszére szolgálnak, vagy pedig üzleti spekuláció tárgyai; mindkét esetben nemcsak jól tartatnak és fényesen öltöztetnek, de aránylag szép nevelésben is részesíttetnek, keveset olvasni s írni is tanulnak, táncban, éneken, hangszerkezelésben és női kézimunkákban ok-

tatást nyernek, s hallgatag, szelíd természettel megáldva még azon kegyet is kieszközölhetik, hogy családtagnak tekintetnek. Azt mondtam, hogy a rabszolganők díszül szolgálhatnak, s kiegészítőleg még meg kell jegyeznem, hogy előkelő hölgyek mindenkor a kíséretüket képező rabszolganők számára és minőségére ügyelnek, s minthogy ezek mindannyian szépek és fiatalok, egyenlő szépen öltöztetvük és igen jó bánásmódot élveznek, a nyugat országbeli szemlélő mindnyájukban a pasa, khán, vagy bey nejeit véli látni.

Annak idejében Abdul Medsid két, sőt négyezer nejeről is beszéltek. Meglehet, hogy e számot megközelítő nő volt együtt a császári palotákban, de a „feleség” címe semmi esetre sem illette meg őket. Mahmud Szultán nyugdíjazott háreme Eszki Szerai-ba vonult vissza; az uralkodó szultán háreme Besiktas-ban tanyázott, s mindezen osztályokban bizonyos számú feleség, nagynéne, unokahúg, női exhivatalnok stb. ... volt együtt, melyeknek mindegyike, már az illem és szokás révén négy-öt társnőt vagy rabszolganőt tartott, mely utóbbiak ismét két-három cseléddel rendelkeztek. Már most adjuk össze Mahmud Szultán exkadinjai és exhivatalnoknőinek, valamint az uralkodó szultán leányainak és legközelebbi nőrokonainak számát, sokszorozzuk ezt ötten vagy nyolccal (az első társnőinek száma), s kiderül amaz irtóztató mennyiségű nő, mely miatt a főúri háremek oly rossz hírbe keveredtek. Csak a legcsekélyebb számot, 5-öt vettem számításba, ámbár tisztán emlékszem, hogy az elhunyt Abdul Medsid Szultán anyjának Khazinedarja (kincstárnoknő) magába több mint 50 rabszolganőről gondoskodott, ki mind híres volt kiváló szépségéről. Ha e tisztességes nőszámhoz, még a nagy sereg baltadsi-t (szerail-szolgák) és eunuchot hozzáadjuk, némi fogalmat szerezhethünk magunknak a boszporuszi főúri háztartásról.

E kis kirándulás után, a magas hölgykörökben előszeregettel folytatott magánüzlet területére, felvesszük ismét a reggelenként előforduló női foglalatosság leírása fonalát.

Ez időnként fürdőbe készülnek, melyről később még szó lesz, vagy pedig az európai orvos fogadtatik, ki egy eunuch vagy a család valamely férfi tagjának társaságában a hárem betegeit jön látogatni s a nők egészségi állapotáról rendszerinti tudomást veszen. Mélyen elfátyolozva fogadtatik azon ember, ki előtt egészségi szempontból, a legtitkosabb is napvilágra jó. Itt-ott, ha az orvos nem tudta az ország nyelvét, el kelle őt kísérem látogatásaiban, melyek inkább komikai, mint komoly színezettel bírtak. Valamennyi török nő aggályosan gondoza külső megjelenését és testi szépségét s gyakran, ha az orvos teendője a hölgyeknél be volt fejezve, a hárem kijáratánál a fehér és fekete rabszolganők egész seregét összegyűlve s reá várakozva találtuk. Mindannyian kinyújtott nyelvvel és kézzel álltak ott, hogy az első szemügyre vétessék s a másik kelőleg megtapintassék, mi képzelhetőleg rendkívül furcsa látványt nyújtott.

Ugyanezen időtájban szokták a hárem lakónői a bazárokat is látogatásukkal megtisztelni. Egy háziszolga, vagy a forró Afrika valamely szerencsétlen fiának kíséretében, a török hölgy komornahadával együtt, szántszándékos nonchalence-cal ballag végig az utcákon. Költők a csillagok kíséretével elvonuló holdhoz hasonlíták az így feltűnő török nőt, s miután rendszeres léptek e költői képnek ártalmára válhatnának, a keleti nők nagy gondot fordítanak reá, hogy mozdulataik minél hanyagabbak s lassúbbak legyenek, mit kiválóan előkelőnek képzelnek. A bazárban nincsen különösen sok dolguk, de a legcsekélyebb vásárlás is három-négy utat igényel. Ebben az egész világ egyforma marad! A londoni *highlife* lady, még kellemetlen időjárásban is óráig ül a Bondstreet divatos boltjaiban, a török nő pedig a bazárban biceg fel s alá. Hogy a kettő közül melyiknek eljárása ésszerűbb, azt nehéz lenne meghatározni.

II.

Péntek délután van. A háremben feltűnő sürgés-forgás észlelhető; az eunuchok kicicomázott arccal és felsarkantyúzva, a nélkülözhetetlen lovaglóostort suhintva állnak a hárem udvarán s csak a jelt várják, hogy lóra ülhessenek. Hosszas toilette előkészületek után, a fiatalabb Hanim-ok (nők) is egyenként megjelennek, s csak a Böjük-Hanim-ot (háziasszony) várják még, hogy a szokott pénteki sétára a készen álló kocsikba szálljanak. Végre megjelen az úrnő, egy tisztességes sereg nő és leány kíséretében; az utóbbiak közül azonban, csak a legközelebb állók vehetnek részt a sétakocsizásban. Az első, legdíszesebben felszerelt kocsiba száll az úrnő, egy-két ifjabb osztálysorsosával s néha egy idősebb társalkodónővel, vagy komornával. A második és harmadik kocsit rendesen a fiatalabb Hanim-ok foglalják el, míg a pajzánul tréfálódzó Khalaikok az utolsó kocsikba ülnek. Az előkelő háremek e kocsisorozata lassan vonul az utcákon keresztül, a háremagaszti (eunuch-főnök) kötelezett felügyelete alatt, ki láthatólag azon mesterkél, hogy a keresztyén seladont kellő távolságban tartsa, míg az igazhívó szépségkedvelők részéről előforduló tréfáknak, jeleknek és integetéseknek jóval szabadabb tért enged. E jelek és tréfák csak ritkán szólnak a fiatal hanimoknak, de többnyire a vidám khalaik-seregnek, melynek alig van elegendő keze, hogy a kocsikban készen tartott tarka kendőkkel és szalagokkal az úgynevezett, színnyelvet kellőleg fenntartsa.

A Szejr felé tartanak, melyekben Konstantinápoly környéke oly végtelen gazdag. A divat változékonny törvényei szerint, mindennapra más Szejrjéri (sétahely) jön sorra: Hétfőn rendesen Modaburun-ba mennek (a divat foka), kedden Kadiköj-be, szerdára és csütörtökre Kaulidsia van napirenden, s pénteken az előkelő divatvilág, vagy Kiagadkhané-ben, vagy Kandilli-ben találkozik. A kitűzött helyen megérkezve, a társaság elhagyja a kocsikat, a

khalaikok szőnyegetek borítanak a zöld pázsitra, mindenki letelepedik s egy pillanat alatt a szemlélő színgazdag, festői csoportozatot lát szemei előtt, mely a legsajátságosabb helyzetekben egybeolvadva, a legvonzóbb képet nyújtja.

Mi európaiak, sétálni járunk, a keletiek úgyszólván sétálni ülnek, mert a hölgyek ott a szőnyegeken órákig képesek csaknem mozdulatlanul maradni, a természet pompájában gyönyörködve, vagy, amint már említettük, tarka zsebkendők és az ujjbeszéd segítségével, a körülöttük hemzsegő fiatal világgal fenntartva a közlekedést. Az idősebbek többnyire arccal a kör belseje felé fordulva ülnek s pipájukat élvezik, mely fekete rabszolganők által szolgáltatik át, kik szükség esetében, kiterjesztett köpenyeikkel, olyan védfal-félet képezhetnek úrnőik körül. Bárha a kor még oly mély redők és barázdák által törölte el az egykori szépség legutolsó nyomát is, a jó anyóka mégis attól fél, hogy vélt bájai által bűnös vonzerőt találna gyakorolni. Igen, az öregek mindenütt még prűdebbek a fiataloknál, s valóban hálásak lehetnének a vallás szigorú elfátyolozási törvénye iránt, minthogy általa sok keserű kiábrándulástól óvatnak meg. A fiatalabb nők csoportjában, csaknem soha sem találhatók nyilvánosan pipázók. Többnyire élénk társalgásba merülnek, s aki a keleti mimika titkaiba nincsen beavatva, alig fogja sejteni, hogy a fátyol elrendezése a szemszegletek körül két-három vagy négy ujjal, avagy a csúcs képzése, mely a könnyű selyemköpeny előli részét összetartja, mind megannyi jel, melynek megvan a maga mély jelentősége. Ama bey vagy efendi, ki látszólagos közönnyel sétálgat a távolban, igen jól tudja értelmezni e jeleket s megfelelő mimikával válaszol.

Valamint a rózsának a virulást nem lehet megtiltani, úgy hiába tiltanák meg a nőknek az arcjátékot, s a konstantinápolyi, s más török városok környékén fekvő, nagy-szerű kilátást engedő sétahelyek a szép évszak délutáni óráiban, szerelemgazdag romantikának színhelyei, melyre a természet elragadó szépsége hangulatteljes bájjával, bátorítólag hangolja a kedélyt.

Mint Törökországban a szejrjeri, úgy szerepel Perzsiában a lovaglóséta. Itt a szórakozás ájtatossággal egyesül. A várostól nem messze fekvő szentek sírjaihoz megy az ember, melyekben Perzsia kiválóan bővelkedik, s melyek árnyas kertek közepét képezvén különösen alkalmasak a szerelmes párok légyottjára. Teherán elegáns világa, Sah Abdul Azim sírjával bír, Iszfahán pedig a nagy, árnyas berkű temetővel. A halottak kultúrája s a szerelem játéka igen ellentétes dolgoknak látszanak nekünk, azonban Perzsiában a halottak nyughelye változatlanul örvendhet az élők szerelmében. Ennél fogva Siráz, Kum, Nisabur és Herat sétahelyei is mind egy rég elhunyt szent személy sírjának közvetlen tőszomszédságába vannak helyezve. Csak Közép-Ázsiában látunk Csihar bag-okat, azaz nyilvános kerteket folyó vízzel, vagy álló vízmedencékkel, melyekből aztán a nők ki vannak zárva.

Látod-e amott ama csoport lovagnőt, tisztelt olvasóm, mely Irán újkori fővárosából, Sah Abdul Azim kapuján keresztül, a hasonnevű szenthez zárandokol? Ha a kenyelvasban a pici papucsok nem lennének láthatók, s az arcfátyol szűk rostélyain keresztül a nagy szemek tüze vilálmokat nem szórna, valóban csak egyetlen kék vászonzsákoknak néznéd az ékesen felcifrázott lovakon ülő társaságot. S tényleg, csakugyan kék vászonzsákok, azonban e vászon alatt Irán kacér, életvidor leányai rejlenek, kik parthiai őseikhez méltó ivadékok lévén, igen ügyesen ülik meg a lovat. Egyszerre sebesvágatva közeleg egy lovas; a villám gyorsaságával illan el az elfátyolozott szépek mellett, azonban a villám gyújtott, mert a találkozás rövid pillanatában szavak cseréltettek. Rövid vártatva ismét porfellel tűnik fel a távolban, ismét közeleg egy lovas; ez az előbbeni, s újból néhány szót váltanak. Ez többször ismétlődik, míg végre az ügyes Seladon szépének kíséretéhez csatlakozik, s valamely nehézkesebb, szélesebb kék zsák mellett egy néni, vagy komorna oldalánál, beszélgetésbe ered. A megszólított szépség a menet élén folytatja útját, de azért mindent látszik hallani és látni, mert időnként

egy-egy megjegyzést kiált hátrafelé, mely gyakorta általános derűtséget idéz elő.

Így udvarolnak Perzsiában a sétalovaglás alatt, s egyidejűleg hódolnak a szentnek és a szerelem istenének. Irán pajzán leányai annak idejében bizonyára távolról sem sejtették, hogy a szerény, kis számaron mögöttük ügöző derwis megleste őket, hogy később az európai keresztény világnak elárulja titkaikat s eljárásukat. Ismeretlen létemre, s észrevétlenül gyakorta szemtanúja voltam az ily jeleneteknek, melyek mindannyiszor teljes érdekemet felgerjeszték; – s létezhetik-e vonzóbb s érdekesebb látvány, mintha az embert, a különböző éghajlatok alatt és országokban, minden tetteiben, örömében és bánatában, ifjúkori játékaiban s idősebb korának komoly céljaiban figyelemmel kísérhetjük?

III.

Egészen más jelleggel bír a négy fal közti mulatság s a szórakozás a házban. Itt az illem és fész legtöbb esetben háttérbe szorul, s a műveletlen, minden ítélet elől ment nők eljárása s modora gyakorta kellemetlen, sőt undorító képet nyújt. Ha bár a moszlim férfikörök társalgásában is hiányzik az éltető fűszer a nők kizáratása következtében, s felületessé, fékezetlen frivollá alakul, annyival inkább érezhető az elkülönzés hatása a háremkörökben. A beszéd tárgyak megválasztásában éppenséggel nem szórshasogatók s nem képzelhető ellenszenvesebb valami, mintha öreg matrónák és fiatal leányok oly témát feszegetnek, mely Európában nemük legelvetemültebb tagjának is arcába kergetné a vért. Ha belefáradtak a beszédbe, táncokat kezdenek, melyek egész Keleten csak látványosságnak tartatnak; az érzéki ösztönök plasztikai értelmezésére számítván, s mint gondolható, valódi jelentőségükben még sokkal megvetendőbbek a trágár nyelvek laza értekezleténél. A perzsa és török előkelő világ háremeiben, a táncosnók rendszeren külön erre nevelt s kiművelt rabszolga-

nők, kik kézcsörgettyükkel és kis dobokkal maguk kísérik táncukat, s többnyire bámulatra méltó ügyességgel végzik mutatványaikat, melyek ugyan sokkal inkább hasonlítanak valamely voltgeuráihez, mintsem ama ritmikus, hullámos mozdulatokra emlékeztetnének, melyekkel az újkori Európának koreografikus művészete oly bájos kifejezést tud adni az örömteli felindulásnak és változó hangulatoknak. Csak ebből érthető, hogy a keleti ember a művelt és szabad emberhez méltatlan foglalatosságnak tekinti a táncot, mi amaz adomából is kitűnik, melyet a Boszporusz partjain egy perzsa diplomatáról beszélnek. Ez, t. i. európai kollegái által nagyon ünnepeltetett s tiszteletére még bált is rendeztek, melyen az iráni udvaronc megjelenvén, egy emelvénnyel helyet foglalt. A zene megzendült, a vidám párok táncra kelve forogni kezdtek a nagy perzsa előtt, mit ez, külön neki szóló, kiváló kitüntetésnek tartott; midőn azonban a háziúr, N. N. öxellenciája egy szép perai nőt a felharsogó keringőre felkért, a nagy perzsa felugrott székeéről, odarohant az exellenciás úrhoz, kiáltva: „Uram! Túlságos megtiszteltetésben részesítesz; semmiért sem engedhetem, hogy te is táncolj nekem!”

A nyilvánosság terén, magától értetődik, hogy a táncok tejképű, nő ruhába öltözött fiuk által ábrázoltatnak, kik Törökországban „*csengi*” név alatt ismeretesek, és mi igen sajátságos, egyedül csak a zsidók és cigányok sorai-ból ujjoncoztatnak. Régente még nagyon divatban voltak a csengik, ma már Konstantinápolyban és más nagy városokban ritkábban fordulnak elő. Perzsiában még általánosabban kedvelik a táncelőadásokat; legféltelenebbül viszik e dolgot Közép-Ázsiában, hol főképp a tadsik nép-eknél csaknem minden rongyos falunak megvannak a maga művészársaságai, melyek közül sok táncos a jobb családokhoz tartozik.

De térjünk vissza a háremmulatságokhoz.

A táncot és társalgást társasjátékok és mesélés váltja fel. Valamint a férfivilágnak, úgy a nőknek is megvannak a maguk „Meddach”-jai, kiknek emlékezete jó nagy gyűj-

temény tarka-barka, képzeletdús históriát rejt, melyeknek érdekfeszítő előadásához kitűnően értenek; változás kedvéért aztán a *Kulzum* nené-ből (nőcatechizmus) olvasnak fel néhány fejezetet. Ez oly könyv, mely a vallástant a női észjárásnak megfelelő módon magyarázza, mellesleg azonban talizmánokkal és bájitalokkal is foglalkozik, melyek által a testi szépség és férfiak szerelme nemcsak megnyerhető, de állhatatosabban meg is tartható.

Színi előadások sem hiányzanak Keleten, csakhogy azok a kezdetlegesség legalsóbb fokán állanak, mi annál feltűnőbb, miután a dramatikusnak fejlődését annyira előmozdító passió-játékok Perzsiában már két század óta nagy buzgalommal ápolgatnak és sokkal magasabb tökélyrel ábrázoltatnak, mint a keresztény passió-játékok Nyugaton. Jelen voltam a tyroli passió-játékokon s bátran merem állítani, hogy a „*tazie*”-k Iránban, mi az arcjátékot, előadást és színrehozatait illeti, még tán a felső-ammergaui leghíresebb ilyenmű előadásokat is jóval túlszárnyalják.

Kelet hátra maradásáért a dramatikus téren elsősorban a nő szigorú elszigeteltsége és beburkolódzása okozható. Ahol a színdarabok csak férfiak által adatnak elő, ott a finomabb árnyalás, a valóság vonzó bája hiányzik, s ezzel nagymértékben hanyatlik az érdek, mely különben a színi előadásokkal jár. Ami Keleten a multság helyére lépett, vagy az úgynevezett *Orta Ojumu*-ból (középjáték), vagy pedig a *khajal*-ból, másképp Kara-göz-ből áll, a tulajdonképpen kínai árnyjátékból. Az első, leginkább nyilvános helyeken adatik elő, mialatt az ábrázolók, sűrű néptömegetől körve, valamely bohózatot a legfurcsább módon s trágár rögtönzésekkel fűszerezetten játszanak el. – A második *intra muros* multság. A khajalcsi (árnyjátész) bódéját egy szoba szegletében állítja fel, s miután a gyertyák eloltattak, nehézkes alakjait egy megvilágított vászon táblán ugrándoztatja, s minden alakocska, különböző hangok utánzása mellett, kétértelmű, cinikus magán beszédeket tart. Cselekvény és beszéd többnyire oly ízetlenek és er-

kölcssértők, hogy az európai elbámul rajta, miképp lehet élvezetet találni ily undorító ostobaságokban, de még inkább feltűnik a körülmény, hogy atyák nem csak megenyedik nejeiknek s leányaiknak ily előadások látogatását, de még fizetnek is értük.

A nyitány rendesen egy dűnnyögve elmondott dalból áll, melyben a Kara-gőz minden földi jónak mulandóságáról, az emberi hatalom hiányosságáról, a korszak romlottságáról, szóval, mindenről a világon panaszkodik, csak nem saját ronda s ízetlen beszédeiről; megjegyzendő, hogy a cinikus Kara-gőz mindig erkölcstanítóként lép fel, s elnézésre s türelemre kéri fel a közönséget. Egyszerre pololi lárma hallatszik, zsémbelés, veszekedés s betoppan a színpadra, vagyis tulajdonképpen a vászonra egy rongyos perzsának árnyképe, hosszú szakállal, magas kucsmával, tövig kiölti a nyelvét, míg egerek, patkányok és más ronda bogárfélék sans-gene fel s alá futkosnak testén. Az iráni (a török gúnynak egyik kedvenc céltáblája) most a legtúlzottabb frázisokban kezdi magasztalni nemzetének előnyeit, hazájának szépségeit, s éppen legjavában foly dicséneke, midőn egyszerre egy töröknek árnyképe, egy hangos ütés kíséretében megjelen, a perzsát egy csapással földre teríti, s darabig halálos hörgésben a földön hagyja fetrengeni. – Erre a taps és lelkesedés általános lesz! Karagöz ismét dűnnyögni kezd, újra panaszkodik a földi javak mulandósága felett, s így megy ez tovább *ad infinitum*.

S emellett apraja, nagya, örege és fiatala örömkönynyeket nevet, míg az európai néző nem képes megérteni, hogy oly társadalom, mely különben szellemet és ízlést tanúsít, miképp gyönyörködhetik ily gyermekes rondaságokon.

IV.

Még csak egy igen sötét pontot akarunk felemlíteni a keleti nők életéből, oly sötét pontot, melynek árnya az

egyetemes társadalmi és állami létet elsötétíti s jogosan tekintendő minden társadalmi baj okozójának. Ez a házasság megkötése, mely a mohamedán világ minden népénél egyaránt esztelen, ferde és természetellenes. Kelet minden országában azoknak, kik egész életre szövetkezni akarnak, legkevesbé van joguk a döntő szóra. Mindenütt a szülők, tutorok, nénék és nagybátyák lesznek szerelmesek a házasulandó felek kontójára, helyettük látnak, hallanak és határoznak; mert az általános vélemény szerint a személyes közeledés teljesen szükségtelen, s a Fatiha áldó szavai tökéletes elegendőknek tartatnak arra, hogy a házassági frigyből az egyetértést és szerelmet meghonosítsák.

A félcivilizált osztályoknál olykor megesik, hogy a fiatal ember alkalmat talál egy futó pillantást vethetni jövődélbeljére, sőt van eset rá, hogy ily váratlannak nevezett találkozások eleve elrendeztetnek, – ismétlem, egy futó pillantást vet reá, mert szóbeli közlekedés hallatlan dolog, s amit a kiküldött szerelmi hírnöknek (*Szevidsi kbatun*) szépnak, bájosnak és okosnak talál, azt az illető vőlegénynek jó remény fejében el kell hinnie. Az inkább Keletnek fekvő országokban már a gyermekkorban köttetnek a házasságok, miből az illetőknek legalább a játékeveken át folytatott ismeretség hasznára válik; a dolog lényegében azonban ez semmit sem változtat; legtöbbnyire a házassági frigyi oly lényeket egyesít, kiknél a kölcsönös vonzalom és lélekrokonság mindig igen kétséges marad, s a számos szerencsés kimenetelű házasság valóban csodának tekinthető.

E helyzetek legélethívebben tükröződnek egy általam lefordított török „eredeti vígjátékban”, mely az ötvenes évek vége felé a „*Dseridei Havadis*” (Új hírek lajstroma) nevű, török lap tárcájában jelent meg. Szerzője e vígjátékának, Sinaszi Efendi, a közoktatási tanács tagja, azon mollák egyike, kik annak idejében Resid pasa által Párisba küldettek, hogy mohamedán rajongásukat levetkezve, nyugati műveltségre tegyenek szert. Mint az rendesen történni szo-

kott, Sinaszi is mint istentagadó tért vissza, a moszlim szokásoktól, erkölcsöktől és világnézettől irtózott, s minthogy a házasságról körülbelül úgy gondolkozott, mint nyájas olvasóm, annak gúnyolására a víg műzsához folyamodott segélyért. Egyfelvonásos darabja, mint dramatikus mű csak gyöngé első kísérlet, azonban a házassági szokásokat sokkal hívebben festi a legkörülményesebb leírásnál.

SÁ'IR EVLENMESZI

AZAZ

EGY KÖLTŐ HÁZASSÁGA

Vígjáték egy felvonásban

SZEMÉLYEK:

Mustak bey: a Kumri Khanim vőlegénye és kedvese

Hikmet efendi: Mustak bey kebelbarátja

Kumri Khanim: Mustak bey kedvese és a Szakime Khanim nővére

Szakime Khanim: Mustak bey menyasszonya és a Kumri Khanim nővére

Ziba Dudi: a vőlegény nyoszolyó asszonya

Habbe Kadin: vőfél

Ebul Laklakat ul Enfi: megköti a Szakime Khanim házassági szerződését

Batak Esze: a városrész éjjeli őre

Atak Kösze: utcaseprő ugyanott

Szomszédok a mesteremberek osztályából.

Színhely: A menyasszony háza.

ELSŐ JELENET

Mustak bey és Hikmet efendi

Mustak bey: Végre hát mégis megházasodom ma este. Mily szerencse, hogy házassági szerződésem valahára megkötöttet. Különben szórakozottságomban és szerelemből, csaknem minden szerződés nélkül is megnősültem volna.

Hikmet efendi: Lehetséges volna-e az?

Mustak bey: Hát mért ne? Hisz ez az, mit szerelmi házasságnak neveznek.

Hikmet: Különös.

Mustak: Persze. Azoknak valóban sok szerencsét kívánok, kik nem vonzalomból és szerelemből nősülnek és mégis meg tudnak élni együtt. Én részemről soha sem vettem volna feleségül Kumri Khanimot, ha szerelmemet nem bírná. Mit mondasz hozzá, nem volt-e okos tőlem, hogy ennyire belé bolondultam?

Hikmet: Meglehet.

Mustak: Mily fiatal, épp oly szép. Valóban, minden tekintetben meg vagyok vele elégedve. Oh, jaj, csak oly varjúforma testvére ne volna az én fehér galambomnak.

Hikmet: Igazság! Hogy is hívják azt?

Mustak: Ha nem csalódom, Szakine Chanimnak hívják. Szegény, még a neve sem tetszik nekem.

Hikmet: Mért?

Mustak: Nemcsak, hogy utunkban van és szépségre nézve igen szegény; de 45 éves koráig otthon is ült mindig, minek következtében szelleme végképp tönkre ment; óriás púpján kívül semmivel sem bír, mi által feltűnhetne az embereknek. Oh! Szégyellem, hogy ilyen sógornőm van!

Hikmet: Mért szégyellnéd? Aki rózsát akar, ne féljen a tövisektől.

Mustak: No, úgy neked ajándékozom, még pedig szerződésileg; mért ne lehetne kijönni vele? Vagy ő lesz okos, vagy te bolondulsz meg.

Hikmet: Csak vigyázz, hogy téged meg ne csaljanak, s ne őt varrják a nyakadba Kumri Khanim helyett; mert hiába! Ilyen a világ. Nem is szokás a fiatalabbikat férjhez adni, míg az idősebb a háznál van.

Mustak: Ohó! Nem szeretem az ilyen tréfát; ha tréfa, csak maradjon meg tréfának.

Hikmet: S tréfából mégis nekem ajándékozod?

Mustak: Hogyan? Csak tréfából akarom odaadni? De-hogy, barátom! Egész komolyan.

Hikmet: Mentséged még vértlázítóbb, mint sértésed.

Mustak: De hát, ki mondja, hogy menteni akartam magam?

Hikmet: Úgy?

Mustak: Pszt! Csendet! Amott jön Ziba Dudu, a vőlegény nyoszolyóasszonya. Tán elhozta galambomat. Menj ki az előcsarnokba; viziontlátásra!

MÁSODIK JELENET

Mustak bey. Ziba Dudu.

Ziba: Örömhírt hozok neked fiam, örömhírt! A menyasszony jön; már útban van.

Mustak: Oh, anyuska! Ha te nem volnál, vágyam teljesítlén maradna! Nem is tudom, miképp háláljam meg jószágodat.

Ziba: Oh, fiam! Mit is tennék e gonosz világban, ha nem foglalkoznám ily jó cselekedetekkel. Hisz a te jószágodat is ismerem. Mit is tehetnék még egyebet a világon. Nem! Nem! Nem fogadhatok el semmit. Nem akarok mást semmit, minthogy gyermekeidet még ősz szakállal lássam, mielőtt szemeimet lehunynám.

Mustak: Végre teljesítetted leghőbb vágyaimat. Él, amíg csak lehet. (Örömében ugrál és táncol.)

Ziba: Légy már kissé komoly kedves fiam; hisz túl vagy már a házassulás évein, s ezt tulajdonképp szégyellned kellene.

Mustak: Hát szégyen, ha megházasodik az ember? Én az ellenkezőt hittem. De most pusztulj innen. Várj te odakinn a menyasszonyra, én addig idebenn a szégyenkezésben fogom magam gyakorolni.

HARMADIK JELENET

Mustak bey: (egyedül) Végre valahára a kalitkába kerül az én galambom. Oh! Csak már szárnyai alatt élhetnék. – De az emberi nemzedéknek bizonyos táplálékra van szüksége, mit „pénznek” neveznek. Hátha ő azt találja tőlem kérni, mit tegyek akkor? Ami hatalmamban áll, az minden az övé legyen. Leginkább vigaszt adhatok neki. De mi

történik a nászajándékokkal? Néhány lakodalmi verssel fogom megajándékozni, be kell érnie vele.

Dal

Galambom, lelkem eszményképe te,
Szívemben hadd építsem fészket;
Én teljes szívből, lélekből szeretlek,
S megérdemled, szívemben hogy építsem fészket.

Ez lesz a szegény költő nászajándéka.

NEGYEDIK JELENET

*Mustak bey. Hiba Dudu. Habbe Kadin. Szakine
Khanim.*

Ziba: Fiam, elhoztuk néked menyasszonyodat; jer, vedd karjánál s ültess a sarokba.

Mustak: (ki örömeiben nagyokat ugrik, a Habbe Kadin által vezetett Szakine Khanim elébe megy) Ah!

Ziba: (Habbe Kadinhez) Oh, barátom; a vőlegény úr még alig pillantotta meg a menyasszonyt, és már elájul örömeiben.

Mustak: Nem az örömtől, de fájdalomtól megszakad szívem.

Habbe Kadin: (Ziba Duduhoz) Jaj! Mily reszketegség fogja el a menyasszonyt. Tartsd te is, hogy el ne essék. (Szakine Khanim-et egy székre ülteti.)

Mustak: Mi ez?

Ziba: Íme, itt van a halálig elválhatatlan társnője életednek, szeretetreméltó feleséged, Szakime Khanim.

Mustak: Inkább váljék meg lelkem testemtől, mielőtt az életem társnője lesz.

Ziba: (Habbe Kadinhoz.) Hallod! A vőlegény úr magánkívül van; tán örömeiben elvesztette esztét.

Habbe: (Zibához) Szegény! Vágya teljesedése örüllté teszi!

Mustak: (leverten) Oh! Oh! Oh!

Ziba: Csak ne sírj; hadd sírjanak ellenségeid helyetted.

Mustak: Oh, be nevetnének ellenségeim, ha helyzetemet ismernék.

Ziba: Menj oda fiam, leplezd le a menyasszony ábrázatját, hogy szíved kissé gyönyörködjék benne.

Mustak: Minek? Tán, hogy még jobban visszaborzadjak, midőn arcába tekintek?

Ziba: Leplezd le, fiam, leplezd le, hogy ne maradj kétségben a fölött, hogy csakugyan ő szíved választottja. (Ő és Habbe Kadin arra kényszerítik Mustak beyt, hogy a Szakine Khanim fátyolát fellebbentse.)

Mustak: Nem akarok. (Amint kezeit visszavonja azok esetleg Szakine Khanim fátyolában és vendég hajában megakadnak, s mindkettő Mustak kezeiben marad, míg Szakine Khanim arca és ősz haja láthatóvá válik.) Mi az?

Ziba: Oh, jaj? Most még a leányka szép aranyhaját is kitépte.

Mustak: Igazán! Ősz haja úgy fénylik, mint a fehér arany, nemde?

Ziba: Beszéded nem neki szól, de nekem és a násznagynak. Majd megtanítlak, hogy kell beszélni. (Habbe Kadinhez:) Menj, násznagy vezesd el hamar a menyasszonyt s hozd ide azt az urat, ki a házassági szerződést köti meg. A közeleső kávéházban van; hadd hozza magával az ott lévő szomszédokat is, hogy ezt az embert ismét észre térítsék.

ÖTÖDIK JELENET

Mustak bey. Ziba Dudu.

Mustak: Hogyan? A szomszédok kényszerítsenek rá, hogy vőlegény legyek?

Ziba: Igen. A nászszobába vagy a börtönbe fognak vezetni.

Mustak: Százszor szívesebben vagyok börtönben, mint e nőszeméllyel egy házban.

Ziba: Csak menj hát a börtönbe; majd megtudod ottan, milyenek annak kínjai.

Mustak: A miattad szerzett hitelezők áldásával és jó kívánságaival mégis igen boldogan fogok élni.

Ziba: S ha megbetegednél?

Mustak: Hitelezőim valószínűleg orvost küldenének, ki ápolna.

Ziba: Hát mit tehetsz?

Mustak: Csak szerencsétlenségemmel kezdődnek azoknak kellemetlenségei.

Ziba: Hát mi baj érheti őket?

Mustak: Akár meg is vakulnék, ha halálom nem válnék kárukra.

HATODIK JELENET

Mustak bey. Ziba Dıdu. Habbe Kadın. Ebul Laklakat. Batak Esze és szomszédok.

Ebul Laklakat: (Hálósapkával fején, lép föl.) Mit jelent sen az, hogy álmomból fölzavartak s ide cipeltek? Nézzetek meg öltözetemet – mintha színpadra akarnék lépni. Mily botrány! Mit jelent e lárma?

Ziba: (Felső ruhája szegélyével arcát elrejtve, Ebul Laklakatnak kezét csókol.) Bocsánat uram. Lásd, ez a nyomorult vőlegény akar lenni, és mégis visszautasítja a forrón szeretett nőt, miután kitépte haját. De ez még nem elég; menyasszonyát, engem és a násznagyot is oly szidalmakkal illet, melyeket ismételni szégyellek.

Ebul: (Mustakhoz.) Oh, te szemtelen!

Mustak: Méltóztassék megengedni, uram, hogy úgy mondjam el az igazat, amint én tudom.

Ebul: Hallgass! Ziba asszony, ki hozzád olyan, mint az anya, e szegény teremtés nem hazudhatott.

Ziba: Igen, uram, a leányt mindenesetre el kell vennie.

Ebul: Természetesen. Ha el nem veszi, jó hírnevét bemocskolja. (A szomszédokhoz.) Nincs-e úgy szomszédok?

Szomszédok: Mindenesetre. Úgy van.

Mustak: Nem vehetem el, uram. Itt tévedés forog fönn; mert nem ezzel, hanem a fiatalabbal lettem eljegyezve, s azt akarom nőül is.

Ebul Laklakat: Szó sincs róla. Az idősebbiket jegyezted el.

Mustak: Valóban, nem ezt.

Ebul: Tehát engem is meghazudtolsz? Mily szemtelenség!

Batak Esze: Tudja-e uram, hogy erről még egyebeket is beszélhetek? Várjon csak, mindjárt elmondom. Mint éji őr, rendesen az egész negyedet összebarangolom. Egyszer, amint úgy barangolok, az utca közepén találkozom vele, s azt kérdem tőle: Honnan jössz? S tudja-e mi volt a felelete? A Tarater-ből (színház-ból) jön. Mi egyebet akart, mint engemet, szegényt kigúnyolni?

Mustak: Oh, mily bölcs ember vagy?

Batak: No, bizony, nézzétek azt a lónevű embert! Te marhaőrző te, ha nem hallgatsz, s egyre szidalmazol, majd megtanítlak dörmögni.

Ebul: A gyerek szemtelen, s hozzá még bolond is.

Batak: Azt hiszem, legjobb lenne őt egyszerre tömlöcbe és a bolondokházába zárni.

Ebul: Ha tanácsomat követitek, előbb följelentjük gorombasága miatt, s aztán tovább meg se tűritek a negyedben. Nem kell már nekünk!

Szomszédok: Már nem kell nekünk; nem kell nekünk!

HETEDIK JELENET

Mustak bey. Ziba Dudu. Habbe Kadin, Ebul Laklakat. Batak Esze. Atak Kösze. Hikmet efendi.

Atak: (Kosárral hátán, egyik kezében lapátot, a másikban seprűt tartva.) Nem kell nekünk.

Hikmet: (Atak mögött belépve.) Mi nem kell nektek?

Atak: Mit tudom én? A szomszédok azt mondják, nem kell nekünk, hát én is ugyanazt mondom; bizonyosan igazuk van, ha azt mondják.

Hikmet: Jó, de miben van igazságuk a szomszédoknak?

Atak: Hogy igazságuk van, azt igen jól tudom; de bevallom, hogy nem tudom, miben van igazságuk.

Hikmet: Hát akkor minek avatkozol oly dolgokba, miket nem ismersz?

Atak: Hát mért ne? Nem tartozom tán a negyed nemessebbjei közé?

Hikmet: Ki vagy te tulajdonképp?

Atak: Micsoda? Azt se tudod, hogy én ki vagyok?

Hikmet: Valóban nem tudom.

Atak: Hát akkor minek kérdezesz oly dolgot, amit nem tudsz? Oh! Mily tudatlan vagy? No, hát, ezennel tudtoddra adom, hogy a legutolsó városnegyedben bérlő, e városrészben azonban, utcaseprőfőnök vagyok.

Hikmet: Ó te oktondi!

Atak: Ha annyi eszed volna, mint nekem, tán te is oly oktondi lennél, amilyen én vagyok. Hát tulajdonképp mi van abban? Nesze, seperj egyszer te, mutasd meg, mit tudsz!

Ebul: (Mustakra mutatva.) Hogyan, ilyen bűnöst, mint ez, védelmezni mersz? A bűn helybenhagyása egyértelmű magával a bűnnel. Ennél fogva éppúgy megérdemled a büntetést, mint ez.

Hikmet: Bocsánat uram. Jól ismerem hibámat; azonban eddig még nem tudom, hogy ő mit vétett.

Ebul: A legrosszabbat. Nem akarja elvenni a neki eljegyzett leányt s a fiatalabb nővért követeli. Járja ez?

Hikmet: Ne haragudjál uram, (Titokban egy kövér erszényt mutat neki.), de a fiatalabbikat kérjük tőled.

Batak: Uram! Mi az? Megvesztegettetni engedi magát.

Ebul: (Batakhoz) Micsodát? Én illet tennék? No, bizony. (Halkal Hikmethez.) Tedd oldalzsebembe. (Hikmet az erszényt Ebul oldalzsebébe csúsztatja.)

Atak: Azt súgja neki: Tedd oldalzsebembe?

Ebul: Dehogy! Én mondtam volna ezt? Azt mondtam, ne álljon oldalam mellett, nehogy bennem is kételkedetek.

Batak: Nekem úgy tetszik, mintha a pénzt már félre rakta volna.

Ebul: Isten ments! Rothadjon el a kezem, ha csak hozzá is nyúlt a pénzhez.

Hikmet: Kérem, uram, szíveskedjék az ügyet úgy előadni, amint valósággal van, s aztán cselekedjék tisztje szerint.

Ebul: Miután kívánságait ily tisztességes módon tetszett előadni, a harag helyébe, sajnálkozás vonult szívembe. (A szomszédokhoz.) Valóban, jó szomszédaim, e percben új s döntő érv jut az eszembe, melyről eddig megfeledkezém.

Szomszédok: Mi lehet az?

Ebul: Nemde, én az imént azt mondtam, hogy a nagyobbik leányt jegyeztem el.

Szomszédok: Persze.

Ebul: De én a „nagyobbik” szó alatt nem azt értettem, hogy évekre nagyobb, hanem azt, hogy nagyobbra nőtt, mert hisz az idősebb már megis haladta a 40-et, s ennél fogva nem is a vőlegénynek való. Ennyit biztosan tudok, s arról itt és mindenütt becsületes tanúságot tehetek.

Batak: Ezen őszinte nyilatkozatot mi is igaz esküvel támogatjuk.

Szomszédok: Hogyne! Minden bizonnyal.

Ebul: (Habbe Kadinhez.) Vőfély, menj s hozd el a nagyobbra nőtt, vagyis a fiatalabb leányt, a tulajdonképpeni menyasszonyt. Saját kezűleg akarom által adni a vőlegény úrnak, hogy ezen túl ne történjék tévedés. (Hikmethez.) Ha netán még valami tévedés forogna fenn, kérem, beszéljen, mert én dicsőségemnek tartom, ha ily jó szolgálatokat tehetek.

Batak: (Mustak beyhez.) Uram, mindaz, amit ezelőtt mondtam, nem volt egyéb rossz tréfánál. Szomorú valék s azért nevetni és vigadni óhajtottam.

Atak: (Hikmethez.) Uram, bocsásson meg. Ha ezentúl, az utcaszemetet kivéve, még más dolgokba is keveredem, ne legyek többé ember!

NYOLCADIK JELENET

Mustak bey. Hikmet efendi. Zida Dudu, Habbe Kadin. Kumri Khanim. Ebul Lalakat. Batak Esze. Atak Kösze. Szomszédok.

Habbe Kadin: (Kumri Kadimet vezetve, ki majd szemét töröli, mintha sírna, majd egyik kezével arcát takarja el, és ujjain keresztül Mustak beyre pillant.) Íme, uram, itt a valódi menyasszony.

Ebul: (Habbe Kadinhez.) Miért sír? Vigyázz, visszautasítja a vőlegényt.

Habbe: (Miután halkán suttogott Kumri Khanimmal.) Uram, megkérdeztem könnyei okát. Nem úgy áll a dolog, amint ön hiszi.

Ebul: Tehát mi azoka?

Habbe: Oh, hisz szegénynek csak fájdalmát megújítom. Azelőtt fájdalmában sírt, hogy nem lehet a vőlegényé. Most pedig az imént hiába ontott könnyeket siratja.

Ebul: (Halkal Kumrihoz.) Könnyeid annyira megindítottak, hogy merő sajnálatból készítetve érzem magamat nálad a vőfély szerepet elvállalni. (Kumri Khanimet Mustak beyhez vezeti.) Uram, íme, vedd őt s igyekezzél őt felvidítani. Éljetek boldogul! Ezt teljes szívből és lélekből kívánom. (Hikmethez.) Parancsol-e még velem?

Hikmet: Oh, nem! Csak azt óhajtjuk, hogy a jelenlévőket mind, a mátkapár kivételével, magával vigye.

Ebul: Miért kíván? Parancsoljon uram! (A szomszédokhoz.) Szomszédok, mehettek! (Ziba Duduhoz.) El veled, nászanya. (Habbehez.) Pusztulj vőfél!

KILENCEDIK JELENET
Mustak. Hikmet. Kumri.

Mustak: (Kumri Chanimet karon fogva tartja. Mindkető elragadtatással áll egymás mellett s szerelmesen néznek egymás szemébe. Hikmethez fordulva.) Te nem mész el a szomszédokkal? Dolgod van-e még itt?

Hikmet: Oh, nem, csak még néhány szót szeretnék hozzád intézni.

Mustak: Oh, kedves barátom, gyere el reggel, akkor pár ezret intézhetsz hozzám, s akkor szívesen foglak hallgatni.

Hikmet: Nem, nem; most akarok beszélni veled.

Mustak: No, szólj hát, de siess. (Kumri Chanimhoz fordul, s keveset figyel Hikmet szavaira).

Hikmet: Oh, szeretett barátom!

Mustak: Még nincs vége?

Hikmet: No, csak várj, még el se kezdtem.

Mustak: Jaj be unalmas vagy!

Hikmet: Sajnálod, hogy oly barát tanácsa nélkül nősültél, amilyen barát én vagyok?

Mustak: Még te is gyóntatni akarsz? Mi az?

Hikmet: Látod, úgy jár az, ki amolyan közvetítőnek hisz, kik közvetítői szerepüket szerelem és házasság dolgában csak saját hasznukra zsákmányolják ki.

Mustak: Jaj barátom, menj, ahová tetszik, különben elkésel; nem kívánom, hogy valamely ügyedet elhanyagold.

Hikmet: Lásd mennyi bajodba került, míg megházasodhattál, dacára annak, hogy oly jól ismerted feleségedet.

Mustak: Oh, az összekelés előtt csak álmodni akartam boldogságomról, majd hogy megfeledkeztem róla; de most eszembe jut megint. – Lefekszem, s ha álmodom, álmad fogom megfejtetni álmomat.

Hikmet: Menj hát s gondolkozzál affelől, hogy járhatnak azok, kik ismeretlen létükre egymással összekelnek.

Mustak: (Szemeit dörzsölve.) Jaj! Jaj! Tanácsod következtében, unalmamban meglepett az álom, s nem bírok megküzdeni vele. Ha megengeded, kissé lefekszem.

Hikmet: Megyek már, tégy, amit tetszik, de ne feledd az adott tanácsot.

Mustak: Hogy is feledhetném? Nem elég gondot és bajt szerzett-e nekem: A házasság elméletét alaposan megtanultam, s remélem, hogy a gyakorlati téren sem fogok többé hibákat ejteni.

(Vége.)

RUHÁK ÉS ÉKSZEREK

Ha váratlanul a nyugati világ belsejéből egyszerre Ázsia kebelébe léphetnénk át, semmi sem lepne meg bennünket jobban, mint az emberi ruházat különböző volta, melynek oka nemcsak az égali viszonyokban, de egyszersmint a művelődési és erkölcsi állapotban keresendő. Hogy az ázsiaiak elsőbbséget adnak a virító színű ruháknak, civilizációjuk gyermekkorának tulajdonítható, mely évezredek óta létező népeletük dacára, még sehol sem érte el a férfikort. Ha középkor idejében, Nyugaton túlnyomó volt az eleven színű ruházat, sőt még ma is, az éretlen gyermekhez hasonlólag a társadalom alsó rétegei a tarka, virítós színeket szeretik, mennyivel inkább menthe-

tő a kurd, özbég vagy arab, ha a szerény lila, vagy hamvas színvegyülékű ruhát kevésbé kedveli a bíbor és skarlát színűnél. Hisz Kelet valamennyi népénél azon hit uralkodik, miképp az öltözet sötét színezete a lélekre nyomasztólag hat és kedvetlenséget idéz elő, míg a világos, eleven szín szemre és szívre egyaránt jótékony hatást gyakorol. Csak a dervis, a mulandóság e járó-kelő képmása, csak az hordjon földszínű ruhát, ha ő, mi még sokkal dicséretreméltóbb lenne, mégsem akar egész meztelenül járni, és erényeinek fénye, szintelen ruhájától épp oly mérvben legyen elütő, mint ahogy a bülbül (csalogány) édes dala, tollruhája igénytelen hamvas színétől elüt.

Valóban sajátságos, mennyivel élénkebbnek mutatkozik az öltözek színezete, minél inkább Keletnek tartunk. A Boszporusz partjain a jancsár tsorbadsik bíbor vörös dsubbéi, és az udvari apródok sáfránysárga díszruhái rég eltűntek, bár a jancsárok szokásai és szelleme közöttük megmaradt; csak a Nakib-ul-Esref, a próféta utódainak főnöke és Mekka serifje bírnak első sorban a joggal, hogy zöld turbánokat hordjanak, s egyáltalán ruházatukat fitogtassák, szintúgy a többi szeid, ha mindjárt még oly szerény körhöz tartozna is. A próféta szerette a zöldet, s habár a hatalmas ősapa sírján már az utolsó cipruságacska is hervadásnak indult, ivadékai a törökhitű világ nyomorult állapota dacára, még is egyes egyedül csak a remény színében gyönyörködnek. Ártatlan képzelődések!

Valóban igaza van utazóinknak, ha a Kelet festőileg regényes színezetének egyre érezhetőbb eltűnése felett panaszkodnak. Csak ha nagyobb néptömegek gyülekeznek Konstantinápolyban, újra feltűnik emléünkben Kelet festői népviselete, melynek egyes részletei ilyenkor fel szoktak még merülni; úgymint a világos színű feredsek (nőköpeny), vagy a közép és alsó osztályok által öv gyanánt használt tarka sávlok, s gyakran még a fanatikus mollá-knál és esznaf-oknál (mesteremberek) divatozó salvárokban (nadrágokban). A lakosság ma már nagyobb

részt fekete vagy barna ruhákba öltözik; a városokban csaknem mindenütt ez már az uralgó divat, mert bármily furcsán hangzik is, mégis tény, hogy Törökországban már számos osztály létezik, mely a tarka, virítós öltözetben kabaluk-ot (durva szokást) vagy türklük-ot törökizmust – mi az elővel jóformán egyértelmű – lát. Ugyanezen vélemény uralkodik Perzsiában is.

Ott, a Szefevidek idejében, kedvenc szín volt a bíborvörös; ma, a társadalom minden rétegéből ki van küszöbölve, s habár még mindig egyszínű szöveteknek adatik az elsőbbség, azok mégis már a zöld, kék és sárga szerényebb árnyalatait tüntetik fel. Csak a nomád maradt hű régi szokásaihoz, ő és megtelepedett törzs és hittársai csak a vad színvegyülékű ruházatot kedvelik. Az erzerumi, karputi, diarbekeri és moszuli bazároknak, többnyire nomád kurdokkal találkozunk, kik még mindig világosvörös köpenyekben, csizmákban és nadrágban járnak, s Közép-Ázsia legmagasb hivatalnoki köreiből szinte még nagy kitüntetésnek tekintik, ha khántól lángvörös csapant vagy tógát kapnak ajándokba s abban nyilvános helyeken díszelghetnek. A chivai khán évenként hat, sőt tíz teveszállítmány bíborszín posztót használ el, melyeket királyi kegye jeléül szokott elajándékozni; Bokharában és Khokandban körülbelül kettős mennyiségű kendő fogy el; valamint Khínában bizonyos színek, bizonyos hivatalhoz csatolván, úgy a kánságok határain belül is, csak oly családoknak szabad a bíborszínt viselniök, melyeknek fejét az uralkodó megajándékozá.

Színre nézve tehát, a törökhitű kelet- és nyugatközi különbség lassanként tünedezni kezd; azonban szabásban és formában egészen másképp áll a dolog. Ezekben, ha nem tévedek, első sorban a kényelem, s azon felül még az illem is irányadó. A kényelem bő, gazdag redőzetű ruházatot igényel, hogy fesztelenül lehessen ülni, a mozgásban mi sem akadályozzon és hőség esetében szabad tere legyen a levegőnek. Az öltözetbeni illendőség a török s egyáltalán az ázsiai illemszabályokhoz simul. Euró-

pai fogalmak szerint eleget teszünk, ha bizonyos részei a testnek befödetnek; Keleten sokkal tovább mennek, mert még távolról sejtetni sem engedik az ily testrészek létezését. Testhez simuló ruhák, melyek e testrészek körvonalait elárulják, illem, sőt a szeméremérzetet sértőknek tekintenek. Mindent tengernyi redőbe kell rejteni, csak sejtetni szabad, de látni nem.

Minthogy ez már ősidők óta divatozik Ázsiában, tán jogosan feltételezhető, hogy a ruhának zsákszerű alakja, már az ókorközdbe vesző ideje óta egész a mai napig változatlan maradt Ázsia belsejében. A tág redőzetű ruházat duzzadó lepleiben semmi sem látható az egyénből, csak az arc; mert kezek és lábak aggályosan elrejtetnek. A ruhakészítőknek, vagyis jobban mondva, Törökország reformatori szellemeinek, a ruházat, ezen a szépészettel éppen nem egyező sajátsága lebeghetett szem előtt, midőn az új aera kezdetével a nemzeti viseletet az európai ruházattal igyekeztek fölcserélni. Ma a török divatfogalmak, főképp a férfiaknál, már nagyon megközelítik az európaiakat, azonban a régibb generáció a francia ruhát csak török átalakításban szereti; t. i. oly nadrágot, mely szélitbehosszába, pazar redőkbe simul, s még hordozójának jókora testessége mellett is, kényelmesen befogadna egy második, sőt harmadik hasonló alakot is. A szetri-nek kabát, vagy helyesebben felsőkabát, oly bőnek kell lennie, hogy alatta még egy-két rövid entárit (gyapozott zubbonyt) is lehessen hordani, melyek selyemből vagy szőr-szövetből készülnek, a mellényt helyettesítik. E felsőruha, mely magas álló gallérral van ellátva, még 34 Reaumur fok melegnél is szorosan begombolva viseltetik; lebbentyűinek oly hosszúaknak kell lenniök, s oly sűrűn egymásra kell hullniök, hogy a legbátrabb lépésnél se nyíljanak széjjel, s leülésnél – értem az alávetett lábakkal való ülést – a lábak nyomát se engedjék látni. A nyakravaló, vagy bármily nyakkendőféle szükségtelennek tartatik, s minthogy a brusszai selyem ingnek (hariri) nincsen galléra, a nyak minden időjárásnál szabad marad.

Legfurcsábbnak tűnik fel az ily európai törököknél a láb és fej ruházata. Az első, télen-nyáron nehéz felső és alsó cipőből áll, mely még a legkisebb lábat is egy szerény elefánttalphoz teszi hasonlóvá, s valóban, sajnálatra méltó látványt nyújt a potrohos efendi, kit a rekkenő nyári melegben, Konstantinápoly nyomorult kövezetén ily kettős lábbeliben lát az ember tovabicegni. Hát még a fejviselet! A régi festői görög sipkának mily mulatságos karikatúráját képezi a divatosított török fez. A fiatalabb török világ, kevésbé a homlokba nyomott, kisebb fezeket hord; de az idősebb urak, s újabb időben maga a szultán is oly idomtalan nagy fezeket választanak, hogy a fej úgy néz ki bennük, mint valami lábasban úszkáló tárgy. Homlok, szemek, fülek, nyakcsigája, minden eltűnik az ilyféle posztózsákban, s hogy mily hatást gyakorol a fez az ily légmentesen elzárt koponyára, legjobban megítélhető azon sűrű verejtékcseppekből, melyek az így megkínzott efendi homlokáról, annak keblére és nyakára peregnek alá.

Ez a malgré lui civilizált oszmánlinak gyöngé képmása. Amíg fiatalok s nőtelenek, a dandyk szívesen öltözködnek á la franca, sőt sokan, francia szabóknál dolgoztatnak; azonban, ha az évekkel a hāj nő és a mozgékony-ság fogyatkozásnak indul, a jó törökök bele kíváncznak ismét régi kényelmes nemzeti viseletükbe, mely valósággal kényelmesebb s tán egészségi tekintetben is (természetesen a helybeli s égalji viszonyok szerint ítélve) alkalmasabb. Költségesebb ugyan, ellenben tartósabb és a keletiek ízlésének sokkal inkább megfelelő, mint az Európából átszár-mazott divat.

A mondottakon kívül a keleti még egyebet is követel ruházata alakjától, t. i. azt, hogy természetes testi megjelenésének nagyobb terjedelmet kölcsönözzön, szóval: hogy őt impozánsnak, tiszteletet parancsolónak tüntesse föl. Az európai ruházattal ezt nem érheti el, míg nemzeti viselete ezen irányban teljesen kielégítő. A salvárok, eme többnyire igen hosszú bugyogók, melyekre tíz-tizenöt rőf széles

posztó szükségeltetik, nemcsak a csípők körül emelik az alakot, de a tág övvel kapcsolatlan – melyet a legvastagabb sáwl tíz-tizenötszöri körülcsavarása a test körül képez – a vékony s görbe lábak elpalástolását is fényesen elősegítik. Ehhez hozzájárul még a bokáig leérő „dsubbe”, mely alatt az inghez közel, a rövid, gyapozott „entari” s e fölött a második bő zubbony, névleg „szalta” viseltetik; s ha, finis coronat opus, még az óriási turbánt is odaértjük – mely minden időszakban s minden törökíthű népnél oly terjedelmes, hogy éjjel bízvást párnául s nappal napernyőül szolgálhatna –, akkor a mondat: „törpékből óriásokat teremteni”, nem fog túlzottnak hangzani.

Valóban, a példabeszéd: a ruha teszi az embert, sehol sem találóbb, mint Keleten. Minthogy ruházatuk által minden áron minél tekintélyesebbeknek akarnak látszani, az anatóliai s rumeliai törökök még ma nagy mennyiségű fegyvert hordanak övükben. Igaz, hogy az idő rég elmúlt, midőn az oszmanli vagy mohamedán katonai jelvények által tekintélyt tudott magának szerezni. Egész fegyverkészlete az újabb európai gyártmányok ellenében, ártatlan játékszerre törpült: s mégis soha, se télen, se nyáron, sem otthon, sem az utcán, sem békés értekezletek alatt, de még a mecsetben sem teszi le fegyvereit. Turistáink gyakran megijednek e vándor fegyvertárak felett, pedig ezek csak ártalmatlan ijesztők. A nyakig felfegyverkezett keleti, távolról sem ébreszthet valóságos ijedelmet; a gyilok, a handzsár, a pisztolyok, a kard és egyéb fegyverei csupán csak luxustárgyak, egy vaskorszak, az eltűnt ázsiai hatalomnak emlékjelvényei. Ennél fogva nem is szabad csudálkoznunk, ha minden lépten, mellyel Kelet belsejébe hatolunk, e valósággal keleti nézet nyomatékossabb nyilvánítására akadunk. A nyugati mohamedánok hosszú dsubbéja, csaksurja és salvárja, messze Keletnek lakó testvéreiknek épp oly banálisnak, érdektelennek és silánynak tetszik, mint a törököknek a mi európai öltözetünk. Hajlandó vagyok hinni, hogy a csípőkre feszesen odasimuló,

szűk dsubbénak határvonala ott található, ahol az oszmánli-világ, mely a szó szorosabb értelmében a nyugati-mohamedánismust képviseli, megszűnik.

Az arabok, kurdok, perzsák, afgánok és közép-ázsiaiak, ugyan szinte dsubbé-nek nevezik felső ruhájukat, azonban szabása inkább a régi, kezdetleges hirka, vagy aba jellegével bír, mely formára, szövetre és készítés módra nézve, keletiebb, s az ázsiai hanyagságnak s tétlenségnek inkább megfelel. Az aba két-három nem függőlegesen, hanem vízirányosan összevarrt szövetdarabból áll, sok helyütt egy darabban szövetik s nem egyéb, mint egy bő, elől nyitott kabát, mely gallér helyett egy félkörű, ujjak helyett két hosszúdad nyílással bír, gombok helyett pedig két lényegtelen, lelógó zsinórt mutat fel, s hogy minden tekintetben eleget tegyek leírásának, úgy rakható össze, hogy még használatlan szövetvégnak tartható s nem valami elkészült ruhadarabnak. Ugyanezen szabály szerint készültek a középkorban a híres damaszkuszi és aleppói entari-k, sőt még a brusszai és kóniai nemezkabátok is egy darabban szövettek, tökéletesen mellőzve a jó állás eszméjét, mely nálunk oly nagy szerepet játszik; mert a moszlim-hitű Ázsia népviseleteinek átpillantásánál világosan kitűnik, hogy ott sem divat, sem fényűzés nem irányadó, hanem egyedül csak a test kellő fedezése vétetik tekintetbe, mint fő cél.

Európai művészek, a keleti ruházat anyag alakulásában, annak tág redőzetében festőit, sőt regényesen szépet akarnak látni. De e nézetet szépművészeti szempontból nem lehet okadatolni, mert ruházatában, valamint egész lényében a keleti ember csak azon fenséges közönynek ad kifejezést, mellyel az egész világot s minden földi dolgot szemlélni szokott, s pompa és ízlés ruha dolgában, a mi fogalmaink szerint soha sem jutottak érvényre Keleten. Ha a keleti gazdagnak vagy tekintélyesnek akar látszani, valamely drágakövet, vagy egyéb értékes ékszerdarabot aggat magára; arannyal, ezüsttel díszelve, azonban anélkül, hogy e tárgyakat öltözetével egyesítené. Hányszor

történik, hogy oly emberekkel találkozunk – főképp a régi jó idők emberei közül –, kik rongyos ruházatukon értékes gyémántokat hordanak, oly emberekkel, kik kaftánjukat pompás övvel szorítják testükhöz, sőt olyanokkal, kik mezítláb s elrongyolódva járnak, s mégis oly ékszerekkel pompáznak, melyeknek legcsekélyebb része is már kiváló jómódúságról tanúskodik.

Nem tagadom, hogy európai szemünk, mely Nyugat célszerű öltözetéhez szokott, némi meglepetéssel pillantja meg az arabot, ki feltűnő hanyagsággal magára veszi abáját, vagy a perzsát, kinek sugár termete posztó dsubbéja tág redőzetébe vész, vagy az afgánt, ki vászon tógáját a római ókor szokása szerint vállára veti. Azonban előttem, ki e tünetekben az okok okadatát láttam csak, az úgynevezett regényesnek költői színezete teljesen elhalványult. A gondolat, tág, duzzadó öltönyök által tekintélyt akarni szerezni, mindig gyermekesnek s barbárnak látszott nekem, de még inkább a ruházat szabása, mely minden foglalkozást meggátol; mert csak rá kell pillantanunk egy bokáig redőibe burkolt keletire, s öltözkéből azonnal világosan kitűnik az eszme: hogy ezen ember restségre és tétlenségre született.

A keletinek e vétkes restségét minden előmozdítja, s ha munkája hevében már csakugyan felköti hosszú ruháját – s Keleten már példabeszéddé vált, hogy az munkásembernek tartatik, ki öltönye szegélyét övébe gyűri –, mégis, az így felgyürközött férfi gazdasszony sem képes oly szabadon mozogni, mint a nyugati ember, ki minden mozdulatában, valamint öltözetében ernyedetlen szorgalomról, munkás életről tanúskodik.

Költőiség, de nem szántszándékos költőiség egyedül csak a mohamedánok fejviseletében található. A turbán (dülbend-muszlinból, mit a franciák dulbánnak vagy turbánnak neveztek), mindenkor szebb és festőibb vala a nyugatiak fővegeinél. Egy Konstantinápolyban megjelent kómetszetű képen, mely valamennyi szultánt, Oszmantól kezdve egész Abdul Medsidig ábrázol, körülbelül 32 tur-

bán látható. Sajátságos, hogy mindannyi egymástól különbözik s korszaka, vallási- és politikai nézeteinek jellegével bír. A próféta halálától fogva az Abbaszid kalifák bukásáig, a vallásilag hivatalos turbán nem volt egyéb, mint a szokásos sapka rendszeres körülcsavarása a szokott vászonnal. Később a bő tekercs kerekdedséggé változott; a turbánt már nem csavarták, de fonták, s már Orkhán idejében e fejdísz oly komplikált volt, hogy minden tekintélyes törökhitű gentlemannek külön turbánfonót kelle tartania. Harcias szultánok kicsi, könnyen tekert turbánokat hordtak, a vallásos fanatikuskok pedig nagyokat, golyószerűeket – a legjobb szer a fejet megnehezíteni, hogy az előre hajolva oly kinézést kölcsönözzön tulajdonosának, mintha az folytonosan vallási elmélkedésekbe merülten, soha se merné tekintetét felemelni. Víg uralkodók, fantasztikus csomókká köttették turbánjaikat. Ciprus hódítója, a tsirkásznók iránti szerelmének és részeges hajlamának, turbánja változó, ledér fonataiban adott kifejezést. Hódítók, turbánjaikat kócsagtollal, vagy a hatalom egyéb jelvényeivel díszíték; elpuhult háremhősök gyöngysorokkal aggatták tele, s valóban igen sajátosságos, mily sokféle eszmére vetemedtek a keletiek végleges szemfedelük elrendezésében. Mindemellett a turbán szép és festői maradt; sőt még ma is az, midőn már az eltávolítás küszöbén áll. A nyugatiak azt mondják: a haj a fej ékszere; a keletinél e mondat a turbánt illeti, s valóban, a becsületes új-oszmanlik, vörös serpenyű formájú fövegeikkel, óhitű keleti hitsorsosaik mellett igen nyomorultan néznek ki.

A mollá-k kápráztatóan fehér turbánja, bárha ma már csak hanyagul, sajátkezűleg csavartatott, még mindig bizonyos fokú előkelő tekintélyt kölcsönöz, épp úgy, mint az anatóliaiak turbánja, mely durva, tarka-barka sáwlból tekerve, különösen magas növésű embereknél soha sem téveszti el hatását.

A turbán nem csak föveg, nappal egyúttal napernyőként, éjjel kényelmes párnául szolgál, sőt gyakorta valóságos készlettartóul használtatik. Redőiben sokan fogvájókat,

fogkeféket, szemport, néha még sót és borsot is tartanak, másoknál a papírpénzt és levelezést rejtegetik, s a nagy többség egyik vagy másik végét törölgetésre is használja, főképp a vallásos mosdások után. Annyi kényelem és haszon a főveggel egyesülve, valósággal nem csekély előny! Rossz néven vehetjük-e hát a törököktől, ha annyira nem akarják a turbánt a fezzel felcserélni? „Minden moszlim-hitű testvér”, mondja a próféta, s ha a turbán nem is szerepel mint a nemzetiség ismertető jele, mégis mindig nyíltan magán hordja a rang, vallás és politikai nézetek jellegét.

Míg bizonyos országokban a zsidók és keresztények fekete, durva pamut turbánokat kénytelenek viselni, hogy általuk rabságuk szomorú jelvényét fitogtassák; más országokban, pl. Közép-Ázsiában és Perzsiában e fejviselet minden nem törökhitűnek végképp tiltva van. Még az óhitűek közt is a zöld szín árnyalatai egyes egyedül a próféta utódainál találhatók; Konstantinápolyban az utóbbiak többnyire zöltségkereskedők s turbánjuk színe egyúttal üzletük komikus jelvényévé válik. Perzsiában e szentelt család tagjai életfogytig kék színű turbánt hordanak, a zöld szint pedig síremlékeik kupolájára szánják. Kereskedők, mesteremberek és más rendek tarka-barka turbánokban gyönyörködnek; világfi létükre nem ellenkeznek a földi lét tarka változatosságaival, s nem áttallják életkedvüknek még turbánjaik által is kifejezést adni. A nemesség, tudományosság, vallásosság és hatalom jelvénye mindig a fehér turbán volt, s mai napig is az maradt.

Még a civilizáció fokozatai is, melyek az iszlám különböző népcsaládjait jelenleg is jellemzi, e csodálatos fejdíszből ismerhetők fel. Mekka serifje, valamint e szentelt város minden nemes lakója büszke reá, hogy a lepedőt ma is még ugyanazon módon csavarja, mint az Ő Szentsége boldog idejében divat volt. Bagdadban, Damaszkusban és Jeruzsálemben sokan dicsekednek még azzal, hogy turbánjuk a leghívebben megmaradt ama régi formánál, mely a kalifák alatt napirenden volt; míg Brüsszában, Kóniában és Bokharában buzgó hittársak minden áron

bebizonyítani igyekeznek, hogy fővegükben ma is még a híres Baktash, Mevlana-Dselaleddin-Rumi és Bahaeddin divatát követik. Perzsiában, a kedvelt Szefevidák, Afganisztánban a Gaznevidák és Indiában a hatalmas Ekber sah és Evrengzib turbánjait akarják utánózni. A turbánban terjedelmes történelmi képet bírunk, s habár a népviselet általán az idő és korszellem különböző befolyásainak engedni lesz kénytelen, a turbán mégis mindenkor a letűnt századoknak elveszett nagyságának és mélyen gyökerező vallási és dinasztikus érzelmeknek rendíthetetlen képviselője marad.

S a fehérmeműben, vagyis jobban mondva, a tisztaság e nélkülözhetetlen kelléke iránt tanúsított közömbösségben, nem-e szinte ki van fejezve Kelet egész élete és szokása, veszedelmes bölcsészetével együtt. Vajon a rómaiak, görögök, vagy az ókor bármely népei, sőt a nyugatiak is a ködbe vesző régi időkben, különös gondot fordítottak-e a fehérmeműre, azt ugyan tán senki sem lenne képes határozottan felmutatni; mindazáltal hinni merem, hogy az a fent említett népeknél mégis jobb állapotban lehetett, mint az újkori keletieknél. Keleten nemcsak a szegény és középosztály oly feltűnőleg hanyag a fehérmemű tekintetében, de még a legmagasabb és leggazdagabb körök sem tesznek kivételt e téren.

Habár Törökországban és az arab városokban a fehér, gáze-szerű, fél selyemkelmék alsó ruházatra már a közép-korban is használatban voltak, a tisztaságot előmozdító ruhaváltásra, soha nem fordítottak gond, s mint hajdan, úgy ma is szokásban van, hogy a felső ruhák nagy mennyisége mellett, csak két-három, legföljebb hat ing vétetik fel a ruhatárba. Perzsiában és a távol Keleten, e részben még sokkal szomorúbbak a viszonyok. Emberek, kik százként költik az aranyakat ruhákra és ékszerekre, alig bírnak annyi fehérmeművel, amennyi egyszeri váltáshoz szükséges; s nemcsak gazdag kereskedők, még a magas arisztokrácia khánjai és miniszterek is jóval szegényebbek

fehérmeműben, mint nálunk a legszegényebb munkásosztály. Perzsiában a nép zöme sötétkékre festett nanking ingeket visel, mi által a szenny láthatatlanságát, és a redőkben fészkelő, fehérbőrű apró teremtetések észrevehetőségét akarják elérni. Semmi sem undorítóbb az idegenre nézve, mintha valamely nagyurat lát, ki a legpompásabb rubintokkal és gyémántokkal teleaggatta magát, a szolgák egész seregétől környeztetik, s kinek pompás selyem öltönyeiből a szennyes ing egy sarka kandikál ki.

Teheránban való tartózkodásom idejében még Ő Felsőge is csak tíz európai inggel bír, melynek minden igazhitű síta ijedelmére, egy hitetlen francia nő kezei által mosattak, keményítették és vasaltattak. Iránban az említett ruhadarab, a bűdös hennával kent testtel való folytonos érintkezés következtében, még azonfelül igen rossz szagot is terjeszt, s a rikító ellentét, melyben a benső tisztátalanság a külső fénnel áll, legjobban bizonyítja, mennyire hódol minden Keleten a külső látszatnak. Közép-Ázsiában, hol a bokáig érő ing házi ruhául, sőt nyáron öltözetül is szolgál, valamivel több gondot fordítanak a fehérmeműre. A fehér ing főképp az imádságokhoz nélkülözhetetlen, s még sem bírnak, sem a turkesztániak, sem az afgánok, az ingeknek valami különös fölöslegével. Emlékszem, hogy a híres Doszt Mohammed Khán fiát láttam, amint az néhány órára meztelenül aludt felső ruhái alatt, hogy szolgálja egyetlen ingét kimoshassa. Valóban hercegi fogalmak a tisztaságról!

A távol Keleten a ruházat még hosszabb, még esetlenebb, alkalmatlanabb és a szépészettel még inkább ellenkezik, mint az iszlám világ nyugati részeiben. Mindenesetre sajátságos marad, hogy oly népek, melyek inkább lóháton, mint gyalog járnak, olyan duzzadó, redőzetes ruházatot használnak, mely a lovas evolúciókra éppen nem alkalmasak. A lovas keleti még bizonyos érdeket talál benne, ha ruhapompáját növelheti, miután az öltözet súlya nem általa, hanem lóva által hordatik. Nemcsak Bok-

hara, Khokand és Kasgar özbégjei hasonlítanak öltözetükben a tizenharmadik század kipárnázott hölgyeihez, de a kharezmí és harcász afgán, kiknek lovagias és hősies eljárását angol írók annyira ünnepezték, szinte gyalog, mint lóháton is inkább a Nebukadnézár opera valamely karénekesnőjére emlékeztet, mint a katonára. A testhez álló ruha ugyan kevesebb kecses kölcsönöz, mint a bő, azonban kevésbé is gátolja a mozgást, s a közép-ázsiaiaknak tág redőzetű öltönye, mely könnyen megragadható, gyakorta igen végzetessé válik rájuk nézve, a köztük folytonosan dúló háborúskodások alkalmával. – – –

Keleti ékszer! Nemde kedves olvasóm, nagyszerűt, halatlant vársz, s kíváncsi vagy? A Kelet számos leírója, képeledet bizonyára felizgatta, azt azonban engedd meg nekem, hogy az igazságot fel ne áldozzam amaz érdekesítő regényes leírásoknak, s őszintén elmondjam, hogy Kelet régi, kápráztató fényével a csillagokat elhomályosító ékszere ma már nem egyéb szegényes csillámnál. Pompa – melyről még szólni fogunk – ugyan létezik még, de ékszer, bámulatot ébresztő ékszer, melytől az európai szem kápráznék, csak igen ritkán található. A józan oszmánlik régi előszeretetüket, mellyel a hiú pompán csüggték, nejeikre vitték át, s ezek csakugyan nehéz gyöngysorokkal, nyakékekkel, boglárokkal, karperecekkel, gyűrűkkel és fülbevalókkal szokták magukat teleaggatni, míg a férfivilág, már csak rubint, gyémánt vagy zaphír ékítette zsebórákkal, gyűrűkkel és pecsétnyomókkal óhajt fényleni. A pecsétnyomók, a keletiek e stereotip-aláírása és minden gentleman alter egoja, apró selyem zacskókban tartatnak, melyeket a keleti ember csupasz testén hordani, s még saját gyermekei előtt is aggályosan rejtegetni szokott. Művészileg metszett drágakövekből állanak, melyek aranyba foglalvák, s gyakran nagybecsű ritkaságok és régiségek. A régi, angol gyártmányú órák nem ritkán szinte gyémántokkal vannak kirakva, s gyakorta még a cselédség is 500, 1000 frankos genfi órákat hord.

Az ó-törökök, hagyományos szokás szerint a nyereg-szerszámot szokták fényesen kiállítani, az új-törökök e költséges fényűzést a kocsikon gyakorolják; valóban nevetéséges pazarlást visznek véghez e téren, s a finom tükröveggel és ezüsttel díszített, Párisban készült hintókat néhány hét alatt Byzánc pokoli kövezetén engedik összeszezúztatni, mert a Szajna, vagy Duna partjairól még nem került a Boszporuszhoz oly kocsi, mely ott két-három hónapnál tovább tartott volna.

Habár e fényűzési cikknek nagy pénzösszegeket áldoznak is, mégis legfőképp egy tárgy az, melyre a keletiek leginkább összpontosítják fény-szenvüket, s ez a: pipa. A nagy borostyánkő csutora a gazdagoknál értékes kövekkel van kirakva, s bizonyos ünnepélyes alkalmakkor csibukok adatnak körül, melyeknek minden egyes darabja, több ezer frankba kerül. Midőn a mai belgai király, akkoriban még brabanti herceg a Keletet beutazta és Abdul-Medsid vendége volt, efféle csibukokkal szolgáltak neki; azok rendkívül megtetszettek a hercegnek, s a szultán, kinek e tetszését kinyilatkoztatá, az ily alkalommal szokásos keleti udvariassági formulával válaszolt reá: „Ajándékok legyen!”; merő, üres frázis, mely soha sem értetik komolyan. A herceg azonban, kinek ereiben még Coburg vér folyt, egész komolyan vette a dolgot, s elutazása napján valamennyi tárgyat, melyeknek értéke pár százezer frankra rúgott, egyszerűen málháiba pakoltatott. A belga trónörökös mellé rendelt török szolgaszemélyzet ijedelemmel nézte, mi történik és siettek a szultán szavait a szokásos keleti ildomszabályok szerint megmagyarázni; azonban ő Felsége erről hallani sem akart, s határozottan mondá: „Szultánok nem tréfálnak!”, s valósággal, az egész gyűjtemény Brüsszelbe vándorolt. Viszont ajándékol a brabanti herceg egy művészileg készült virágtartót küldött, csodaszerű féldombor művel és vésett képekkel, de értékre nézve bizonyára százszorta csekélyebb kedveskedés, mint a magával vitt, akaratlanul átengedett ajándékok.

Persziában még nagyobb mérvben uralkodik a pipa-fényűzés, valamint egyáltalán a keleti pompának ott sokkal inkább hódolnak, mint másutt Keleten, mi legfőképp azonban, a fényes ruházatban s nemes ércek használatában nyilvánul, miket pazarul látni a nyeregszerszámokon, miután a perzsa, a régi hagyományhoz híven, még mindig a *par excellence* lovas népnek mondható. A bútorok és evődények nemes ércekből való készítése ma ugyan már a ritkább esetek közé tartozik; csak régi családoknál találhatók még imitt-amott a régi jó időkből fennmaradt ezüst mosdótálak és vizeskorsók, gyertyatartók és tányérok, valamint arany serbetcsészek. Az egyetlen edény, mit a boszporuszi törökök még ma is díszesen állítanak ki, a kávéscsészék apró aljai (zarf); a belföldi ipar filigrán munkából készíti s gyakorta drágakövekkel is ki vannak rakva.

Minthogy a nyugati művelődés növekedő befolyásával a régi török szokások mindinkább Ázsia keletiebb vidékei felé szorítottak vissza, a gazdag és ékes fegyverek már csak Arábiában és Kurdisztánban találhatók, ámbár ezüst és arany kardhüvelyek és markolatok, valamint hosszú dömöckölt, arannyal, ezüsttel, drágakövekkel kirakott puska-csővek, értékes handzsárok és gyilkok már a ritkaságok közé tartoznak, s többnyire a régiségeket vadászó, európai turisták által vitetnek ki. Amint e tárgyak Ruméliából és Anatóliából érkezve a konstantinápolyi bazáron megjelennek, azonnal oly áramlatba jutnak, mely azokat mindeztől Európába sodorja s ritkán térít meg valamit belőle Keletnek.

Irán több eredetiséget őrzött meg a műipar terén; habár az ókorban nagyhírű kardok gyártása Iszfahánban és Khoraszánban megszűnt, mégis kell, hogy minden tekintélyesebb perzsának birtokában legyen néhány pompás fegyverdarab. A drága fegyverek iránti szenvedély természetesen a közép-ázsiaiaknál még nagyobb, minthogy már a középkor óta nagy gondot fordítanak fegyverek díszítésére, s egy értékes gyilkok, paizs vagy kard ajándoka még ma is egyértelmű valamely méltósággal való felruházással.

Egyáltalán igen jellemző a körülmény, hogy Kelet népeinél drágakövek és nemesércek nemcsak díszül és piperéül, de egyúttal talizmánok és gyógyszerek gyanánt is szerepelnek bizonyos bajok ellen. A sárgaságban szenvedőnek, aranypénzek folytonos viselését ajánlják, azon hit révén, hogy a sárga pénzek a rokon színt magukhoz vonják, s ez így az ember testéről eltűnik. A tekintet merev elmerülése a kristálytisza gyémántba, a kedély borultságát oszlatja el, a szemről elvonja a gondok fátyolát, az embert éleslátóvá teszi és felvidítja. Akinek szeme a rubint mély pírjában gyönyörködik, az megnyeri a tehetséget, a tiltott ital élvezete nélkül is, magát ittas mámorba beleképzelheti. A vörös rubint és vörösbor rokon tárgyaknak tartatnak; mindkettő a kedvesnek bíbor ajkai képmásául szolgál, s a költők annyiszor hasonlították a rubintot a borhoz és leányajkakhoz, hogy a szerelemtől lángoló keleti a hideg követ csókolva, az üde leányajk meleg viszonzcsókját véli érezni. A török kő azürkékjében, úgy szól a monda, felhőtlen boldogságú, letűnt élvezetű vidám órák emléke tükröződik, s e kőért, főképp, ha a női kebel formájával bír, már százával fizették az aranyokat. A keleti e köveket egyre forgatja szemei előtt, azon hitben, hogy ily módon bizonyos fényben csillogtathatja, s e sugártörések szépsége által előidézett érzelmeinek folytonos sóhajtások és felkiáltásokban ad érzелgős kifejezést.

Igen, minden egyes kőnemnek megvan a maga értéke és jelentősége. A jámbor dervis és szerzetestárs, rongyos öltözete mérséklet-övének csatját bizonyos kőnemmél díszíti, mely egyházfőnökétől ruháztatott át reá, s inkább válik meg minden világi javaktól, mindentől, mihez szíve vonzódik, mint e szerény kőtől. Figyelemmel kísértem vallási rajongókat, kik egy bizonyos erezetes kőnemet (holdkövet) alázatós, gyötrelmes kegyelettel bámultak. E kövek leginkább Nedsef környékéről, Ali nyughelyéről kerülnek, s keleti hit szerint, erezetük nem egyéb, mint az általánosan szeretett hős kalifa áldott szakállának egyes szálai. E kövek egész Khínáig exportáltak, s ámbár helyben, a

szabadban taláztatnak, Jarkendben, Kasgarban és az egész kínai Tatárországban, szívesen cseréltetnek föl drágakövekért.

A csodatévő kövek száma, melyek leginkább ellenszerűen használatnak, szintén nem csekély. Főképp a sivatag fiainál nagy tiszteletben részesülnek, s még ma is megmagyarázhatatlan maradt előttem, s az európai olvasónak hihetetlennek fog látszani, hogy egy turkomán főnök, egy mérges kígyó által megmart egyént azzal gyógyított meg, hogy egy kicsi fekete kővel mindaddig megnyomkodta, míg minden fájdalom megszűnt. Nemkülönben a mesebeli bölcsek köve is szorgalmasan kerestetik a keletiek által, s állítólagosan, már sokaktól meg is taláztatott. Régi romok körül, és más kísértetek s boszorkányságról elhírheht helyeken, gyakran találkozik az ember egy hórihorgas, sovány, zavart kinézésű dervissel, ki napokig, sőt hónapokig is keresgél, anélkül, hogy modora és eljárása által csodálkozásra adna alkalmat. A bölcsek követ keresi, mondják egyszerűen, az aranycsinálás főalkatrészét akarja feltalálni, s nemcsak hogy senki sem zavarja őt hasztalan foglalkozásában, de étellel és itallal is elláttatik annak tartama alatt.

Legmagasabb fokára ért s legelterjedtebb volt a drágakövekkel való fényűzés Közép-Ázsiában a középkor iszlamita uralkodóinál. Az óvilág keleti és nyugati része, még Európa is onnan szerezte drágaköves ékszereit, és az erre vonatkozó tudósítások, a bagdadi kalifák, iszfaháni széfévidák, lahórai indus uralkodók és transoxaniai timuridák udvaraiból, semmiképpen sem sorozhatók a mesevilág túlzott képzelemképei közé.

Az arab tengeröböl, India, Bedakhsan és Khoraszán voltak a drágakövek kifogyhatatlan léthelyei; ott merültek fel ama ragyogó egyes csillagok, melyek némely koronázott fő homlokán sugárhintő nappá tömörültek; onnan szedették össze a kincsvágyó uralkodók kincstáraik legértékesebb tárgyait. Az egyik vagy másik dynasztia bukása az összegyűjtött kincseket ismét forgalomba hozta; elein-

te csaknem egyedül nyugotnak tartott ilyenkor az áradat, később azonban délnek és éjszának is kijutott a maga része; s minthogy a harcias, örökké vad kényuralomtól aláásott Ázsia, Nyugat hatalmas felébredése óta a tétlenség álmába, sőt halálba merült, az is feltehető, hogy a középkor vége felé, zsarnokainak nagy kincsei, lassanként tűnedezni megszűnt. Sok az égalj minden része felé szétszóródott, sokat a föld ismét visszafogadott sötét ölébe, s ami az iszlamita uralkodók udvarainak birtokában maradt, az csak szegényes csillám, értéktelen fény, s már nem a régi, hatalmas ragyogás.

Amit eddig a pompáról mondtunk, egyedül csak a férfivilágra szól. Beszéljünk már most a keleti nőkről, kik költőinket és szépészeinket annyira rózsás elragadtatásba ejték, kiket azonban többnyire rosszul festettek le, s még ma sem ösmernek valójukban.

A nő, az iszlamita keleten nem tartozik a nyilvánosság keretébe, s ennél fogva pompára és ragyogásra nézve, messze hátra marad a férfi mögött. Szigorúan véve, mindössze csak két öltözettel rendelkezik, a házi és nyilvános öltözettel. Otthon, vagy pongyolában, a nőnek könnyű, átlátszó szövetű s ledér szabású ruhát kell hordania. Minden egyes részlet arra irányuljon, hogy testi szépségét ura s férje számára minél élesebb világításba helyezze, s míg a hárem határain belül fékezetlenül kacéran s a legfrivolabb öltözetben mutatkozik, a háremen kívül, melyen elfátyolozva, lepecsételten, mint valamely titoknak, szabad csak megjelennie.

Itt is a török nőket kell elsősorban felemlítenem, már valósággal igen ízlésteli háziöltözetük kedvéért is. A költő azt mondja: „Három hang gyönyörködteti hallásomat és édes mámorba ejti érzékemet: a pecsenye cis! cis!-se: a borosüveg, gluk! gluk!-ja, és a suhogó női ruha csukh! csukh!-ja.” A gazdag redőkben bokáig alá hulló bő selyemnadrágok járás közben oly sercegést és suhogást hallassanak, mely a törökre a legkéjesb dallam benyomását

teszi. A meztelen lábak az apró papucskákban, azok viszont a gyors léptek mozdulatába vesznek el. A kebelnek mindig leplezetlenül kell maradnia, s a könnyű átlátszó entari, melynek túlságosan hosszú lebbentyűi az öv által felvételnek, graciózus, fantasztikusan alá hulló jupont képezzen. Kiválóan kecses a pajzánul oldalt ingó fejék, mely alól a fürtözött hajzat omlik alá. E fejék, mely pici sapkából, vagy pedig pókhálószerű, vékony kendőkből áll, oly végtelen csinos és ifjító, oly kiválóan emeli a vidám szépek pajzán arckifejezését, hogy szinte lehetetlen volna, valamely komoly fejcskét gondolni a fejdísz alá. A török nők kitűnően értenek hozzá, mint kell e fejkendőket gyorsan s minden különös gond nélkül felkötni, s mégis a rojtok és végek oly festőileg esnek, ahogy az éppen csak Keleten lehetséges és teljesen igazolja a keleti költők rajongó elragadtatását.

A test e könnyű ruházatban szabadon és kecsesen mozog; az alabástrom karok a bő ujjakból egész formaszép-ségükben emelkednek ki, s akár a himzórámánál ül a török hölgy, akár keblén keresztbe tett karokkal áll ura előtt, akár tevékenyen ide-oda siet, vagy mélabús lassúsággal fel s alá lépdél – e háziöltöny mindenkor oly tetszetős kecsét kölcsönöz neki, mint ez a világ egy hölgydivatjától sem lenne várható. Sajnos, hogy e tünemény csak egyedül áll. Ha a török háremek hanimjai után a perzsa, afgán és közép-ázsiai nők termében teszünk látogatást, a költészetnek nyomával, az ízlésnek első jeleivel sem találkozunk. Irán leánya, ki az indus bajadéretől vette kölcsön alsószoknyáját, a rövid, csak a mellét takaró felső ingével, a vörösre festett kacsalábakkal, a felragasztott fejdísszel, a pettyegetés által eltorzított nyakkal és karokkal, inkább hasonlít valami ízléstelen öltözetű kéjhölgyhöz, mint ama a varázsteli rózsához, vagy szívet rabló széphez, mint őt a nemzeti költők festeni szokták. Nemcsak modora, egész öltözete is az érzékinek, aesthétik-ellenesnek jellegét mutatja; ő a valóságos háremorgia megtestesülése, s azon felül a legpazarabb szokásoknak hódol. A csípőtől aláhulló szövet-

tömegek legfelsőbb része a gazdagoknál drága sáwlokból áll, elannyira, hogy az ilyen felsőruha gyakran 1000 és több aranyba kerül.

Ellenben a perzsa nőkhöz képest, mily szegényesnek, esetlennek, gyámoltalannak tűnik fel az özbeg felesége. A hárem szigora, ázsiai barbarizmus, mohamedán álszemérem és szegénység, együttesen hozzájárulnak, hogy ruházata ízléstelenné váljék. Közép-Ázsia némely részében még a különleges női ruha létezése is kétségbe vonható; én legalább, több helyen tapasztaltam, hogy sok ruhadarab férfi és nő által egyaránt és hasonló módon viselhető. Az alsó nadrág, az ing és zubbony, a nemi sajátságokra nézve semmiképpen sem különböző, gyakran a női öltözék csak a lábikrákat fedő, darabka perkál, vagy bútorszövet eleven színe által tűnik ki. Az özbegnő, vagy tadsiknő, házban is redőzetes, bő ruhákat visel, s télen-nyáron egyaránt el van bugyelálva; még a hajzat is csak a bimbózó ifjú korban ápoltatik, míg idősebb matrónák, a hajzat kényelmetlen, útban álló mellékletnek nézik, és ennél fogva le is nyírják. A vékony gáze, finom selyem művészi csipkék – szóval minden cifra pipere áru, melyben a boszporuszi nők bővelkednek, itt az importált, virítós színű orosz keszkenő által helyettesítetik, mely részint ízléstelen, kúpalakú turbánképpen a fej körül, vagy vastag hurka formában a csípők körül csavartatik. A nehéz selyem szövetek, milyeknek a kimkha, darai és etresz, korántsem hiányzanak Közép-Ázsiában, azonban ezek csak férfióltönyökre valók, csak a férfivilág díszére szolgálnak. De a barbár szokás, a nőket minden piperétől, minden ékszertől megfosztani, csak Transoxániában és Afganisztánban terjedt el; a mohamedán Indiában, hol szinte nagy vallási szigor uralkodik, a régi indus törvények sokat elsimítottak; még Bokharában sem lehetett e szokás mindig érvényes, miután történelmileg be van bizonyítva, hogy a Timuridák fénykorában a nővilág nem ritkán nyilvánosan is szerepelt. Ma azonban, a sajnálatra méltó szépnem, az ottani vidéken, öltözetre, piperére, ékszerre nézve igen szomorú állapotban van.

Ennél fogva az iszlamita kelet nőinek háziöltözéke, oly európai olvasónál, ki mindent „ezer egy éj” tündér fényében, vagy ihlet európai költők ragyogó színpompájában akar látni, furcsa csalódást fog előidézni, de a házi öltözkéknél még nagyobb csalódásra fog okot szolgáltatni amaz öltöny, melyben a nők nyilvános helyeken szoktak megjelenni. De mit is mondok, hogy öltöny! – jobban mondanám, a nagykendő, melyben bebugyolálva járnak-kelenek, vagy a zsarnokos álarc, mely alatt nem egy csodaszépség kénytelen ifjú alakja gömbölyded bájait elrejtve, öregnek és ízléstelennek mutatkozni. Nyugat-Ázsia aránylag civilizáltabb részében, e felöltő a köpeny alakjával bír (feredse), melynek széles felső galléra elől és hátul leér egész a csípőkön túl, és fent meg nem erősítetik, hanem csupán a kezekkel könnyedén a kebel fölött tarttatik össze. Míg tehát járás közben a felső rész annyira széjjelnyílik, hogy csaknem a vállakon lecsúszik, addig az alsó rész a redők elrendezése folytán oly szűkké alakul, hogy a lépésben akadályoz s a feszes odasimulás által éppen azon testrészeket tünteti fel éles körvonalakban, melyeket a mi hölgyeink öltönyeik redőhullámaiba szoktak rejtteni. A test felső részét, a török nőknél, többnyire vastag túll redők, vagy egy sawl borítja, a fejet pedig az Európában is már igen ismeretes alakú, „jasmak” fátyol, mely inkább megérdemli a szépségmutató, mint a szépségrejtő nevet, miután a szemek, orr és száj szabadon hagyatnak s az erősen kendőzött arc, a sűrű festékekkel bevont kígyózó szemöldökök, a tapasztalatlan előtt természetűnek tünnek fel.

A török hölgyek e komplikált divata az újkor vívmánya. Mint azt a régi rézmetszetek bizonyítják, sem a tizenhetedik, sem a tizennyolcadik, de még a tizenkilencedik század elején sem létezett, és még most is, az egész török birodalomban csak is a török hivatalnokok nejeinél található. Az arab és perzsa nők házon kívül nem élvezik, sem a török jásmák, sem a kacér feredse előnyeit. Kimenetkor sötét lepedőbe burkolódnak (melynek neve: csadir, azaz sátor, vagy lepel), melynek felső sarkai az övbe dugat-

nak, míg az alsó sarkok két kézzel fogatnak, mi annyira bebugyolálja a bájos nőket, hogy inkább hasonlítanak vándorzsákhhoz, vagy kipárnázott múmiához, semmint csinos sétáló hölgyecskékhez. Az arcot egy törülközőszerű vászonkendő (rubend) födi be, az arcbilincs, mely sűrű, csak igen gyér világot átszívárogni engedő hálót borít a szemekre. A jó módúaknál e rubendek, itt-ott nemesércel s drágakövekkel ékítvék, melyek mindig valamely börtönajtóra alkalmazott pompás lakatra emlékeztettek. Minél messzibbre hatunk be Kelet felé, annál komplikáltabbá, s zárkózottabbá válik e csadir, és Turkesztánban az álszentelkedés annyira vitte, hogy a nők és férfiak felső öltöne egészen egyenlően készül, hogy ez által a két nem külső megkülönböztetése lehetetlenné váljék s a vétkes kacérkodásnak eleje vétessék. Itt a szegény özbeg leányok többnyire hosszú pongyolaruhát, még hosszabb ujjakkal kénytelenek magukra venni; a lebbentyűk egész bokáig érnek, s míg az öltöny előli része, görcsösen összeszorított kézzel tartatik össze, a fej sűrű lószórhálóval van bevonva, melyet fellebbenteni senki sem merne, de még a legsürgősebb alkalmakkor sem. Törökországban és Perzsiában, minden aktáoni impertinencia nélkül is sikerül olykor az embernek egy vagy más szépséget megpillantani, amint víziváskor, vagy pipázás közben fellebbenti fehér fátyolát; Turkestanban, az ily tett halálos bűnné válik, s az utcán esetleg megbotlott hölgy csekélyebb szerencsétlenségnek tekint, ha valamely tagját keményen megsérti, mintha arcát egy percig fátyolatlanul látni engedé. Mi leginkább meglepő ott, az iszlamita világ végső határain, azon tény, hogy a nők csaknem valamennyien, többi nem- és hit-társnőikhez hasonlólag pipere- és fényűzési cikkek készítésével foglalkoznak, hímzésekkel és finom szövetek szövésével, anélkül, hogy szorgalmuk és ügyességük ezen termékeivel önmagukat díszíthetnék és szépíthetnék. A transoxániai bazárokon gyakorta a hímzés mesterműveivel találkozunk. De mindez csak a férfivilágnak van szánva. Hónapokig, gyakran évekig dolgozik egy-egy szegény

lény valamely díszöltönyön, s csak akkor gyönyörködhet munkájában, ha az urának, s néha zsarnokának testén pompázik.

A moszlim Kelet női ékszer tárgyai közt, túlnyomók a házi öltözethez tartozók. A török nők leginkább fejüket és nyakukat díszíti. Elsősorban a kecses kis sipka, vagy a negédesen megkötött kendőcske ékíthetik értékes gyöngy-sorokkal, gyémánt boglárokkal és diadémeikkel, míg a drága nyakékek hosszan aláhullanak a hókebelre. Gyűrűket csak az öregasszonyok hordanak, ellenben a karperec kizárólag a fiatalok dísze. A fülönfüggők mindenütt különös gondnak tárgyai; azonban az orrgyűrűk bűnébe a török nők sohasem estek. Ezen ízléstelen divatnak elejétől fogva, csak is Arábia és a nomád törzsök hölgyei hódoltak s az orrgyűrűk csak igen ritka kivételes esetekben viseltetnek a perzsa, vagy török nők által. Közép-Ázsia népeinél e bizarr tárgy használata általánosabb, s nem egy özbeg hölgy kénytelen orrán keresztül beszélni, mert orrcimpáiról ily teher lóg alá. Az utóbb említett országokban, kisebb s nagyobb ezüst vagy rézből készült koronákat is használnak hajdíszül; azon felül még számtalan bűvereklyével és talizmánnal is teleaggatják magukat.

Ezeknél kevesebbet határoz a rejtélyes mondatok bűvhatalma, mint inkább a drága s nehéz tokok, s valamint az özbeg csak akkor találja lovát elég ékesnek, ha csengés-bongás közt lépdél, úgy nejében is csak úgy gyönyörködik igazán, ha a róla lelógó ékszertárgyak járás közben hallhatólag zörögnek és csörömpölnek. Nem ismervén e szokást, az utolsó párisi földrajzi kiállítás látogatói a khívai hercegi hárem mindazon sajátos alakú s kinézésű ékszer tárgyait, melyeket az oroszok diadal jelül az Oxus partjairól a Szajna partjára hoztak, valamely nagyszerű nyeregszerszám kiegészítő részeinek tartották. Ilyesmi jól illik ugyan egy ló szügyére, de nem egy nő kebelére, mondá az egész világ.

ÉTKEZÉS

Azon szavakkal: „*Jemek csikti*”, (az étel kijött), a török-ház női valamint férfi lakói is asztalhoz hivatnak. Mint már azelőtt említém, előkelő házaknál a hárem és szelámlík különböző konyhát visznek, különböző éttermekkel bírnak és szinte különböző órákban étkeznek. Minthogy a férfivilág rendszeren az első emeleten étkezik, képzelje el magának a szíves olvasó az *aivasz*-t (arméniai szolga), ki az elhangzott „Jemek csikti” kiáltás után egy nagy nehéz és keres fatállal fején, melyben több rendbeli étel van, a lépcsőn felcammog. A tág előcsarnokba érve, már egy csomó éhes lebzselő (itt szolgáltnak nevezik) vár reá, hogy a fűszeres illatú és párolgó terhet fejéről leemeljék, s a földre helyezték. Míg aivászok és szolgálák összevissza körülállják a kerek fatálat, egymás után megnyílnak a mellék ajtók s belépnek az étkezés különböző résztvevői, hogy az ét-

terem felé siessenek. Az asztal oly egyszerű, aminő csak lehet. Még néhány évtized előtt csak a földtől legfeljebb kétarasznyra emelkedő kerek fatáblából állt, mely körül a vendégek, *more consueto* leguggoltak. Ma a *civilisation a la francaise* szokásba hozta a kerek, egylábu asztalt, melyen a régi hagyományos „szini” (kerek réztábla) néhány kanállal és kenyéradaggal fekszik, mert késsel és villával az újkori etiquette meg nem barátkoztatta még a keleti-eket. Az Isten adományát szűrő- és vágó szerszámokkal felaprítani, vétkes eljárásnak tartatik. A kés és villa használata úgyis hiába való, mert a nem folyékony ételek oly puhára vannak főzve, hogy az ujjak első érintésére széjjel mállanak.

Ily asztal körül a társaság tetszés szerint foglal helyet; csak a vendégeknek tartanak fenn helyet, rangjuk szerint a házi úr közelében. Az utóbbinak egy jeladására (rendesen egyet tapsol) a belszolga egy, gyakorta harmadik kézből neki átszolgált tálal tesz az asztalra, melyből előbb a háziúr, s utána a többiek is ujjakkal szedik ki az ételt. Egy tálba legföljebb ötször lehet belenyúlni, mert a menü rendesen igen számos ételből áll, s a tálak váltása nagy gyorsasággal történik. Amikor éppen egy vagy más ételt élvezni akarna az ember, már felhangzik a parancsoló „*Kaldir*” (szedd el), s a nyalánkság azonnal eltűnik. Bor vagy más szeszes italok ritkán kerülnek asztalra, csak friss vizet nyújt a hátul álló szolga. A nyugatit kellemetlenül fogja meglepni, hogy az istenadta evőkészlet, édes, vagy savanyú, cukrozott vagy borsozott étek után, minden lemosás nélkül tovább használtatik, minthogy a keleti asztal-etiquette nem követeli a tisztítást a különböző étek után. Kárpótlásul a nyelhegyének bizonyos munkásság jutott osztályrészül, mely az európai előtt jó távol esik az esztétika hatáskörétől s fogalmától. S a Kelet még e sajátságában is nemzeti árnyalatokat bír felmutatni. A jobb s óhitű török társaságban csak a mutató-, közép- és gyűrűsujjat szabad alávetni a kezdetleges tisztogatási eljárásnak; Perzsiában minden öt újra terjed e szabadalom, de csak az első bütyökig, míg

az afgánok s tatárok egész kényük, kedvük szerint járnak el. Általánosan, Keleten mindenütt, asztalnál feltűnő csend uralkodik, mely csak a járó-kelő szolgák léptei által zavarthatik meg; társalgás, az európai asztal e legfőbb fűszere végképp hiányzik, s a számos ételsorozatok dacára, mely négy és tizenhat közt váltakozik előkelő török házaknál, mégis ritkán tart az étkezés félóránál tovább.

Az asztal-szabályok jóformán az egész török birodalom területén ugyanazok; ó-török és görög szokások vegyülékei, s a perzsiaiaktól észrevehetőleg különböznek. Iránban, a tévhit szerint civilizáltabb ízléssel bíró országban, az asztalok és székek idegenszerű divata még nem gyökerezhetett meg. Itt még a földre terülve élvezik az étkezést s a különböző étek finom török, vagy turkomán szőnyegek-re, vagy pedig jezdei nemezdarabokra állítatnak, s nem egymásután, hanem valamennyi egyszerre tálatatik fel a vendégnek. Az étkezők nem ülnek keresztbe alávett lábakkal, mint a törökök, hanem sarkaikon guggolnak, s a szokásos hegyes szögletbe görbedve, bizonyos gonddal hajolnak az étek felé, nehogy előre nyújtott hosszú szakálluk étel maradványokkal érintkezésbe jusson. A balkezet gondosan ölükbe, vagy ruhájuk alá rejtve, a jobb kéz egyedül működik, még pedig bizonyos keccsel.

Az ember kedv és hajlam szerint a főtt vagy sült hússok, a különböző pilav-félék, zöltségek és cukorételek-hez fog, anélkül, hogy a háziúr, vagy többi éttárs ízlése és választása által befolyásoltatnék. Csak ha már részint jóllaktak, szoktak a hosszú, körülfutó előterítő kendő után nyúlni, hogy egy vagy másik étel nyomát eltöröljék, vagy a készen álló serbetedényből egy-egy enyhítő kortyot igyanak. Aránylag a tisztaság jobban ápoltatik a török, mint a perzsa házbán, s az asztalnál is kitűnik. Az előkelőbb rendű török, aranyhímzetű *bavlu*-ját (asztalkendő) nem gond nélkül használja, míg a perzsa csak egyetlenegy, hosszú perkál darabot használ, mely valamennyi vendég térdein végig fut, s melybe kezüket, szájukat és szakállukat törülik. Ugyanazon perkál-darabba göngyölíttetnek a

netán fennmaradó ételmaradványok, hogy másnap újból feladassanak. A török, ebéd előtt és után gondosan megmossa kezeit és szakállát, még a száj is erős szappanlével öblítetik ki; a perzsa ellenben beéri egy-két csepp hideg vízzel, csak hogy a vallási szabálynak eleget tegyen.

Távol Ázsiában, a moszlim világ keleti határain, természetesen még sokkal kezdetlegesebb az állapot, s már az özbeg, afgán, turkomán és kirgiz nevek is elegendők lesznek arra, hogy az olvasó ezeknek festésében a kecs vagy finomság vonásait ne várja. Az ezredéves iráni kultúrába magát beleélt néptörzsek erkölcsének vagy szokásainak képe valóban semmi vonzót nem nyújt. A közép-ázsiai ugyan minden alkalommal és napközben számtalanszor készen áll *deszturkban*-jával (asztalkendő), minden érkező elé teríti s bőven szolgál étkekkel is, de itt még a kanál is ritkaság; az ujjak helyett az egész kéz használatik, a szalvéta helyett a kabát ujjja, vagy lebbentyűje, s az egész asztal-étiquette a velőcsont csinos feltörésére, vagy egy zsiradék tömeg kellemes átnyújtására szorítkozik. – „Infandum iubes renovare dolorem!” Valódi borzongás fut át, ha ez étkezésekre visszagondolok, melyeket nemez sátorok alatt, vagy agyag kunyhókban élveztem, s melyek vágymimat felébreszték az egykor nem éppen kedvelt török vagy perzsa ebédek után.

Az asztalszokásokat ezennel leírtuk, s már most nagyjában az élelmiszerekről akarunk szólni. Az ázsiai szárazföld egész szelvében, Khínától az Adriáig a főhelyet kétségtelenül a rizs foglalja el, s készítése módjának változatai épp oly számosak, mint fogyasztóinak osztályai. A közép-ázsiai as vagy pilau, már magába véve is több egyes ételnek vegyülete, mert rizsből, sárgarépbából, szárított szilvából és húsból áll, természetesen nagy adag juhzsír hozzáadásával. Ezen étel a turáni felvidékből származik, onnan az afgánokhoz jutott, minek következtében özbeg-pilaunak is hívják, s ezektől végre átment a perzsákhoz, kik afgán-pilau-nak nevezik. Ez aztán a rizskészítésnek földrajzi határa. Perzsia nem keveset tart nemzeti szakácsmes-

terségére s csakugyan egész lajstromát bírja a különböző csilau- és pilau-készítési módoknak, bár az első inkább csak alkatrészüil szolgál a sokféle hús és tej étkekhez. Ezen kívül a perzsa még vörös, barna és sárga piláu-okat ismer. Egész provinciák vannak, hol a rizs a kenyert helyettesíti, a főtt rizs az utazóövben hordatik, sőt még a lucullusi lakoma sem képzelhető nélküle. A perzsiái határtól nyugatra, az élelmiszer fontossága feltűnően csökken, mert bárha Törökországban sem hiányzik a rizs egy étkezésnél sem, még sem szabad elfeledni, hogy itt a pilau-tál csak befejezi a lakomát, míg a távol Keleten a főszerepet játsza minden étkezésnél. A pilau, a nép nagy részénél még ma is nagy kedveltségnek örvend; azonban előkelőbbek, kik már jóllaktak egyéb ételekkel, csak néhány kanálnyi vesznek belőle.

A rizs után zöld főzelékek és hüvelyes vetemények következnek első sorban. Ezek többnyire a nálunk is ismeretes fajtájúak, néhány apróbb tökfajokat, a bamiát és patlidsán-t kivéve. Törökországban gyakran 6-8 tál, különböző főzelék kerül az asztalra, s ott igen ízletesen is készíttetnek; Perzsiában azonban, európainak élvezhetetlen módon sütnék, főznek. A perzsa sokféle zöldséget nyers állapotban szokott elkölteni, melyek közt uborka, hagyma, tormasaláta s mások első helyen állnak. Közép-Ázsiában és az afgánoknál keveset használnak a főtt zöld termékek, de annál nagyobb mennyiségben költetnek el nyersen. Nem szabad megfeledkeznünk a dolma nevű sokféle töltött főzelékekről sem, melyek közül Törökországban az úgynevezett Ialandsi-Dolma (a hamis töltelék) kiváló csemegének van elismerve. A szokott marhahazsír-dék helyett, az olajbogyók finom olajával készíttetnek, s minthogy hidegen eszik, vadász parthiekon, s a szabadba való kirándulások alkalmával a főszerepet játsszák az ambuláns hideg konyhában.

A húsféléket már csak harmadik sorban említem; sem minőségre, sem készítmódra nézve nem képes amaz erősítő hatásra, melyet nálunk Európában gyakorol. Ren-

desen juhhúst esznek, s a legritkább esetekben marha-húst, mely csak Perzsia alsó néposztályai s néhány szegényebb közép-ázsiai nomádok által használtatik rendes élelem gyanánt. A keleti rajongó dicsérettel szokta kiemelni a karaman- és kivirszik juhajok húsának előnyeit s valóban nem hiába, mert az csakugyan kitűnő, ámbár távolról sem oly tápláló, mint a marhahús, s oly puhára főzetik és süttetik, hogy csak úgy szétomlik a szájban. Magától értetődik, hogy az aprómarha sem vettetik meg, azonban készítés módja, a hiányzó léfélék folytán, nem éppen ízletes az európai ínyenc szájának. A legismertebb húsétek a következők: a *jabna* (egyszerűen főtt hús hosszú lével), *kebab* vagy *siskebab* (nyárspecsenye, nyársra fűzött apró hússzeletek), *kijma* (vagdalt hús) s több alsóbbrendű húsfélék, melyeknek névsorozatával a keleti konyha netaláni barátai, az 1859-ben, Londonban megjelent török szakácskönyv útján megismerkedhetnek.

Csaknem megfeledkeztem volna a törököknél tatliknek s a perzsáknál *sirini*-nek nevezett édességekről, melyek nélkül nem gondolható még a legközönségesebb étkezés sem, minél kevésbé tehát lakoma. A *belva* (rizslisztből és cukorból készült étek) végtelen mennyiségű változatban létezik, melyek úgy színre, mint illatra nézve a legkülönbözőbbek. Nem kevésbé változatos a *börek* lajstroma, oly tésztanem, mely a nálunk ismeretes barátfülre hasonlít, s többnyire spinót-tal töltetik meg. Kiváló kedvelésben részesül a *baklava*, egy zsiradék és cukor áztatta tészta, melynek elköltésében a török gyomor valóságos csodákat mível. – A perzsa édességek valamivel elegánsabb alakkal bírnak, s egy különös tésztanem, a *rahat-lookum* (torok-kellem) készítésében, annak idejében egy Hadsi Bekir volt híres, kinek gyártmányai nagy mennyiségben Európába is szállítottak. A perzsiai cukorneműk Törökországban, Arábiában és Egyiptomban rendkívül kedveltek. Az érkező vendégnek, a nap ünnepelt hősének, mindenkinek, akinek gratulálnak, egész cukorsüvegekkel kedveskednek ajándéknul s a hosszú fatáblákon

(gondsa), melyeken lakodalmak alkalmával a szolgálatszemélyzet a nászajándékokat viszi, több tucat cukorsüveg magasodik ki. Még a szerelmi nyelvben is nagy szerepet játszanak a festett cukorneműk, mint a különböző vágyak és szerelmi ömlengések tolmácsai, s valamint a komplikált virágnyelvet, úgy a cukornyelvet is jól kell tudnia annak, ki hódításokat akar tenni a bel-ázsiai világ szépei között.

Legyen megengedve nekem rajzaimnak ezen részét néhány általános észrevétellel fejezhetni be. – Az étek és edényekbeni fényűzés, mely természetesen nagyon különbözik attól, amit mi ez alatt érteni szoktunk, az újabb korban Keleten, hol minden hanyatlásnak indult, nagyon alább szállt. A középkorban határtalan vendégszeretet uralkodott a nagyoknál és hatalmasoknál, s végtelen kíséretük természetesen megfelelő konyhaszemélyzetet és felszerelést, valamint hallatlan mennyiségű élelmiszereket igényelt. A krónika oly hercegekről szól, kiknek napi osztaléka több száz darab vágómarhát, több száz mázsa zsiradékot, sőt több száz mázsa fűszert igényelt. A nagy Szamanida által legyőzött, utolsó Szafaridáról egy erre vonatkozó, jellemző adomát beszélnek. E herceg, kit az elvesztett csata napján elfogtak, egy közkatona által sovány estebédet főzetett magának egy szűknyakú bögrében. Midőn az étel elkészítve hűlés miatt a földre állítatott, egy éhes kutya odasompolygott s fejét az edénybe dugta, minthogy azonban fejét többé ki nem bírta húzni, ijedtében bögréstől elszaladt. E furcsa jelenetet megpillantván, a herceg hangos kacajra fakadt: „Az Isten szerelméért, kérdék tőle, mi indíthat mostani helyzetekben ily vidám nevetésre.” – „Nézzetek oda”, felelé a herceg, „Még ma reggel jelentést tett nekem intendánsom, hogy konyhakészleteim továbbszállítására alig lesz elegendő 300 teve; s íme, most egyetlen kutya is elegendő reá, hogy edényt és ételt elhordjon. Nem sajátságosak-e a sors szeszélyei!”

Keleti történetírók, úgyszólván hihetetlenül beszélnek némely történelmi nagyság asztali pompájáról. Ünnepeles lakmározásaik alkalmával, a sült juhok, lovak és te-

vék százával, s a méz és tejfölös hordók egész végtelen sorozata bocsáttatott a vendégek rendelkezésére. Állítólag legmesésebb pompát és fényt láttak Timur, a perzsiai Szuleiman Sah, s néhány török szultán idejében. Ha e leírások csak némileg közelítik is meg a valóságot, akkor az újkori hasonló törekvések, mint például az Abdul Medsid által 1857. s annak idejében egész Európa által bámult negyvennapos ünnepély, a hajdani, határt nem ismerő fényűző pompához képest nyomorult silányságnak tűnik fel. Pompaszeretük hírért már elveszték a törökök, s belőle csak az étkezésben való mérséketlenségük maradt fenn. „Az arab eszik, míg jóllakik, – a török, míg megpukkad”, s ha tapasztalataimnak hiszek, e példabeszéd nem indokolatlan, azonban nagy ellentétben áll azon szép négysorossal, melyet Fuad pasa, a kor legszellemdúsabb töröke, gyönyörű kalindschiai villájában, ebédlőjének falára íratott nagy arany betűkkel. E négysoros, mely Ali kalifa tollából eredt, így hangzik:

La takun bil ejsi medsruhuul fuad
Inn er rizk min al Allah kerim,
Kun ghani al kalb v'akna bil kalil
Mut fula tatlub maasan min laim.

Ne kínozd szívedet az élelem miatt,
Hisz az Istentől, a kegyelmestől ered,
Bízzál s remélj, s kevéssel érjed be mindig.
Halj meg! de eledelt aljas embertől ne kérj!

TIVORNYÁZÁS

Este van, ama csodaszerű, enyhe őszi esték egyike, melyeknek édes bája a Boszporusz partjain eltörölhetetlen emléket hagy hátra a szemlélő szívében. A leáldozó nap búcsúzó sugarai mágikus világításban tüntetik fel Rumeli Hiszar festői romjait, s elmosódó rózsás fényt borít Abdul Medsid átellenben fekvő nagyszerű nyárilakára s egy egész sor „jali”-ra, Kanlidsián, Csibuklu, Hünkiar-Iszkeleszin túl egész a lejtősen emelkedő beikozi kastélyig. Andalító csend terül el a hegyeken, a légkörön s a napon át friss poiráz (északi szél) által ringatott Boszporusz sötétkék hullámain. Kajikdsi-nk (gondolavezetőnk), kik sugár sajkánkat a szerail-csúctól egész a kandilli folyamrohamatig egyenlően hatalmas evezéssel előrevitték, némi nyugalmat engednek maguknak s a lengő, hófehér patyolat inguj-

jal forró homlokuk verejtékét törülgetik. A sajkában ülők is, főnököm, két pecsétőr, egy titkár és más kísérek, mélyebben szedik a lélegzeteket s gyönyörködnek az edző, frissítő levegőben, mit Boreas apó a távol Észak-ról küld, amaz éghajlatról, mely máskor ijesztő rémképekkel tele, Stambul mai urainak egész éven át zsiradékot szerez ételeikhez,¹ és éltető légáramlatot idegzetük számára. – Amint így elvonulunk ladikunkkal a kecses villák kertjei és nyitott ablakai mellet, számos ismerős pasát, efendit vagy beyt pillantunk meg, nyári bundájába² burkoltan, a díván egy zugában guggolva, míg egész figyelme egy előtte álló tálra összpontosul, mely több kis palackot, kis poharat és apró tányérkát tartalmaz. Nemsokára megérkeztünk az iszkele-hez (kiszálló hely), hol fehér s fekete szolgák a sajka érkezését várják, a pasát szelíden hóna alatt fogják, a partra segítik és kimért léptekkel a háziurat a hosszú előcsarnokon keresztül, egész a hárem-függönyig kísérik.

Ez alatt a szolgák a szelamlík egyik termében felállítoták egy vagy több tálban mindazon tárgyakat, melyek a csakmakhoz (dózsöléshez) szükségesek. Eredeti jelentősége szerint ennek tulajdonképpen csak egy kis falatozásnak kellene lennie a mesterséges étvágygerjesztés céljából; félig-meddig úgy működve, mint *az akuski* az oroszoknál s az absynth a franciáknál. Ennél fogva az egész kis arányban van tartva. A víz és rakiüvegek csak félig tölték, szintúgy a kis porcellán tálak, melyeknek tartalma csak minőségére nézve meglepő. Az t. i. apró kenyérszeletekből, endivia salátából, hideg angolnából, heringből, füstölt nyelvből, hideg pecsenyeszeletekből áll, melyek pisztáciákkal, sült borsóval, mogyoróval s számtalan édes csemegével vannak körülrakva. Ezek az általános *meze* (nyalánkság) név alatt szerepelnek, s arra számítván, hogy ivásra ingereljenek s a dózsölés örömeit emeljék. A be nem avatottnak ezen előétkezés inkább úgy tűnik fel mint a lakoma maga, s nem mint annak előjátéka, s sokakra e nyitány csakugyan oly hatást tesz, hogy az előadásra magára képtelenné válnak; azonban ez régi szokás, s minél

többféle tál szerepel a *meze*-nél, annál nagyobb élvezetet várnak a tivornyázásból.

Az imént említett salonban (a szelamlikban), ez alatt a férfivilág összesereglett – a házhoz tartozók kék, violaszín, sárga vagy zöld bundákba burkoltan, az idegen vendégek a szokásos szetrikban – s a rangszerinti szabály szerint helyet foglalt. Mély csend uralkodik. A társaság bágyadt szemekkel, fáradt tagokkal ül ott s a kimerültség félreismerhetetlen jeleit tünteti fel, vajon a Magas Porta fárasztó hivatalos munkái következtében-e, vagy pedig a hosszas lustálkodás és folytonos kávészörpölgetés által előidézett blazírság folytán, – azt nehéz volna elhatározni. Elég az ahhoz, az urak fáradtak s a kör legelőkelőbbje által adott jel után, mely a „*gelszin*” (rákezdhetjük!) kiáltástól kísértetik, a társaság az első poharat ajkaihoz emeli. A jelenlévő szolgák töltik be a pohárnok tisztjét. Az egyiknek egy pohárka *rakit* nyújtanak egy fél pohár vízzel, a másíknak valamely meze-tállal szolgálnak. Különös mohóságot mutatni ez alkalommal nem illő. Ennél fogva bágyadtan lehajtott fővel, s félve, kinyújtott karral nyúlnak a felajánlott tárgyak után, komolyan szörpölgetik a szeszes italokat, s azután épp oly kényelmesen visszahanyatlanak a ruganyos párnákba. Ezen eljárás két-háromszor ismétlődik egymás után. Ez alatt az italok megtették hatásukat, s mintha valami rejtett tűz a villany gyorsaságával ragadta volna meg a jelenlévőket, kéz, láb, fej gyorsabban mozdul, a szem merészebben néz körül, s nyilván új gyönyörrel szemléli a lélekemelő látványt, mit a naplemente a Boszporusz partjain nyújt. „Szemüvegeden keresztül”, mondá egyszer fülem hallatára egy török egy európaihoz, „nem tanulod meg soha méltányolni a mi Bogazicsink (Boszporusz) szépségét; uram, tégy helyébe két pálinkaüveget, azok látásodat felelevenítik és mindent kétszeres fényben s ragyogásban fognak feltüntetni.”

A borozgatás első negyedórája elmúlt s a kép némileg megváltozott. Az alárendeltek, kik remegő félénkséggel foglaltak helyet felsőbb valóik körében, lassanként

kibontakoztak a tartózkodás láncából, melyek helyeiken lenyűgözve tarták. Már nem várják be a szolgálát, hanem saját kezűleg nyúlnak a poharak után, s a főnök szemét keresve, s annak nyájas biztató tekintetével találkozva, a szolgák eltávolíttatnak, s ők maguk vállalják el a ganyyméd háládatos szerepét. Nyilvánulhatna-e még jobban az alázatosság, mintha N. N. titkár vagy osztálytanácsos főnökénél elvállalja a szolga szerepét? Az efendikéztől nyújtott poharak hamarabb hajtatnak fel, hogy az udvariast ne soká kelljen vártni, a társaság egyre élénkebb lesz e foglalatosság közben, s a vendégkoszorú, mely eleinte a legilledelemesebben s mély csendben egymás mellett ült, egyszerre megbomlik: apraja nagyja tarka-barkán ül vagy áll – a borozgatás második stádiumába ért.

Már a harmadik negyedóra ütött. A szolgáknak már nyoma sincs többé, csak időnként felmerül egyik-másik, hogy a gyorsan megürült raki-üvegeket az éléskamra *haszirlík*-ából (nagy edény) újból megtöltse, vagy a meze-tálakat megrakottakkal váltsa fel, – különben azonban a társaság egyedül hagyatik, mert a jókedv hullámai még erősen emelkedőben vannak s a decórum fenntartása kedviért kíváncsossá vált a zártkörűség. Aki a borozgatás ezen időszakában az ivók közé lép, rendkívül meg lesz lepetve a hivatalos színezetű s különben oly áthághatatlan válfalat képező ridegségnek teljes eltűnése által. Az alárendelt, ki rangja s rendje szerint máskor a szobába lépve, leírhatatlan zavarral tekint körül, az ülőhelyek utolsóját szemeli ki s szűzies félénkséggel ereszkedik le annak legvégére; ki soha sem mer hangosan beszélni, ölébe összetett kezeivel, mint valami áldozat áll felsőbbvalója előtt, most egész fesztelenül ugyanazon dívánra ereszkedik le, az utóbbi mellé. A jelenlévők kabátjai nyakig felgombolvák, a fez vagy turbán félre van tolvá, a nekitüzesedett arcban a szem lángokat szór, a beszéd fékezetlen, s nem úgy mozognak többé, mint a nyugodt, meggondolt keleti, de inkább, mint a feldühödt, szenvedélyes nápolyi. „Raki dafi meraki”, vagyis „Raki, te gondúzó”, így énekl meg a rakit

az arab, s ezen elnevezés igen találó, mert ki bírná leírni a mindennapi élet mennyi gondját és kínját, mennyi félelmet és haragját, mennyi gyűlölet és irigységet, hány aggodalmas percert a diplomatikai irat vétele előtt, fennhéjázó követségi hivatalnokok s török nagy urak mily kétségbeesett csalódásait temette már el ezen apró rakipoharak irgalmas nedve.

Itt-ott e borozgatásokat valamely zeneművész előadásaival élénkítik meg. A *Kamun* a mi cimbalmunkhoz hasonló hangszer századok előtt a török és perzsa előkelő-világ szalonhangszere volt s mai napig fenntartotta uralmát. Mit mi művészi előadásnak nevezünk, azt Keleten *takszim*-nak hívják; nagy szellemi élvezetnek tartják, bizonyítja ezt a mély csend is, mely az első hangok felhangzását nyomban követi. Ily percekben soha sem tudtam eléggé csodálni a zene végtelen hatalmát. A művész a szoba egyik szögletében a földön ülve, előjáték gyanánt mélabús szívreható hangokat csal ki elbájoló hangszeréből. A hallgatóság halálcsöndben élvezi a megindító, édes-bűvös dallamot, csak olykor-olykor hangzik fel egy-egy elnyomott sóhaj s egy reszkető „oh! oh!” hal el a szinte hallgatódzni látszó mozdulatlan légben. Némelyek könnyekre fakadnak, hangosan zokognak mint a gyermekek, s mi legcsodásabb: a hallgatóság mély felindulása a művészre magára is átmegy s forró könnyek közt folytatja dalát és játékát. – Ó, ti boldog, örökké feledhetetlen órái ifjúkoromnak, midőn egy ismeretlen világot s idegen embereket bámulva leírhatatlan elragadtatással élveztem e jeleneteket!

Ez a felmutatott képnek egyetlen költői oldala; ezen kívül azonban, a szemlélő egyedül csak sötét árnyakra és visszataszító alakokra akad, mert a tivornyázás, a falatozás ártatlan megnevezésével szépítve, gyakran órákig folytatatik s a túlságosan élvezett szesz italok legundorítóbb következményeit vonja maga után.

Az olvasó kegyesen meg fog róla emlékezni, hogy a társaság még vacsora *előtt* van, s minthogy a szolgaszemélyzet, mindenféle pozitúrákban guggolva vagy ülve,

már nagynehezen várja az estebéd felhordására szóló parancsot, nem csoda, ha időnként valamelyikük a halkan szétvont függönyhasadékon keresztül a terembe pislant, avagy átsítással és sóhajokkal ád kifejezést végtelen unalmának. Azonban ezen esti mulatságok két-három óráig, sőt néha éjfélén túl is tartanak. Félig vagy egészen részeg állapotban, a társaság végre asztalhoz ül, hol étvágy, kedv, sőt néha öntudat nélkül tele tömi a gyomrát. Vacsora után a ágyat keresi fel az ember, de álomra csak a vizes palack gyakori használata után tehet végre szert, s habár a törökök állítása szerint a ráki ivás távolról sem oly kártékony mint a borivás, a dőzsölők mégis csaknem kivétel nélkül; mérséketlenségük szomorú jeleit hordják magukon. A jó efendik már idő előtt vénült, bágyadt kinézéssel bírnak, a raki oka annak, hogy idegzetük oly hamar felmondja nekik a szolgálatot, s szinte a rakinek tulajdonítható a szellemi érintkezés ama halvány szikrájának kialvása is mely régi időkben, a két nem elválasztása dacára, a török társaság összejöveteleit fel szokta volt villanyozni.

Amily messzire terjed a török nyelvű nép, s ameddig elhatnak a török szokások s törvények alatt álló társadalmi viszonyok, a pálinka kiváló előszeretetben részesül, ám- bár az ottoman császári birodalomban több kitűnő borfaj termeltetik. Azt állítják, hogy a bor fejfájást okoz; de ez csak kifogás s a bor mellőzésének egészen más oka van. A bort t. i. „sarab”-nak hívják, s miután a próféta az utóbbinak élvezetét a Korán több helyén különösen megtiltja, az akkoriban Nyugat-Ázsiában még ismeretlen rakit azonban nem is említé, a szunniták különösen előszeretettel használják fel e nyelvészeti kibúvót, s ily módon bűn nélkül vélik magukat átadhatni a szeszes italok annyira kedvelt élvezetének.

A síta Perzsia másképp gondolkozik és cselekszik. Itt a venyige tüzes gyermekének előszeretettel hódolnak. A boroskancsó, borosüveg és borospoharak, országszerte használt kifejezések, ám- bár másrészt a bor itt is az isteni lelkesültség előidézésére s a mámor vallási rajongás-

ra alkalmasnak tekintetik, amely által legkönnyebben emelkedhetnek a valódi isteni szeretethez. Hogy miképp hozható egyhangba az istenszeretet az istenkáromlással, nehezen érthető s mégis tény, hogy pl. Khejjam, a mohamedán világ e kitűnő költője egyik rapszodiájában erősen neki megy a nagy Allahnak. Egy este, midőn ezen író házának tornácán borozgatott, s egy szélroham váratlanul feldönté s eltöré boroskancsóját, haragjának a következő, istenkáromló versben adott kifejezést:

Ibriki mej mera sikeszti Rebbi!
Ber men deri eisra bebeszti Rebbi!
Ber khak berikhti meji nabi mera,
Khakem bedihen! meger tu meszti Rebbi!

Boros kancsómat eltöréd, oh, Isten!
Üdvöm kapuit zártad be, oh, Isten!
A földre öntéd üdvhozó borom,
Bocsáss! Becsértél tán te is, oh, Isten!

Különböző népeknél voltam jelen perzsa dőzsölésen; valamennyi közül a pompás Sirázbeliek, az örökké viruló virágok országában, voltak a legérdekesebbek. A tivornyázás Perzsiában mihmani (megvendégelés) ártatlan nevét viseli, s nem a mindenkinek nyitott szelamlikban, hanem az enderunban (háremben) tartatik meg, mi már magában véve is vallás elleni bűn, miután a ház e részébe tulajdonképpen csak vér- és tejrokonoknak, de idegeneknek semmi szín alatt sem engedtetik meg a belépés. Itt is, többnyire hűvös esti órákra hagyatik a borozgatás, azon különbséggel azonban, hogy nem estebéd előtt, hanem utána dőzsölnek. Ha annyi fáradságot akarsz magadnak venni kedves olvasó, s szemtanúja kívánsz lenni egy ily megvendégelésnek, kísérj el kis sétán, s jer el velem egy a városon kívül fekvő csinos villába. Miután a kert előli részén végig haladtunk, több udvaron keresztül végre egy, a szentélyhez hasonló rejtett terembe érünk, melynek

gipszfalai három oldalt csaknem üresek, padlózata azonban a sűrű jezdi szőnyegen kívül még vastag vászonnal is be van vonva. Két-három nagy fatálon igen különböző ételek állnak, melyek édes illatot és gőzt terjesztenek. A ház valamely meghitt szolgája titokzatos arccal e szobáig kísért. Az úr egy intésére helyet foglalunk, s egy vagy más étel megízlelése után rögtön a boros kancsóhoz kell fognunk. A perzsa ivó-etiquette lényegesen különbözik a töröktől. Illemszabályoknak s látszólagos tartózkodásnak nyoma sincs, s mi leginkább szembetűnő, az amaz aggályos gond, mellyel ruhát és szakállt az étkekkel való érintkezéstől megóvni igyekeznek, míg erősen előre hajló fővel, poharat ürítenek. Minthogy a legkisebb borcsepp, vagy zsírfolt a ruházatot és padlózatot tisztátalanná teszi és az imádság elvégzését megakadályozza, rendkívül vigyáznak, hogy ama nedvnek, mit üvegekként magukba öntenek, egy árva csöppe se érje a személyt. De mily sajátoságos ellentétekbe téved Ázsiában a vallás humbug, s leginkább az álszínűségéről s tettetéséről ismeretes Perzsiában! Mindazáltal, az illem határai itt sokkal kevesebb szigorral tartatnak fenn, s a borozgatások, valamint a lakmározások is gyakorta valóságos tivornyává, dőzsöléssé fajulnak. A török társaság már csak a múlt század végéig tartotta meg a *köcsek* név alatt ismeretes táncelőadásokat, míg Perzsiában a valódi keleti érzékiség e visszataszító szüleménye még teljes pompájában virágzik, s táncosok nélkül a lakoma vagy tivornya nem is gondolható. A tánc alatt vad zűrzavar uralkodik, s oly lárma és tombolás, mint a legalsóbbrendű európai lebuiban. Olykor a bortól felhevült vendég ültéből feláll, hogy a táncosok közé keveredjék, egy másik Hafiz- vagy Khejjam-féle verseket deklamál, míg egy harmadik, a közel muezzin komor hangjai által félig kijózanodva, gépiesen hozzálát imádsága elvégzéséhez, s a szentelt ötszögű pecsétet éppen oda teszi le, hol minden bortól van elárasztva, s a legvétkesebb játék a bűnök fészket rakta meg.

S Perzsia nem csak ma óta bortermelő ország, már évszázadokkal ezelőtt is az volt, midőn Dsulfa örmeniai csapatja Iszfahán mellett, melynek rovására tétetik minden bűn, még az Araxes partján tartózkodott. Azoknak a száma, kik a „Lateskiru” (ne legyetek ittasok) parancson túltesznek, sokkal nagyobb itt, mint Törökországban. Nem csak este isznak, de a nap minden órájában, s nem csak az értelmiség egy bizonyos osztálya iszik, de még a mollák és a nagy urak nejei is hódolnak a bor élvezetének. Nyilvános kertekben, sőt temetőkön is rendeztetnek borozgatások, s egy ivótársaság melyben Hafiz sírjánál, sirázi művészek és irodalmárok közepette részt vettem, örökké emlékezetes lesz előttem. A szép fehér márványtábla, melyet Perzsia kedvenc uralkodója Kerim Khan Zendi a híres dalnok földi maradványai fölé emeltetett, pohárszékül szolgált, mi egy bizonyos felfogás szerint korántsem tartatik profanációnak, minthogy a bor legdicsebb dalnokának alig lehetne találóbban áldozni és hódolni, mint éppen borral. A poharazás csak az est ima után veheti kezdetét; itt csupa vallásosságból isznak, s ki kiismeri Dél-Perzsia csodás csillagzatú éjimenyezetét, az nem fog csodálkozni rajta, ha minden újonnan felmerülő csillagképet mindig megújuló elragadtatással üdvözlnek, s újból fellobbanó élvezettel szörpölik a drága Khullari nedvet. – Egy poharat a *Kervankus* (karavánölő) tiszteletére; egyet a *Binat ul naas-ra* (a halott leánya: kis és nagy göncölszekér), mondják egymásnak, s az enyhe éj tündéries csendjében, egy nagy temető síri némaságának közepette, Hafiz dala-inak mélabús dallamai költői elragadtatásra hangolják a bor nemes tüzetől felhevült lelkeket.

Távolabb, Perzsiától jobban keletre a bor és költészetének birodalma megszűnik. Afganisztán és Közép-Ázsia durvább népeinél, a Korán szavaihoz való szigorú ragaszkodás nem engedte meg az élvezetnek kedvező értelmezést, s ennél fogva a szeszes italok állhatatosan mellőzöttek. Csak Bokhara, Karsi s néhány más város zsidói

készítettek annyi bort a sok kitűnő szőlőfajból, amennyit vallási szertartásaikhoz szükségeltek, s iszonyú büntetéssel bűnhődött Izráel azon szerencsétlen fia, kinek gyártmánya által valamely igazhívó az ivás halálos vétkére csábított. Annál borzasztóbban dúlnak s dühöngnek még ma is a pótingerlők, a hasis és ópium, melyekről más helyen szándékszunk szólani, s melyeknek pusztításai természetesen sokkal borzasztóbbak a szeszes italokénál.

A mondottak után a szíves olvasó azon meggyőződésre juthatott, hogy Ázsia azon népei, melyekről jelenleg szó volt, nem isznak, hanem dőzsölnek, s a bort nem gyomorerősítőül, hanem egyedül mámorítószerrül használják. S pedig e bűn a szigorú Korán-parancsok dacára, mégis már igen régi, sőt az a régibb századokban, midőn az arab próféta tanaihoz még szigorúbban ragaszkodtak, annak mai követőinek bizonyítéka szerint, még sokkal általánosabb volt, mint jelenleg. Már I. Jezid kalifáról is beszélnek, hogy nagyon iszákos volt, s bora, melyet a mámorító hatás emelése tekintetéből pézsmával fűszerezett, Mekka tőszomszédságában, t. i. Taif-ban termeltetett. Fiáról, I. Welidről az a hír, hogy csak minden másodnap ivott, a többi kalifa azonban, s főképp II. Welid a legkicsapongóbban hódoltak a bor istenének. Az Abbaszidák alatt a próféta néhány helytartója saját pohárnokával bírt, s a későbbi mohamedán uralkodók s az ország nagyjai közt sokan voltak, kik *delírium tremens*-ben végezték be életüket. Ezen irányban Kelet Nyugattól csak azon egyedüli körülmény által különbözik, hogy ott az iszákosság inkább belsőleg, mint külsőleg terjedt el; mert míg Ázsiában csak a társadalom magas rétegei vannak megmételvezve e bűn által, addig a nép – természetesen törökhitűekről beszélek – kiváló józanság által tűnik ki, s e tekintetben jóval felül áll a keresztény-nyugati világ megfelelő néposztályain, melyekben az iszákosság számtalan bajnak a forrása.

JEGYZETEK

¹⁾ Szibír jagi – szibériai zsírnak hívják a Konstantinápolyban leginkább használt zsiradékot, mely Oroszországból importáltatik.

²⁾ A török *kiirk* szónak szó szerinti fordítása, mely lényegére nézve azonban inkább prémes hálóköntösnek mondható.

DOHÁNY ÉS BÓDÍTÓ SZEREK

Azon élvezetek közt, melyek a moszlimhitű Ázsia egész szélében és hosszában elterjedtek, a dohány és a pipa úgy szólván első sorban állnak. Azok ott nem fényűzési cikkek, hanem nélkülözhetetlen élvezeti tárgyak, és ugyanazon jelentőséggel bírnak Stambulban, a főúri palotában, mint a szegény közép-ázsiaiak nemez sátrában, ki bár kenyeret soha se látott és soha sem evett, egy jó harapás füstölt lóhús, vagy pedig egy ital savanyús „kumisz” után legfőbb élvezetet talál pipájában. Vajon Európából, vagy Khínából jött-e át a dohány Nyugat-Ázsiába, ez a kérdés már gyakran vita tárgya volt. A feltevés, hogy a Mennyei Birodalom hajfonatos fiainak apró rézpipája a khínai be-

folyással egyetemben már korán megtalálta az utat a mongol sivatagon keresztül egész a Tien-san hegységig, nem egészen jogosulatlan; azonban mégis téves, mert a tény, hogy a dohány a középkorban még ismeretlen volt Keleten, már azon körülményből is kitűnik, hogy Mohammed tanainak magyarázói a bódító élvezetek tilalmáról szóló értekezleteikben csak újabb időkben tesznek említést e növényről; másrészt e felfogás azáltal is támogatatik, hogy sem a török, sem a perzsa és tatár, szóval semmi keleti irodalomban sem bírtam felfedezni a dohány nyomát. A költők, kik szerelmet, bort, virágot, zenét s az élet egyéb gyönyöreit oly különbözőleg s oly szenvedélyesen megénekelték, a dohányról, a keletiek e főélvezetéről bizonyára meg nem feledkeztek volna. Képzeletük csak ismert tárgyakkal játszik, s egyedül csak a dohányélvezet újságának tulajdonítható, ha még eddig nem talált dalnokot.

Hogy az ismert közmondás: „Úgy pipázik, mint a török”, igen régi eredetű volna, abban már azért is kételkedem, mert azon törökök, kik Európa délkeleti részén kellemetlen látogatásaikat szokták volt tenni, még nem kötöttek volt ismeretséget a nikotinnal, minthogy csak III. Ahmed szultán uralkodása alatt adatik ki a parancs, hogy a dohányfogyasztást meg kell akadályozni. Igaz, hogy ma éppen az ottomán császárság az, melyben úgyszólván kultusszerűleg hódolnak a dohánynak. Rumeliában, még pedig a nagy makedóniainak szülőföldjén terem a dohányok királya, leginkább pedig a Szalinichtól északkeletnek fekvő kis helységben: Jenidise Vardarban. Ezen apró, sárgásbarna növény hetekig, sőt gyakran hónapokig szárítottat a hazai talajon, azután kis csomagokba (bogcse) göngyöltetik, s csak miután már éveken keresztül feküdt a dohányárus raktáraiban, tiszteltetik meg az *Aala Göbek* névvel, a szebülí ínycsekek által. A selyemszál vékony, sárga vágott dohánynak aztán ugyancsak nagy is az értéke a császári palotában s a szultán háremében, s nem kevésbé a Magas Portánál, hol a titkos minisztertanács sűrűn

felszálló fűszeres füstfellegek közt végzi a fontos államügyeket. A pipák, a szár, valamint a szopóka is, melyek e legjobb dohány élvezetét közvetítik, ennél fogva különös gonddal választatnak és gondoztatnak. Az agyag pipának a Findiklibeli (Konstantinápoly egyik negyede) Haszanféle gyár bélyegével kell bírnia, a hosszú jázminszámak, a selyembáronyszerű kéreggel, Brusza ültetvényeiből kell származnia, a szopókának átlátszó, tiszta borostyánkőből kell lennie, az utolsó divat szerinti alakban faragva, s a zivána (vékony csövecske, melyre rátéttetik) az első eszteregályos műve. Csak az ily tökéletes dohányzó készletek érdemesíttetnek arra, hogy e legjobb dohány számára használatba vétessenek, s ott, hol dohány és pipa a legjobb fajtából valók, ott a pipaszolgának (csibukcsinak) is igen jártasnak kell lennie művészetében.

Gyakran komikus csodálkozással szemléltem az ilyen csibukcsit, míg a pipa egyes részleteit gondosan s arányzatosan összeállítá. Az agyagpipa, mely néhány nappal a használat előtt megtöltetett, s köröskörül rojtszerű párkányzattal van ellátva, pléh szelencébe záratik. Többször hallám azon állítást, hogy a pipa íze, a dohányra tett parázs nagyságától és formájától függ, s ha a csibukcsi meggyújtja a pipát, mindaddig szokott a szénmedencében kotorászni, míg lapos, kerekalakú parázs darabot talál. A szolgát teendőiben figyelemmel kísérhetni, midőn jobbában a hosszú pipát, baljában a kerek réztálcát tartva komoly ábrázattal és kimért léptekkel közeledik urához, midőn attól a pipaszár hosszának megfelelő távolságra egy térdre ereszkedik, a tálcát leteszi, s a pipát reá helyezi, hogy aztán a szárral félkört képezve a szopókát urának félig nyílt ajkai közé csúsztassa, mindez a szemlélő európaira rendkívül komikus hatást gyakorol, míg a török egész természetesnek találja az egész eljárást. Míg az úr a pipaszár után nyúl, a szolga felemelkedett térdeltéből s alig hátrált egy lépéssel, midőn már az első mély szippantásra előidézett sűrű füstgomoly őt s a közel környezetet felhőjébe

burkolja. Az első szippantás középszerűnek, a második és harmadik legjobbnak, a negyedik már rossznak tartatik, s az ötödik az ínyencek által egészen megvetetik.

Az elhunyt Abdul Medsid szultánról azt hallottam beszélni, hogy soha sem tett egy pipából három húzásnál többet; az egykori külügyminiszter, Aali pasa, sem szíta soha végig pipáit. Az ínyencek által megvetett maradékot a künn várakozó szolgaszemélyzet finom nyalánkságképpen élvezi. Mi a finomított töröknek csípős és nyers, az megfelel a vad anatóliai durva ínyének, ki nagyon is szereti, ha nyelve erősen felmaratik.

Minthogy ki-kí tulajdon pipájából szí, nem feltűnő, ha e tárgy minden előkelőbb ember nélkülözhetetlen vademecumjává válik; a pipa ennél fogva mindig és mindenkor kíséri a törököt. A nagyobb úr két-három szolgát tart a pipához; az egyik az úgynevezett *petite domestique*-ot végzi, a másik lovaglás, vagy séta közben kíséri urát. A hosszú szár, ékesen díszített posztótokba dugatik; a pipa-fejet, dohányt és más hozzávalót a szolga egy oldalán lógó tölténytáskában hordja. A Konstantinápolyban tartózkodó idegen, gyakran nem csekély kíváncsisággal fog szemével követni valamely gyalogoló vagy lóháton járó büszke oszmanlit, a jól elpakolt hosszú eszközt hordozó szolgától követve, ki oly göggel lépdél ura mögött, mintha csakugyan egy hősies vasgyúró fegyverhordozója s éppen útban volna egy komoly légyottra. Bizony az idők változnak! Ami a régi, harcias nemzedéknek egykor a fegyverhordozó volt, az mai nap az elpuhult utódnak a csibukcsi!

Naponta hatvan-nyolcvan pipát színi nem ritkaság; a pipa minden foglalkozás alatt, s ha az mindjárt a legkomolyabb természetű lenne is, a török elválhatlan, nélkülözhetlen kísérője. A Magas Portánál, a minisztertanácsban, hol a török nagyok három világrészre terjedő hazájuk sorsa fölött tanakodnak, egykor a kérdés merült, nem lenne-e helyes a csibukcsikat legalább a fontos és titkos államügyek fölötti tanácskozásokból kizáratni. A vé-

leménykülönbség nagy és viharos volt, íny és ész soká küzdöttek egymással, míg végre néhány potrohos ülnök indítványa győzött, mely szerint kár volna a régi, jó szokást szegyenbe ejteni s az ártatlan csibukcsinak megtiltani, hogy akármelyik percben a pipa felfrissítésére a terembe léphessen. Pedig jól tudták, hogy e határozat helytelenséggel jár, miután a ravasz szolgák foglalkozásuk közben gyakorta ellesnek egy-egy államtitkot, s mielőtt még a szultán, vagy a hivatalnokvilág a magas tanácsnak határozatairól csak távolról is értesítve volna, már nem egy fontos titok külföldre szivárgott. Ennél fogva a háremlakos után a csibukcsi a legbiztosabb reporter a követségi tolmácsok és hírlapírók számára. Hányszor volt alkalmam valamely büszke levanteit látni, ki kevélykedésében az egész világot megvetve, orrával csaknem a csillagokig ért, míg egy csibukcsi előtt alázatosan hajlongott és csúszott-mászott, csakhogy egy-egy fontos hírt csalhasson ki belőle, vagy pedig valamely érdekes okmányba belepillanthasson. – Hogy e hírhordozás, az illető famulusra nézve igen jövedelmező üzletet képez, ezt tán mondani sem kell; mi a csibukcsit ura *alteregójává* emeli, egyedül csak a törökök határtalan dohány-szenvedélyén alapuló tisztjében rejlik.

A dohány és pipa tehát nemcsak a különböző osztályok, de még az egyes rangfokozatok külső jelvényét is képezi. A musir (marsal) nagyon illetlennek találná, ha két rófnél rövidebb pipaszárból szína, míg a mesterember vagy alsórendű hivatalnok kérkedőnek tartatnék, ha hosszabb pipát használna, mint amilyen rangjához illik. A nagyúr, az alárendelttel szemben pipáját egész hosszában nyújthatja ki, míg az alsóbbrendű a pipaszárt szerényen oldalra hajtva, csak a tenyerében nyugvó csutorát meri mutatni. A basa oly füstfellegeket fújhat ki a levegőbe, mint valamely gőzhajó kéménye, míg az alárendelt, csak zephir-könnyű füstkarikákat mer kilebbenteni, s azokat is nem maga elé, de háta mögé fújja. Nagyurak megtiszteltetésnek veszik, ha jelenlétükben a pipa mellőztetik, ugyanezt teszi a fiú is

az apával szemben, s csak az a gyermek neveztetik jó nevelésűnek, mely atyja többszöri felszólítása után is folyton tartózkodik a pipától.

Nem kevésbé szenvedélyes a dohányzásban a nővilág, habár kissé tartózkodóbb a pipa élvezetében. Titokban már a tizenkétéves leányka is hajszálvékony papírcigarettekkel kezdi meg a dohányzást. 14-15 évében, melyben a török hölgyvilág már eladóvá válik, szabadon dohányozhat. Az évek számával a cigarette átmérője is növekszik, és senki-nek sem lesz feltűnő, ha a 24 éves asszonyt egy szerény kis csibukkal találja alacsony dívánján ülve. A matrónák – és 40 éves korában minden török nő matróna – szenvedélyes tisztelői a dohányynak. A hárem számára ugyan külön pipák és dohány vannak rendelve, azonban ez nem gátolja, hogy a legerősebb, legmaróbb dohány is forgalomban ne legyen a háremekben, elannyira, hogy a szép hölgy szája, mely fiatal korában, a költő vallomása szerint, csak ambrát és pézsmát lehel, 40 éves korában már oly visszatetsző, éles szagot terjeszt, hogy némely hölgyet, a vészedzette matrózhoz hasonlólág, már messziről elárulja a megjelenését bejelentő, éppenséggel nem kellemes illat.

Valamint a férfiak, úgy az előkelőbb hanimok női csibukcsiszokat visznek magukkal, ha sétálni vagy látogatába mennek, csak azon különbséggel, hogy a félhosszú szár nem posztó, hanem szép selyemtokban vitetik. Szép kilátást nyújtó pontra érve, férfiaknál, mint nőknél is divat egy pihenő pipát színi. Az előbbieket, akármely nyilvános helyet választhatnak e célra; az utóbbiak azonban csak egy rejtettet, mert ha a török szépség a vékony jasmakot (fátyolt) ajkairól eltávolítja, hogy a pipának hódolhasson, körülötte mindennek háremnek kell lennie. Olykor eunukhokat állítanak fel örököül, s ha netán valami férfilény közeledik, zárt sisakkal bevárattik, míg a kíváncsi elhaladt.

A legfontosabb szerepet a pipa a fürdőben játssza. Hogy a török szépek gyakran, s még pedig óráig tartózkodnak

forró fürdőkhöz, általában ismert tény. Rendszeresen nyolc óra-
kor reggel gyülekeznek össze a fürdőben, ott ebédelnek,
s délutáni 3-4 óráig a fürdő helyiségekben maradnak. A
szünetek alatt – a legboldogabb órák a török hölgyek éle-
tében – általánosan hódolnak a pipának. A legmelegebb
terem közepén egy teraszszerű emelvény létezik, melynek
neve „göbek tasi”, – ezen nyugszik apraja-nagyja, fiata-
lok és vének: Csirkaszia hófehér leányai és Szudán ko-
romfekete szépei, festői összevisszaságban, részint egész
testhosszában nyugodva, részint alávett lábakkal ülve,
azonban mindannyian, fáradatlanul dohányozva, s szüntel-
en társalgásban mulatva. Olykor az idősebbek egyike egy
mesét regél, vagy valamely ifjú kis tudós vallásról beszél,
vagy Aisia és Fatma erényeit és szépségét dicsőíti. Szóval,
a társalgás fonala soh'sem fogy ki. De bármily érdekes
látványt nyújt is a „göbek tasi”, a fényképíró, ki annak
felvételét csak megkísérteni merné, erősen bűnhődne a
merényletért.

A provinciákkal szemben, Konstantinápoly az ország
civilizált és gazdag részét képviseli; ez már a pipából is ki-
tűnik. Az anatóliai és rumeliai, terménye jobb részét eladja
s maga beéri harmad-negyedrendű dohányossal. A Fekete-
tenger partjain többnyire a Szamszun-dohányt szívják,
mely aroma és íz tekintetében igen messze hátra marad a
rumeliai mögött; a pipa és pipaszár is nagyon elhanyagolt
állapotban van itt. A Közép-tenger keleti partján virul a
fekete *Latakia*. A pipa csak félig töltetik meg ezzel, s e do-
hány finomabb minősége már arról is megismerhető, hogy
az már a második szippantásnál, mint a bepréscelt pamut
ruganyosan feldudorodik, és susterogva túl akar áradni.
Sokan a Latakiaát, melyet mi arab dohányosnak nevezünk,
magasan a rumeliai fölé helyezik; ez azonban ízlés dolga.
A finomabb minőségéből nem lehet elvitatni egy bizonyos,
kellemes zamatot, de ez is igen erős és bódító, s erősen
nélkülözi a Jenidse Vardar enyhe kellemét.

Törökök és arabok többnyire még a pipát használják, s csak kivételesen akadunk itt-ott a nargilehra¹ amint a vízipipa elkorcsosult nemét, a keleti tartományban nevezni szokták. Falun, leginkább a kávéházakban, hol az egész világ összegyűl, a pipa a nélkülözhetetlen közvetítő, minden politikai és vallási társalgásnál vagy vitánál. Városban az előkelő török soh'sem jár a nyilvános kávéházba, azonban falun nem ragaszkodnak e szabályhoz. Ha egy mezőváros vagy kisváros anyagi vagy szellemi állapotáról biztos képet óhajtának maguknak alkotni, csak az ilyféle helyiséget kell felkeresnünk. A kávéházbirtokos vagy felügyelő mindenkor komoly arca s a kutató, átható tekintet, mellyel minden újonnan érkező utazó vonásait tanulmányozza, még teljes elevenséggel megmaradt emlékezetemben.

A szakállról s öltözetéről következtetnek a pipa, pipaszár és csutora minőségére, mellyel a belépett idegennek szolgálniok kellend. Ha társalgása és modora jó benyomást tesznek, a jelenlévők mindannyian azon vannak, hogy a vendég kinek-kinek saját pipájából is szíjon egy-kettőt. A visszautasítás illetlenségnek tartatik, sőt gorombaságnak vétetik, ha a nyálka és hab borította szópóka letöröltetik. Egy baráttól undorodni bűn, s valamint a közép-ázsiaiak kölcsönösen lenyalják egymás ujjait, úgy fogadja el a török, minden habozás nélkül szomszédjának átnyújtott pipáját. Sokan még utazás közben, lóháton sem tudnak megválni a szeretett pipától, akár gyorsan kénytelenek lovagolni, akár nem. Ha az ily lovaglót szemléljük, amint a kerek szópókát ajkai közé szorítva, tüzes paripáján tovaszánguld, önkéntelen eszébe jut az embernek, hogy bizony az illető nem kevésbé veszélyezteteti fogait; a tapasztalatlan nem is menekülne teljes számú fogsorral az ily kísérletből. De törökök és arabok sokkal inkább megszokták e dohányzási módot, semhogy baj érhetné őket, s valóban bámulatra méltó az ügyesség, mellyel lovaglás közben a pipát megtöltik, meggyújtják s azt kezükben tartják anélkül, hogy egy szál dohányt elszórnának.

A szegény, örök nomádéletet folytató kurd is hódol a nikotinnövénynek, mely általa egy vékony, lisztszerű minőségben használtatik, s nagyobb rész Szuleimania és Rovandiz környékeinek terméke. A kurd dohány levele hosszabb, de keskenyebb a rumeliainál s porhanyós természetű lehet oka, hogy többnyire csak igen ritkán található vágott alakban. Kelet felé exportáltatik messze, Perzsia legbelsőbb provinciáiba, hol leginkább Irán török lakosságánál van használatban; fanyar ízű s igen rossz szagú. Többnyire apró, rövid szárú sárgarézből szivatik, olyan kis eszközökből, mit Perzsiában mindenki használ, elkezdve a nagy khántól le az öszvérhajcsárig. Utóbbiak szenvedélyesen látszanak ragaszkodni hozzá, s ha egy tenyeres-talpas öszvérhajcsár csak rövid ideig dohányzott is egy istállóban, a füst sűrűbb és erősebb, mint a jó nagy számmal benne állomásozó állatok kigőzölgése.

Az üzlet, mely által a kurd dohány terjesztetik, igen kezdetleges. Utazásaim közben, nem egy távol eső faluban, nem egy kóbor törzsnél, hová bizonyára a házaló nem bátorodik, mégis találkoztam a dohánykereskedőkkel, kik gyapot, kecskeszőr, kész szőnyegek s több efféléért adják áruikat cserébe. A haszonleső kurd, ki minden élvezetről képes lemondani, még sem bír ellenállni egy-egy font dohány becserélésének, s habár semmi más nem képes őt vételre csábítani, – dohánnyal bírnia kell. A magányos juhász, ki néha napokig van távol otthonától s nyájával a hegyekben kóborol, aligha őrzi jobban kenyerét, sajtját vagy pénzét, mint rongyba burkolt kis dohány készletét. A törzsfőnökök, kik vendégek jelenlétében az enyhébb török dohányt szíják, egyedül maradván, nemzeti terméküknek adják az elsőbbséget. Meshed volt a legtávolabbi hely, ahol e dohányt találtam; általán véve csak ott használtatik, hova a jó perzsa dohány nehezebben juthat el.

Persia azon ország, mely Ázsia egész területén a finomított és művelt ízlés, kiváló szellemi előnyök s a legősregibb civilizáció birtokában véli magát, csakugyan,

a pipát és dohányt illetőleg, legmagasabb fokon áll. A perzsa Tombaku nevű dohány nagymértékben különbözik az eddig említett fajtáktól, s a dohányzó-készlet is egészen elüt a többitől. Több alkatrészből áll: 1) A víztartó; ez vagy agyagból való – a legszebbeket Iszfahánban készítik – vagy üvegből van, melyek Cseh- és Oroszországból importáltaknak, vagy pedig egy kokosdióból áll. Az utóbbi fajta a legpompásabbnak tartatik, s joggal, mert a válogatott dió arany vagy ezüstbe foglaltatik s gazdag véső munkával és gyakran drágakövekkel díszítetik. 2) A fa illeszték; az belülről üres, gyakran egész 12 hüvelyknyi magas és fekete fából készül, a gazdagabbaknál ezüstből van s apró láncocskák s más díszítmények lógnak le róla. Ennek végére van alkalmazva. 3) A tulajdonképpeni pipa, névleg „a szerkallján”, mely agyagból vagy fából készült. Belseje mésszel, külseje azonban a gazdagoknál ezüsttel és arannyal pántolt, s pazarul van ékítve mindennemű drágaságokkal. Az utóbbiakhoz számíthatók leginkább a művészi kivitelű zománcképek, s Iszfahán és Siráznak e művészet leghíresebb mesterei egy ily pipafej festéséért gyakran 20-30 arannyal díjaztatnak. 4) A vékony, a vízipipához erősített cső, melyen át felszáll a lepárolgott füst. Utazás és sétalovaglás közben, helyett egy hosszú „márpics” nevezetű kígyózó bőrcső használtatik, melynek segítségével, az ura háta mögött lovagló szolga tartja a dohányzó készletet, az úr maga pedig a szopókát.

A perzsa vízi pipa (kallián) ha ízlésteljesen van dolgozva és összeállítva, igen csinos háztartási cikk. Minthogy a dohányzó csak ülve élvezheti, jellege jóval keletiebb a török pipáénál. A perzsa szenvedélyesen szereti, s ha ülőhelyén kissé előrehajolva, a víz kellemes bugyborékolása közben illatos dohányának könnyű füstfellegeit áraszthatja széjjel, élvezeteinek Elyziumában érzi magát. A török pipa mindenkor és mindenütt egyenlően kellemes, ellenben a perzsiai korán reggel, vagy közvetlen naplenyugta előtt nyújt legtöbb élvezetet, s miután minden perzsa házban az udvar

közepén kis vízmedence létezik, e miniatűr tavak partjait, a par excellence dohányzó helynek lehetne elnevezni. Perzsiában azt állítják, hogy a tumbaku-dohányzás a legjobb szer a tüdőbetegségek ellen; én azonban az ellenkezőt merem állítani, mert szívás e pipákból sokkal inkább fárasztja a tüdőt, mint bármely más pipafajtánál. A perzsák véleménye szerint akkor legteljesebb az élvezet, ha az erősen megnedvesített dohányból (szárazon sohasem szívatik) az izzó szén érintésére könnyű, kékes felhőcskék szállnak fel.

A legjobb tumbaku Sirázban és környékén terem, s leginkább a Zergán nevű faluban, még pedig jó nagy mennyiségben, elannyira, hogy e cikknek export üzlete évenként vagy 100.000 aranyra rúg. Nagyobb részt egész levelekben, zsákokba pakolva küldetik szét, s minthogy igen porhanyós, a fogyasztó kezével szokta szétmorzsolni. A dohányzásra szánt dohánynak soha sem szabad egy óránál tovább nedvesnek maradnia, a víztartó vizét is meg kell újítani minden friss pipa számára, minthogy egyáltalán, a perzsa pipának kiszolgálása sokkal nagyobb gondot igényel a töröknél. A jómódú perzsa e fényűzési cikk számára több rendbeli szolgát tart; legalább is kettő kell: egy ki a pipát elkészíti, a második, aki átnyújtja. Utazás alkalmával a szolgának külön lovat állítanak teendője tekintetéből. A nyereg egyik oldalán a víztartó csüng, a másikon a mindig izzó szénmedence, míg dohány és pipafej, kerek tokokba zárva a nyeregkapához vannak erősítve. A szolgák rendesen igen gyorsan s ügyesen végzik teendőjüket, s valóban érdekes látványt nyújt az ilyen szolga, amint a több részből álló pipát összeállítja, s gyakran a legerősebb ügetés alatt oda nyújtja urának az élvezetre készen álló szopókát.

Miután a perzsák, mint az etiquette szigorú követői ismeretese, nem lesz meglepő, ha azt a felfedezést tesszük, hogy a pipa használata is, számos ceremóniával jár. Vannak téli és nyári pipák, a rang és állás, kor és nem különbséghez mért pipák, s szemben a rendkívül fontosko-

dó arcokkal, melyekkel a kallián-etiquettenek hódolnak, gyakran nagy erőltetésembe került a nevetést elfojtani. Az összegyűlt társaságnak a pipák *en masse* szolgáltatnak át. A szolgaszemélyzet katonás taktus-lépésben jelenik meg, egyidejűleg közeledik minden jelenlévő vendéghez, s csak midőn a szolgasereg ismét visszavonult, kezdi meg a házi úr egy halk hörgése a bugyborékoló, pezsgő zaj nyitányát. Legszigorúbban ragaszkodnak a szokáshoz, mely az első szippantások után a pipák átcserélgetését parancsolja. Az átadás és átvétel, különös, előre megszabott hajlongásokhoz van kötve. A nedves szopóka letörlése itt is nagy illetlenségnek tartatik, nem kevésbé az is, ha a szopókát félhüvelyknél mélyebbre dugják a szájba. Ezek s még több más dohányzó-szertartás, nemcsak a gazdagoknál és művelteknél divatosak, de még a nép legalsóbb rétegeiben is gyakoroltatnak, mert minden perzsa igyekszik udvarias lenni.

A perzsa hölgyvilág, mely általánosan több szabadságot élvez a töröknél, nem is kénytelen a dohányzásban magát mérsékelni. Fiatal leányok épp úgy, mint idősebb nők naponta több órán keresztül hódolnak a pipának, miközben a gazdagok, körülbelül minden harmadik szippantás után egy darabka cukrot esznek. Minthogy az egy pipából való közös dohányzás kiváló intimitás jeléül tekintetik, a pipa még a szerelmes tét-í-tete-ben is fontos szerepet játszik. A szójárás: „egy tányérből enni”, Perzsiában a pipára alkalmaztatik. Egyáltalában Perzsiában a szép nem sokkal nagyobb szenvedéllyel csügg a pipán, mint Törökországban; s az átható, kellemetlen szag itt a hercegnő száját épp úgy elégteleníti, mint a parasztnőt.

A pipa leggyakrabban s legjobb minőségben Sirázban található. A keleti országokban való hosszas tartózkodásom dacára, egy dohánynemhez sem szívtam különös előszeretettel; csak Sirázban, ha a Muszallában (nyilvános ima és pihenő hely), Hafiz sírjánál, vagy Szaadi kertjében valamely víg társaságba elegyedheték, ha a gomolygó

füstfelleg gyűrűzve emelkedék Dél-Perzsia feledhetetlen, azúrkékségű égboltozata felé, csak ilyenkor nyújtott a pipa oly élvezetet, melyet Perzsia semmi más helyén, sőt a világon sehol sem tudtam többé feltalálni. Jól emlékszem egy estére melyet víg társaságban tölték az Khullari-bor² nemes nedve mellett, azon temetőben, hol Hafiz porai nyugszanak.

Azon dicső költőnek sírköve, ki a bort minden más költőnél szebben énekelte meg, ez alkalommal pohár-székké volt átalakítva; tőszomszédságunkban könnyű tüzet raktunk s hajnal hasadtáig egyre szájról-szájra járt a bilikom. A pipa számtalanszor felfrissített s a kellemes íz folytonosan újabb élvezetre ingerelt. Lóháton is rendkívül kellemesnek találtam a perzsa pipát. Többnyire csak akkor pipázunk, ha hosszadalmas ügetés után Perzsia sivár pusztáin keresztül, a szegény lónak végre egy kis pihenést akarunk engedni, t. i. ha a gyors lovaglás után szépen lépésben folytatjuk utunkat. A ló nyugodtabb mozdulata lecsendesíti a lovag felhevült vérét, s ha ezen állapotában a kallian kezébe adatik, annak élvezete az élet nem egy kellemével ér fel. Az utazó társasággal pipát cserélünk s a dohányzás édes élvezetében kevésbé nyomasztóan érezzük az út egyhangúságát. Kiválóan jótévő hatással bír a dohányzás, ha lovaglás helyett a „kedsevė”-ben (a tehervonó állatról alá lógó kosár) pihenünk. Az összehajlott testtartás utóvégre szenvedhetetlenné válik, mozgás után vágyunk, s valóban igen boldognak érezzük magunkat, ha pipára gyűjthetünk s magunknak, valamint utazó társainknak élvezetet szerezhetünk.

Perzsia ó-klasszikus földjéről vessünk egy pillantást az északnak fekvő Tatárország felé, melyet Turkestánnak, vagy Közép-Ázsiának szoktak nevezni. Az Oxus és Jaxartes partjain lakó nomád, valamint megtelepedett népség is durva, vad s a moszlim civilizáció legalacsonyabb fokán áll. Ugyanaz mondható élvezeteikről is; legalább a pipa, az ottani kultúra-állapot jellegét viseli s a legegyszerűbb,

legdísztelenebb a világon, s mégis mindenkre nézve, ott is nélkülözhetetlen, mindenki által példátlan szenvedéllyel élvezett fényűzési cikké vált. Itt, hol az iszlám fanatizmusa legtúlzottabb határáig jutott el, s a dohányzást is vétőjával terhelte, e meggyökerezett szokással szemben mégis hatás nélkül maradt szava; s a középázsiaiak nem maradnak hátra más iszlamhitű barátaik mögött s a turkománok, kirgizok, özbegek és tadsikok mindannyian szerelmesek a nikotinnövénybe. A közép-ázsiai pipa Perzsiából importáltatott, s a perzsiai pipa egy válfajának nevezhető. A művészi víztartó helyett is öblös tökök, s hol az nincs, durván fából faragott edényt használnak. A failleszték rendkívül kicsi s szinte durva munkájú, valamint a pipa is. Az egész eszköz jellemző tulajdona az, hogy a víztartó egyik oldalán vékony cső van alkalmazva, s annak megfelelőleg a túlsó oldalon kerek kis nyílás látható, mely dohányzás közben az ujjal befogatik. Ha már most a közép-ázsiai pipáját szomszédjának adja át, mi itt szinte szokás, amaz az előtte pipázó által a vízben hátrahagyott füstöt kifújja. Ezen ujjmozgás által a tatár dohányzó a furulyázóra hasonlít.

A növény maga Közép-Ázsiában otthonos; a legjobb fajták Karsiban és Sehri-Szebz-ben a nagy Timur szülővárosában terem[nek]; a khívai khánságban is híres a rafanek nevű dohány-faj; azonban valamennyi fajta messze hátra marad a perzsa dohányok mögött úgy illatra, mint enyheségre nézve is. Itt csak száraz állapotban használtatik, s éles, maró, kellemetlen füstjét csak a tatár száj és tüdő bírja elviselni, vagy pláne még élvezni is. Idegeneknél már az első szippantás is órákig tartó köhögést idéz elő; különben a bennszülötteknek is némi fáradságába kerül, míg e növényt megbírják szokni. Idősebb urak e dohány enyhítőbb élvezeti módját találták fel, mely azonban nem éppen tündöklök az esztétikai oldaláról; t. i. a pipa füstjét csak szolgáljuk közvetítése által élvezik, ki a pipából megteszi a nagy szívást, a fojtó és maró részt magában tartja, s csak az ártatlanabb füstöt fújja aztán teli torokkal a nyitott szájjal

előtte álló öregúr torkába. A nomádok leginkább áhítoznak e bódító élvezet után. Hányszor csodálkoztam rajta, ha karavánunk a sivatagbani mars közepette valamely vad száguldással közelgő kirgiz vagy turkomán által feltartóztatott, ki távolból észrevéve az utasokat, előállt, egy pipát kérve ki magának. Eleinte mindig azt hívtam, hogy e nomádok rablási szándékkal közelednek; de a kervanbasi (a karaván főnök) jól ösmerte embereit. A pipa hamarosan megtöltetett s a szokásos udvariassággal átnyújtott. A turkomán rendesen mohó vággyal nyúlt az áhított eszköz után; már az első szippantásra szemei ragyogni kezdtek, a másodiknál elbódulva a földre ült s a harmadikra a bódító méreg már oly hatást tett, hogy a pipa kihullott erőtlen kezei közül s ő maga örült delíriumba merült. Többen erős köhögési roham után reszketni kezdtek, mások áju-lásszerű bódulásban terültek el a földön. Míg a dohányzó, habzó szájjal, mint a tébolyodott a földön hevert, a karaván nyugodtan folytatta útját. A nomád nehezen üdül fel ezen állapot után, mely nekünk súlyos szenvedésnek, neki pedig magas élvezetnek látszik, s órákig képes a karavánok nyomán végig száguldozni, csak hogy abban részesülhessen.

De még a nomádoknál is a gazdagabbak sátrában a csilim (a pipa közép-ázsiai neve) nem ritkaság. A khívai khánságban leggyakrabban található: Bokharában többnyire lopva dohányoznak; Khokandban pedig feltűnően keveset. Miután a közép-ázsiai a pipában inkább bódulást, mint élvezetet keres, oly dohányzók számára, kik a dohány maró hatását már megszokták, pótszer találtatott fel; e pótszer a mákony, mely amennyiben saját tapasztalataim után ítélnék, legnagyobb mértékben Tatárországban fogyasztatik. A mákonnyal fűszerezett pipák tanítói és kezelői, többnyire dervisek, ezek a kitanult gazemberek, kik a szentség álarca alatt a világ zajából, khankáikba (zárdá) vonulnak vissza, hogy nemcsak maguk kéjeleghessenek ezen elgyöngítő élvezetben, de másokat is annak élvezet-

zetére csábítsanak. Közép-Ázisiában a khanka viszi a perzsiai kávé- vagy teabódé szerepét. Bizonyos helyiségek különös hírnévnek örvendenek a mákonyméreg kitűnő készítése tekintetében; ünnep- és vásárnapokon a mohó, vágytelt mákonydohányzók egész raja foglalja el a helyeket. Szerencsétlenségre e bűn azon fölül még a magasabb műveltség jelvényének is tekintetik, és khívai tartózkodásom alatt a khán, miniszterei és az egész hivatalnokvilág meghódolt neki. Rendkívül feltűnő, hogy a csontvázig lesóványodott mákonydohányzók többnyire igen hosszú életnek örvendenek, mi e méreg borzasztó hatása mellett valóban megmagyarázhatatlannak tűnik fel. Azok, kik már igen sokra vették a gyakorlati téren, pipájukat hithetetlen nagyságú adagokkal terhelik, örökké feledhetetlenek lesznek nekem amaz iszonyú percek, melyeket a legborzasztóbb rángatózásokba merült mákonydohányzókkal szemben töltöttem.

Bokhara városában és khánságban, a túl vallásos mollá-k a dohányt a „mámorító italok” sorozatába helyezték, s minthogy utóbbiakat a Korán eltiltja, a nyilvános dohányzás a kormány, valamint papság által is a legszigorúbb tilalommal van sújtva. Mindazáltal a bokharai bazárban számtalan dohánybolttal találkozunk. Világos tehát, hogy az üzletet elnézéssel tűrik, s ha a fogyasztók saját házukban, nagy titokban hódolnak a mámorító élvezetnek, senki sem törődik vele, mert a titokban elkövetett bűnt nem tekintik bűnnek. Számtalan példabeszédje és erkölcsmondata van a nomádnak, mely valamennyi a dohány élvezete ellen irányul; például: ha az utas dohányzik, a négy napi útra hat nap telik el. Vagy: ha a hős dohányzik, – lovától és feleségétől megvonja szerelmét, stb. ... Mindennek dacára azonban, egyre jobban terjed a dohányzás szokása, s az érkező karavánt körültolongo nomádok épp oly mohósággal kapkodnak a pipa és dohány után, mint asszonyaik valamely világos színű, régi perkálrongy, vagy piros kláris sorok után.

Zsiványkodásaik alatt, abrakos zsákuk egyik oldalán csekély mennyiségű élelmet hordanak lovuk számára, míg annak másik oldalát a nélkülözhetetlen, ronda dohányzó készlet foglalja el. Még a legsoványabb étkezésről is lemondanak, ha helyébe a pipa vad mánort hozó élvezetének hódolhatnak. Igen megfogható, hogy Közép-Ázsiában nem igen pazarolják a dohányt. Egyetlen egy pipa néha egy egész társaságot kielégít; az őszhajúak s a társaság előkelői élvezik az első, legteltesebb szippantásokat, az alsóbb rendűeké a többi szippantás, míg a fiatalok és rab-szolgák már csak könnyű kis fellegeket csálhatnak ki a fekete, porrá égett maradványokból. A kiszítt pipa ritkán tartalmaz egyebet feketeszénnél. Az ulémák vagy tudósok, kikhez, kivált Bokharában az előkelők is számíttatnak, a pipát tisztátalannak tartják. Itt a dohányt nem pipából élvezik, de burnótolnak, még pedig oly undorító módon, melyről Európában senkinek sem lehet fogalma. Csaknem valamennyi tudós, és még sok más is övükön burnótszelencéül szolgáló miniatűr tököcskét hordanak. Tíz-tíz percnként a burnótoló előveszi szelencéjét, a sötétsárga port, mely kellőleg erős s mégis ízetlen, keze fejére önti, kezét a kolosszális orrlyukakhoz emeli, s a burnót egy hatalmas lélegzettel felszítja. A burnótozás e módja másutt is előfordul, azonban különösen utálatos a szokás, mely szerint a tobákot nem az orrba, hanem három ujjal a szájba dugják, még pedig a nyelv és szájpadrás közé, hogy az egész adagot pár perc múlva zajosan ismét kipökjék. Jaj ama szerencsétlennek, ki az ily egyénnel társalogni kénytelen, s kit a barna dohányoshab minduntalan arcon talál.

Bokharában, Afganisztánban és Észak-Indiában általános a rossz szokás, a bagózás. Jó fogfájás elleni szernek tartják. Ez ugyan lehetséges, azonban határozottan áll s könnyen érthető is, hogy ez eljárás iszonyúan eléktelelníti a fogakat. Rendkívül visszataszító látványt nyújtanak a nők, kik a dohányzás bűne elől visszarettenve, szinte ezen utálatos szokásnak engedik át magukat. A férfiaknál

a szakáll némileg elrejt a lehulló porrészleteket, a nőknél azonban a sima áll, rendesen ezen élvezet igen látható jeleit viseli, s ennél fogva igen természetesnek találom, ha az így eléltelenített hölgy, férj uramra nem gyakorol valami különösen vonzó hatást. A pipa kísérijéül Közép-Ázsiában a tea merül fel, még pedig a fekete téglatea. E zsiradék és sóval fűszerezett ital kitűnően illik a durva élvezethez, s a csapatra, mely több órákig vándorolt a sivatagban, csodálatos hatást gyakorol. A théának forrónak kell lennie, s minden korty théára a pipa egy szippantása következik. A tatár véleménye szerint a théa és dohány együvé tartozik, s valamint az első az ereket kitágítja s a vért ritkítja, úgy a füst által fej és agyvelő is mindinkább tisztul; szent meggyőződése, hogy a jó pipa a szem erejét megkészszerzi.

Befejezésül még a kirgizek rögtönzött pipájáról is meg kell emlékeznünk. E nomád gyakran a sivatag közepete, minden eszköz nélkül, ha csak egy kis vízre tehet szert dohányozni szokott. Többször hallottam e tényről, s hogy meggyőződjem annak valódiságáról, egyszer meg is mutattatám magamnak a „csodát”. A kirgiz hosszasan keresgél a földön, míg agyagos helyre akadt. Legelőször is vagy két ököl nagyságú lyukat túrt a földbe, melynek nyílása azonban szűkebb volt a belső üregnél. Ez a lyuk vízzel töltött meg s nedves agyagból alakított pipával takarított be. Az üreg mellett, egy rézsutosan bedugott cső a vízzel összeköttetésbe hozott, de úgy, hogy a cső hegye, vagy kétujjnyira kilátszott a földből. A kirgiz e mozdulatlan eszköz előtt végig feküdt a földön s oly kényelemmel élvezé pipáját, mintha valamely perzsa vagy török nagyúr házából hozta volna. Tisztaságról ily eljárás mellett természetesén álmodni sem szabad. A nomádok élelmességüket még messzibre is kiterjesztik, amennyiben dohány helyett a sivatag egy másik növényét használják. – E pótnövény alacsony, hosszúdad bokor alakban nő, szárított állapotban fekete, s oly maró tulajdonnal bír, hogy az idegen

egyetlen egy szippantás után is órákig küszködik fejfájással. – Mindebből kitűnik, hogy a pipa elkezdve legtökéletesebb alakjától, le a legkezdetlegesebbig, mindenütt szeretetik és ápoltatik. A mohamedán népek, Törökországtól egész az „égi tartomány” távol határáig a kenyér után a pipát a legnélkülözhetetlenebb élvezeti szernek tekintik; azonkívül mulatságot is nyújt a dolce far niente-t megszkott keleti világnak, mely a lassan múló órákat oly elégedettséggel látja elenyészni a felszálló füstfellegek képleteiben, s ha Nyugat népei valaha le is találnának mondani a nikotinnövényről, a keleti soha sem lesz hozzá hűtelen, a pipa életmódjával, valamint szokásaival is feloldhatatlanul egybeolvadt.

Valamint a hárem természetellenes szokása egy még természetelenebb, undorító bűnt eredményezett, épp úgy előmozdította a vallás által parancsolt bortóli és szeszes italoktól tartózkodás a kábítószeres használatának hajlamát. A *basis*, *benk*, *mákony* s a többi kábítószer mind, mely az idegrendszerre s az ember szellemi tehetségeire oly mámorítólag hat, aránylag kevésbé vannak elterjedve ott, hol a moszlimhitű társaság egy része túlteszi magát a bor s más szeszes italok élvezetét illető tilalmon. Konstatáltatott, hogy a raki-ivás emelkedésével Törökországban a mákonydohányzók száma feltűnően alábbszállt, ellenben a jobban Keletnek fekvő birodalmakban, hol a vallási törvényt szigorúan követik, egyre növekszik. Konstantinápolyban már csak emléke él azon helynek, melyet „Afinudschilar”-nak (mákonydohányzónak) neveztek, hol ama gonosz szenvedély iszonyúan eltorzult áldozatai, magas fák árnyában erőszakosan gyilkolták szellemüket és testüket. Gyakran beszélték nekem, hogy e mulatóhely – s bizonyosan, olyan több is volt – kora reggeltől késő estig mindig tömve-tele volt. Míg az ópiumdohányzó baljával görcsösen fogta pipáját s jobbájában a nagy kávéscsészét lehűtés végett ide-oda lóbázta, hátulról nesztelenül oda

sompolygott valami pajkos utcagyerek, s egy hosszú szalmaszár segítségével, a félig öntudatlannak csészéjéből kiszította a nemes mokkanedvet. Az élő csontváz, azon hitben, hogy ő maga fogyasztotta el a felelevenítő barna nedvet, a mákonymámorosoknak sajátos mosolyával szokta ilyenkor kiáltani: „*Kabvedsi, doldur.*” (Hej, kávé, töltsd meg újból.)

Megfoghatatlan bár, de tény, hogy a törvény ezen öngyilkosokkal szemben szemet hunyt. – Ezen emberek mámor szenvedélyét többnyire oda magyarázták, miképp általa az érzéki érzelmek erőszakos elnyomását akarják elérni, hogy annál buzgóbban engedhessék át magukat a vallásos elmélkedésnek. Sokan, kik e bűn folytonos gyakorlása következtében félig megőrültek, szenteknek tekintettek; magam is ismertem egy ilyen félholtat, ki egész komolyan azt beszélte nekem, miképp a testében lakó tűz időnként oly erős, hogy egyetlen egy érintéssel egy hordó bort ecetté képes változtatni.

Amint már említém, Törökországban a raki hordócska egyensúlyozta már e bajt, s ma már többnyire csak der-visek azok, kik a hasis, s mákonyital és dohányzás által álomlátást igyekeznek előidézni, hogy benne a jövő-dő üdvözülés előérzetét élvezzék. Ők ennél fogva az „eszrar” (titkok) szóval jellemzik e kábítószereket. Törökország eszrarja többnyire Brusza, Izmid és Moszul híres mákonytelepítvényeiben készül. A növény legfelső levelei gondosan összegyűjtetnek, megszáráztatnak, porrá dörzsöltetnek s egy bizonyos édes szörp segítségével apró pastillákká gyúratnak, melyeknek egyes darabkái a pipa torkára tételnek, s a füsttel beszívátnak. Gyakran még fűszeres, a kábító hatást emelő részletek is mellékeltetnek a pastillákhoz, hogy a paradicsom sajátságos képleteinek körvonalaival, a földöntúli üdvözülés, s más élvezetes, mámorító boldogságok előérzete megkettőztetett eréllyel töltsék el az élvezőnek lelkét. Az eszrar apró, vékony pálcikák alakjában is előfordul, s az utóbbiakból

magam is elnyeltem vagy egy borsónyi nagyságú darabkát, hogy hatásáról meggyőződjem. Ebbéli tapasztalatom, fájdalom csak igen csekély, miután a mámor kezdete és vége, csak mint az ittasodás egy könnyű neme nyilvánult. A társaság azonban, melyben e kísérletet tettem, utólag igen mulatságos dolgokat beszélt nekem rendkívüli vídamságomról, mely természetesen mélységes álommal végződött. Ösmertem európaiakat, kik a hasis befolyása alatt nagy költőknek tartották magukat s ihlett álmaikat papírra tették; azonban kijózanodásuk után meggyőződtek káprázataik nyomorult silányságáról. Fájdalom, több európai esett áldozatul ezen visszataszító bűnnek; többek közt az angol tábornok, ... G. úr és S... báró. Utóbbi rendkívül tehetséges ember és elég jómódú ember volt, s utoljára annyira ment, hogy csontvázzá lesóványodva, évekig fészületlen, mosdatlan, s ruházat helyett csak néhány ronggyal fedett testtel bolyongott Konstantinápoly utcáin. Okvetlenül örültek tartották volna, ha időnként több európai nyelven vitt, kiválóan szellemdús társalgása nem tanúskodott volna az ellenkezőről, és sohasem fogom elfeledni, midőn ezen egykori, előkelő mágnás, csípős téli hidegben, csak néhány foszlánnyal takarva Stambulban a ház mellett haladt el, amelyben laktam, míg dala felhatott hozzám:

„Oh szép Kelet, oh szép Kelet,
Hol örökké kék a mennyezet!”

Mint könnyen elképzelhető, az útszélen fejezte be életét.

Mint már említém, a kábítószeres használat a egyre növekszik, minél inkább Kelet belsejébe hatolunk. Perzsiában a benk, egy a dervisek által termelt növény, a canabis indica leveleiből készült kábítószer játszik nagy szerepet, míg a mákony vagy tirjak csaknem minden magasabb rendű ember által élveztetik, még pedig apró lab-

dacsok alakjában. „A perzsa 40-50 esztendeig használja a mákonyt,” mondja Dr. Polak, „anélkül, hogy a mennyiséget változtatná, mely átlag egy-két szemerre rúg naponként, úgy hogy egy-egy személy egy hónap alatt 60-90 szemer fogyaszt. A Kaszpi-tenger nedves alvidékein a napontai adag kétszeres szokott lenni, t. i. 3-4 szemer. Ily rendszeres használat mellett, még az adag emelkedése folytán sem kártékony a mákony hatása az emberi szervezetre nézve; a szellemi és testi működésben semmiféle fennakadást nem idéz elő, olykori szorulást s a has elgyöngülését kivéve, s minden férfiműködésre nézve közömbös. A negyvenedik, s a Kaspi-tenger mellett már a 35. év után, a mákonydohányzás állítólagosan kevésbé ártalmas, mint korábban, sőt a perzsák állítása szerint az 50 év után az embernek mákonyt kell szednie, ha erejét és frissességét fenn akarja tartani s magas kort óhajt elérni. Tényleg ösmertem is 60-90 éves aggokat, kik már fél század óta naponta rendesen szedték bizonyos mákony adagukat.”

Malcolm egy perzsa főúrról beszél, hogy Perzsiában tett első látogatása alkalmával megismerkedvén vele, az különösen feltűnt neki a nagy tiriak adagok következtében, melyeket naponta élvezett. Malcolm figyelmezteté a férfit, hogy e hatalmas méreg korán sírba fogja vinni. Tizenkét évvel később Malcolm újra találkozott ama perzsával, ki most már igen testesen, de nagyon erőteljesen nézett ki, s már távolról kiáltá oda Malcolmnak: „Hé, Szahib! megkésztettem rendes tiriak adagomat, s amint látod, nem hogy a sírban feküdném, hanem ellenkezőleg, igen egészségesen ülök a nyeregben!” A csersz-el természetesen egészen másképp áll a dolog. Ez kizárólag bódítószerül használtatik s a pipa segítségével gőz alakjában szívatik be. Polák állítása szerint a csersz mérsékelt élvezete semmiképpen sem hat lehangolólag és erőtlenítőleg, sőt ellenkezőleg, felizgatja a képzeletet, vidámságra és kedélyességre hangol, s bizonyos ruga-

nyosságot kölcsönöz a szellemnek. Saját tapasztalataim nyomán támogathatom Polák véleményét, mert magam is ösmertem perzsa írókat, kik a csersz befolyása alatt hihetetlen módon fokozták képzelő tehetségüket. A csersznek tulajdonítják a bátorság csodaszerű hatását is, s hogy a jelenkor történelmi adataival támogassam ezen felfogást, csak azon tényre utalok, hogy állítólag e készítményt okozták amaz árulói tettért, melynek alkalmával Ekber khán Macnaughten angol ezredest egy értekezlet alatt lelőtte, s mely Afganisztánban az angolokra nézve oly iszonyú katasztrófát eredményezett. Ennél fogva Iránban nem hiába teszik e méreg gyakori használatának rovására a vallási és állami életben előforduló egy-vagy más lázadást, miután a rajongás állapota, amit ez előidéz némelyeknél a legnagyobb mértékben fokozza a képzeletet, másokat pedig a vezetők akarata nélküli eszközévé alacsonyítja le. Hasonló okokat akarnak találni az egykor rettegett Asszaszin³ felekezeteiért, valamint a Babik nevű kommunista felekezeteiért is. Ha a mérséketlenség nem hat kártékonyan idegrendszerére, a mákonydohányzó tényleg kiválik a többi keleti közül; szeme ragyogó tűzzel bír, modora eleven, beszéde, mozdulatai gyorsabbak, s e tulajdonok által emelve, bizonyos életkorig valóban akarattal és tetterővel is rendelkezik. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy még a 40-dik év után is e veszedelmes idegzetingerlő szernek még mérsékelt használata is a ritkaságok közé tartozik, s Közép-Ázsiában mégis tíz mákonydohányzó közül legalább nyolc e szenvedély nyomorult áldozatává vált. Ott, hol a szeszes italok élvezete halálos véteknek tartatik, igen számosan találhatók a mákonyevők s leginkább a dervis-zárdák közelében, s mindig megható látvány volt reám nézve, ha erős s edzett férfiakat, e borzasztó méreg beszívása következtében rövid idő alatt testileg és szellemileg tönkre menve találtam. E bűn csak ritkán vonja maga után a halált. Áldozata, a szellemileg elbutult, visszataszító csontváz többnyire ma-

gas kort ér el, sőt kevesebb betegségnek van alávetve,
mint más emberek; de mily szomorú tengés e járó-kelő
halottaké, s mily mérhetetlen kártékony a mákony hatása
a szeszes italokéhoz mérten!

JEGYZETEK

¹⁾ Nargileh a perzsa *Nardsil* (kókuszdió) szóból ered, mert a vízkorsó eleinte e gyümölcsből készült s csak később utánóztattott alakra nézve agyagból és üvegből.

²⁾ Persia ezen kitűnő bora, az első két évben nagyon hasonlít a tokajira, s ha nem is áll azzal egészen egyenlő színvonalon, a tokaji után mindenesetre legjobb.

³⁾ Az arab Hasasin (hashish-evő) szóból származott.

A FÜRDŐ

A fürdőket és mosdásokat illető parancsolatok, melyeket a próféta híveinek lelkére kötött, csak igen keveset engednek a bráhma-hit tisztasági törvényeinek. Vajon a „Tetahheru!” (tisztuljatok) szó alatt csak a testi s nem inkább a szellemi tisztaság értetett-e, vagy pedig az első csak képleti célzás volt-e az utóbbira, annak eldöntését körmönfont Korán-magyarázókra bízuk; itt csak azt constatáljuk, hogy ez egyetlen szó hatása alatt, Ázsia mohamedánjai mind, a fürdőt nemcsak a legszükségesebb életkelléknek, hanem egyszersmind a szigorú vallási parancs intézményének tartják. Ma már az egész iszlamita keleten a fürdő alatt nemcsak az isteni parancs teljesítése, nemcsak a megtisztulás egy tette értetik, hanem egyszersmind élvezet, melynek mindenki szenvedéllyel engedi át magát. Ha fárasztó utazásból tér haza az ember, ha erőltető munkát végzett, ha valamely ijedtség, vagy túlságos

nemi élvezet után pihenni vágyik: fürdőbe megy. Szegény és gazdag, öreg és fiatal egyenlően hódol e szenvedélynek. Amit nálunk borraivalónak, Oroszországban pálinkapénznek, a khínaiaknál théapénznek neveznek, annak Keleten fürdőpénz a neve. Ha egy város előnyeit akarják felmutatni, fürdőinek ecsetelésén kezdik; ha az ellenkezőre akarnak célozni, az utóbbiak tisztátalan elhanyagoltsága hozatik fel érvül, s ha mecsetek, karaván szerailok és tanépületek emeltetése által nevünket halhatatlanítani kívánjuk, tán biztosabban érjük el ebbéli célunkat egy tág, vízgazdag fürdő építése által. Azonban bármire célzott is a próféta, annyi tény marad, hogy egészségi szempontból népének jótevője volt, miután Keletnek többnyire meleg éghajlatában, a fürdő gyakori használata által sok betegségnek vétetik eleje.

A moszlim világ nagy területén, kétségtelenül Konstantinápoly azon hely, hol a keleti kényelmi-fogalmak Nyugat műízlése által finomító átalakuláson mentek keresztül; az ottani fürdők ennél fogva határozottan a leggazdagabbak, legszebbek s legelegánsabban felszereltek. A Középtenger márványdús szigeteinek közelléte nagyban hozzájárult, hogy a byzantin-római építészet e hazájában a fürdő-intézetet a tökély ritka fokára juttassa. Nem kevésbé váltak hasznossá e célra elejétől fogva a nagy vízvezetékek, s minekutána a félhold, melynél a fürdők és mosdások oly dogmaszerű fontossággal bírnak, kiszorította volt Bizáncból a keresztet, leginkább a fürdőépületek díszítésére pazaroltattak az ottománok által, Európában folytatott zsványkodási utaikból ide hozott drágaságok. Valóban, a tisztasági fogalmak igen sajátos vegyülete tűnik fel emlékenben, ha visszagondolok mindazon fürdőkre, melyeket a különböző moszlim tartományokban meglátogattam. Ilyenkor mindenekelőtt az oszmanli, még pedig az efendi osztályhoz tartozó merül fel lelki szemem előtt, amint fontoskodó arccal és határozott léptekkel halad odább, míg szolgája a terjedelmes fehérnemű csomót viszi utá-

na. A fürdő-intézet ajtaja alig nyílt meg s már elébe siet a bérlő és a szolga-személyzet. A kupolaszerű előcsarnok legmagasabb karzatán ruganyos díván várja az érkezőt. Minden kéz vetkőztetésével van elfoglalva, lábára vonják a naalint (facipőt) és meztelenül, egyedül csak a „futá”-val (köténnyel) dereka körül, némely efendi oly büszkén lépdél, mintha rendjeldíszített mellél a parádén jelenne meg. Meztelen urát a meztelen szolga követi csibukkal és kávéscsészével. Az előcsarnoktól az első meleg szobáig alig van néhány lépésnyi távolság, s mégis már pihenni, pipázni és kávézni kell. Erre a pipahordozó távozik, s szemérmatosan földre süttöt szemekkel, félősen közeleg néhány dellák (fürdőszolga) az előkelő vendéghez. Mint azt a *bon ton* követeli, ezek Georgia fiai szép alakkal és húsos tagokkal. Mozdulataik, szemjátékuk, fejbólintásuk, szóval minden a jól trainírozott dellák szabályai szerint idomul. Az efendi int és az ifjú csapat (bajuszosak már nem türenek e foglalkozásnál) lassan tagjaihoz nyúl; a gyöngéd simogatástól lágy fogásokba mennek át s ezekből a valóságos dagasztásra. Megjegyzendő, hogy a szemjáték mellyel a lágy tésztához hasonlólag megdolgozott uraság Georgia vagy Cserkeszország fiainak elégedettsége kisebb-nagyobb mértékben bátorító jeleit adja, európaira nézve utánozhatatlan marad.

A félmeleg szobából, az egészen kimerült fürdővendég a tulajdonképpen forró osztályba lép, mely minden részletből feltűnő gonddal felszerelve a török hamamok (fürdők) szentélyét képezi. A napsugarak, melyek a kupolára alkalmazott, többnyire zöld színű, golyószerű üvegeken át a magas terembe hatolnak, igen sajátos képet világítanak meg. A leghalkabb mozdulatot is erős visszhang követi, s a vékony csészék csengése, melyekkel a víz a kagylóalakú medencékből merítve a testen végig öntetik, a szappanhab bugyborékolása, a vendégek nyögése és sikoltása, mely közé olykor egy-egy víg dal vegyül, mindez meglepő hatást teszen. A kupola-építkezés gyakran tévút-

ra vezeti az embert hangja erejére vonatkozólag, s megbocsátható, ha annak szépsége és terjedelmére nézve rövid illúzióknak engedi át magát. Ezért mondja a török példabeszéd a képzelgőről: „Úgy látszik, a hamamban próbálta a hangját.” – E terem közepén: éppen a kupola alatt, két láb magasságú terasse alakú emelvény létezik, melynek neve „Göbek-Tasi” (a köldökkő). Ez a fürdőkedvelők légyott helye, kik miután egy csöpp izzadság sem maradt meg többé bennük itt, 40 R.-foknyi hőség mellett, több órákon át vígan társalognak, dohányoznak, kávéznak, s hébe-korba még kártyáznak és sakkoznak is. Ha e „Göbek-Tasi-k” beszélhetnének, mennyi mindent mondhatnának el a fürdők női látogatóiról, a fiatal hanimokról (török hölgyek), kacér cserkesz nőkről és Abiszínia rézszerű leányairól.” Megismerkedtem Törökországban nőkkel, kik négy-hat órát ültek a Göbek-Tasin, hajukra négy darab szappant használtak el, s ámbár testük minden látogatás után erősen megfőtt csibehúshoz hasonlított, mégis hetenként háromszor-négyszer ismételték ezen élvezetet. Ezen nem szabad csodálkoznunk! A fürdő, főképp télen, a török hölgyvilág főtalálkozási helye, s az operát, a hangversenyt helyettesíti náluk. A férfiszemtől, tehát a szeretetteljes férj tekintetétől is megóva, itt minden játéknak és tréfának fesztelenül lehet magát átengedni. A szolgálzat személyzet értékes boraválókka hallgatásra indítatik. És az hallgat is; azonban mi tagadás – rendkívül érdekes volna, ha megleshetnők a konstantinápolyi Göbek-Tasi élményeit és tapasztalatait.

Aki az ó-keleti ettiquettet szigorúan akarja követni, a nagy csarnok nyilvánosságát a kis cella zárkózottságával cseréli fel, melynek nyílása előtt összevonatik a vörös-kék, csíkozott függöny, mely mögé a fürdő-személyzet már nem teheti be a lábát s csak a magánszolgának szabad a bemenet. Ott átaljában kerülni kell a vízzel való hangos lubickolást, a hallható nyögést vagy felkiáltást; a vallási parancsok szigorúan elrendelték, hány kanna vízzel szabad meglocsolni a test egyik-másik részét, melyeket kell előbb,

melyeket utóbb leönteni, másrészt azonban a fehérműszövetére és alakjára, valamint a jeruzsálemi szappan minőségére nézve a változó divatot követik. Nem kevésbé ceremóniás a belső termék elhagyása. Minden osztályban más ruhába takartatunk, s mielőtt azon csarnokba térnénk vissza, hol ruháinkat levetettük, nem egy furcsa jelmezt kelle magunkra venni. A letöröltetés, a serbét, kávé vagy más frissítőszer átnyújtása, az egészséget kívánók egész raja, a tükör átnyújtó, szóval minden, mi az európai kedélyt végképp kimerítené, a keletiek ritka türelme és kitartása mellett, még nem is feltűnő nekik, mert fogalmaik szerint mindez szükségképpen hozzá tartozik a fürdőhöz.

A távol Ázsiában a fürdő, *lucus a non lucendo*, inkább beszenyvező, mint tisztító intézmény. Minél jobban tartunk Konstantinápolytól Keletnek, annál kezdetlegesebbé válik a hamam, még Perzsiában, a régi Iránban is, a fürdő éppenséggel sem lehet vonzó az európaira nézve. Az ottmán birodalom ázsiai részében Erzerum, Kharput, Moszul, Kaiszeria, s leginkább Damaszkus híresek fürdőikről. Az utóbbi hely, mely az „illatos” melléknevet viseli, vízgazdagsága tekintetében felülmúlhatatlan. Minden háztulajdonosnak jogában áll a fürdőintézet alapítása, s habár a főhámámok némelyikének alapítási ideje még az ókorból való, mégis az építési mód, valamint a használt anyagok távolról sem közelítik meg a stambuli fürdőkéit.

Iránban, az ó-ázsiai civilizáció e székhelyében, ezen országban, hol a művelődés legmagasabb fokán vélnek állni, s az egész világot még a kezdetlegesség legmélyebb posványában gondolják, – a fürdő valóságos paródiája ezen intézménynek. Oly népnél, mely a máshitűvel való merő érintkezés által is már nagyon tisztátalannak érzi magát, s a mocsoktól csak a fürdő használata által bír ismét szabadulni. Midőn Perzsiában először tudakozódtam az ilyféle intézet után, már a hely külső alakja, a bemenet előtt magasra tornyosuló lótrágyával (ezen országban a fürdőket azzal fűtik), végtelen undort keltett bennem. De

ez még egyre növekedett, midőn a kerek előcsarnokon át – melynek falai a Firduszi-féle hőskölteményből vett csataképekkel valának díszítve – a pince mélységű belső részbe léptem. Minden oldalról a fényűzés látszatába burkolt piszok meredt felém. A vetkőződés nem különbözõ termekben megy itt végbe, a fürdõruha sincs oly jó állapotban, mint Törökországban, s egyáltalán lehetetlenség egy perzsa fürdõt meglátogatni, anélkül hogy néhány eleven emléket magával haza ne vinne az ember. Már az első szobában is a felolvasztott henna vagy festõnövény, s más egyéb kenõcsök átható, kellemetlen szaga üti meg a belépõ orrát; a második szobában, a tulajdonképpeni mosdó-osztályban, az még sokkal erõsebbé s elviselhetlenebbé válik. Azok, kik a törvényes, teljes mosdást akarják elvégezni, az itt létezõ négyszögletû vízmedencébe lépnek. E medence belsõ ürege kicsiny, a benne lévõ vizet naponta csak egyszer változtatják, s ha nyolc-tíz perzsát e mocsárszerű nedvben egymás mellett állni láttam, amint akarva nem akarva csaknem a bőrt dörzsölték le egymásról a folytonos érintkezés következtében, tökéletesen meg volt előttem magyarázva a törökök ismert undora, mellyel keleti testvéreik iránt viseltetnek.

A török fürdőkben a forró osztályokban szoktak öltözködni, a perzsák e célra egy harmadik szobát használnak. De szükségük is van rá, mert a dellák két óra hosszan tartó műtete – mely alatt haját, szakállt, talpat, tenyeret vörösre festetik – melegebb atmoszférában nem lenne éppen kellemes. A hennávali festés a perzsák egy érthetetlen szenvedélye, mely róluk az afgánokra is átszármazott. Nem csak felnõttek, idõs férfiak és nõk, de még újdonszülött gyermekek is hennával festetnek be. A fehér lovakat arany pejjé változtatják általa, s a királyi lovak farkánál a hennafestés a királyi szolgálatot jelzi. A henna számtalan célra használtatik, és árnyalatai a sötét feketébõl átmennek egész a téglavörösbe. Ha az első szín azért vették igénybe, hogy a vénség jeleit elfátyolozza, az ért-

hető; azonban, mily szépészeti fogalomnak akar kifejezést adni a művelődésére oly büszke perzsa azáltal, hogy fekete szakállát téglavörösre festi, az megmagyarázhatatlan, s még megmagyarázhatatlanabb azon tisztasági fogalom, melynek következtében kezeiket befestik, hogy a rájuk tapadt piszok láthatatlanná váljék.

Ha férfiak két órát öltözködnek, nem lehet meglepő, hogy a nők négy-öt órát töltenek a toilette-el; de a nyugati olvasó azért ne képzelje, hogy egy hölgy az ókor rózsaszőke országában tán ragyogó tisztán, díszesen kerül elő a fürdőből. Habár a perzsa nők átlag megfelelnek a női szépségről fogalmainknak, öltözetük s cicomázásuk által, melynél a festőpor szinte főszerepet játszik, rendkívül eléktelenítetnek. Az európai szem nem is fogja az elragadó szépség nyomát találhatni amaz anyajegyekben (khal), akár természetesek, vagy csak művészileg állítottak elő – melyeket a kelet költői oly magasra becsülnek, s oly végtelenül dicsőítenek, elannyira, hogy Hafiz Közép-Ázsia két legszebb városát odaadná két anyajegyért. A perzsa nők egy maró kövel kisebb khal-okat petyegetnek arcukra, nyakukra és keblükre; a félvilág, a khalt kiterjesztve, merész képeket petyegett bőrére, sőt Iszfahánban, Irán valamely emancipált leánya egész vadászati képet petyegettetett magára.

Dacára a nagy gondnak mit a toilettére fordítanak, a perzsa nők tisztaság tekintetében mégis messze hátra maradnak a törökországbeliek mögött. Szappant csak a jómódúak, gazdagabbak használnak, az alsóbb néposztályok pótléku egy bizonyos agyagnemet használnak, mely olykor illatossá tétetik, nagyobbára azonban a magatermészetes, hamisítatlan valóságában fogyasztatik. De legkivált a hajzat az, mely a reng-kenőcs által – egy fekete, festékszerű kenőcs – a tisztítás helyett, sűrű páncélt nyer. Hogy naponta ne kelljen a fésüléssel és hajsímitással bíbelődni, sokan valami ragadó szert vegyítenek a reng (festék) közé, s képzelhető, mily bűvös illatú a szépek ílyetén elkészített fejecskéje, a forró évszak alatt.

Valamint a perzsa fürdők külső építkezése, belső elrendezése s gyakorlati használata is nagyban különbözik a törökök fürdőjétől, épp úgy változik a két országban azoknak használati ideje. Törökországban a fürdő csak alárendeltek és szegényebbek által használtatik a reggeli órákban, mi Perzsiában éppen nem áll. Itt a kora reggeli órákban, az idegen egy trombita egyhangú szózata által lepetik meg; ez az igazhitűeknek szóló jel, mely tudtukra adja, hogy a fürdőmedencék megteltek meleg vízzel. Azon módon, amint Európában reggelenként a marhát szokták aklából legelőre csalni, úgy figyelmeztetik Perzsiában a hívóket a próféta intő szózatára: Tetahherú! De bármi régen szólal fel naponta a trombita intő szava, a próféta szózatának valódi értelmét a perzsa mai napig sem fogta még fel.

A mohamedán művelődés még inkább keletnek terjedő birodalmaiban, az afgánok, turkesztániak, turkománok és kirgizeknél, amennyiben e népek művelődésre, vagyis vallássosságra számot tartanak, a fürdő nem csekély fontosságú intézmény. A szunnita Khíva, Bokhara és Herát fürdőintézetei építésmódra s berendezésre nézve hasonló alanti fokon állanak, s a szegénység hatását teszik a szemlélőre. Az özbég fővárosban, valamint a Zerefsán partjain a fürdők többnyire földalatti helyiségek. Egy pincelépcső közvetítése folytán lejutunk a dehliz-be (előszoba), hol a ruházat egymástól elkülönített kis csomagokban hátrahagyatik, anélkül hogy valaha kicserélés, vagy pláne sikkasztás történne. Innét keskeny folyosó a tulajdonképpeni hamam-ba, vagy özbég megnevezés szerint az „iszglik”-be vezet, ahol az emberedett tatár markok által derekasan megdolgoztatik. Volt rá eset, hogy két ily tenyeres-talpas, készséges szolgát láttam egy fürdővendégen dolgozni, s a „shampooing”, ahogy az angolok nevezik, Ázsia egy országában sem használtatik oly erélyesen, mint az említettekben. A hamam-ból a mosdókészlethez megy az ember; az egy kerek medencéből áll, kupolaszerű földővel, melynek közepét egy nagy, vízzel telt üst foglal-

ja el, mely csapszívekkel van ellátva, úgy hogy a fürdővendégek ízlés szerint önthetik le magukat meleg vízzel. Minden csappal szemben kis cella van alkalmazva, mert a moszlim törvény szerint a feccsenő vízcsöpp a mellette állót tisztátlanná teszi. A csapszívek Törökországban és Perzsiában itt-ott ezüstből, vagy finom rézmunkából valók, az özbégeknel azonban mindig csak egyszerű fából készülnek. Fürdőintézeteikben egyáltalán nyoma sincs a fényűzésnek, aránylag még a fürdők ára is igen csekély, sőt arra is van eset, hogy sok fürdővendéget ingyen is bebocsátanak – mi Nyugatáziában sohasem történik –, s főképp télnél idején, hogy az igazhívőket, ha a folyóban nem végezhetik vallásbeli mosdásaikat, ezáltal a nagy bűn elkövetésétől visszatartóztassák.

Turkesztán nomád népsége rendkívül sajátos módon szokta teljesíteni e vallási kötelességeket, miután bizonyos esetekben a „Guszl” (tetőtől talpig való mosdás) elhanyagolása hittagadás gyanánt értelmeztetik. A Görgen melletti pusztákon, Merv körül, valamint a Jaxartes és Oxus északi részén, mindenütt hol nomádok tanyáznak, korán reggel gyakran látható a sátrak előtt egy-egy nő, ki egy hátrafelé tartott, kiterjesztett lepedő előtt áll, míg a rögtönzött függöny mögött a férj áll, ki néhány veder hideg vízzel önti le meztelen feleségét. – Volt rá eset, hogy karavánunk a sivatagban, hol rendesen nagy vízhiány uralkodik, oly sátor mellett haladt el, hol a leguggolt igazhitű nomád, valamely szolgálja által homokkal öntette le testét. Valóban, nem igen kellemes toilette-mód! Azonban ez pótfürdő, valamint bizonyos pótmosdások (tejemmun) is léteznek, melyeket magam is használni kénytelen valék, ha a sivatagban még inni való víz sem volt, minél kevésbé tehát a vallásbeli mosdásokra szükséges mennyiség. Ha valamely folyó mentében üttettek fel a sátrak, s egy molláh közel léte és fegyelme a törvényszigorú követését igényli, a fiatal nők sohasem mulasztják el már korán reggel a vallás parancsolatai szerint víz alá bukni a folyóban. Az idegenek

és ismerősök tekintete ez alatt igen keveset bántja őket. A moszlim szemérem tanai, de egyúttal a velük járó bűnök is még egészen ismeretlenek a nomádoknál.

A fürdők után a vallásos mosdások kiváló helyet foglalnak el a moszlim világban. Mindenesetre sajátos látványt nyújt, ha egy egész népet látunk magunk előtt, mely toilette-jének egyes részletei által Istennek tetsző tettet vél elkövetni, s csaknem hihetetlen a tény, hogy vaskos kötetnyi könyvek léteznek, melyek keleti ravaszsággal és hajszálhasogatással e parancsolatok apró részleteit magyarázgatják, s az európai sohasem fogja csodálkozás nélkül szemlélhetni, ha az igazhitű az öntözőkannával kezében, ájtatos töredelmességgel s éghez emelt tekintettel arcát, kezét s lábát mossa. „Tisztán közeledjete Isten trónjához”, szól a törvény; de a tisztaság nem a lélekre, hanem a testre alkalmaztatik, minél fogva minden imádság előtt őt igen körülményes s legapróbb részletében törvényileg nagy szigorral meghatározott mosdás van megparancsolva, melynek neve abdeszt vagy taharet. Az egész eljárás alatt nem szabad sem beszélni, sem egyébre gondolni, csak Istenre és szentségére.

Az így megtisztított moszlim végre egészen audienciaképes Allah-nál, s ha Mekka irányában felterítette imádsági szőnyegét, s eszméit összeszedte, megkezdődhetik a „namaz”. Ekkor aztán a kezek oly módon emeltetnek a fej fölé, hogy a hüvelykujjak a fülek mögé kerülnek. E számárfül jel által igyekszik a moszlim gondolatait a külső dolgokról elvonni, vagyis, imádságra készül. E mozdulat azonban csak a férfiak előjoga; a nők, kiknél az egyházi törvény az érzékek tökéletes fejlettségében kételkedni kegyeskedik, kezeiket nem a halántékig, hanem csak a vállig emelik. Miután az imádkozó bevégezte a fent említett kézmozdulatot, előre hajtja a nyakát, kezeit elől, teste fölött egymás fölé rakja s testével egy derékszögletet képezve mélyen meghajítja magát, ismét felemelkedik, hogy azonnal földre bukják megint, de úgy, hogy homlok, orr és térd a

földdel érintkezésbe jusson, mit „szedsdē”-nek neveznek. E mozdulat ismételtetik s ezzel valóságos rikaa-t (térdre esést) végeztek. Az utolsó rikaa után – azoknak száma a napontai öt imádságnál változik – a mohamedán térden állva, fejét töredelmesen s valódi alázattal mélyen keblére hajtvá, néhány percig mozdulatlan szokott maradni. Ezen helyzet főképp a szabad természetben, napfeljötte és lementekor a valódi istentisztelet és imádat igen megható képét nyújtja, s nincs nép, mely több alázattal s imádat-tal közelítene Istenéhez. Az imádság ideje az, amelyben a moszlim legjobb vágyaival járul teremője színe elé, magát véle közvetlen közeledésben véli, s ebből magyaráztam ki magamnak azon, eleinte meglepő tény, hogy barátaim és utazótársaim mindig látható örömmel és ragyogó szemmel emelkedtek fel imádságukból, s ilyenkor oly vidámak s kedvteltek valának, mintha szívük nagy tehertől szabadult volna meg.

A mosdásokra nézve még meg kell jegyeznünk, hogy a Keleten mindenütt oly nagy szerepet játszó tisztasági törvények a moszlim társaságra sokkal üdvösebb hatást gyakorolnak, mint azt felületes utazók gondolni szokták. A szennyes és szegényes ruházat dacára az ázsiai-moszlim világ egynémely tartományainak legalsóbb néposztálya sokkal tisztább, mint a véle együtt lakó, hasonló osztályú keresztény nép, sőt miután a fürdők és mosdások ezeknél a művelődéshez tartoznak, még tisztábbak a megfelelő európai néprétegeknél is. A tisztasági törvényekkel összhangzólag a mosdókészletekre és mosdóedényekre mindenkor nagy gond fordítottatott. A humanizmus érzete nemcsak mecsetek, iskolák, kórházak, hidak és karavánserailok alapítása, hanem vízmedencék és mosdókutak felállítása által is kifejezést nyert. Mindenkor nagy súlyt fektettek a vizes kancsók és vizeztálak gyakorlati s egyszersmind csinos alakjára is; azelőtt gyakorta aranyból és ezüstből készültek, fényűzési cikk gyanánt ragyogtak, sőt okul szolgáltak udvari címek és állások elnyerésére. Az ibrikta (kancsó-

vivő), ki nyilvános szertartások alkalmával ezen edényt a szultán mögött hordani szokta, Törökországban tekintélyes hivatalnok volt s Közép-Ázsiában, aftabedsi címmel még királyi hercegek is felruháztattak e ranggal.

ISKOLÁK

Ha valamely keleti városon, bármily kicsi legyen is, végig menve egy házból fiatal hangok zűrzavara hallatszik ki, melybe időnként egy idősebb férfihang is vegyül, tudd meg, kedves olvasóm, hogy egy alsórendű mohamedán iskola előtt állsz, mely minden körülmények között megérdemli, hogy szemügyre vedd. Beléptedkor aligha fog elcsöndesülni a hangzavar, ámbár a festői összevisszaságban a földön guggoló fiatalság nagy, eszes szemei feléd fordulnak; csak a khodsa, kinek turbánja a nagy erőltetés alatt kissé felcsúszott, fog szünetelni a túlságos hosszú nád tak-tusszerű mozgatásában. A nádnak azért kell ily hosszúnak lenni, hogy még a legutolsó sorban ülő ifjak is tettleges megfeddésben részesülhessenek általa a netalán elkövetett bűnökért. Éppen az Elif-Be (ABC) sorozata memorizáltatik, s a szegény gyerekek nagy zavarban vannak, nem

tudva, a nagy arányban felrajzolt betűkre, vagy a khodsa ajkainak mozdulatára figyeljenek-é. Tényleg mindkettő szerencsésen sikerül. Az arab nyelv rendkívül komplikált abc-jét, melyben egy hiányzó különböztető jegy életet hallálá, szerelmet gyűlöletté változtat, aránylag rövid idő alatt tanulják meg, s ha néhány hónap múltával újból meglátogatod ugyanezt az iskolát, a tanítványokat már a Korán ama mondatainak memorizálásánál fogod találni, melyeknek a napontai ötszöri imádságba kötelességszerűleg benn kell foglaltatniuk. Ezek turáni vagy iráni származású gyermekek, kiknek rendkívül nehezebbre esik a durva sémi torokhangok megtanulása. Bármint torzítyják el szájukat és álkapcáikat, akarva, nem akarva meg kell tanulniok a nehéz leckét. Mohammed nem vett számba semmiféle nemzetiséget, ennél fogva vele szemben a hangszerv különbsége nem is létezhetik, s a görög, albániai, kurd, lazisztáni, perzsa, afgán és török összhangzatos egyformaságban kénytelen szólószervezetét az arab sivatag lakosé után idomítani. De nem csak a Korán-mondatok gépies felmondásával, de tudományosan is foglalkozniuk kell a tanítványoknak, s már a zsenge fiatalságot is megismertetik Törökországban pl. a Birgevível, Perzsiában pedig az Ilmi-hal-lal. Mindkettő olyan katekizmus-féle, melynek tartalma épp oly kevésbé érthető az ifjú tehetségére nézve, mint nálunk pl. valami rejtélyes theologiai dogmák, minek következtében ott épp úgy mint itt, a kívánt cél nem is éretik el. Ha a gyermeket a vallási mosdásokra s jelentőségükre, vagy egyéb egyházi parancsra tanítják, az ellen senkinek sem lehet kifogása; ha azonban a zsenge fiúnak a birgeviből megmagyarázzák, miként kell magát egyházi parancs szerint előforduló bizonyos nemi esetlegességekkel szemben viselnie, akkor még nagyobb mértékben vétének a morál ellen, mint pl. az ótestamentombeli Thamar-monda, vagy egyéb, az ó-testamentomban található s a szentség leplébe burkolt esztelenség elbeszélése által. De a Birgevi és Ilmi-hal, mint a moszlim tudomány

kezdeményezése szentesítvék, s valószínűleg még soká fenntartandják tekintélyüket.

Az olvasó, vagy jobban mondva a kiáltozó-lecke után, felvételik a dsuz (írka); sárga vagy vörös lakkos papirosból áll, s használat után nedves spongyával letörölgetvén újra használható. Míg európai gyermekek tucatonként tele-mázolják az irkákat, az ázsiai négy lapon megtanulhatja az írás nehéz mesterségét. Tintája, természetesen szinte különbözik a miénktől; kevésbé folyékony s könnyen letörölhető, valamint a toll és a nádtoll is, melynek legjobb fajtája Mazendran-ból származik, szélesen metszetik s a többi írószerszámhoz illik. Az írókészletet illetőleg Abdul Haszan Alitól egy versbe foglalt rendszabály létezik, melynek címe: „a portás fia”, és mely az ifjút a toll-metszésre, tinta-készítésre s a papiros megválasztására tanítja. „Kezetek és ujjaitok – mondja a költő – csak hasznos dolgok írásával foglalkozzanak, melyeket akkor, midőn a csalódások e hazáját elhagyandjátok, utánotok fennmaradjanak.”

A szépírás a mohamedánoknál sokkal fontosabb, mint nálunk, sőt arra nézve, ki műveltségre igényt tart, úgyszólván nélkülözhetetlen, s habár az arab példabeszéd: „Kulli khatatum dsahilun (a szépíró mind bolond), nem messze esik a „doctores male pingunt”-tól, mégis a moszlim Keleten száz írástudó közül alig lesz egynek is rossz írása; kifecamodott betűk, milyenek nálunk divatosak, ott sohasem fordulnak elő. Nyolc különböző írásnem létezik, melyek közül minden ország kiválogatta magának a magáét. Meglepő azonban, hogy az elemi iskolákban csak a könyvbeli írást tanítják, az írásbetűket csak a későbbi években kell elsajátítani.

Valamint az olvasás tanításánál, úgy az írásnál sem igen vétetik tekintetbe a nemzeti nyelv. Egyedül csak az arabot tanítják, melynek helyesírása a nyelvtanból derül ki; a nemzeti nyelv helyesírásával senki sem törődik, s innen magyarázható, hogy a leghíresebb írástudó törökök saját nyelvöket, t. i. a törököt nem írják hibátlanul. Az igazhívó

véleménye szerint az írás leginkább a szent könyv sokszorosítása s magyarázata terjesztése eszközéül szolgál; hasznossága a világbeli forgalomban, mellékesnek tartatik. Az írás művészete ennél fogva vallási színezettel bír, s nemcsak az írás, de még az írószerek is oly tiszteletben álltak azelőtt, hogy Abdul-Kader Gilani seikhtől, dicséretre méltó kegyeletteljes tett gyanánt beszélték, hogy csak akkor ment keresztül azon bazáron, melyben papirost árulnak, ha szentelt mosdások következtében teljesen megtisztultnak tekinthetné magát. A papíros, mint oly anyag, melyre isteni szózatok írvák, még most is szentnek tekintetik az egész moszlim világban. Voltak szultánok és más mohamedán fejedelmek, kik sajátkezűleg írták meg házi Koránjukat, de sőt még IV. Murad egy híres eunuchja is nem kevésbé volt büszke reá, hogy roppant vagyona dacára, mégis csak abból tartotta fenn magát, mit a Korán-másolatok folytán szerzett.

Valamint az első út az iskolába bizonyos ünnepélyességekkel van egybekötve, amennyiben a jövődóbeli iskolatársak eljönnek a gyermekért, az ABC-s könyvet se lyem tokban hordva, s díszes öltözetben, övszalagokkal teleaggatva, egy sereg ujjongó, himnuszokat éneklő gyerekek által az iskolaépületbe vezettetik, úgy szinte a khatem is, t. i. a Korán első befejezése után következő ünnepély nagyfentosságú, vallási szertartásokkal megy végbe s családi eseménnyé alakul. Még a legszegényebb sem mellőzi a khatem-et, s a gazdagoknál gyakran nagyszerű tivornyázásra ad alkalmat. A tanító tanítványával a már egybegyűlt társaságban megjelen; egy új, két szárnyal ellátott, rakhle nevezetű olvasótámlány a szoba közepére tétetik, tanító és tanítvány leguggolnak előtte, s aki szemtanúja az apa és rokonság örömének, mely a dűnnyögő előadás hallatára elragadtatásba megy át, aki a társaságot könnyekre látja fakadni a durva arab gégehangok erőltető kimondásának hallatára, azzal nehéz volna elhítni, hogy az ifjú szigorász oly textust olvas, mit sem ő, sem hallgatói nem

értenek, sőt ellenkezőleg, a tapasztalatlan azt fogja képzelni, hogy a gyermek szellemi tehetségeinek az imént legfényesebb bizonyítékait adta, midőn a Korán titkaiba behatott. – Ha a mohamedán ifjú már kissé előrehaladt a tudományban, ha t. i. az arab nyelvtan elemi szabályaiban már keresztülment, akkor, természetesen csigaléppéssel közeledik a nyelv értelmezéséhez, s ama forrón óhajtott kútforráshoz, melyből egyes egyedül meríthető a tudomány; t. i. a Korán és a Fikih (vallási törvények) megértése. Semmi sem lehet célelencebb, mint a modor, mellyel az említett nyelvet elsajátítani igyekszik. T. i. a nyelvtant arabul tanulja, mégpedig az elméleti formátan legapróbb részletéig. A nyelvtan, mely századok óta javító szabályozás nélkül, a maga eredeti valóságában megmaradt, a moszlim világ minden tartományában egy és ugyanaz. A tanítvány az első füzetben, az Emszelén kezd, erre a Bina következik (előkészítő szyntaxis), azután az Ilal, Makszud, Mantik, stb. stb. míg végre zárkövül a verstant alkalmazza befejezett nyelvtani épületére.

A világi tudományokból legföljebb a számtan elemi szabályai, vagy a Korán-hagyományokra vonatkozó teremtetan és földképződés tanítatik. Minek is kínoznák az ifjút az európai tudományok unalmas vívmányaival?! Itt, hol a tanító csak a hét föld és hét menny csodaszerű, költői képzetét kénytelen feltüntetni, elegendőnek tartják, ha a tanítvány e világok átmérőjének nagyságát ösmeri. Megtanítják rá, hogy 500 évnyi távolsági út választja el a földgömböket egymástól, hogy ugyanazon távolsági mérték a mennyek egymástóli távolságára is alkalmazandó, s e mennyek elseje smaragdkőből, a második vakító fehérségű ezüstműből, a harmadik nagy fehér gyöngyökből, a negyedik rubintból, az ötödik vörösdéd aranyból, a hatodik sárga jácintkőből s a hetedik végre sugárzó világosságból való. E sajátos világban a föld tengerövére is regél, mely fölött a Kuhi-Kaf (Kaf-hegység) létezik, melynek csúcsáról a véghetetlen semmiségbe merül az emberi tekintet. Továbbá, hogy az

egész föld átvándorlása 500 esztendeig tart, melyből 200 vízen, 200 pusztá sivatagokon, 80 az óriások országában s csak 20 esztendő tölthető ismert országokban. A menny kéksége, néhány mohamedán világtanárok állítása szerint a Kaf-hegység zöld aranykövéből ered, mely hegységnek hátát éppenséggel nem környezi a határozott úr, mint azt hinni akarják, sőt ellenkezőleg, angyalok tartózkodási helyül szolgálnak a különböző régiók, melyeknek egyike aranyból, más hetven ezüsből és 7 pézsmából való. Mohamedán hit szerint, a mi földünkön kívül, mérhetetlen mélységben még hat más létezik; ezek közül a 2. számú földön a szelek laknak, a 3. és 4. sz. alatt csak kövek és pokolkén létezik, az 5. számún csupán kígyók tartózkodnak, a 6. szám alatt öszvér nagyságú skorpiók, lándzsa hosszúságú farkokkal, s a 7. sz. végre a rettegett Sitan (sátán) s gonosz társainak rezidenciája.

Nagy zavarba ejti e fantasztá világtanárokat a világ támpontja, mely újra tért nyit a képzelet szabad játékára. Állításuk szerint Isten a hét föld teremtése után észre vevé, hogy alapjuk nem egészen biztos, minek következtében egy külön angyalt vala kénytelen életre hozni, melynek háta a földeknek a kellő támaszt nyújthatá. De ímhol egy újabb zavar: min nyugodjanak már most az angyal lábai? Ennél fogva egy 7000-nyi nyílással bíró rubintszikla teremtetett, s minden nyílásból egy-egy tenger özönlék elő. Ezzel azonban a támpont kérdése még mindig nem volt megoldva. A szikla hordozására tehát óriási bika hozatott létre, 4000 szemmel, ugyanannyi füllel, orral, szájjal, nyelvvel és lábbal, s minden láb a másiktól oly távolságban áll, hogy ez utat csak 500 év alatt lehetne megtenni. E bika naponta kétszer szed lélegzetet, innen az apály és dagály csodája, s minthogy utoljára e gyöngéd kis állatának is valamin nyugodnia kelle, a jó Isten még egy halról is gondoskodott, melynek orrlyukai oly tágak, hogy bennök a mindenség minden tengere csak egy-egy csöppnek látszik stb. stb.

Azonban ezáltal távolról sem akarom állítani, hogy a jó perzsák, törökök és arabok nem ismernek egyéb földrajzot. A Nyugaton e tudomány területén történt előmenetelek éppenséggel nem ismeretlenek a keletiek előtt, s Hadsi Khalfától a mai napig amaz országokban nem hiányoztak e tudomány terén tett komoly tanulmányok bizonyítékai, melyeknek Ó-Ázsia ösmeretét köszönjük. Az újkori török irodalom, pl. igen jó böngészeti munkákat bír az újkor legjobb földrajzi munkáiból, habár általánosan még ritkán tanítanak belőlük. Még a távol Siráz egy magánházában is, a földrajz európai minta szerinti előadását hallottam, mely alkalommal persze a nevezéktan nem kevésbé mulattatott. A tanító t. i. „Oszter-Lasiá”-ról mint világrészről, Gujene, Nifhaland, Niwiperetin nevezetű országokról beszélt, s midőn e sajtóságos elnevezések gyökerét kutattam, kisült, hogy a perzsa földrajzíró e neveket félig a kiejtés, félig az átirat nyomán adta volt elő; „Oszter-Lashia”: Auszt-rál-Ázsiát, Gujene: Guinéát, Nifhaland: New-Holland-ot, Niwiperetin: New-Britaint jelentett.

Hasonló szellemű azon tanítás, melynek nyomán az ifjak Klió szentélyébe vezetnek be. Valamint a középkorban nálunk a vértanúk történetére s a szentek életírására fektették a legfőbb súlyt, éppúgy legmagasabb célul tűzte ki magának a moszlim történelmi oktatás a Kisszasz-ul-enbia, t. i. a próféták történetét, és a Teszkrei-evliát, a szentek életírását. Minek is foglalkozzék a fiatal török nemzete eredetével, egy Szelim, Szulejmán, IV. Murát tetteivel, – mit használhat a régi perzsa kultúra, egy nagy Szamanid avagy Szevida virágkorának ösmerete a fiatal perzsának?! – Elég ha a szunita egy Abdul Kadir Gilani egy Imam, Hanife, Abbasz és mások csodaszerű életpályáját ösmeri; elég, ha tudja, hogy ezen emberek a földöntúli tanulmányok által átszellemülve, testi táplálék gyanánt több hét folytán csak egyetlen egy olajbogyót fogyasztottak.

„Az istenfélelem minden bölcsesség kezdete”, mondák századok előtt, s ez mai napig is áll. Feledhetetlen marad

előttem egy perzsa tudós, kivel Iszfahánban, Mederi-sah hajdan nagyszerű kollégiumában találkozám, s ki oktatásunk és tanügyeink felsőbbbségét dicsőítő beszédemre néhány észrevételt kockáztatott. Egy márványszegélyű vízmedence szélén ültünk, melynek vizében ringatództak a közel álló platánok az ősز folytán elsárgult levelei, míg a lenge szellő, a fejünk fölötti rózsaberkekről hervadt rózsaleveleket szedett s tele hintett velők. Hadsi Kirmansahi molláh – ez volt a perzsa neve – következőleg szólt hozzám: „Igaz, ti a tűzszekeret (gőzmozdony) feltaláltátok, mellyel gyorsabban juthatni el a föld egyik végétől a másikig, mint a szellő szárnyán; drótszálak kifeszítése által – hasa szumma hasa (isten bocsássa meg vétkeimet) – a villám gyorsaságával versenyeztek; nem kétkedem benne, hogy még oly gépeket is felfogtok találni, mellyel a hetedik mennybe fel s a hetedik földre le lehet lesz jutni, – de ugyan mondd meg, ott Nyugaton, ki képes csak távolról is oly szert feltalálni, mely által e platánleveleket ágaikon s e rózsákat száraikon meg lehetne erősíteni? A teremtés és megsemmisítés titka még is csak egyetlen egy lény tulajdona; s balgaságnak nevezhető-e ennél fogva, ha minden hasztalan fáradozástól elfordulunk, s csak a legdicsőbb lényben keressük a tudomány és bűvárkodás központját?” – S ezen eszmék nemcsak a moszlimokat, buddhistákat és brahmanistákat jellemzi, de még a keleti keresztényeket is, és – fájdalom! – még jó soká *in statu quo* fognak maradni.

Eddig a városi és falusi elemi iskolákról szóltam, s még a kivételes magánoktatásról is meg akarok emlékezni, melyben csak az előkelőbbek fiai részesülnek, s melybe, amint mondják: kisebb-nagyobb mértékben, az európai tudományok is becsempésztetnek. Tapasztalásból beszélek, miután magam is éveken keresztül működtem, mint magántanító, s a perzsák és törökök közt folytatott tanászati pályám még igen elevenen megmaradt emlékemben. Bármily őszinte jóakarattal igyekeztem is a természettan,

földrajz és történelem első alapfogalmaival magasrangú tanítványaimat megismertetni, minden fáradságom kárba veszett oly tanulókkal szemben, kik már 4-5 év óta egy fanatikus, ostoba khodsa vezetése alatt álltak, s kiknek képzelő tehetsége folytonosan a háremvilág regényes mondái által hevítetett fel. A mindennapi természeti tűnemények magyarázatát egy kis francia füzetkéből tanítám, melynek címe: „*Les pourquoi et les parceques*”; alig hallották a gyerekek a mennydörgés, villám és szivárvány magyarázatát, midőn örültek gyanánt felugráltak helyeikről, hogy nyomban a hárembe szaladjanak, hogy ott az anyának, Lalá-nak és Ajá-nak a „frank”-tanító furcsa ötleteit elmondhassák, s melyek természetesen borzadályt keltettek a hölgyeknél, minek rendes végeredménye az lőn, hogy a „frank-khodsa” (idegen-tanító) fekete tudatlanságban született számárnak deklaráltatott, s Isten bocsánata kéretett le a mennyből a *pater familias* részére, ki e tanító alkalmazása bűnébe esett.

A moszlim keletnek észrevehető, sőt feltűnő hanyatlása, leginkább ama fény végleges megszűnése által nyilvánul, mely letűnt századokban a medreszéket, az egyetemeket, vagyis főiskolákat sugarával környezé. A múlt és jelen közti metsző ellentét sohasem hatott meg szembetűnőbben, mint Szamarkandban, a Medreszei Hanim romvárában. A szédítő magasságú, impozáns kapu művészi munkájú fülkéekkel, függő, csepegvényszerű művakolászattal, csodaszép mozaikkal kirakva, melyből a mesterileg berakott betűírás, szépírászati tökélyvel emelkedik elő, a szemlélőben inkább azon hitet ébresztheti, hogy valamely hatalmas uralkodó hajdankori pompás székhelye, s nem a tudományoknak szentelt menhely előtt áll. S pedig tisztán láthatók még az egykori egyetemi épület egyes celláinak, fürdő- és éttermeinek körvonalai. Timur hűséges élettársa, ki örömet és bánatot megosztott férjével, pazar fénnel építteté ezen épületet s tanítóknak valamint tanulóknak is, való-

ban fejedelmi nagylelkűséggel nyitotta meg annak kapuit. S mit látunk ma e helyen? A Medreszei Hanim előudvara – legalább az én ottlétemkor úgy volt – a khokandi szamárhajcsárok és talyigabérlők légyottja! Itt, a kapumozaiján egy nagy fülű Bileámszamar dörzsölődik, egy másik fülhasító ordításait hallatja ott, hol egykor a hálás tanulók kaszidéjei (dicséne) hangzának fel. A cellaromok mind a legundorítóbb szeméttel telvék, s ott, hol az arab szónokok előadásukat tarták, ma már csak szitkozódást, cáromkodást és trágár beszédet hallani. Az ellentét a hajdankor e díszépülete s a legsőbb rendű lebuj között leghívebb képe Ázsia egykori és mai egyetemi életének.

Mindenütt, a Boszporusz partjaitól kezdve Timur hajdani székhelyéig, kiváló figyelmet fordítottam a különböző medreszekre, s egykori elméleti nézetek befolyása alatt lévén, csak nagy ellenszenvvel, vagy jobban mondva, csak nagy szomorúsággal bírtam hozzá szokni a nyomorult valósághoz. Terisz-ben, Iszfahánban és Nisaburban, nem kevésbé Stambulban, Bagdadban és Damaszkuszban, a tanítók mindannyian panaszt emelnek a tudomány iránti közöny ellen, rakhle-ik előtt már nem tolong a tudvágyó fiatalság, javadalmaik napról napra fogynak, s a mohamedán tudomány, s egykor ragyogó fényoszlopai már csak szerény, kis mécsecskéik gyanánt fénylenek a sötétben. Ismétlem, hogy csak Közép-Ázsia kiveendő némileg ezen állapot általánosságából, mert itt csakugyan találtam medreszéket, melyeknek híre a távol Arábiából, Indiából, Kashmírból, Khínából, sőt a Volga partjairól is képes volt tanítványokat vonzani.

S másképp lehetne-e ez? Mily jognál fogva érdemelne nagyobb figyelmet a moszlim egyetemek, miután még ma is letűnt századok megdermedt tanaiba merülten, a jelenkor politikai és társadalmi követelményeinek távolról sem felelnek meg. – Hogy a medreszében divatos élet- s mozgalmról kellő képet alkothassunk magunknak, nem kell külön egyik vagy másikra utalnunk. Akár a konstanti-

nápolyi Nur Oszmanie vagy Szulejmanieről, akár a kairói Azhánrije vagy a bokharai Mir Arab és Kökel-Tasról van szó, valamennyit egy és ugyanazon szellem lengi át, s az egyes árnyalatok csak a tanítványok különböző öltözetében s nyelvében tükröződnek, kik némely helyütt „talebe” néven, másutt meg „szofta”, vagy inkább szukte néven, t. i. a tudomány által „emésztetteknek” nevezetnek. Ha te, kedves olvasóm ezen egyetemek valamelyik tantermébe lépsz s egy csomó ily, tudomány-emésztette ifjút figyelemmel kísérsz, amint tanítójuk körül guggolva az ajkairól omló szavakat s lábainak porát nyeldesik, a turbános fők között rendesen egy-kettő különösen fel fog tűnni, mert még közelebb húzódnak a tanítóhoz s tüzes pillantásukat állhatatosan arcára szegzik s az ő részéről is kiváló figyelemnek örvendenek. Ezek a musztaidok, vagyis tehetségesek, kik a mudervis (tanár) távozása után a hallott előadást hangosan ismétlik s e hivatal gyakorlása által a segédtanítói állásból a főtanítóira léptetnek elő, ha t. i. egy vagy másik vallási mű hibanélküli memorizálása következtében, a mi *jus docendinkhoz* hasonló Idsaze-engedélyt sikerült nekik megnyerni. Iskolatársai által már korán bámultatva kiválóbb szellemi tehetségei miatt, a musztaid nem sokára jós gyanánt tiszteltetik, őt is csakhamar körülveszi a talebe-k vagy szukhte-k serege, kik a legmélyebb alázattal lesik az ajkairól hulló szót.

Így jönnek létre még ma is a moszlim Keleten az egyetemi tanárok, s úgy volt az ezelőtt is. A tanítványok nagyobb részt az alsóbbrendű, sőt egészen szegény néposztályból újoncoztatnak, mert az idők, hol a medreszéből magas államhivatalokba lehete jutni, tekintélyt, hatalmat és gazdagságot szerezni, rég elmúltak, minthogy tudvalóleg ma franciául kell beszélnie és írnia, európai módon cicomázódnia, idomulnia annak, ki sokra akarja vinni. Ha a szegény falusi lakó gyermekében kiváló hajlamot vél észrevenni a vallásos életmódra és egyházi tudományra, az elemi iskolák befejezése után valamely medreszére

küldetik, hogy ott protekció útján egy megüresült hudsréra (cellára) tegyen szert. Régi időkben, s Közép-Ázsiában még ma is, az ily négy csupasz falból álló helyiséghez nem megvetendő javadalom tartozott, mely élelmiszerekből, pénzből és ruházatból, szóval mindenből állt, mi a tanulónak gondnélküli életet biztosított; ma, az efféle stipendiumok már sokkal ritkábban fordulnak elő. A medreszék alaptőkéjével való becsületellenes kezelés, alig hágy meg elegendő vagyont, a szükséges fodhla (egy napon-ta friss sütésű, fekete kenyérfajta), s a sovány, reggel és esténként kiosztott leves beszerzésére. Csak ha valamely pasa vagy más nagyúr házánál nagyon is vígan vannak s az ételmaradékok túlságosan felszaporodnak, csak akkor emlékeznek meg a szegény egyetemi hallgatókról. Hasonlóképp szoktak a nagyok háremjeiből időnként fehérneműt és ruhafélét ajándékba kapni. Én magam is, egykor nagy veszedelemből menekülvén, hálából öt font gyertyát valék kénytelen e célra áldozni. Mily végtelennek tűnik fel az egykori és mai medreszék közötti ellentét, ha a jelen e nyomorúságával a Timuridák és Szefidák bőkezűségéről szóló mesés adatokat hasonlítjuk össze. S amilyen a bánásmód a kortársak részéről, olyan a tanulók lelkesültsége s a tanulmányok eredménye is. A nagy többség csak annyi tudomány elsajátítására törekszik, amennyi nélkülözhetetlenül szükséges egy khatib, molláh (pap), vagy legrosszabb esetben egy kadi állás elnyerésére, s csak ritkán találkozunk oly kivételekkel, kik a tudományt saját értéke kedvéért ápolják. A mohamedán tudományosság virágkora, amidőn egy-egy khodsa híre messze szárnyalt határokon s tartományokon túl, s előadásai ezerszeres másolatokban mindenfelé elterjedtek, rég s tán mindenkorra letűnt. Emlékezem egy konstantinápolyi egyetemi tanárra, ki hetekig volt kénytelen a nagyok előcsarnokaiban lebzselni, hogy végre nyomtatásban kiadhasson egy juridikus kis füzetkét.

Most még egyet-mást a medreszékben folytatott tanulmányokról. Azok két részre oszlnak, melyeknek egyikébe a szintaxis s a nyelvbeli mélyebb behatolás foglaltatik, míg a másik a tulajdonképpeni teológiát s a vele szorosan egybekapcsolt jogtudományt zárja magába. A mohamedán jog, tudvalevőleg a Koránon alapul, valamint a hagyományosan fennmaradt híres alkalmi ítéleteken, s valóban éppenséggel nem csekélység e 7275 hagyományos esetet, melyek Al-Bokhari művében tartalmazvák, könyv nélkül megtanulni. Hogy ezen alkalmi ítéletek, valamint az egyes Ajet-ek (Korán-mondatok) is, egész sereg magyarázót teremtettek, a keletiek ismeretes szörszállhasogatása és fejtegetés szenvedélye mellett nem lesz meglepő. Aki már most e Korán-mondatokba elmélyedni, s azokból új kincseket meríteni képes, vagy magyarán mondva, akinek emlékező tehetsége nagyobb tehert bír elviselni, az nagy eredménnyel fejezte be tanulmányait, s lumen mundi képeben lép elő.

A tisztán teológiai tudományok mellett, némely helyen a szónoklat, mértan és csillagászat is ápolatik; a gyógytan azonban, mely hajdan az araboknál oly nagy becsületben állt, végképp elhanyagoltatik. Beérik vele, ha egy Ali ben Szina (Avicenna) elismertetik, s ha itt-ott találkoznak is olyanok, kik orvosi tanulmányaik befejeztével orvosképpen lépnek fel, azokat mégis csak a legalsóbb néposztály veszi igénybe, a valamivel előkelőbb azonban, már egy hekimi-frengi-re (európai orvosra) fog vadászni.

Az iskolaügy nyomorult állapotát Keleten senki sem sajnálhatja jobban, mint az, ki a keletiek kitűnő szellemi tehetségeit közéről ismeri, s ki meggyőződést szerezhetett róla, mennyivel túlszárnyalják Kelet gyermekei a nyugatbelieket, a gyors felfogás, emlékező tehetség és lélekjelenlét tekintetében. Azelőtt a természeti törvényekből magyaráztam ki magamnak e tüneményt, az éles ész s a véralkat tüzeit a gyorsabb érettséget előidéző nap forróbb sugarának akarván tulajdonítani – az összehasonlítás a las-

san, úgyszólván fáradalmasan növekvő, bütykös tölgy, s a ruganyos gyorsasággal kihajtó, színpompájában ragyogó, belül azonban üres trópusi növények közt merült fel előttem –; ma azonban e hasonlat már nem látszik nekem helyesnek, s mégis meg nem állhatom, hogy kifejezést ne adjak feltétlen bámulatomnak, mellyel a keletiek szellemi tehetsége iránt viseltetem.

Kelet általam ismert népei között a perzsa a legtehetségesebb, utána következik az arab, és aztán az afgán és kurd; legalsóbb fokon áll a török, azonban még azzal szemben is előbbeni állításomhoz ragaszkodom, s minden nyugati, ki Keleten a néppel szorosabb összeköttetésben él, támogatni fogja véleményemet. Ki ne lett volna azok közül meglepetve, ha valamely töröknek, arabnak vagy perzsának politikai vagy társadalmi állapotainkra vonatkozólag a legbonyolódottabb kérdéseket terjeszté elő, s azok nemcsak hogy alaposan megértették, de sőt oly ellenkérdéseket nyertek feleletül, melyek még a legfelkészültebbeket is zavarba ejtheték? Csak egy példát hozok fel bizonyítékul: a mohamedán Kelet diplomatikus összeköttetését a keresztény Nyugattal. Diplomataink évekig készítettnek elő pályájukra s rendesen az arisztokrácia sorraiból választatnak; Keleten ellenben oly emberek tételnek meg miniszterekül és diplomataikul, kik még rövid idővel ezelőtt az egyházi, írnoki vagy pláne a kézműves osztályhoz tartozának. Műveltségük és tudományok csekély, vagy legalább is nagyon különbözik a mi műveltségünk s tudományosságunktól, s mégis ritkán fog előfordulni, hogy a perzsa vagy török diplomata zavartnak érezze magát az angol, francia, orosz, vagy német diplomataival szemben, még ha mindjárt hibát követne is el. Így például egy társalgás alatt, melynél szerencsés valék tolmácsként szerepelni, az egykori miniszter M. pasa egész naivul kérde S. lord angol követőtől: meg fogja-e Dánország engedni a Szuézi földszoros keresztülvágását? Többnyire azonban, igen ügyesen tudják rejtteni a pozitív tudományosság hi-

ányait. A legrövidebb tartózkodás Európában, vagy pedig a gyakori érintkezés európaiakkal a török vagy perzsa diplomatát ugyanazon szellemi színvonalra emeli európai társával, s ha az utóbbi az elsővel a napi kérdések és high-life események megvitatásába ereszkedik, az állítólagosan ulyszeszi szellemi tulajdonokkal ellátott európai diplomata aligha fogja észrevenni, hogy a véle szembesített keleti kolléga minden elemi műveltséget nélkülöz, s a mi felfogásunk szerinti, tulajdonképpeni tudományokban, a nyugati serdülő gyerek mögött messze hátra marad.

Leginkább a gyermekek azok, melyek jelentékeny szellemi tehetségeik által tűnnek ki. Az ötéves fiú már anynyi felfogással és ítélőtehetséggel bír, mint nálunk tizenkét éves korában. Nemcsak, hogy úgy viseli magát, mint a felnőtt ember, de gyakran úgy cselekszik, mint a férfi, s Perzsiában gyakran találkoztam özvegyekkel, kik leányaikkal, néneikkel s más női rokonokkal nyolcéves fiúk vezetése alatt távol zárandokolásra keltek. Fiam uram ily esetben hosszabb és bővebb ruhákat ölt, mint korához illenék, s mindig azon mesterkél, hogy arcának gondolkozó és komoly kifejezést adjon s annak gyermekded kerekdedségét elrejtse; lakásról gondoskodik, vásárlásokat végez, s a háremről s női emberiségről úgy beszél, mintha valósággal az egyetlen kakas volna a nagy csibecsapatban; de mi több, a nők, sőt saját anyja fölött is hatalmas felsőbbiséget gyakorol, azonban a nyilvánosan felmutatott szigorú modorból otthon a leggyöngédebb, leggyermekdedebb enyvelgésekbe megyen át. Iszfahánból egész Sirászig egy tízéves perzsa társaságában utaztam, ki harminc s néhány öszvér birtokában lévén, szállítmányi üzletet vitt Perzsia egyik részéről a másikig. Vagy tizenöt szolga állt felügyelete alatt, kiket ugyan jól látott el, de még jobban vezényelt, s ha én álomtól s bágyadtságtól elnyomva, őt az éjféle órákban, láncos ostorát zörgetve, s gyermekded hangjával az állatokat unszolva biztos lépésekkel láttam karavánja mögött lépdelni, vagy ha alkalmilag társalgásba

bocsátkozott velem, gyakran óhajtám, bár lenne mellettem néhány európai tanú, hogy velük egyetemben bámulhas-
sam a gyermek önérzetes önállóságát és nyugodt erélyét. A fiúk rendkívüli emlékezőtehetsége szinte bámulatba ej-
tett. Ifjúkorom első éveiben, hazámban is nyelvoktatással
foglalkoztam, s később nem kevéssé valék meglepetve,
midőn tapasztalám, hogy a Boszporusz melléki tanítvá-
nyaim tízszer annyit tanultak könyv nélkül, mint az eu-
rópaiak. Míg nálunk a gyermek csak több heti tanulmány
után képes a különböző országok földrajzi alakjait vala-
mely földabrosz szerint emlékében tartani, a keleti fiú alig
szükséggel erre néhány napot. A törököknél, perzsáknál,
araboknál és tatároknál az egész nyelvtudomány egy iszo-
nyú mennyiségű idegen szó és mondat memorizálásából
áll, melyek azonban a társalgási nyelvben sosem fordul-
nak elő, s a keleti irodalom mesterművei hemzsegnek a
szóvirágok, észleletek s hasonnevektől, melyeknek felta-
lálásában ki-ki magáért kitenni igyekszik. De nemcsak a
magasabb osztályokban, a társadalom minden rétegében
észlelhető a szellemi felsőbbbség Nyugattal szemben. Foly-
tassuk összehasonlító kutatásainkat az alsó néposztályokra
vonatközőlag, s itt és bizonyos szembetűnő különbséget
fogunk találni a kelet- és nyugat-európai paraszt közt. A
magyarországi földművelő elevenségre és szellemi moz-
gékonyásra nézve mindenesetre magasabban áll a né-
metnél, dacára annak, hogy utóbbinak iskolai műveltsége
jóval felülmúlja az előbbeniét, s ha ismét egy yorkshire-i
parasztot állítunk egy magyar alföldi csárdalakos mellé,
ugyanazon különbséget fogjuk észlelni, mely az egyszerű
ruméliai s az ügyes iszfaháni közt létezik.

S mégis, miért áll a Nyugat minden tekintetben annyi-
val magasabban a Keletnél? Miért indult Európában min-
den virágzásnak, míg Ázsia végromlásnak megy elébe? Ezt
fogják kérdeni! A felelet igen egyszerű. Ugyanazon úton,
amelyen Ázsia belsejéből Európa határáig a szellemi ruga-
nyosság, eleven vérmérséklet és gyors felfogás fokozatos

fogyatkozását észleljük, ugyanazon úton Nyugat-Európa szélétől kezdve Ázsia felé haladva, a vasakarat, lankadatlan kitartás, lassú bár, de öntudatos cél felé való, fáradatlan haladás hanyatlását fogjuk tapasztalni. Ha a magyar kitartást és szívósságot akar jellemezni, a németet hozza fel például, s úgy, amint utóbbi a magyarnak tűnik fel, ily világításban látja a török a „frank”-ot, azaz egyáltalán az európaiat. Az elv: „Minél elevenebbek a szellemi tehetségek, annál csekélyebb a sikerhez nélkülözhetetlen kitartás”, itt is megvalósul, s a keleti éleslátás s elmésség, ha mindjárt még annyira elvakítana is bennünket, az európai morális eréllyel szemben mégsem fog soha fontos eredményekre vezetni. Ehhez még anyagi nehézségek is járulnak hozzá. Az ázsiai már gyermekéveiben érett, s huszonötödik évében ereje tetőpontjára ér; nem sokan vannak, kik negyvenes éveiken túl is még kitűnnek szellemi tevékenység által, s ennél fogva a keletiek munkássága aránylag korlátoznak mondható.

Ami nagy szellemi felsőbbbsége dacára Kelet fiát mégis az európainak alárendeli, az abban rejlik, hogy a dolgok lényegét mellőzve csak a külső formának hódol, s a formaszerűség iránti e túlnyomó előszeretete a keletinek minden tette s eljárása fölött uralkodik. Ebben az úgynevezett szellemdús gyerekekre hasonlítanak, s mint azok, szint oly hibákban s fogyatkozásokban is szenvednek. A keletiek szellemi műveltsége csak nyelvükben érvényesül, arra fektetnek legfőbb súlyt, az magába foglal mindent, s abból ered minden. Régi, ó-keleti műveltségi elvek szerint, egy mű csak akkor vonzó és értékes, ha dagályos és misztikus szavakkal annyira túl van terhelve, hogy csak a legnagyobb fáradtsággal lehet felfogni értelmét, s aki ügyes bűvár gyanánt nem képes az értelem gyöngyeit a titokzatos, zavart mélységből felszínre hozni, annak minden világbölcsessége keveset használ. Ha tehát a nyelv értelme szándékosan annyira megnehezítetik, elképzelhető, mily rendkívül nehéz annak megtanulása. A török alig képes

huszadik évében, a perzsa tizenöt éves korában, s a közép-ázsiai pláne csak huszonöt éves korában képes az irodalom magasabb termékeit megérteni. Miképp juthat tehát a nép zöme a tudományokhoz ott, hol a művelt a műveletlentől annyira különbözik, hogy az első saját édes anyanyelvében érthetetlen titkot mondhat el utóbbinak; – ott, hol az eszköz megszerzésére az erő hiányzik, a cél el nem érhető.

MŰVELTSÉG

Irán tartatik leginkább a mohamedán műveltség hazájának, s a művelt ázsiai vázolásához leghelyesebben szolgálhat háttérül. Látogassuk meg a Szefidák ősrégi székhelyét, hogy kizárólagosan perzsa férfiak körében kezdhessük meg elmélkedésünket, miután törökség és finomított szokás összeférhetetlennek tekintetik. – A férfi, ki étiquetteszerű derékszöget képező helyzetben, félig oda támaszkodva, félig heverve, a szobában a szőnyeg középhelyét foglalja el, minden tekintetben finom műveltségű keleti. Első látásra az európai elegáns nyomoréknak fogja tartani, mert a lábak, keleti felfogás szerint az emberi test illetlen részei, a ruházat által gondosan elfödetnek. Megmutatni, hogy lábakkal bír az ember, példátlan szemtelenségnek tartatik, s innen ered a régi példabeszéd is: „Óvakodjál ott lábadat kinyújtani, hol kezedet kell kinyújtanod!”

De folytassuk hősünk leírását. A dsubbe, egy finom teveszőrszövet, arányzatos redőkben lóg alá a felsőtestről; elől annyira nyitva áll, hogy az entari (alsókabát) látható legyen. A turbán kiváló gondddal csavartatott, s oly módon tétetett fel, hogy e kétségtelenül érdekes arc egyetlen, ráerőszakolt vonását se takarja el. S ez arc, a perzsa típus nevelési, gondolkozási és foglalkozási módjának leghívebb tükre. A szakáll színe és alkata kifogástalan, a száj körül a szerénység és kérkedés sajátságos vegyülete tűnik fel, melyek észrevehető életkedvvel és világgyűlölettel elvegyülve, a legellentétebb gondolkozási mód nyilvánulásai, melyeknek kifejezéseit azonban csak hosszabb érintkezés után észleljük. A szem szűziesen földre szegeződik, s a zengzetes, érces hang hajlékonysága a híres szépészek szabályai szerint szigorú kezelést árul el.

Ki ezen ember, s mi a foglalatossága?

Magánzó, ki anélkül, hogy valami különös célra törekednék, az ódivatú műveltség szabályai szerint nevelkedett, s ezeknek nyomán osztja be életét. Darab ideig teológiával foglalkozott, de csakhamar, bizonyos lelki ösztön a világi pályára terelte vissza, mert észrevevé, hogy ő egy „szahibi-tab” egy „ösztön” birtokosa; azaz észrevevé, hogy költői érrel bír, melynek kiművelésére mind nagyobb gondot fordított. Vajon kortársainak, vagy az utókornak hasznára váli-e e férfiú, e kérdés függőben marad, azonban hallatlan olvasottságát már az első találkozásra is el kell ismernünk. A medreszében töltött mohamedán tanévek alatt rendkívül kiművelt emlékezőtehetség arra képesíti ezen embereket, hogy egy még oly hosszú költeményt, háromszori elolvasás után könyv nélkül tudnak elmondani. Meglehet, hogy a velük született szellemi erő is támogatja őket, azonban tény, hogy míg mi európaiak remek íróinkat *olvassuk*, a perzsa pl. költőit memorizálja. Valamint az ifjú nem nélkülözheti Szaadi „Rózsaberkét”, Háfiz „Szerelmi dalait”, Dsámi „gyümölcsös kertjét” és másokat, épp úgy gyönyörködik a meglett korú Firduszi mester hős-költeményében, a Mesznevi, Khakani és mások titokzatos

költészetében, kiknek műveiből, hacsak megpendíti az ember a húrt, ők mindjárt egész fejezeteket szavalnak el. Az előadásra kiváló gond fordítatik, s míg Hafíz ghazéljait friss vidámsággal kell elmondani, a Mesznevi pl. a tartalomnak megfelelőleg komor szomorúsággal szavaltatik.

Így pl. a versszak:

„Bisnov ez nej csun hikajet mikuned,
V'ez dsudaiha cshun sikajet mikuned.”

(A furulyát hallgasd, ha majd regél,
S a szenvedett gyötrelmekről beszél.)

Csakugyan olyképpen adatik elő, hogy a hallgató a furulya panaszosan síró hangját véli hallani. A finom műveltségűnek legkevésbé sem szabad vétenie a vers összhangzata ellen, s valóban ritka eset, hogy művelt emberek egyúttal ne lennének a költői előadás mesterei is.

A történelem tanulása már gyöngébb lábon áll. A valóságos keleti műveltség, általunk föntebb felállított mintaképe, inkább bizonyos gyűjtemény-munkákban járatos, mintsem a részletes történelemben. A Szaszanidák virágkora csak mondákból ismeretes előtte, de annál kimerítőbben foglalkozott a moszlim korszakkal, s nemcsak Ali örökösödési kérdése fölött, de az Alidák harcai és szenvedései legcsekélyebb részlete fölött oly hévvel vitatkozik, mintha ezek máról s tegnapról szóló tettek, s nem oly események volnának, melyek jóformán 1200 évvel ezelőtt történtek volna. A Szefidák korszaka sem hanyagoltatik el; leginkább jellemző adomák gyűjtése által igyekeznek kitűnni, míg a haza múltjának bírálati méltánylásáról már azért sem lehet szó, mert a történetírás Perzsiában, s egyáltalán egész Keleten a krónika formájában maradt meg.

Egy másik tárgy, melyben a világfi ragyogni kénytelen, s melynek tudása Perzsiában minden finom műveltségű emberre nézve csaknem épp oly kötelességszerű, mint nálunk a zongoraverés, még oly hölgyeknél is, kik éppen-

séggel sem bírnak zenetehetséggel, a nemzeti zene. A miénktől teljesen elütő perzsa zene már számtalan szakember fejtegetési tárgyát képezte, én csak annyit akarok róla mondani, hogy európai fülnek, még sokévi megszokás és hallás után sem hangzik kellemesen. Bizonyos kulcs gyanánt szolgáló betűk helyettesítik Perzsiában az írott hangjegyeket, s a hangok változatai ott egyetemesen dal-lamoknak kereszteltetnek. A legismeretesebbek Huszeini, Makami, Sirazi, Iszfaháni, Buszelik stb., – s amint értesültem, ezen elnevezések többnyire azon helyekre utalnak, hol e dallamok már régi idők előtt is kedveltettek.

Ha az ó-keleti kultúra e mintaképét a finom műveltségű efendivel szembesítjük, azonnal felismerjük benne két teljesen ellentétes világnézet korcsalakját, mely aligha tehet előnyös benyomást. Az iszfaháni szalonból tehát egy stambuli salon felé fordulunk, s szemügyre veszünk egy fiatal efendit, ki minőségére nézve az Amédi-oda, vagy pedig a külügyérség titkárságának tagja: R... bey, jó család ivadéka, s már arcvonásai is elárulják a számos fajvegyülék nyomát. A népbúvár a görög-örmény típus erős vonását fogja bennök felösmerni, itt-ott kevés sémi, ritkábban turáni, legkevésbé azonban a tisztán ázsiai típus ismertető jeleit fogja találni. A stambuli efendit az ázsiaiak lajstromába sorolni, kissé kockáztatott dolog volna. A magas tetejű kalap és frakk őseredeti európaivá bélyegzik, s Párisban a Montmartre boulevard embertömegében alig lesz megkülönböztethető a délfranciától vagy spanyoltól. De nézzük meg hát figyelmesebben az ál-keletit. Nem ugyan alá, de mégis keresztbevetett lábakkal találjuk díványán ülve – mindenesetre igen kellemetlen és erőszakolt helyzet, mert a nadrág lábszárain egész az elpattanásig megfeszül, s folytonos izgás-mozgása ültének kényelmetlenségéről tanúskodik. Nem kevésbé céliránytalan az elől begombolt, állógallérral ellátott kabát (szetri), mely egyrészt a fej lehajtását megakadályozza, másrészt szűken testhez álló szabása által a törökülésnél elmaradhatatlan testbehajlást nagyon megnehezíti. Ezen öltözetet a fez koronázza, a

kacéran oldalra csapott sapka, hogy a frizura kellőleg láthatóvá váljék, mert ezen uraknál az üstök leborotválása ismeretlen dolog, s a perzsák „kakul”-jai (fürtök) egyáltalán itt sohasem voltak divatban. Toldjuk meg még e képet az elmaradhatatlan glacékesztyűvel és lakkcipővel, s a jelenkor ázsiai kultúra képviselője teljes valójában előttünk áll.

Belseje külsejére hasonlít. A magán vagy nyilvános iskolából az arab nyelvtan és perzsa nyelv csak éppen annyi tudományát hozta el magával, amennyi concipistapályájára elkerülhetetlenül szükséges. Az eszmény, melynek elérésére törekszik az, hogy jó kiatib, azaz írnok vagy stylistá váljék belőle; t. i. értsük meg jól a dolgot: annyira akarja vinni, hogy egy gondolatot hibátlanul papírra tudjon tenni, mert csak ez úton – in hoc signo vinces – juthat nagy hivatalos állásra, tekintélyre és gazdagságra.

Igaz, hogy a török irály nem könnyű dolog, de az európaire mindenesetre furcsa hatást tehet, ha látja, hogy egy államhivatalnok törekvései oly tudományok elsajátításában pontosulnak össze, melyeket nálunk már a harmadik osztálybeli elemi tanuló régen magáévá tett. Megengedve, hogy Egyiptom és Törökország mai intelligenciája már az annyira óhajtott Kitabet teljes birtokában van, tulajdonképpen nemzeti műveltsége mégis ijesztő minimumra olvad össze. A török irodalom gazdag kincstára a többség előtt csaknem teljesen ismeretlen, s csak igen ritkán történik, hogy egyik-másik felemlíti Baki, Vehbi, Szami vagy Kemal pasazadet vagy Szaad-ed-din-t, mi pedig 30 évvel ezelőtt még megtörtént. A történelmi ismeretek, amint arról már az iskolaügyekről szóló fejezetben említést tettem, még rosszabb lábon állnak, s mindezen hiányok silány kárpótlásául a francia nyelv igen felületes ismeretét fitogtatják, bár ott is alig jutnak egy könnyű olvasókönyv megértésénél, vagy a felületes társalgásnál tovább. E nyelvet a nyugati tudományok elsajátítására eszközül felhasználni, eddig csak keveseknek jutott eszébe, s úgy akarta a szerencsétlenség, hogy azoknál is csak oly korban, midőn a tanulás az ázsiaiaknál már nagy erőmegfeszítéssel

jár. Az ízlés-irány szinte igen kétséges a modern kultúra ezen újoncainál. Az uralkodó divat által betanítva, európai színházakat és estélyeket látogatnak, mellesleg azonban, az ázsiai bohóckodás s a Karagöz undorító alakjaiban is gyönyörködnek, tetszést színlelnek úgy estélyeinkre, öltözetünkre, lakásmódunkra nézve stb., bensőleg azonban mégis a régi nemzeti szokások hívei maradnak.

A nyugati moszlim kultúra e korcsalakjai kétségtelenül ellenszenvesebb hatást tesznek az európaira, a hamisítatlan moszlim-világ legkifinomottabb képviselőinél.

Az afgánok, özbekek és tádszik-ok körülbelül oly fogalommal bírnak a műveltségről, mely Európában, az ökológia idejében, s Nyugat-Ázsiában, rendkívül viharos korszakokban uralkodott. Ezeknél az értelmi osztály két szigorúan egymástól elkülönített kategóriára oszlik: a katonai- és hivatalnokira, s a mollá-k vagy világi-egyháziakéra. Valamint utóbbiak a harcot és viszálykodást hivatásukkal összeférhetetlennek tartják, s utazáson és zarándokutakon csak azért kötnek kardot, mert a Korán szerint a fegyvertelenül elesett egyenesen a pokolba jut; így a szipahi – az első osztály elnevezése – a tudományos műveltséget tisztjére nézve igen nélkülözhetőnek, ha nem is egészen fölöslegesnek tekinti. Jól lovagolni, célba löni, lándzsát derekasan kezelni, legfőképp pedig, magatartás és modor által jelvényezni a fejedelem kegyéből nyert kitüntetést vagy társadalmi állást, ezekből áll ezen osztály fő törekvése és életük feladata. Minden arisztokratának megvan a maga írnoka, ki alkalmi verselő, számtanár, csillag- és álommagyarázó, s olykor még lekipásztorképpen is működik, s ha az említett nagyúr az alsóbbfokú vallási kérdésekben egy-egy szerény megjegyzéssel hozzá tud szólni, vagy az olvasott költői termékekből némi értelmet tud kimagyarázni, az afgán vagy özbek *high life*-hez szükséges tulajdonok netovábbját érte el. Írni és olvasni nem tudni egész Közép-Ázsiában kevésbé szegény, mint első látásra fel nem ismerni egy ló korát, egy fegyver értékét hajszálig ki nem találni anélkül, hogy a kéz érintette vol-

na azt, vagy egy rabszolga munkaképességét meg nem tudni határozni, anélkül hogy lábait meg ne tapogatóznák. Tényleg, nem titkolhatom el, hogy Közép-Ázsiában a leg-tökéletesebb gentleman szellemi kultúrára nézve a magá-hoz hasonló állású iráni vagy törökországbelihez képest nyomorult torzképet mutat, melynek rovására Teherán és Konstantinápoly udvaroncai mindannyiszor jóízűen mu-latnak, valahányszor Hilmendről, vagy az Oxus és Jaxartes partjairól diplomatikai követség érkezik.

A magasabb özbeg-osztály műveltségének gyenge, igen gyenge nyomai találhatók a sivataglakó kirgizek szultánjainál és vénjeinél. Orosz utazók gyakran meg valának lepetve a patriarchális modor, márvány nyugalma arcvonások, s alkalmilag felmutatott moszlim bölcsészet példányai által, melyekkel az ily törzsfőnökök sátrában találkoznak. Képzem, mennyire meglepő az ily tüne-mény Észak fiaira nézve; azonban e látszólagos tehetség s ez ildomoság nem egyéb, a moszlim műveltség utol-só s legmesszebbre terjedő ágazatánál, mely az Iszikköl partjain s az Ala-tau hegységben a megfelelő buddhista kultúra romjain gyökeret vert. A kirgiz szultánja, az özbég sipahihoz, az özbég sipahija, az afgán khánhoz, az afgán khánja a perzsa mirzához. Az utóbbi utolsó s leghívebb képe az ó-mohamedán kultúrának, ellenben az arab és török gentleman, a vele született makacsság s századéves ellenszegülés dacára mégis már sok idegenszerűt, európai-t vett fel modorába és beszédmódjába, s ennél fogva ma már épp oly kevésbé tekinthető európainak, mint valódi keletinek.

Egész Keleten a műveltség fő követelményét képezi, sőt azt mondhatnám, a szellemi műveltségénél magánál többre is becsültetik az ildomoság, a keleti életkép egy kiváló vonása, mely szóban és tettben magába foglalja a társadalmi és politikai különbség mindazon változatait, melyek által a két világ leginkább választatik el egymástól. Felhevült képzelődés, szóvirágos nyelvezet, feltűnő von-zódás külsőségekhez és ceremóniákhoz, s végre a zsar-

noki kényuralom előtti folytonos rettegés, szükségképpen nagy különbséget fognak előidézni a szó és gondolat között; azon hitben ringatja magát az ember, hogy a tömjénezés füstfellege mögött biztonságban van, s így lett az ildomosság tulajdonképpen képmutatássá. Csak az, aki látta, mint találkozik pl. két perzsa paraszt egymással, ki nem tudva, melyikének dukál az első megszólítás megtiszteltetése, néhány percig szemlesütve áll egymással szemben – csak az képzelheti, mi a keleti ildomosság. Ha végre utat tört magának a társalgás, s eldöntetett, ki szóljon előbb, az egyik paraszt nyugodt, sőt halk hangon mondott szavakban egész kérdés-sorozatban tudakozódik szomszédja hogy léte felől; pl. „Zsíros-é a géged?” „Nedves-é a szájpadrásod?” „Insallah, nincs-é betegség házadban?” „Jól érzed-é magad?” stb., stb. Olykor tíz-tizenöt ily kérdés tétetik egyhuzamban, s a jelenet komikuma abban rejlik, hogy a köszöntő, mondatainak elhadarása után nyugodtan állva marad, s az üdvözölt részéről ugyanazon kérdéseket, ugyanazon sorozatban meghallgatni kénytelen. E ceremóniák nemcsak az aránylag művelt iráninál, de még a turáni felsővidék legkezdetlegesebb sivataglakóinál is kötelességszerű, s rendkívül megdöbbentőleg hat, ha durva arcvonású, rongyos öltözetű embereket a szóvirágos nyelvezet finomított kifejezéseire látunk törekedni.

Előkelő körökben szédítő magasságra jutottak az ildomosság fogalmai; írásban és beszédben, nyelvezetben és tettben, sőt az élet minden cselekedeteiben oly mértékben nyilvánulnak, melyről Nyugaton még azon időben is, midőn társadalmunk e téren hihetlent hozott létre, fogalmunk sem volt. „Én-nel beszélni, ördögnek szokása”, mond a példabeszéd, ennél fogva előkelőkkel szemben, a társalgási nyelvben a kitagadott „én” helyett csak ily körülírások használtatnak: „Szolgád, rabszolgád, rabod”, – s írásban: „A felszabadító levelet visszautasító rabszolgád, stb.” A második személyt így írják körül: „Magas személyiséged”, „Fönséges személyed”. A mondattal: „Lábaid pora”, azon mély tiszteletnek akarnak kifejezést adni, melynek

következtében nem a személyhez magához, de annak lábaporához mernek csak közelíteni: „Lábaid porát a színházban láttam; lábaid porával a városba óhajtok kocsizni; ki nyírta meg lábaid porának a haját; lábaid porának édes anyja megérkezett; stb. stb.” Mindezek oly szójárások, melyek szépészeti szempontból nem hangzanak éppen igen vonzólag: „házam”, – „a te cseléd szobád”, – „gyermekem”, – „a te rabod”, – „feleségem”, – „a te rabnőd” kifejezések leple alatt használatnak, s mindezek után alig kell már mondanunk, mily hallatlan dagályosságra és túlzásokra vetemednek. Az üdvözllet mimikája külön említést érdemel. Az oszmán társaság előszeretettel használja a „Temenná-t,” oly üdvözlési modor, melynél a magát meghajtó, jobb kezét szívéről ajkaihoz, ajkairól homlokához emeli, mi által körülbelül az fejeztetik ki: amit érzek, azt beszélem, s amit beszélek, azt gondolom; vagy más szavakkal: érzés, szó és gondolat neked hódol. Ez tulajdonképpen igen csinos mód volna, ha csak az illetőnek oly túlságosan nem kellene meghajolnia. A „Temenna khak beraber” (a földtől kezdődő üdvözllet) nagyon is lealázó ceremónia, másrészt azonban óriási haladás a birmánok, sziamesek és más keleti népek üdvözlési szokásaikhoz képest.

Perzsiában, az üdvözlési szertartások ferdeségei még szembetűnőbbek, mert ott oldalt történik a hajlongás, a fej a jobb vállra hajtattik, hogy a nyak szabadon hagyása által a felsőbbvalónak értésére adassék: „nyakammal éltem bocsátom rendelkezésed alá”, oly ildomosság, mely a folyvást használatban lévő „Beli kurbanet sevm” (áldozattoddá váljak) által még inkább megerősítetik. Még szembetűnőbb kifejezést nyer e szokás Közép-Ázsiában, hol a meghódoló, vagy bűnbánó érzelmekkel közelgő udvaronc kötelet s azon lelógó meztelen kardot köt a nyakába, vagyis: magával hozza a kivégeztetésre szükséges eszközöket, s ennek következtében életét felsőbb valója kezébe adja, annak egy intésétől várva sorsát. A többire nézve a közép-ázsiai még mindig az egyszerű „Muszáfehā” vallási formájához csatlakozik, azaz kölcsönösen mindkét kezét

nyújtja egymásnak a találkozó, s meghittebb viszony esetében összeölelkeznek. Nagyok és fejedelmekkel szemben, egyszerűen keresztbetett karokkal mélyen meghajolnak.

Valamint szó és tettebeli túlságos ildomosság a moszlim világban tulajdonképpen tiltva volt, s csak a kalifák világi hatalma növekedésével jött szokásba, szintúgy áll ez a manapság oly dagályos és túlterhelt irányra nézve is. Ebben az ildomosság úgyszólván ellenszenvet keltő túlzásba csap át s ebben legtöbbször a törökök és perzsák.

Ezeknek két-három nyelv szókincse állt rendelkezésére, s nemcsak hogy a legpazarabbul használták fel azokat az irodalmilag remekelni akarók, de ildomosági ferdeségekre is lelkiismeretlenül kizsákmányolták. Hogy a nyugati olvasó fogalmat szerezhessen magának a keleti irány ildomoságáról és dagályáról, ide csatolok néhány példát egy kéziratban lévő levelezőből, mely 1809-ben oszmán nyelven jelent meg:

„Nemes, mélyen tisztelt, fenséges fiam! A küszöb magas fejedelme! (egy cím, mely a francia huissiernek felel meg.)

Nagyméltóságod!

„Kívánságom átnyújtása mellett, mely szerint: Szerencse sajkád mindig a vidámság és szerencse partjainak díszére váljék, s kívánságaid vitorláit mindenkor az üdv és gyönyör révébe juttassanak – az elmetengerbeli bűvár, t. i. a daltudó toll, a beszéd következő hullámaint verte föl. – Ma este, midőn a 14 napos hold ezüst sajkája, szerelmet és gyöngédséget árasztva, a zöld menny tengerpartjára ér, mi Rumeli Hiszarban (a Boszporusz európai oldalán fekvő falu), a bájtól duzzadó helyen, Hazreti Mollán meg fogunk állapodni, hogy egész éjen át hajnalhasadtáig a „száraz víz és nedves tűz” élvezetének (pálinka-tivornya) engedhesük át magunkat.

A habozásnak hajszálszélességű tért sem szabad engedni; ennél fogva arra kéretik, hogy a vitorlák és evezők egész erejét használtassa, hogy minél előbb legyen barátai felvidulásának okozója.”

Ez a meghívó egy egyszerű raki-lakomára. Íme, itt adunk egy rövid meghívót vacsorára, mely ekképp hangzik:

„Boldogságos uram! Méltóságos uram!

„Ma este, ha Isten úgy akarja, és a csillaghad nagy királya, t. i. a világ napja, a sötétség birodalmában teendő útjára készülvén, lábát a sietség kengyelvasába helyezendi: arra kérlek, tisztelj meg a nappal versengző arcod szépség sugaraival, hogy az elhagyatottság és magány sötét éjjele, a tavaszi reg szellőjéhez hasonlólag felderüljön és szétoszoljon.”

Megjegyzendő, hogy e szertartás csak barátokkal és ismerősökkel szemben használható; e példákbl könnyű lesz arra következtetni, miképp jártak el ezelőtt írásban a felsőbbvalók irányában, s mit parancsol az etiquette még manapság is.

ÜNNEPEK

Tekintettel a keresztény világ, s kiváltképpen a keleti keresztények számos ünnepére, csaknem úgy látszik, mintha a moszlimoknál nem is léteznének ünnepek. A próféta tanainak követői ünnepeket ugyan ismernek, de azok nem a nyugalom napjai. Évenkénti, legfeljebb három nap kivételével, minden egyházi ünnepélyességnek eleget tett, ha pénteken részt vesz a Dsuma Namaziban (péntek-i ima), ott meghallgatja a próféta, négy társa és az uralkodó fejedelem dicsőítését, s a meghatározott mennyiségű rikaat (térdhajtás) után ájtatosan, a többiekkel összhangzatosan kimondja az Áment. Ha ez megtörtént, napi foglalkozásai után nézhet. A moszlim vallás minden országában sokan így tesznek, sőt még vallási buzgalmukról híres vidékeken is, s ha imitt-amott, egyik-másik iparos vagy nagykereskedő boltja zárva van ünnepnapon, abból csak az következ-

tető, hogy a túlbuzgó tulajdonos azon kötelességeknek hódol – pl. bizonyos kaszidék elmondásával vagy szent-könyvek olvasásával foglalkozik –, melyek az egyházi törvényben, mint nafilé-k (többlet) szerepelnek.

Bár számuk csekély, s kiváló külsőségük sem igen említésre méltók, a moszlim vallás ünnepei leginkább az imádságok melegebb bensősége és a szertartások nagyobb hatású, ünnepélyesebb hangulata által különböznek a kereszténység ünnepeitől, mi elsősorban a szívósabb s mélyebb gyökerezésnek tulajdonítható, mely a keleti hitvallást az egész keleti világban jellemzi. Az előkészületeket, melyek a Ramazan hónap beálltával tétetnek – tudvalevőleg az Idi fitr-Bairam-mal befejeződő böjthónap –, éveken keresztül figyelemmel kísértem, s még tisztán megmaradtak emlékemben. A moszlim világ egész szelében a Boszporusz partjain találtam ezen előkészületeket legfényesebbeknek. Ha az időjárás csak legkevesébb kedvező, a ház nemcsak belülről, de kívülről is kitataroztatik és tisztára meszeltetik. A szőnyegek, bútorok rendbe hozatnak, kávéskannák és csészék, evő- és ivókészletek újonnan beszereztetnek, élelmiszerek rendkívüli mennyiségben és minőségben hordatnak össze, s mindez, egy harminc napos böjtölés, a test harminc napos gyötörtetésének tiszteletére történik. Bármily sajátságosoknak látszanak e rendelkezések, mégis teljesen megfelelnek a kitűzött célnak, mert az egyhónapos böjt, egyszersmind egyhónapos dőzsölést is magába zár. A jó Isten, a szellemi állapot tiszta elismerése tekintetéből a test gyöttrését rendelte el, minthogy azonban, a huszonnégy órányi napforduló idejét nem jelölte ki határozottan, tehát egyszerűen megcsalják a jó Istent: t. i. nappal böjtölnek, hogy éjjel annál nagyobb tobzódásnak engedhessék át magukat. A nap ennél fogva éjjellé változtatik, s minden felforgattatik; oly zűrzavar, oly összevisszaság uralkodik az életrendben, mely egyedül csak a jó keletieknek eshetik jól, kikről tudvalévő dolog, hogy az időt nem tartják éppen a legbecsesebb kincsnek,

s a munkát sem a legkedvesebb szokásnak. Még ma is szédülök, ha egy nyári Ramazán délelőtti óráira gondolok (a holdév következtében az egyes ünnepek 33 esztendőn át egymás után minden évszakra esnek), – míg a megszőkás megedzé a testet e rendkívüli életmód elviselésére. Az egész hónapon át a mohamedán világ folytonos mámorban, kábultságban él s az állam igen helyesen cselekszi, hogy ezen idő alatt minden munkásságot beszüntet.

Két-három órával naplemente előtt, Stambulban valamint Teheránban, Bokharában, Fezben és Marokkóban, sőt még Kína belsejében is egyenlő bágyadtsággal, lehangolt közönnyel járnak-kelnek az igazhitűek tántorgó árnyai. Egy nyári Ramazan forró napját egy csöpp víz nélkül átszenvedni – akkor e folyadéknak még neve is tiltva van –, vagy, mi még többet mond: átélni anélkül, hogy a szeretett pipából egyetlen egyet szippanthatnának, valóban a leggyötrelmesebb kín, mit keleti emberre szabni lehet. Hiába barangolták be az érzékek szórakoztatása tekintetéből a bazárok termeit, különböző mecseteket, hiába voltak jelen mindenféle szemfényvesztési, komédia és színházi előadásokon – a gyomor korog, a gége szomjazik, az érzékek elzsibbadnak, s csak a fül folytatja még éberséggel teendőjét, amennyiben amaz ágyúdörgést lesi, mely a naplementét fogja jelezni. Végre eldördül a várva várt lövés, s ezer meg ezer lelket, vagyis jobban mondva gyomrot örömteli felindulásba ejt. Mindenek előtt neki dűlnek a pipának, azután víz után kapkodnak, s végre a gazdagon ellátott asztalhoz sietnek. Hogy ottan mennyi fogyasztatik el, azt európaiak el nem képzelhetik. Az étkek nem költetnek el nyugodtan, de hevesen, sietősen a gyomorba hányatnak, s ugyancsak bölcs volt a próféta azon intézménye, mely az igazhitűeknek az ilyen lakoma után a Teravi imát parancsolta meg. Ezen ima t. i. 20 Rikaat-ból áll, melyeknek mindegyike a test 8 különböző helyzetével van egybekötve. Nyolcszor 20, annyi mint 160, s a legmérséktelenebb igazhitű mohamedán sem tarthat

gyomor elrontástól, minek utána testét e 160 mozdulatnak alávetette. Nincs rózsza tövis nélkül, nincs öröm, üröm nélkül, nincs Ramazán-ebéd Teravi nélkül.

Így ünnepelik a Ramazán-t Konstantinápolyban. Itt az esti ünnepélyességek, még a sugár minaretek kivilágítása s a kettős-tornyokról alálógó transzparens Korán-mondatok díszé által is emeltetnek, valamint egyáltalán a moszlim főváros, a Boszporusz partján sokkal több bajt tud kölcsönözni a böjti hónapnak, mint azt más helyütt tapasztalám. E hónapokra esik „a végzet éjjele is” (*Kadredseszi*), melyben a szultán pompásan kivilágított sajkákön a Szeráil-csúcsig járul, s onnan a mecsetbe megy, mely ájtatos tettért a nemzeti pénztár egy szép rabszolgánól szokta megajándékozni. E végzet éjjele rendkívüli jelentőséggel bír a mohamedánok előtt, mert általános hit szerint ezen éjben szokta a jó Isten egyesnek bűnlajstromát befejezni, s a jövő évre megkezdeni az új könyvet. Tudós Korán-magyarázók ezen égi főkönyvnek állítólag színét és alakját is ismerik, ennél fogva nem is csoda, ha az igazhívő ez éjben, legbensőbb töredelmességgel emeli lelkét az isteni könyvvivőhöz.

Végre letelt a bűnhődés hónapja. A Bajram nagy ünnepélyességgel s valóságos ájtatossággal kezdődik, mely csak is az iszlám sajátja. Mindenki az előkészített új öltönyöket veszi fel, s komoly méltósággal fitogtatja az utcákon, bazárokon és nyilvános helyeken. Ha az évszak engedi, virágfüzérekkel is díszítik a fejet, de rendkívül furcsa módon, amennyiben a virágszárazakat homlok és turbán közé szúrják, míg a virágok fejei a szemekre hajlanak alá. A kölcsönös látogatások és szerencsekívánatok tartatása, rendkívüli szigorral tarttatik meg. Maga a szultán is ünnep első napján az ország nagyjait és hivatalnokait nyilvánosan fogadni kénytelen. Az ünnepélyesség, melylyel ilyen udvari ünnep jár sok, mindenféle látványosságot nyújt. A szultán a régi szerail egyik udvarán egy terassezerű emelvényen foglal helyet, az udvar első hivatalno-

kaitól környezve, mire a magas főurak uralkodójuk előtt, rangjuk szerint elvonulnak, s mélyen meghajolnak. Azelőtt a főurak tág, dudoros, eleven színű, arannyal és drágakövekkel elhintett öltözékei az ily ünnepélynek a valódi keleti fény és pompa jellegét kölcsönzék, ma azonban a múlt bő, színgazdag ruházata helyet volt kénytelen adni az európai szabású, szűk s józan kabátnak – mely a jelenkor, vagyis az ottomán császárság hanyatlásának hű jelképe.

Jogszerint a Ramazán-Bajramnak csak egy napig szabadna tartania, mindazáltal három napig ünnepeltetik, valamint a 70 nappal később következő Kurban-Bajram (áldozat-ünnep), a szokásos négy nap helyett, némely vidéken 6-8 napig tart. Az utóbbi ünnep Ábrahám pátriárka áldozatkészségének emlékeztetere tarttatik meg, s különös, hogy Törökországban nem bír azon magas jelentőséggel, melyet a keleti moszlim világban annak tulajdonítanak.

Konstantinápolyban s a birodalom egyéb városaiban csak a rendkívül nagy mennyiségű juh által nyilvánul, mely ez alkalommal faluról a városokba hajtatik. Aki csak szerét teheti, juhot vesz magának és a vallási szertartások szigorú betartása mellett sajátkezűleg szűrja le. Legvágabban megy a dolog ezen ünnep alkalmával a szegény medresze-hallgatók celláiban, mert nekik, valamint a városnegyed szegényeinek, kik is csak ritkán jutnak húsételek élvezetéhez, küldetik el a húsfélék fölöslege. E két ünnepen kívül még egy harmadik is létezik az oszmán birodalomban, t. i. a Mevlud, azaz Mohammed születésének ünnepe, mely 1588-ban III. Murad által alapított ugyan, azonban a keleti moszlim országokban, ha nem is egészen ismeretlen, még sem ünnepeltetik. A szultán egy nyilvános mecset-utjából áll, melyben valamennyi országnagy részt veszen, s a múlt századokban ugyan még nagy pompával vitte véghez, ma azonban már kevés látványossággal jár.

Egészen más jelleggel bírnak az ünnepek a moszlim világ belső területein, mert itt kiváltképpen gyásznapokból s csak egy ősrégi ünnepből állanak. Az elsőkhöz tartoznak

mindenekelőtt a síita felekezeti buzgalom által nagyon is okadatolt gyász és bosszú hónapok, melyeket Perzsiában ünnepelnek, s melyek a hosszasabban Keleten tartózkodó idegen előtt igen sajátságosoknak tűnhetnek fel. Ezeknél minden Ali örökösödési harca körül forog, mit a három első kalifa ellen folytatott, s minden törekvés oda irányul, hogy Irán mélyen sértett nemzeti hőse minél jobban dicsőíttessék s ellenfelei minél alávalóbb, nyomorultabb gúnynyal és gyalázzal tetőztessenek. Ide tartozik elsősorban Mehdi születésnapja Saban 15-én, a szunniták ellenére, kik ezen imámot csak a feltámadás után akarják e világra hozni, míg síták állítása szerint már régen a feltámadás előtt született s titokban elrejtőzve még mindig él. Továbbá a Gadir-i-Khom ünnep, Dsemazi-ul-akir 17-én, azon nap emlékéül, melyen Mohammed Mekkából Medinába utaztában a Khom völgyben vejét, Alit, helytartójának nevezte ki, oly tény, mely a leghatározottabban bizonyítson a három kalifa usurpatiója ellen. Ali halálnapja szintoly mély nemzeti gyászünneppé vált, míg másrészt a 27. Ramazan, Ibni Muldsem, Ali gyilkosának halálnapja örömünneppé emeltetett. Ezen sorozatba tartozik az Omar-Szuzani is, t. i. Omar megégetési ünnepe, mely az iszlám e legkiválóbb, minden síita által mélyen gyűlölt harcosának halálnapján tartatik meg. Egy fabábut készítenek, melyet Omarnak keresztelnek s belülről lőporral töltenek meg; este e gyűlölt kalifát *in effigie* a városon végig hordozzák s azután, a közönség nagy gyönyörűségére, egy hátul alkalmazott röppentyű segédelmével a levegőbe röpítik.

Legcifrábban, természetesen a Moharrem alatt mennek a dolgok. Az első tíz napon át ugyan az egész iszlám világban tartózkodni szoktak a nyilvános mulatságtól, de a síita hit tartományában már négy héttel azelőtt végtelen panasz és gyászszertartásokat visznek végbe, passiójátékokat adnak elő, elégiákat énekelnek, s örökös sírás és zokogás közt élnek. Mi azelőtt Alinak szólt, az most szerencsétlen gyermekeinek. Haszan és Huszein, s legin-

kább utóbbi vértanúságának rovására megy, ki Kerbela víz nélküli sivatagában nyomorultan tönkre ment övéivel együtt. A nap sugárfényével árasztja el a közel eső Tigrist, a tábor csak néhány lépésnyire van a folyamtól, s mégis senki sem meri az üdítő nedvnek egy csöppjét előhozni Huszein elaléló családja számára; mert a kis csapat, Jezid hadától körülfogva, a legkisebb moccanásnál egy biztos halálnak menne elébe. Huszein tizenkétéves kedvenc fia, Ali Ekber nem nézheti tovább, mint küzdenek anyja, nővérei és nénjei a szomjhalál kínjaival, mint görnyedeznek elégett nyelvvel a sivatag forró homokjában, s harciménjére kap, hogy az ellenség sorain át utat törjön magának. A leskelődő ellenség számtalan kardcsapásai alatt összerogy, a vér – a színpadon vörös répanedv által ábrázolva, miután itt egy passzió előadásról szólok – széjjellocsan egész a nézőközönség közé és elvegyül annak sűrűn omló könnyeivel. Utána az apa, t. i. maga Huszein lép a harcmezőre, küzd mint az oroszlán, de ő is sebekkel borítva rogy össze, s a panaszkiáltások vad zaja túlharsozja az ábrázolók dünnnyögő hangon előadott elégiáit. E jelenetek egy egész hónapon át szakadatlanul adatnak elő, a városokban fényesen, pompásan, falun egyszerűen; még elkülönzött sátorcsoportoknál sem hiányzanak ezen előadások egyes töredékei, s aki a négy hónapig tartó sírást és nyögést hallotta, fej folytonos behintését látta festett fűrészporral hamu helyett, az nem fog csodálkozni ha a sítákat a Ruzi Asurán (tizedik nap), a nemzeti gyász tetőpontján, nyilvános menetekben mint az örülteket fogja látni a városon végig haladni, úgy viselve magukat, mintha mindegyikükbe belébújt volna az ördög. A ruhát leszagatják testükről (miután gondjuk volt rá, hogy a legócskábbat vegyék magukra), hajukat, szakállukat tépik, neki szaladnak egymásnak fejeikkel, vagy a falba ütik, de mi több, minden városnak megvannak a maga speciális vértanúi, kik kedves Husszeinük fölötti fájdalmukban fegyveres kézzel sebeket ütnek magukon – természetesen, nem

a test veszedelmes helyein –, s a véres tagokkal valódi hősiességgel hadonásznak. Az ilyen önmegbénítás különben éppen nem háládatlan üzlet. Egy egykori utazótársam mély karsebeit értékes tőke gyanánt ápolta s egy városból a másikba hordta mutogatni, pénzt gyűjtve velők. A szellemdús Iránban kiválóan értenek hozzá, mint kell egymást a jó Isten contójára orránál fogva vezetni. Így gyakran találkozni ott oly emberekkel, kik homlokukon nyolcsarkú vaksebet hordanak. Azonban, nagyon csalódik, aki azt hiszi, hogy ez egy octogén kőhajítás nyoma. A síták t. i. az imaszőnyeg helyett, a Kerbela-földről származó, nyolcsarkú vályogtéglát használják, melyre leborulás alkalmával kénytelenek homlokukat nyomni, s ezen emberek aztán, el akarják hitetni a világgal, hogy homlokuk a túlságos imádkozás következtében sebesült meg, míg tényleg a seb csak pettyegetés által állítatott elő.

Bármily ízlésteleneknek mutatkoznak is az iszlám vallási ünnepei, az újévi ünnep, Noruz, mégis költőileg szép; a tavaszi éjnap-egyenre esik, s azon percben, melyben a nap a kos jelébe jut, veszi kezdetét, s a parszi-kultusz egyetlen maradványaképpen, nemcsak a síta Iránban, de a keleti moszlimvilág minden tartományában nagy fénnel ünnepeltetik. Konstantinápolyban a Noruz-ünnep csak az előkelők házaiban, édességek s a házigyógyszerész által ajándékképpen átnyújtandó főzetek élvezete által dicsőítetik. Azonban az ottomán császárság keleti határától kezdve egész Kínáig, a Noruz úgyszólván fontosabb szerepet játszik, mint a vallási ünnepek. Iránban már hónapokkal azelőtt szoktak készülni reá. Cukor, szörpök, sárgacukor, cukorba főtt gyümölcsök stb. hihetetlen mennyiségben hozatnak a városokba, tizenhárom napig tartó ünnepélyre számítva, azoknak fogyasztására. Mindenki új öltözetet vagy legalább új ruhadarabot igyekszik készíttetni; a királytól le a koldusig, mindenki ajándékokat kap és osztogat, s mondhatom igen érdekes látványt nyújt az örvendetes felindulás, mellyel a tavasz beköszöntése üdvö-

zöltetik. Az ünnepélyek a csillagászok által meghatározott pillanattal veszik kezdetét; leghatályosabban fejlődnek a király udvaránál, ki az újév beköszöntét országnagyjai körében szokta bevárni, hogy azonnal átvehesse azoknak üdvözléteit s egyúttal ajándékokat osztogathasson. Hogy ez alkalommal nem hiányzanak a dagályos költemények sem, melyek a sah felséges lényét, a tavasz fenségét egyaránt dicsőítik – királyillat és rózsailat merészen egybeolvasztatnak –, magától értetik. Hivatalos beszédekben sincs hiány. A sah az ország állapota, üzlete és ipara felől kérdezősködik, értesítést követel a hit és vallás terjesztéséről, mire a miniszterelnök őexcellenciája az újévet óriási hazugságokkal kezdi meg, amennyiben vidékeket, melyek tényleg romnak indultak s nyomorúságban tengenek, virágzó kövéreknek ír le. Szintoly mértékben és szellemben hazudnak a főpapok is, kik a moszlim hit győzedelmes terjedéséről mesélnek, holott pedig az Oxustól kezdve a hitelenség fekete árnyait mind messzibbre terjeszti ki Irán földjeire. Kérdező és kérdezett biztosan tudja, hogy csaló és megcsalatik, de az percig sem tartóztatja a Sehin Sáh-t, hogy mindenütt ajándékokat, tele kézzel új veresű arany- és ezüstpénzeket ne szórna, mert az újévet arany ajándékkal kezdeni, legjobb jóslatnak tekintetik. Bármily ősrégi is a Noruz-ünnep, mégis úgy látszik, már fontos átalakulásokon ment keresztül még a néhány évszázadnyi, aránylag rövid idő alatt is, mert Chardin és Thevenot francia utazóktól kezdve, egész Polák-ig, Perzsia legújabb s legalaposabb ismertetőjéig, ezen ünnepély leírása Irán minden látogatójánál különbözőleg hangzik.

Amint a tudós Richardson beszéli, az évszak változtában szép alakú ifjú, jelképileg az újévet ábrázolván, állított a királyi hálószoa ajtaja elé, s azon percben, midőn a nap a kos jelébe jutottnak mondatott bejelentetlenül belépett a királyhoz. A király kérdéseire: „Ki vagy? Hová mégy? Hogy hínak? Mit hozasz?” – az ifjú azt felelte: „Én áldott és üdvhozó vagyok, Istentől küldtettem hozzád, mert az Új

évet hozom.” Erre egy másik szép ifjú tálát hozott elő, melyben búza, lencse, bab, szezámfű, rizs, továbbá nagy adag cukor és két újveretű pénzdarab volt, míg a miniszterek és országnagyok friss sütésű kenyeret nyújtottak át. Miután a sah mindent megízlelt volna, a maradékokat elosztá a jelenlévők közt, mondva: „Ez az új idő újévének új napja, hol minden létező megújul.”

Ami ez alkalommal a királyi palotában történik, némi változatokkal az ország nagyjai palotájában ismétlődik, míg magánkörökben, az ünnepi ruhába öltözött család gazdagon megrakott asztalnál foglal helyet. Annak közepén (megjegyzendő, hogy itt csak a földön felterített szőnyegről s nem tulajdonképpeni asztalról van szó) vízzel telt tál áll, melyre minden szem irányul. Azon percben t. i. midőn a nap a kos jelébe jut, a föld egy halk megrendülése következtében a víz állítólagosan megbodrosul, s e pillanatra adja a jelt kölcsönös üdvözlésekre. „Idi suma mubarek bad!” (Ünnepetek boldog legyen!) E köszöntés hangzik fel aznap mindenütt, házon kívül és házon belül, a város minden utcáin, amerre emberek csak találkoznak egymással. A Noruzzal t. i. az állami, üzleti, ipari, és mezőgazdasági életben új fejezet kezdődik. A fagy, eső és borús ég évszaka helyet ad a tavasznak, az azúrkék mennyboltnak, a balzsamos légnak s virágok édes illatának. Nem csoda tehát, ha az ünnepélyek szakadatlanul folytattatnak 13 napon keresztül, s még a pénztárát oly aggályosan őrző fejedelem sem képes magát kivonni belőle, hogy a nyilvános multságokhoz bizonyos összeggel hozzá ne járuljon. S még ott is, hol az iráni kultúra az ó-parz eszmék befolyása alatt már egy évezreddel ezelőtt fanatikus arabok és turáni hordák által erőszakosan kiküszöböltetett, még ott is, t. i. Közép-Ázsiában is a Noruz még mindig antik formájában és bájában tovább virágzik.

Sajátságos, hogy az ős Kharezm, a parszi-kultúrának ezer év előtt még híres székhelye, hívebb maradt e szokáshoz, mint Turkesztán egyéb részei. Khíva özbeg népsé-

génél a tavasz beköszöntése nem kevésbé fontos szerepet játszik, mint Perzsiában. Állítólag e napon hangzanak fel először a szilfák sűrű lombozatú ágairól a csalogány búsongó, édes dalai. Az Oxus drága nedve, ezen ünnepély érdekében a legtávolabb csatornákbá is bebocsájtatik; a város nyilvános terein kosviadalok és lóversenyek rendeztetnek, s akinek csak módjában áll, ezen időtájt elhagyja lakását, hogy néhány napot sátorokban, valamely kövér mező szélén töltsön el. A szigorúan moszlim Bokharában, ugyan szinte ünnepeltetik a Noruz, azonban nem oly pompával, mint az iszlám legszélsőbb keleti határszélén, t. i. Keleti-Turkesztánban. A természet szép ünnepének e kiváló dicsőítése nem lehet meglepő, mert az iszlám ünnepei egyáltalán számra igen kevesek, s azon felül a gyász és elkeseredés érzelmeivel tartatnak meg; jelentőségük elvileg, az istenségbe való, őszinte elmélyedésen s a próféta rajongó dicsőítésén alapul, s ennél fogva magától értetődik, hogy a lélek örömteli hangulatát kizárják.

ZARÁNDOKOK ÉS ZARÁNDOKOLÁSOK

„*Eszsafrikitatun min esz szakr*” (az utazgatás egy darab pokol) állítja egy arab, s egész Keleten elterjedt régi közmondás, mely sokak előtt a keleti kényelemérzék kifejezésének fog tetszeni, voltaképpen azonban semmi egyéb paródiánál, vagy ártatlan szójátéknál.¹

Az utazás tudvalevőleg egész Keleten kellemetes időtöltésnek, az egészségre nézve jó hatásúnak tekintetik, sőt bizonyos népeknél valóságos szenvedélyé vált, mely különféleképpen érvényesül s legvilágosabban nyilvánul a zarándokolások utáni mohó, fékevesztett vágyban. Ha a perzsának vagy közép-ázsiaiának kiválóan jól megy dolga, ha magának vagy élettársának rendkívüli élvezetet kíván nyújtani, akkor a moszlim Ázsiában zarándokolást hatá-

roznak el, olyformán, mint ahogy nálunk Olaszországba vagy Svájcba terveztünk kéjutazást. E célra jó eleve megta-
karított kis összegek tételnek félre, ruhát és utazó-készle-
teket készítenek, s már előre gyönyörködnek az élvezet-
ben, melyet az idegen országokon és városokon keresztül
teendő út, s a tartózkodás annyi nagyfontosságú, a próféta
által szentesített helyeken nyújtani fog, be sem számítva az
előnyt, hogy e szent helyek látogatása az örök üdvösséget
biztosítja az utazó számára.

A zarándokolások közt a Mekka és Medinába való
utazás, az iszlám e legszenteltebb helyeinek látogató-
sa, természetesen legkiválóbb szerepet játszik. E „*Hads-
zarándoklás*” néven nevezett búcsújárás után következik
a próféta egyes családtagjai sírjainak látogatása, pl. a sífák
részéről, Kerbela és Nedsef sírjai Meshedben, Kumban s
más helyeken, továbbá az Eszhaboknak – a próféta társai
a vallás-épület megalapításában – s más szentek és írás-
tudók nyughelyei, s ámbár matematikai pontossággal ki
van mutatva, hogy 7 búcsújárás ezen, s más 21 másik Veli-
Ullah sírjához, hasonértékű egy mekkai zarándokolással,
mégis a sivár, köves, homokos Arábiába való vándorlás,
a moszlim keletinél a vallás örve alatt nyilvánuló utazási
vágyának legfőbb ideálját képezi. Mindenekelőtt tehát a
„*Hads*”-ról, a *par excellence* zarándoklásról fogunk szó-
lani.

Habár a Korán azt mondatja a prófétával: „Zarándokol-
janak házamhoz,” azért a későbbi magyarázók a túlságos
búcsújárás, azaz utazási kedvet korlátozni óhajtván, a za-
rándokolást mégis csak a következő föltételek mellett en-
gedélyezték: 1) Elegendő pénzösszeggel kell ellátva lenni,
2) testileg egészségesnek és 3) nőtlennek kell lenni. 4)
Nem szabad adósságokat hátra hagyni otthon, 5) csak béke
idején szabad útra kelni, 6) inkább szárazföldön, mint ten-
geren kell utazni (minthogy az első kevésbé veszélyes), s
végre 7) teljeskorúnak, azaz legalább 15 évesnek kell len-
ni. E szabályok szigorú betartása, gazdasági szempontból
igen előnyös volna a moszlim társaságra nézve, de a szere-

tett vallás sok kibúvóval bír, s egyetlenegy látomány vagy álom elegendő arra, hogy az egész rendszert irgalom nélkül feldöntse. Mindenesetre érdekes marad a tény, hogy minél távolabb esik egy ország a moszlim világ e vallási központjától, annál nagyobb hévvel vágynak annak lakói a „Hadszi” tiszteletcím elnyerésére. Azok valószínűleg, az iszlám legszélső keleti és nyugati határain t. i. egyrészt Fez és Marokkóban, másrészt Kelet-Turkesztánban s a három kánságban uralgó bensőbb és szívósabb hiterélyben rejlik, minthogy e vidékeken a rajongás sokkal jobban elharpódzott, mint magában Arábiában; valamint a fénytorny lábánál sötétség uralg, míg tetejének szétáradó fénysugarai a messze távolt megvilágítják. Elvitázhatatlan, hogy a Hadszi-eszmében jó adag romantika rejlik, sőt azt mondhatnám, költői lelkesültség, mely a vallási rajongások dacára, melyeken alapul, mégis már századok óta gyakorlati eredményekre is vezetett.

Ha emlékemben felmerülnek számtalan ismerőseim a moszlim világ különböző országaiból, s magam elé varázsolom azon személyiségeket, kikkel a Hadsra való készülődés alkalmával ismerkedtem meg, még ma sem vagyok képes bizonyos csodálkozást leküzdeni. Ilyen emberek hetekkel, sőt hónapokkal azelőtt, az elhatározott terv következtében teljesen megváltoznak, s amily mértékben közeleg az elindulás ideje, épp oly mértékben növekszik náluk a lázas, hevült állapot. Szegényebb s kevésbé ismert egyéniségek, feltűnés nélkül, észrevétlenül szoktak eltávozni ismerőik köréből; rendesen mások költségén utaznak, kik aztán a rájuk költött pénzért *tantième*-et remélnék nyerni az isteni elégedettségéből; sőt volt egy társam, ki életében nyolcszor tette meg mások *contójára* a tavafot (a Kaaba körüljárása) és épp annyiszor Hadszi lett, anélkül, hogy bizományozói e címmel ékeskedhettek volna. Utóbbiak ezért csak a másvilágon várhatnak jutalmat, itt alant azonban egyedüli joguk abból áll, hogy azon *ihram*-ba (ingszerű zárándokruha), melyet a Hadszi megbízott búcsújárása alatt hordott, temettethetik el magukat.

A zarándokútra készülők elindulása gazdagoknál bizonyos ünnepélyességgel jár. Az illető tetőtől talpig újba öltözik, szintúgy szolgálai és kísérei is, a legjobb lovakat, legjobb nyeregszerszámokat viszi el magával, s elutazása előtt végrendeletet csinál, oly elővigyázat, mely amint később látni fogjuk, koránt sem felesleges. A család, barátok és rokonoktól búcsú komoly, megindító színezetet ölt, amennyiben sok száz, sőt ezermérföldnyi útnak néznek elébe, éghajlati nehézségekkel, emberi gonosszággal és elemi bajokkal kellend megküzdeniük, mielőtt a Kaaba eléretnék.

Képzeld magadnak kedves olvasó, egy vagy több zarándokot, kik Khokandban vagy Kelet-Turkesztánban a hosszú s fásasztó útra kelnek Arábia felé s a legkedvezőbb viszonyok közt utazásuk célját 9, de gyakran csak 12 hónap alatt érhetik el. Ezen emberek előtt a Hads, minden tapasztalatok, végtelen nélkülözések, szenvedések és mindennemű veszélyek öszlete. Ily körülmények alatt természetes, hogy az egyes utasok lassanként összecsoportosulnak s a barátság, sőt rokonság erős kötelékével fűződnek egymáshoz. A távol észak-keleti mohamedán országokból jövők, többnyire Bokharában, Herát és Orenburgban egyesülnek, míg a délkeletiek Bombay- vagy Karsiban képeznek nagyszámú utazótársaságot. Ott, hol az út nagy részét vízen kell megtenni, az utazási fáradalmak aránylag csekélyek, ámbár szűk helyre összeszorítva, a Hads-i-k itt sem élveznek valami különös komfortot. Azonban rendkívüli és valódi fáradalmakkal jár az Istennek inkább tetsző szárazföldi utazás, akár – itt az iszlám világ végéről beszélünk – Perzsiát kerülve Dél-Oroszországnak, vagy egyenesen délnyugatnak tartva haladnak a szent városok felé.

A szunnita Turkesztánra nézve, a síta Irán oly ország, hol a zarándokok mindennemű veszélyeknek vannak kitéve, hol folyvást kínoztatnak, gyakran ki is raboltatnak, s ily viszonyok között természetes, hogy Bagdad elérésével már a célhoz közel érzik magukat. Bagdadtól, másrészt még Konstantinápolytól, valamint Afrika igazhitűire

nézve Kairó és Alexandriától kezdve, a karavánok nagy mérvet öltenek, azon zárandokkaravánok, melyeknek ős-típusai mégis csak a régi Ázsia földjein tűnnek fel a valódi költészet valódi fényében. Itt egyes csoportokkal találkozunk, kik vörös vagy zöld zászlót lobogtató csatlós által vezetetnek. Minden csoportnak megvan saját papja, ki egyúttal bíróként is szerepel, ha felmerülő viszályokat kell kiegyenlíteni; továbbá saját külön műezzinjével bír, ki szabad ég alatt, vagy a karaván-szerailban imádságra hí. Egy csoportban sem hiányzik a hajnyíró és a bohóc, ki a hosszú út alatt, ha a „Telkin” éneklése már kifárasztotta a torkokat, vastag tréfáival igyekszik az ájtatos vándorokat megnevettetni. Ily csoportok gyakran egymás mellett utazgatnak, anélkül, hogy azért elegyednének egymással. Hisz ez nem is lenne lehetséges. Amazok eretnek síták, kiket egészen különböző gondolkozás és törekvés vezet a szent helyekre; emezek ellenben, ronda kinézésű tatárok rézsent álló szemekkel, idegen szokásokkal, idegen nyelvel, végképp elütők a büszke arabtól, ki honfitársa s prófétája sírjához vándorol s amazokkal távolról és semmiben sem kíván érintkezni. „Az igazhitűek mind testvérek!” Amire Mohammed törekszik, ez csak elméletileg szép, de Keleten, mint Nyugaton, az elmélet csak elmélet marad.

A Tigris melletti nagy khalifaváros után Damaszkusz tekintetik a második nagy állomásnak. Damaszkusz, hol tényleg össze is folynak az északról, keletről, s nyugatról jövő zárandokok seregei. A Bagdadtól odáig vezető út sohasem volt igen biztos, s a számos mellékállomások dacára nem is volt valami igen kellemes, elannyira, hogy igen érthető, ha a vízgazdag fakert, melynek közepén díszlik az Omejjádok székvárosa, a távol messzeségről jött utazót bámulatra ragadja. Perzsákat, indusokat, kínaiakat és közép-ázsiaiakat hallottam Damaszkuszról beszélni s mindannyian földi paradicsomnak írták le. – A termékeny szíriai völgytől kezdve, a zárandokkaraván hivatalos jelleget ölt, amennyiben Damaszkuszban, a „Szure Emini” (a konstantinápolyi zárandokkaraván felügyelője) hozzá

csatlakozik. Az út már most délnyugati irányban, többnyire sivatár vidékeken keresztül, az úgynevezett szíriai zárán-dokúton Hedsaz, t. i. a köves Arábia felé vezet. A több mint ezerévi frekvencia s híres moszlim fejedelmek és fejedelemlők részéről rá pazarolt gondoskodás dacára, ezen út még mindig tele van kellemetlenségekkel, melyek a sivatár könyörületlen tenyészet következményei. Az út igen gyéren népesített völgyeken, majd köves lapályokon, kopár hegygerinceken, és forró homoksivatagokon visz keresztül; az állomáshelyek többnyire csak nyomorult agyagviskókból, vagy hajdankori kastélyok romjaiból állanak. De mit törődik a Kaabá-ért és próféta sírért rajongó moszlim a múltnak imitt-amott felmerülő szép emlékeivel, Rabati Ammán-nal az ó-római Philadelphia, Gerazá-val (a mai Dserras), pompás oszlop maradványaival, kapuival, vízvezetékeivel és fürdőivel? Gondolatai víztartók s iható víz körül járnak, melyek mind gyérebben kerülnek elő; ő pázsitos legelőhelyekre vágyik, melyeket azonban hiába keres; leginkább pedig védelmet óhajtana a nomádok támadásai ellen, mit azonban sem a szultán, sem szent szándékainak kegyeletteljes méltatása nem biztosíthatnak neki. Akár a Beni-Harb, akár az Eneze, vagy más arab törzsök legyenek –mindannyian mohó szemmel lesik honfitársuk rajongó tisztelőit, s a Hadsi-kat kirabolják, s ahol csak szerit tehetik, halomra verik agyon.

A rabló beduinok előli folytonos rettegéshez még az ijedelem is hozzájárul, melyet a vallási mondák és mítoszok idéznek elő. Majd kísértetekről van szó, melyek ezen út több helyén leszögeztettek; majd Themad pusztá sziklaüregéről, melyekben egy egész nép rögtöni tönkremenéssel bűnhődött Mohammedbeni megátalkodott kétélyeiért, s melyeknek porladozó kőhalmazából lelket rázó jajkiáltások hangoznak ki – természetesen csak a Hadsi-k fülei hallják –; majd meg az istentelen Ad óriás nép emlékére reszketnek, melynek fejedelme a hírhedett Seddad, Istennek jelenté magát, egész városokat építtetett aranyból, ezüstből s e vétkes képzelgésért természetesen iszo-

nyúan megbűnhődött. Csak Maannál, hol Palesztína felé ágazódik el az út, kezd a sivár természet egyhangúsága gyéren felmerülő kertek és szántóföldek által felvidulni, s valóban rendkívüli vallás-rajongás szükségeltetik hozzá, hogy elragadtatást érezzen az ember, ha 30 napos kín- és fáradalomteljes vándorlás után, végre maga előtt látja a vulkánnemű katlant, melynek közepén a prófétasír városa fekszik, s melynek keleti végén az Ohod nevű fekete bazalt hegy kísértetiesen emelkedik ki. E hegy látásakor a keletieket valóságos fogfájás rohanja meg, mert ennek közelében vívatott ama híres hasonnevű csata, melyben a prófétának két első fogát kiütötték; ama fogak, melyek legbecsesebb ereklyeképpen Konstantinápolyban a szerail csúcson drágakövekkel kirakott tokban őriztetnek s mély kegyelettel tiszteltetnek.

A Medina Jattrib keleti részén egy egyszerű, igénytelen épület, épp oly igénytelen zöld kupolával emelkedik; ez a próféta sírja fölötti épület, melynek láttára, a messze-távolból ide utazott sok százezer zarándok szíve lelkesülten feldobog.

Egyszerűnek nevezem az épületet, mert más, pl. a Meshedben és Nedsefben látható mohamedán díszépületekkel összehasonlítva, Medina világcsodája alig méltó említésre, s úgyszólván a próféta szerénységét s egyszerűségét jellemzi az utókor előtt. Az épület szabálytalan négyszögből áll, melynek külső falaihoz számtalan magánház támaszkodik, s csak homlokzatán láttatott el utóbbi időben, nagy bemeneti csarnokkal. A belső tért oszlopos folyosó futja körül, mely részint márvány és porfírból, részint azonban csak művakolattal bevont közönséges kövekből emeltettek. A délkeleti sarkot foglalja el a próféta madárkalitkaszerű mauzóleuma, még pedig csak néhány lépésnyire azon helytől, ahol Mohammed maga az első mecsetet alapította s szeretett neje, Aisa karjaiban lehelte ki nemes lelkét. Ha e legszentebb szentély belsejébe lépünk, egy ágyyszerű hely előtt állunk, melyet világoszöld, arany feliratokkal és kis nézőkével ellátott rács vesz körül.

E rács rendkívül sűrű s a tulajdonképpeni sírtól csak keskeny sötét kis folyosó által választatik el, melyben a templomszolgák, a próféta úgynevezett utódai tartózkodnak, s a fentemlített kandi ablakocskán át a dicső ősök számára átnyújtott ajándékokat a zarándokok kezéből átveszik, s magától értetődik, hogy azok javukra szolgálnak. A belépés e sötét titokzatos szentélybe, a templomszolgák által szigorúan elleneztetik, s annak kieszközlése csak nagyszerű adakozások következtében sikerül olykor a leggazdagabb Hadsi knak.

A rács körül, de leginkább a sír fejezdala táján, a zarándokok égfelé emelt kezekkel a következő imát mondják el: „Béke legyen veled ó próféta, Allah és Allah kegyelme és minden áldása. Béke legyen veled ó barátja Allahnak. Béke legyen veled, ó legjobbja Allah minden teremtmése közt. Bizonyoságot teszek, hogy nincs Isten Allahon kívül, s azt vallom, hogy Te vagy prófétája és utódja. Tanúságot teszek, Allah prófétája, hogy hivatásodat híven betöltöd, hitedet bevallád s Istenedet imádtad, míg meggyőződést nyertél a halál órájában. És mi barátaid, ó Allah prófétája, megjelenünk előtted, messze országok, távol éghajlatokról jövő vándorok, veszedelmek és nehézségek közepette, a sötétség idejében és a nap óráiban, azon vágytól vezéreltetve, hogy megadjuk neked a kellő tiszteletet, s megnyerjük közbenjárásod áldását; mert bűneink megtörték hátunkat, s Te képviselsz Annál, ki bennünket meggyógyít. Ó Allah prófétája, közbenjárásodat, közbenjárásodat kérjük.”

Ezen ima folytonos sírás, kiabálás, s nyöszörgés közt mondatik el, elannyira, hogy saját hangját sem hallja az ember. Az írás nem-tudók, kik egy felolvasó szavait hallgatják ugyan, de azokat követni képtelenek, beérik vele, hogy a beszélő ajk- és szájmozdulatait követik. Emellett mindnyájan megbénító kegyelettel vannak eltelve, alig merik ajkaikkal a rácsot érinteni, annál kevésbé a tulajdonképpeni sírbolt selyem függönyeit, melynek látásában csak igen kevesen részesülnek. Egy felvilágosodott mohamedán állítá előttem, hogy az egyszerűen egy nagy, hosz-

szúdad, közönséges kövekből összerakott emelvényből áll, mely a múltbeli kegyeletes keresztény utazók képzeletének távolról sem felel meg, miután az Mohammed acél koporsóját a padlóhoz s tetőzethez erősített mágnesek következtében a levegőben akarja lebegtetni.

Ugyanazon helyiségekben vannak Abu Bekir és Omár sírjai is, mindegyik külön nézőkével az említett rácsozatban, mely előtt az igazhívók megfelelő imádságokkal könnyítenek szenvedő lelkükön. Miután Omár a sítáknál, a bitorlóknak tekintett kalifák közt leginkább gyűlöltetik, sírjának kandiablakából nagy figyelemmel kísérik a perzsákat, s aki az iszlám e nagy hőse ellen valamely kihágást enged magának, az iszonyúan bűnhődik gaz tettéért. Mindazáltal megszokott történni irániak részéről, hogy a szokásos „Ja Omár!” (ó, Omár) helyett gyors kiejtéssel Ja Khimar!-t (ó, szamar) kiáltanak, s otthon erősen dicsekszenek a hőstettel. Hisz láttam irániakat, kik az Omár nevet cipőik talpára írták, azon kedves gondolatnak engedve át magukat, hogy egész napon át e főgazembert lábbal tapodhatják. – Habár a prófétasír látogatása inkább érdem, mintsem kötelezett, mégis ritkán találkozunk oly Hadsival, ki e szent kötelességet elmulasztaná. A rajongó moszlimok legmagasztosabb vágya oda irányul, hogy Medinában fejezhessék be életüket, és sok jómódú s rendkívüli ájtatosságú ember, élete hanyatló őszkorában oda vonul vissza. Azokat Mudsavirnak, a próféta szomszédainak nevezik, s már eleve is boldogoknak érzik magukat, hogy haláluk után a föld ama részében porladozhatnak, hol legközelebb esnek a próféta földi maradványaihoz, s ennek következtében a feltámadás napján, a próféta közvetlen vezetése alatt legkönnyebben juthatnak Allah trónja elé.

Körülbelül öt vagy tíznapi tartózkodás után Medinában, mely rendesen Munevvire-nek (a kivilágított) nevezetik, a zarándok végre Mekka-felé vonul, mely város a Mukerrime (a dicsőített) elnevezést viseli. Négy különböző úton lehet eljutni oda, melyek közül leggyakrabban használtatik a Szultán-út (Szultán-Joli). A vidék itt is fő vo-

násaiban kopár és pusztá, itt sincs gondoskodva legkevésbé sem az utazók kényelméről, s nem egy ájtatos moszlim – főképp a szegényebb osztályokból – nyomorultan elveszni kénytelen, amaz iszonyú zűrzavarban és tolongásban, mit a végtelen mennyiségű lovas, öszvér, szamár, teve, hordkosarakban és gyaloghinton utazók előidéznek, ha rabló beduinok elől menekülve, vad összevisszaságban tolonganak át a számtalan hegyszoroson, maguk alá gázolva azt a szegényt, ki mielőtt még megpillanthatta volna az Isten házát – amint a Kaabá-t nevezik – szerény sorsának esik áldozatául. Az utolsó előtti állomáson csinálják rendesen a hadsi-toilettet. Megnyíratják, megborotváltatják magukat, minden ruhát levetnek, s felveszik az „ihram”-ot, egy hosszú vászondarabból álló, könnyedén a testre vetett, s a jóhangzás kedvéért köpenynek nevezett zsákot, mely két nyílással bír a fej s jobb kar számára. Ezen Istennek tetűző öltözet nem igen gyakorlati, de annál kártékonyabb, mert az ihram által, az északbeliek melegebb ruházathoz szokott egészsége nagy kárt szenved. Napszúrások napirinden vannak, a hűvös esték vérhast idéznek elő, s ezek s más körülmények magyarázzák meg a tényt, hogy száz zarándok közül, ki a Volga, Oxus, Jaxartes partjairól s a Tien-san alvidékeiről Mekkába vándorolnak, harminc, sőt több is a szerencsés hazaérkezés helyett, Allahtól az örök álom boldogító sorsával jutalmaztatik meg. – Az említett állomástól, még egy napi s egy éjjeli út van hátra, mely részint fekete sziklafalakon, részint sárga homokon vezet keresztül, melyből oázisszerűen emelkedik ki néhány zöld pázsitlapály, míg végre másnap reggel egy hegyszoros végére érve, egy összevissza hányt szürke háztenger merül fel, s annak közepében a Kaaba nagy mecset-udvara a hét minarettel, oly látvány, mely a zarándokokat a legnagyobb lelkesedésbe, sőt üdvözült elragadtatásba ejti. Ezer meg ezer torokból száll ég felé az örömrészkető kiáltás „Lebeik, Lebeik, ja Allah!” (amint néked tetszik, ó Isten!), Mindenki leszáll, idegenek ki sohasem látták egymást, sohasem szóltak egymáshoz, összeölelkeznek; mindenki

csókolódzik, sír, kiáltoz, ujjong, mintha váratlanul földöntúli boldogság kapui nyíltak volna meg előttük. S ez a tűz, e hallatlan felindulás és lelkesedés, mindössze egy, a pogány időkben bennmaradt *kőnek* szól, melynek eredete sem a próféta tisztelői, sem más hitűek által nincs ismerve, s mely mégis évről évre több mint tizenkét század óta, számtalan millió ember lelkében a legmagasabb lelkesedést előidézőni képes.

A százféle kellemetlenségről, csalásról s megrövidítésről, melynek a zárándokok az idegen néptől hemzsező városban ki vannak téve, hallgatva, egy pillantást akarunk vetni a Kaaba legszentebb szentélyébe, mely egy nyílt csarnokokkal körülvett egyenszögű udvar közepén emelkedik. A tompa, alig negyven láb magas torony, a zárándokolás idejében mindig hosszú selyem függönyökkel van elfödve. A bemenet északnak fekszik s oly magas, hogy a templomszolgák segítségével nélkül nem lehet bejutni. Egy egyszerű lépcső ugyan legkönnyebben segítené e bajon, azonban meghagyják, úgy amint van, mert a zárándokoknak nyújtott segítség az Isten szolgáinak igen sokat jövedelmez, s tudvalévő dolog, mily jól fel tudnak azok mindent használni. Ha végre belebotorkázott az ember e sötét, félelmetes helyiségbe, az oszlopzatokról alácsüngő lámpák fényénél, jobbra a Makami Ibrahim-ot (Ábrahám lábnyoma) látja, melynek nagysága szerint ítélve a jó patriárka oly lábacskaival bírhatott, mint tíz egymás mellé helyezett elefánttalp. Balra van a szent Zemzem-forrás, egy, valószínűleg föld alatt folyó csermely, kútszerű nyílással, melynek vize a moszlimok által a legbecsesebb nedvképpen íratik le, messze el, a legtávolabbi régiókba hordatik szét s csodatévő varázsital gyanánt tekintetik. Azt mondják: ha e víznek egy csöppje érinti a haldokló ajkát, az meg van mentve a pokoltól s minden kínjától; egyetlen egy csöppje a női szépséget hervadatlanná teszi s gyermek-áldást biztosít meddő asszonyoknak. A forrásnál magánál, csak keveset élvezik e vizet, s ez igen természetes, mert langyos, keserűsavas s az ájtatos zárándokoknak

gonosz dizentériát okoz. Igen, az a jó, drága Zemzem! Utazótársaim Közép-Ázsiában hónapokig hordták öveikben, hitetlen csehek által készített kerekre köszörült üvegekben, s ha valami veszedelem környékezte őket, jobban féltették Zemzem-üvegeiket mint becses éltüket.

A legszentebb a Kaabában természetesen, a titokteljes fekete kő (Hadsari Aszvad), a keleti sarokban, nem messze az ajtótól négylábnyi magasságra befalazva. E kő, mely ma már csak töredék s aranyozott ezüst karikával van átfogva, nemcsak e kis épületnek tulajdonképpeni fénypontja, de sőt az egész iszlám világnak; s csak félve és remegve közeledik hozzá a zárándok. Már távolról kinyújták utána ujjait, s a szent kő légkörét egyre ájtatosan csókolják. Százaktól körülvéve, mégis csak keveseknek sikerül, hogy azonnal hozzáférhessenek, tehát többször ismétlik a Taváfot, s végtelen boldogoknak tekintik magukat, ha órákig tartó várakozás után, végre jobb kezük három első ujjával érinthetik a világ legbecsesebb kincsét, s szomjas ajkaikkal megcsókolhatják. Ez, amint már mondtam, az egész zárándokút tetőpontja. – A Kaabá-n kívül, a mecset előudvarában fekszik a négy Makama, t. i. az orthodox felekezetek, névleg a Hanefiták, Saféiták, Hambaliták és Malekiták alapítóinak nyughelyei. E helyek naphosszant tarka néptömegetől, csupasz vállak és borotvált fejek sűrű gombolyagától, valóságos emberkáosztól környezetnek, valamennyien egy és ugyanazon eszmétől eltelve s csak különböző nyelvük által árulva el, hogy csaknem minden égalj legtávolabb eső tartományaiból zárándokoltak ide. A többire nézve, az élet a nemes Mekkában is csak olyan, mint minden vallási jelentőséggel bíró városban, t. i. végtelen romlott és feslett. A legájtatosabb imák mindenemű vétkes kihágásokkal váltakoznak, s az Isten házának legközelében oly orgiák ünnepeltetnek, melyek minden leírást felülmúlnak. Ez egyébiránt nemcsak Mekkában van úgy; néhány perzsa búcsújáró helyen alkalmam volt személyesen meggyőződhetni ezen istentelen állapotokról. Erre vonatkozólag is el lehetne mondani: les extremes se

touchent, mert az erkölcstelenség és bűn szegyénteljesebb fészkei, mint a perzsa Meshed és Kum, aligha találhatók valahol a világon.

Eddig a nagy zárándokút két főpontjáról beszéltünk; még csak a harmadik, úgyszólván, az egész zárkövének leírása hiányzik, t. i. az Arafat, vagy – amint a törökök mondják – Arafat hegységre való búcsújárás. Itt t. i. a Zil-Hidse hónap 9-én hitszónoklat tartatik, mely a végtelen nagyszámú hallgatóság következtében, valószínűleg csak a legkevesebbek által hallatik, melyen jelen lenni, azonban minden zárándok köteles. Már két nappal azelőtt, ezer meg ezer ihramjába tekert zárándok siet ki Mekka északi kapuján, fel, az alig néhány száz lábnyi magas dombnak tartva. Az említett hónap 7–8-án már rendkívüli a tolongás a Zil-Hidse körül, a kopár szikla egész lejtője sűrűn van elhintve emberekkel, s hogy a 9-ik napot vidáman bevárhassák, kávéházakat, borbélyműhelyeket és mindenféle mulatságokat rögtönöznek. E napon már napkeltekor mindenki a legtarkább összevisszaságban tódul fel a dombra, hogy a tetején álló szónokhoz minél közelebb jusson. Valóban nem csekély feladat! Főképp Arábia izzó napsugarai alatt s csak a nyomorult ihramba burkolva; e multság nem csak egynek kerül életébe is, ki jutalmul aztán az igazhitűek szemében vértanúnak tekintetik, kinek lelke egyenesen a paradicsom felé emelkedik. Egyébaránt kétséget sem szenved, hogy ezen emberekkel borított domb, aznap igen megható látványt nyújthat. Ezer meg ezer szem tapad a szónokra, s valahányszor ez imádsága hevében karjait ég felé emeli, mindannyiszor megmozdul a lejtőket elfoglaló egész embertömeg, óriás, ringó tengeri hullámhoz hasonlólag, s messze dörgő „Lebeik! Lebeik!”-et küld fel a fellegetlen éghez. Ez egyszer helyén is van a Lebeik (=tessék), mert Ábrahám híres szavának ismétlése az, midőn a patriárka, engedve Isten akaratának, fiát az áldozatközhöz vezeté.

Amint vége van a prédikációnak, mindenki, mint az örült rohan le a hegyről. E sietség szabályszerinti s való-

ban irtózatossá jelenetű fejlődik, ha a sok ezer ember részint lóháton, részint gyalog, tüskön-bokron, sátorköteleken és sátorpóznákon át, az éj sötétében, vagy egyes fáklyák gyér világításánál vad rohanással száguld le az Arafat lejtőin. E pokoli futásgyakorlat első állomásán imádság végeztetik; összelelkeznek s egymást üdvözlők a Hadsi új tekintélyében, melyet e perctől fogva elértnek tekintenek. Amint ez állomást odahagyni készül, minden Hadsi hét követ kénytelen maga mögé dobni, melyek sátánnak szólnak, ki Ábrahámot kísértetbe akarta vinni. E kövek igen gyakran a sátán koponyája helyett, valamely ártatlan zarándok fejéhez röpködnek, miből aztán természetesen heves verekedések támadnak, melyek a szent szertartás zárjelenetét képezik. Végre Mina völgyében, Ábrahám áldozata emlékéül, egy-egy állatot áldoz minden zarándok. – A szegényebbek beérik egy báránnyal vagy juhval, a gazdagabbak azonban tevéket áldoznak, s a leölt állatok száma gyakran több ezerre rúg. A hús felhasználását az áldozók nem engedik meg, s minthogy annak legnagyobb része ad majorem Dei gloriam, szabad ég alatt, Arábia forró napjának kitéve hagyatik hátra, e bűzhödő léghő hamarabb fejlődik a kolera első csírája, mely ezenként osztogatja a zarándokok közt az öröklétre szóló útlevelet, s általuk, a kolera-bizottság által szervezett szigorú intézkedések dacára, Európába is átvitetik. – A búcsújárás e harmadik jelenetének befejeztével, a zarándokok sietősen összeszedik Zemzem-vizüket s egyéb emlékeiket, hogy könnyű szívvel s még könnyebb erszénnyel hátat fordítsanak Isten városának, míg Mekkában, körülbelül, mint az idény lefolytával Karlsbadban, igen vígan vannak ezután. Ájtatos egyházzolgák, kútőrök, szállásadók, hotelier-k, kereskedők, kávéházbirtokosok, komédiások és hetérák összeadják az idény jövedelmét. A jó Istenre, a fekete kőre, Arafatra és Zemzem-vízre legkevesebbet gondolnak, annál többet ellenben a jövő idényre, és Mekka serifje, a próféta e vérrokonságban lévő ivadéka időnként még

imádságokat is rendez, Istentől minél számosabb zárandoklátogatást esdve.

Hát a zárandokok? Még elég vidám hangulatban kelnek a hosszú, fáradalmas útra. Visszamenet Mohammed állítólagos lakházától egy kis porond vitetik el selyemzacskóban. E „Khaki mubarek” (áldott vég) legbiztosabb gyógyszer legyen szembajok ellen. Annak idejében én is tartottam ily selyemzacskót övemben, azonban sohasem bírtam rávenni magam, hogy egy szenvedőnek oly mértékben hintsek port a szemébe, mint azt társaim tevék. A hazatérés egyáltalán sokkal gyorsabban történik. A szeretettek viszontlátásának reménye felvillanyozza az ellankadt tagokat s türelemmel türeti az utazás fáradalmait. A jutalom, mely a hazaérkezőket várja, fel is ér aztán a kiállott szenvedésekkel és veszedelmekkel. Rokonok és barátok több napi távolságra eléjük utaznak s szülővárosukba, vagy otthonukba való bevonulásuk mindenféle ünnepélyességgel jár. Egy ujjongó embertömeg diadalmasan hordja őket az utcákon keresztül, mindenki közelükbe tolakodik, hogy láthassa, ruháikat érinthessék, azon reményben, hogy a városok legszentebbekének egy láthatatlan porszeme rájuk talál ragadni, s ha jól emlékszem, a hazatérő Hadsi ölése és testvéri csókja, az egész Istennek tetsző tett huszadik részletét képviseli. A Hadsi cím, mely a pecsétnyomó gyűrűn, valamint később a sírkövön is díszlik, az illető egyéniséget a tisztelet és becsület egész sugárkörével övedzi körül. Minden Hadsi patriciussá válik, a felekezetben vezető szerepet játszik, s ezáltal minden másnál jobban van megvédve a hatóságok zsarnoksága ellen. S ezen előnyzés nem indokolatlan, mert aki évekig tartó utazásra kel, sok idegen országgal és néppel ismerkedik meg, s a legkülönbözőbb tapasztalatokon megy keresztül, nem méltatlan a polgártársai közötti kiválóbb állásra. De még a Kelet népei szellemi és erkölcsi életének ismeretére nézve is nagy értékkel bírnak e zárandokutak; fennállásuk óta közvetíteni szokták az afrikai lakosokkal való közlekedést, s

évenként úgyszólván internacionális gyűlést hoztak létre az iszlám követőiből.

Mekka és Medina igen távol esnek, az útiköltség odáig, akár vízen, akár szárazföldön, igen jelentékeny, s a koldus-tarisznyára s botra támaszkodó zarándokok száma aránylag csekélynek bizonyul; minthogy azonban az egész világ utazni, azaz zarándokolni akar, az ájtatos szellem azon mesterkél, hogy az Arábiától távol eső tartományokban is vonzó búcsújáróhelyeket puhatoljon ki. A szent sírok feltalálása soha, semmi időben és egy vallásban sem volt különös nehézségekkel egybekötve. Az igazhívő moszlim az éj sötétében tűzoszlopot, a keresztény egy Madonna-képet lát felragyogni, itt Lourdes dicsőíti magát, amott meg Imamzade N. N., s minthogy a papok akár Keleten, akár Nyugaton gondoskodni tudnak róla, hogy e csodahelyek kellőleg látogattassanak és méltányoltassanak, könnyen érthető, hogy mindenkor, s az iszlám világ minden hitfelekezetében nem hiányzottak a szent sírok. Nem feladatunk, hogy e sírokról kimerítőleg szóljunk, ámbár a számos „Teszkeret-ul-Evlia”-ban (szentek története) igen bőséges források állnának rendelkezésünkre; azonban, itt csak arra akarunk utalni, hogy Mekkán és Medinán kívül még számos búcsújáróhely létezik, mely nagy hírnek örvend. Ezekhez tartoznak a keleti szunnita tartományokban a Szent Apak sírja Kasgarban, Ahmed Jeszevi-é Turkesztánban és Bahaeddiné Bokharában. A síita világnak megvan Meshedje, Kum- és Kerbelája. Az utóbbi három inkább nemzetgazdászati, mint vallási tekintetből emeltetett vértanúnév. Irán néhány okos fejedelme, t. i. gátat akart emelni a sok pénznek Arábiába való évenkénti kivándorlása ellen, s ájtatos alattvalóik nagyobb kényelmére három nemzeti szentet teremtett, melyeknek imádása és tisztelete valósággal épp oly sikeresnek bizonyult a nemzetgazdászatra, mint nemzetvallásra nézve. E három síita búcsújáróhely gazdagsága és pompája már gyakran íratott le; én is körülményesen foglalkoztam velük „Vándorlásaim Persiában”

című munkámban, s miután én nem csak látogatóképpen, hanem inkább mint zárandok tartózkodtam több hasonló helyen, tanúságot tehetek róla, hogy a Meshed és Kumbeli zárandokok, látszólagos ájtatosságban, lelkesedésben, sőt töredelmességben csak igen keveset engednek a Medina-zárandokoknak. A síta szentek nyughelyei kápráztató fényükben, arannyal, ezüsttel és drágakövekkel túlterhelve, a jámbor megtekintőt bámuló csodálkozásra ragadják. Az ékszertárgyak többnyire kegyeletes adakozások, melyek által, mint az a földi nagyoknál szokás, jóindulatra igyekeznek hangolni az istenieket. Hisz még a példabeszéd is mondja: „Ó deris, ó Szent, pénz nélkül még a mennyországban is szegény ördög vagy!” E sírok már mint épületek is nagyszerűek. A meshedi Imam Riza kupolája több centiméter vastagságú aranylemezzel van bevonva, mely a felkelő s lenyugvó nap sugaraiban csodálatosan felragyog; sőt egy sugártorony egész külfala is vastag aranylemezzel van borítva, s a síremlék rácsozata, Meshedben, valamint Kumban is, tömör ezüstpálcákból áll, nehéz arany ékítménnyel. Hatalmas vastag ezüst táblákkal fedett kapukon át lép be az ember e síremlékek belsejébe, melyben mesés fény és pompa uralg; száz meg száz fülke környezi a nyughelyet, a falak arany alapon azúrkék zománc dísszel ékítvék, s könnyen megfogható, hogy a szegény moszlim zárandok, ha e csarnokba lép, a szent egyéniséget környező hallatlan, kápráztató gazdagságtól elvakítva, annak isteni tulajdonai által elragadtatva érzi magát. Az egy vagy másik sír ezüst rácsait körül tolongó zárandok nép képe, zokogásuk, sírásuk és kiáltásuk a kiaggatott táblákról leolvasott imádságok alatt, az aggályos mohóság, mellyel az olvasni nem tudók a mollák ajkairól hangzó szavakat lesik, mindez örökre feledhetetlen lesz előttem. Könnyzáport láttam végig omlani gyermek arcokon, holló fekete és hófehér szakállakon; szemtanúja valék, midőn még nők is oly hatalmasan ütve mellüket, hogy a bolthajtásos falak visszhangzottak tőle, bűnbánólag mondták el a *pater peccavi*-t. Kétségtelen, hogy a mély töredelmesség-

nek alapja valódi ájtatosság volt. Azonban, mért titkolnám? Mindazáltal sok tettetést, hazugságot és csalást is találtam e búcsújáró helyeken. Meshedben történt, hogy egy olvasni nem tudó zarándok, egy valóságos fösvény, ki a hivatalos sírboltőröknek a felolvasásért járó tiszteletdíjat sokallta, tőlem kérte ki magának e szíves szolgálattételt. Mellém állt s én lelkiismeretesen leolvastam neki az illető Korán-szúrákat és arab imádságokat. Eleinte utánam dadogott egyet-mást, de nemsokára a következő párbeszédet hallám hátam mögött: A. „Öt aranyból ugyancsak nem ér többet ez a ló.” B. „A Szent Abbaszra! Magam tizenkét aranyat adtam érte,” stb. ... Elképedve hátra néztem s jövődöbeli Meshedimet egy ismerősével lóvásárlásba találtam elmerülve; mindenesetre sajátos foglalkozás a Szent Imam Riza sírjánál.

Hasonlót állíthatok Kumról, mely *par excellence* a nők búcsújáró helye. E városban t. i. aranyozott kupola alatt nyugszik Imam Riza, az Ali-vértanú nővére, Fatima, kit rendszeren Meeszum-ei Fátimá-nak (a szeplőtlen Fatimá-nak) neveznek. Ravatalának érintése, a hagyomány szerint elegendő arra, hogy meddő nőket – Perzsiában a meddőség iszonyú szerencsétlenségnek tartatik – gyermekkel áldjon meg, elveszett szerelmet visszaszerezzen, testi bájakat hervadatlanokká varázsoljon, s mi több, az elkövetett hűtlenségért a másvilágon büntelenséget biztosítson. E szent mohamedánnó nyughelye körül fél mértföldnyire óriás sírkert terül el. E temetőben Irán legtávolabb vidékeiről idehozott nők nyugszanak, valószínűleg vétkes lelkek, kik a házasságtörés súlyos vétkének tudatában, a Feltámadás napján a Szeplőtlen Szűz közvetlen vezetése alatt akarnak megjelenni Isten trónja előtt. S tán Meeszumei Fatima oka annak, hogy Kum bájos leányai mai napság oly könnyen eltántoríthatók a női hűségtől, mert nem ösmerek perzsa várost, melyben annyi kéjhölgy léteznék, mint éppen Kumban, a nők e búcsújáró helyén. E szomorú állapotok híre a távolba is elhatott, s mégis évről-évre ezer meg ezer nő zarándokol e szentelt hölgy sírhantjához, sőt a jelenle-

gi dinasztia fejedelmnői is ezen aranyozott kupola alatt emeltették sírboltjukat. Még két Kadsár is nyugszik ottan; életükben igen kedvelték a hölgyeket, s az egyik, Feth-Ali sah, 800 megesketett feleséggel bírt – nem csoda tehát, ha halála után is női társaságban óhajtott nyugodni.

Meshed és Kum után a síta irániak tekintete legszívesebben Kerbela és Nedsef felé irányul, ahol a nagy Ali és vértanú fia, Huszein vannak eltemetve. Az út e szent városok felé ellenséges szunnita területen vezet keresztül s azon felül rabló beduinok által is fenyegettetik. Az oda-jutás ennél fogva rendkívül veszedelmes és fáradságos; de mire nem vállalkozik a síta, hithőseinek kedvéért, kik elárulva s megkínóztatva, gyilkos török alatt s a szomszárulál gyötrelmei közepette, a sivatag izzó homoktengerében életükkel áldoztak a sía-hitnek! Ennél fogva az utazás a Bagdadtól fekvő sivatagba kiválóan érdemtelennek tekintetik, s aki oda zarándokolt, a „*Kerbelai*” prédikátumnak örvend, míg Meshed látogatói, Meshediknek neveztetnek. 50 búcsújárni vágyó perzsa közül legfeljebb öt megy el Mekkába, a többi mind az utóbb említett helyeken teljesíti zarándoklási kötelességeit, s akinek nem sikerül életében oda jutni, az holtan szállíttatja el magát oda. Mindenki zarándokolni, utazni kíván, s nem csalódunk, ha a perzsának e fékevesztett zarándokolási és utazási szenvedélyének tulajdonítjuk szellemi tevékenységét s kiváló felsőbbségét, mely ötet többi hitsorsosai fölé emeli.

JEGYZETEK

¹⁾ E szavak írásmódja oly annyira hasonló, hogy utazás és pokol közt a különbség egyetlenegy pontból áll.

DERVISEK

Az előszeretettel túlzás felé hajló keleti természetnek, mindjárt eleinte sokkal jobban eshetett a mély rejtélyekkel és sajátságos formaságokkal egybekapcsolt isteni-tan, mint a száraz, ha mindjárt még oly meggyőző szó. A szerzet-világhoz s annak képviselőihez a nép már korán szeretettel s bámulattal közeledett, míg a papok s teológusok csak tiszteletében részesültek; s innen ered a századok óta heves elkeseredettséggel folytatott harc az ulemák és dervisek közt, oly pap-harc, melyről a kereszténység története is sokkal többet tudna beszélni, ha az ájtatos és számító szent-atyák a barátokat oltalmuk és hatalmuk alá nem kerítik, egyúttal engedékeny eszközökül használva fel őket. Hogy a moszlim világ vallásszelleme ily irányt vett, aligha lesz meglepő; a dervist éppen ismerni kell, ruházatában, melynek minden egyes részlete, sőt minden gombja egy-egy eszmét jelképez; látni kell őt istentiszteletében, az ug-

rálásnál, táncolásnál, gyors forgásnál, mely isteni szeretete által felhevült képzeletének megtestesülését ábrázolja, s csak akkor foghatjuk fel, miképp éppen az ily ember s ez az eljárás képes a keletinek rajongó észjárásának megfelelni. Az ájtatos pap Nyugaton beéri egy alkotójához intézett buzgó imádsággal, Isten iránti szeretettel és tisztelettel akar eltelve lenni, s ezen érzelmeket gondosan ápolva, azon van, hogy minél mélyebb gyökeret verjenek szívében. A keletinek ezen eljárás hidegnek tetszik, ő az isteni tiszteletet ihlett rajongásokban, fékevesztett kitörésekben akarja nyilvánítani, esztelenné akar válni, s a testtől ideiglenesen elválasztott szellemben, a teremtmény számára a legjobb utat látja, melyen alkotójához közeledhessék, s a legbiztosabbat, hogy az istenséggel összeköttetésbe léphessen. Ez, és csak ez látszott nekem a Dervis-lét alapja lenni, alapja e sajátlagos vonásnak, mely a keleti erkölcsök képét jellemzi, s melynek magyarázatát és leírását, már oly kitűnő tollak kísérelték meg, s miután darab ideig magam is tagja voltam egyik szerzetnek, az elméleti magyarázatoktól eltekintve, mert a dervisek élethű leírását fogok igyekezni olvasóimmal megismertetni.

Észreveszed-e kedves olvasóm ama férfit ott, egy társaság körében, kinek ruházata társaiétól elüt, kinek merev tekintete s ideges modora félelmetes benyomást tesz, kinek taglejtései ülés, járás vagy állás közben az elmebetegéire emlékeztetnek? – Ez egy dervis, élethű személyesítése mindazon furcsa különbségeknek, melyeket csak a vallásrajongó ázsiainak felhevült képzelete képes előidézni. Lengyel, vagyis kerekformájú kalapja vagy nemezből, valamely áldozó-teve vagy áldozó-juh szőréből készült, vagy posztóból való s ez esetben három foszlányból összevarrt. E posztósapkán, mely rendesen vörös színű, fekete hímzésben az illető szerzet néhány kedvelt verse olvasható, vagy néhány rejtélyes jelentőségű betű és szó; a széle rojtszegéllyel van ellátva, nem annyira a napsugarak elleni védelem tekintetéből, mint inkább azért, hogy

a felpillantást megakadályozza, mert a földi szülött tekintete mindig a földre legyen irányulva. Ha a dervis rangra nézve előrehaladt, mi a különböző időközökben történik, egyházi főnöke (pir) által megengedtetik neki a kalapszélét kendővel körülcsavarni. E tekervények száma 7 és 9 közt váltakozik s nevük, „terk” a szószerinti értelemben „*elbagyott*” s jelképileg mind oly tettet jelentenek, mely által bizonyos földi szenvedélyek, leigéztetnek, vagy jobban mondva, lekötöttek. Az első csavarásnál pl. azt mondja a dervis: „Ezzel lekötöm az önzést”; a másodiknál: „Ezzel lekötöm a kapzsiságot”; a harmadiknál „Ezzel lekötöm a haragot”; stb., s aki a turbán kilenc csavarásában a kilenc főszenvedélyt lebilincselte, bizton hiszi, hogy minden bűn ellen vértézve van. A dervisfelfogások a turbánt illetőleg, a molláh-k valamivel költőibb értelmezésétől nagyon elütő. Az utóbbiak a turbánban a halotti lepelt látják, melyet az istenfélő egyházfinak *memento mori* képpen magukkal hordani kénytelenek. A közönséges moszlim 2-3 halotti lepel hosszúságú vásznat hord, a kegyeletteljes azonban 7 hosszúságút, s minthogy én annak idejében utóbbiak egyikének tartattam, nem különös gyönyörűséggel emlékszem vissza az eleinte szokatlan fejdíszre.

A Dervis-toilettjéhez a *kulab*-on (kalap) kívül még a *kbirka* (köpeny) is hozzá tartozik. Ezen öltönynek egy darabból is szabad állnia, azonban tetszetősebb Istennek, ha több tarka-barka ringy-rongyból van összetákolva. A foszlányok tarka szabálytalanságban rakatnak egymásra s folt hátán folt, vastag spárgával vagy cérnával, nagy öltésekkel varródik össze, s hogy e Khirkai-Dervisan, a koldusruházat leghívebb képét nyújtsa, alsó végének nem szabad sem beszegetnie, sem egyenesen vágódnia, hanem zig-zegesen hosszú foszlányokban kell lelógnia. „*El fakru fakbrî*” (a szegénység büszkeségem) mondá a próféta, ama próféta, kiről a rossz hír azt regéli, hogy halhatlan kincseknek volt birtokában, s valamint ő, szintűgy cselekesznek és beszélnek tanítványai is. Közép-Ázsiában

egykor egy szerzetfőnök vendége valék, aki bár több ház és jószágoknak volt birtokosa, mégis a Khirkaj-Dervisant, mindenféle foszlányokkal és ringy-ronggyal ellátva hordá, de csak kívülről, mert belül az öltöny finom atlaszból készült, s a szükséghez képest, tetszés szerint fordígtatta ruházatát. Néhány szerzet felsőruha gyanánt ujjá nélküli kabátot hord, melynek neve, hajdari. Hajdár tudvalévóleg Ali egyik mellékneve, mely állítólag szinte ily ruhát viselt. E hajdari olykor különböző színű csíkokkal bír, néha 12-vel, melyekkel a 12 imámra utalnak. Egy Indiában létező szerzet felsőruhaképpen tigris vagy leopárd bőrt használ, ezt azonban nem szabad más ruha fölé felvenni, de csak a meztelen testen viselhető, s vallási szabály szerint csak-ugyan, e kedves szerzetesek egyedüli öltözkédét képezi.

Nem csekély szerepet játszik a Kemer (öv); vagy Taibendnek hívják, ha valami szőrszövetből áll, vagy Kamberie-nek, ha többszínű csombékos kötelekből készült. E csombékok egyikével, Dil-Bagi (nyelv-csombék) az érzéki vágyak köttetnek le. Az utóbbi parancsolatra nézve az öv nagy fontossággal bír, miután ágyék és virilitás azonos; innen a szó: „ágyékomból ugrott ki”, a bibliai írásmód szerint, vagy amint a törökök mondják: ágyékhűsítő. Ezen öv gyakran csattal erősítetik meg, melybe a jellemző Kanaat-tasi (elégedettségekő) néven nevezett kő van foglalva emlékezésül azon kövekre, melyeket szegény dervisek éhségük csillapítására maguknál szoktak hordani. A fent említett koldusköpeny humbug pendentjaul látam derviseket, kik lucullusi lakomáson laktak jól, s mégis az övben tartogatott kavicsokat semmiért a világon sem adták volna ide. Különben az övben tartott kavicsokkal, még egész másképp áll a dolog. Ha t. i. szabály szerint Isten nevét 1001-szer kell elmondani, ez többnyire hat, vagy tíz dervis társaságában történik, kinek mindegyike 25 kavicsot hord övében, melyeket maga elé rak, s hogy az olvasásban meg ne csalódjék, minden felmondás után egy-egy kavicsot tesz félre. Ha tehát tíz dervis társaságá-

ban mindegyik négyszer hadarta le 25 kavicsát, a 1000 szám el van érve. Még meg kell említeni, hogy e kövek a Begtasi szerzetnél a „Peleng” (leopárd) nevet viselik és hétszögletűek, célzásul a 7 földre, 7 mennyre, 7 tengerre és 7 bolygócsillagra. Bizonyos alkalmakkal e szerzet főnöke az ily övet hétszer szokta felkötni s hétszer leoldani, mialatt következőket kell elmondania:

1. Lekötöm a fukarságot s feloldom a bőkezűséget,
2. Lekötöm a haragot és feloldom a szelídséget,
3. Lekötöm a fösvenységet és feloldom az ájtatosságot,
4. Lekötöm a tudatlanságot és feloldom az Isten-félést,
5. Lekötöm a szenvedélyt és feloldom az isteni szeretetet,
6. Lekötöm az éhséget és feloldom a szellemi elégteliséget,
7. Lekötöm az ördögösséget és feloldom az Istenit.

Hogy a dervisruházatról lehető legtökéletesebb képet adjak, még a „tads”-ról (korona) is meg kell emlékeznünk, ahogy a főnök sapkáját nevezik. Valamint a Sáh-t és Kedáh-t (fejedelem és koldus), mint a társaság két szélsőségét gyakran szokták egymással szembesíteni, úgy a dervis korona és fejedelmi korona szinte igen kedvelt parabolául szolgál. Az elsőben a világ megvetésének non plus ultrája tükröződik, utóbbiban ellenben a földi nagyság netovábbja, s minthogy minden földi fénynek mulandósága, s a sors változékonysága tekintetéből a koldusnak éppoly kevésbé kell szégyellenie sapkáját, mint amily büszkének szabad lennie a fejedelemnek koronájára, a kettő között bizonyos neme az egyenlőségnek létezzék, s az tényleg is létezik, mert a dervisnek jogában áll, egyenesen a fejedelemnek tartani s annak meghívása nélkül is oldalán helyet foglalni.

A dervis bizonyos tárgyakat, vagy ha úgy fejezhetem ki magamat, bizonyos jelvényeket mindig magával hordani kénytelen, melyek részint nélkülözhetetlen vademecum gyanánt, részint szimbolizált eszközökül szolgálnak neki.

Ezek: 1. a Teber, a fejsze, valóságos bárd, rövid nyéllel, mely mindenféle misztikus feliratokkal van ellátva, s a szenvedélyek legyőzésére szolgáljon, melyek az isteni rajongónak néha megtestesült alakban is megjelennek, úgy hogy álomlátó, rajongó állapotában a bárddal hadonászva, felkiált: „Most ezt vagy amaszt a bűnt, ez vagy ama szenvedélyt vágtam agyon!” 2. Teszbi, az olvasó, mely 99 szemből állva, mindenkor az övben hordatik. E 99 szem moszlim felfogás szerint Istennek idecsatolt 99 tulajdonát képviseli:

1. Isten
2. Kegyteljes
3. Könyörületes
4. Szent
5. Birtokos
6. Megváltó
7. Hitadó
8. Pártfogó
9. Magasztos
10. Hatalmas
11. Tekintélyt-kölcsönző
12. Teremtő
13. Élesztő
14. Alakító
15. Megbocsátó
16. Gazdag
17. Adakozó
18. Tápláló
19. Megnyitó
20. Mindenttudó
21. Felmagasztaló
22. Megörvendeztető
23. Megszelídítő
24. Felemelő
25. Megtisztelő
26. A mindent eltemető

27. A mindent halló
28. A mindent látó
29. A bíró
30. Az igazságos
31. A bájos
32. Az értesült
33. A szende
34. A nagy
35. A sajnálkozó
36. A hálás
37. A magas
38. A legnagyobb
39. A védő
40. A gondoskodó
41. A felelősséget vivő
42. A diadalmas
43. A kegyes
44. A figyelő
45. Az imádságot elfogadó
46. A kiterjedő
47. Az ítélelhozó
48. A szerető
49. A legmagasztosabb
50. Minden lételnek oka
51. A bevalló
52. Az igaz
53. A szerző
54. Az erős
55. A tartós
56. A barát
57. A méltányos
58. A számító
59. A kezdő
60. Az ébresztő
61. Az éltető
62. Az ölő

63. Az örökké való
64. Az örökké tartó
65. A feltaláló
66. A tényteli
67. Az egyetlen
68. A múlhatatlan
69. A hatalomteli
70. A hatalmat adományozó
71. A megelőző
72. A következő
73. Az első
74. Az utolsó
75. A látható
76. A rejtett
77. Az uralkodó
78. A leghatalmasabb
79. A jóindulatu
80. A bűnbánatot ébresztő
81. A bosszúálló
82. A bűnbocsátó
83. A jóságos
84. Birtok ura
85. Címek és méltóságok ura
86. A rendbehozó
87. Az alkotó
88. A leggazdagabb
89. A gazdagító
90. A megakadályozó
91. A megkárosító
92. A hasznóhozó
93. A világosság
94. A vezető
95. A kezdeményező
96. A befejező
97. Az örökös
98. Az indító
99. A türelmes.

A harmadik tárgy a fésű (Sáne vagy Tarak), mellyel némely szerzetnél a hosszan aláhullámozó hajzatot szabály szerint kell fésűlni; hosszúra növesztett haj, a világról való lemondás jeléül tekintetik. A fésű, melyet a szerzetfőnök bizonyos időben ünnepélyesen átnyújtott, talizmánszerű, a szellemi közvetítő egy neme; gyakran bámultam, ha e bükkfából készült s többnyire igen ronda toilette-cikk kegyeletesen az ajkakhoz emeltetett és megcsókoltatott. 4) Asza, vagy Tekie, egy rövid, felül félholddal ellátott bot, mely bizonyos állásoknál a karnak támaszul szolgál, leginkább pedig a bódítószerek élvezete alatt; de még akkor is, az Isten embere csak rövid ideig használhatja, mert a halálos méreg által legyőzve, csakhamar Tekie-jével együtt a földre rogy. 5) Keskul, a koldustál, egy félkókoszdió, vagy fél tök alakú csésze, mely láncra erősítve, utazáskor a hátra vettetik, rendesen azonban kézben hordatik. Ebben tartják az összekoldult eledelt, édeset és savanyút, meleget és hideget, hígat és szárazat, egy éppenséggel nem étvágygerjesztő tutti-frutti. Végre 6) az övről alálógó vakaró, Kasak, egy lapos, kanál alakú eszköz, melynek túlsó oldala haránt egymásba futó bevágásokkal van ellátva, s arra szolgál, hogy segítségével bizonyos kellemetlen, apró élősdiektől menekülhessen, minthogy a vándor der-
vis azoknak kiváló ragaszkodásának tárgya.

„Isten utai sokfélék és bármily különbözők legyenek is, mind javunkra szolgálnak és előnyösek, feltéve, hogy hozzá vezetnek.” Ezen elven alapulnak a különböző szerzetek, Tarika, szó szerinti értelemben, „utak”, ezért mindannyi egymáshoz hasonló értékűnek és érdeműnek tartatik, s valóban ritka eset, hogy valamely szerzetet a többi fölé vagy alá helyeznének. Általánosságban 36 főszerzetet számítanak, melyek közül a közép-ázsiai Nakisbendi-k, a Nimet-Ullahi-ek és Hajderi-k Indiában és Perzsiában, a Kaderi, Rufai, Dselveti Khalveti, Szadie, s legfőképp a Mevlevi-k az ottomán birodalomban, kiváló hírnek örvendenek.

A testvérület, a szerzet testületébe való felvételi szer-
tartások a különböző szerzetek jellege szerint változnak.
Így pl. a Bektasiknál az avatonc csaknem teljesen levet-
kőztetik, s egy arra szánt csarnokban a főnök elé vezet-
tetik. Vastag kötéllel nyakán két egyház-tolmács kísé-
retében jelenik meg egy tizenkét ülnökből álló – (a 12
imámra szóló célzás) melyek mindegyike égő gyertyát
állított maga elébe – rendi káptalan előtt. A „Mejdantasi”
elé vezetik, egy tizenkétszögű, a csarnok közepén álló
kőhöz, melyen keresztbe vetett karokkal, úgy hogy a ke-
zek a vállakon nyugszanak, helyet foglal. Emellett fejét
erősen jobbik vállára kell hajtania, szóval oly helyzetbe
kell helyeznie magát, mely legvilágosabban fejezi ki teljes
alázatosságát, mielőtt a fölvétel következne. Más szerze-
teknél, pl. a Mevlevi-knél, az avatonc miután a Mursid-ot
(szellemi útmutató) megválasztotta volna, 1001 napon át
a legalsóbbrendű házi szolgálatokat kénytelen végezni. Is-
mét más avatoncok nyolc, sőt tíz hónapig a legsoványabb
élelmezés mellett a szokásos istentiszteletet látják el. Oly
emberekről beszéltek nekem, kik annyira viszik lemondá-
sukat, hogy napontai élműket két olajbogyóra szorítják,
s a test borzasztó gyötrése alatt órákig tartó imádságokat
szavalnak. E fáradalmas avatoncság nem ér véget mindad-
dig, míg a csontvázig lesoványodott személy álomlátásokról
és jelenésekről nem tud számot adni, melyekben rég elköl-
tözött egyéniségek, vagy a próféta maga jelent meg nekik.
Amennyire én tudom, e látványok már az első hétben kö-
vetkeznek be; de a mohamedán szerzetszabály nem akar
potrohos papokat, s miután e látományok valódisága csak
hosszasan szenvedett kínok után ismertetik el, az avatonc
eleinte felemlíteni sem meri az álmodottakat.

Anyagi helyzetükre nézve a moszlim szerzeteseknek
koránt sincsen oly jó dolga, mint társaiknak a keresztény
Nyugaton. Ámbátor a régebbi időben voltak oly ájtatos
emberek, kik a Tekkiek (zárdák) és Kalenter khane-k (ta-
nya, vándor dervisek számára) alapításáról gondoskodtak,
s ezek akkoriban olykor kegyes hagyományokban is ré-

szesültek, e dotációk mindazáltal távolról sem oly gazdagok, hogy a zárdák lakóinak gondtalan életet biztosítsanak. Azon felül a koldulás csaknem általánosan elvileg tiltva van, s még a legvégsőbb nyomorban is a dervis csak viszontajándék átnyújtása után fogadhat el ajándékot, s innen ered, hogy Keleten gyakran találkozik az ember kolduló-dervisekkel, kik tálcájukon fogvájókat kínálnak, a rendszabályt kijátszva, körülbelül oly módon, mint ahogy londoni koldusok látszólag gyufa-üzletet visznek, hogy a rendőrség szigorú rendeleteinek eleget tegyenek. Mindenesetre feltűnő marad, hogy a moszlim világ közép és keleti részében e rend, mindazáltal oly nagyszámú követőt számít; e meglepő tünemény egyedül csak a keleti mértékletességből s a tétlenség iránti legyőzhetetlen hajlamból magyarázható ki. Hajat, szakállt megnövesztenek, rongyos ruhát vesznek fel, a Keskult nyakukba aggatják, s bántatlanul, még egyetlen fillér nélkül is, nyugodtan vándorolhatnak a birodalom egyik végétől a másikra – mindenestre nem megvetendő előny a megjavíthatatlan csavargók előtt!

Azonban ez csak a vándor dervisekre vonatkozik; a meglepedett dervis, kötelességei teljesítése által a keletiek szellemi életében jelentékeny hézagot pótolni van hivatva. De hát miből áll a dervis kötelessége? Minthogy létezésének alaposzlopai s élethivatásának főfeladata Isten folytonos imádásában és dicsőítésében összpontosul, minden szerzetnek, s annak minden egyes tagjának kötelessége, a nap egy bizonyos részét, Isten rejtélyes neveinek (Telkin), vagy jobban mondva, Isten hét jelvényének elmondásával eltölteni. E jelvények a következők:

1. La illaha il Allah! (Nincsen Isten Alláh-n kívül.)
2. Ja Allah! (Ó, Isten.)
3. Ja Hu! (Egyedül ő az és nem más.)
4. Ja Hakk! (Ó, igazságos.)
5. Ja Haj! (Ó, élő!)
6. Ja Kajjum! (Ó, állandó.)
7. Ja Kahhar! (Ó, bosszúálló.)

Ezen célra az illető rend főnöke által bizonyos órákban, többnyire délután vagy este, zártkörű társaságok rendeztetnek, melyek a Khalka (gyűrű) nevet viselik, Isten végtelenségére, a testvérület egységére s a kör egyes tagjait élesztő lelkesültség szakadatlan árára való célzás. A Khalkák rendszeren egy külön arra szánt, Sema-Khane (fákház) vagy Tevhid-Khane nevű helyiségben tartatnak meg, néha azonban kertekben is, vagy mezőkön, amint a körülmények engedik. A Pir, vagy főnök, úgyszólván az egész dervis kör pecsétjét, vagy ékét képezi, tekintéllyel azon szellemi viszonyra, melyben tanítványaihoz áll, s egyszersmind jelképül a belőle kisugárzó, a szerzetavatottait (Murid-okat) átható, s ismét hozzá visszatérő rajongásai áramlatnak. Miután a Pir – többnyire tiszteletet parancsoló külsővel bíró egyéniség – helyet foglalt, néhány perc a szellemi magába szállásnak szenteltetik, t. i. a kezeket ölükbe ejtik, fejüket mélyen lehorgasztják kebelükre, s azon mesterkélnek, hogy gondolataikat a földtől s minden földitől elvonva, magasabb szellemi sphärába emelkedjenek. A legünnepelesebb csendnek érdekes pillanatai ezek. Mindenki lehunyja szemét s szinte látni némelyeknél, mint emelkedik a kebel a mély felfohászkodásban, míg másoknál tompa nyöszörgésben nyilvánul a belsejükben végbemenő harc. Végre a Pir halk, egyre emelkedő hangon kezdi meg egy vagy másik Kaszide (dicsének) elmondását. Ezek többnyire költői, fennkölt irányban tartott költemények és parabolák, miknek hatása valóban megható. Eleinte a dervisek a legfeszültebb figyelemmel hallgatnak, fejeik mozdulatlanul mélyen lehajtva nyugszanak a keblen, a szemek hunyva maradnak, s csak ha főnök által előadott költemény egyik-másik részlete a hallgatóságot erős felindulásba ejti, tör ki lelkesedésük egy erélyes felkiáltásban: „Allah! Allah!” Ezt az előadás folyamatában a „Ja Hu! Ja Hakk! Ja Kahhar!” felkiáltások követik, s a szellemi meghatottság ezen nyilvánulásaiban, a tetszés tetőpontjára ér. Rövid időközökben mind gyakrabban és erélyesebben hangzanak fel, elannyira, hogy

a felolvasó főnök hangja a dervisek zűrzavaros karában végre egészen elenyészik.

Minthogy általánosan azon hit, sőt szent meggyőződés uralkodik, hogy a szent szavak szakadatlan, lelkesült elszavalása a vérbe, testbe is átmegy, úgy hogy az igazhitűnek egy órai gyakorlat után általa elragadtatva, rajongásba kell esnie: megfogható, ha a mi nézetünk szerint oly színpadias jelenségek az ily Khalkák alkalmával, a moszlimok előtt egész természetesenek tűnnek fel. Én gyakran voltam jelen az ilyen körökben, sőt párszor a szellemi láncgyűrűje gyanánt is működtem közre, s ennél fogva meg akarom kísérleni, nem tudnék-e saját érzelmeim nyomán néhány jelentet leírni.

ELSŐ JELENET

Amint a „Ja Hu!” „Ja Hakk!” felkiáltás gyakrabban és erősebben hangzik fel, a dervisek lassacskán felegyenesednek hajlott helyzetükből. Sarkaikon ülve a test mindkét oldal felé, eleinte csak könnyedén, később azonban mind gyorsabban és gyorsabban lóbáztatik, s miután a rezgettyűhöz hasonlólag, a test folytonos rezgetésbe hozott, a kezek szemfényvesztő sebességgel majd a szemre, térdre és mellre tétetnek. Ez a rajongási állapot első fokozata. Sokaknak arcába szökik a vér, a szemgolyók vadul forognak, az eddig elég alázatosan lehajtott fej csaknem büszke tartásra emelkedik, s oly vakító gyorsasággal mozog, hogy a gyöngye idegzetű néző valósággal beleszédül. Ezen mozdulatok alatt az egymást gyorsan követő felkiáltások, a zúgó szélvész morájához hasonló jelleget öltöttek s észrevehető, hogy a kitörés közeleg, mely csakugyan be is következik, s ez a

MÁSODIK JELENET

Egyszerre, mintha villanyos ár érte volna őket, a dervisek helyeikről felugornak s néhány rend szabálya szerint,

egymást kézenfogva, vagy pedig elkülönítve a „Devr”-t, a forgást kezdik, vagyis a szellemi táncot. Egy nagy gyűrűvé alakulva a táncolók, mintha forgószelet ragadná el őket, körben szállonganak körül, örült dühvel folytatva a Telkint. „A Mevlevik – mondja egy török író – testvérek gyanánt egyesülnek az Isteni szeretetben, hogy a szeretet házában, a fuvola dallamos hangjai mellett (teremtményei összehangzásának jelképe) meghódoljanak neki.” A forgó égi testeket utánozva, a körtánc által örömet és elragadtatást fejeznek ki, egyúttal szerelmi sóhajokban és panaszokban nyilvánítva az *Öröklétű* után való forró vágyat és emésztő sóvárgást. A táncoló gyűrű azonban gyakran kisebb gyűrűkre oszlik, sőt egyes táncolókká is olvad s ekkor fejlődik a

HARMADIK JELENET

Ez a legmagasabb fokára ért lélekhevülésnek, vagyis ha jobban tetszik, személyesített örületnek képe. A táncolókat valósággal ádáz düh fogta el. Halaványan, verítékbe fűrosztva, a kezeket messzire előretartva, félig hunyt szemekkel, fővegüket vagy ruházatukat magukról lehányva, csaknem öntudatlanul forognak már minden irányban, s ha egyik másik, kimerülve az iszonyú erőmegfeszítés alatt összeroskad, az erősebb társak által újra lábára állíttatják s a főnök maga, ki ez alatt helyét oda hagyta s dühöngő tanítványai közé vegyült, folytatásra nógatja. A legféktelenebb zűrzavarnak képe ez, valódi boszorka-tánc, oly dühöngés, tombolás, ordítózás, sírás, sóhajtozás és eltorzítás vitetik itt végbe, mely minden leírást meghalad. S e jelenetet *Halet*-nek nevezik szószerint, állapot, vallási jelentőségben az üdvösség azon pillanatai, melyekben a földi lény, az istenségtől áthatva, emberfölötti tettekre képes. E *Halet* alatt, *némely* szerzet dervisei készen tartott éles késeket, töröket és kardokat kapnak föl, s azokkal oly mély sebeket ejtenek magukon, hogy a vérpatakokban folyik. Más rendeknél, legkivált a Rufaji-knál, a szent dühben lévőnek

izzó vasakat nyújtanak oda. A főnök imádságot motyog az izzó érc fölött, rálehel, azonban elég bölcsen jól vigyáz, nehogy ajkaival érintse valahogy, míg a dervisek megragadják azokat, lenyalják, beléharapnak, fogaik közt tartják, s végre szájukban lehűtik. Én magam is szemtanúja valék, midőn egy ily „elragadott” egy nagy izzó parazsat a medencéből elővett, szájába tett, darabig ide-oda forgatá, s a megfeketedett, kihűlt szenet végre kiköpé.

Az európai olvasónak e sajátságos jelenetek hihetetleneknek fognak látszani, a művelt ázsiai is már csak vétékes szemfényvesztést lát bennük, azonban „*mundus vult esse decipi, ergo decipiatur*,” az iszlámита szerzettársaknak is vezető elve. Mindenütt ugyanaz a humbug, s ámbár a főnök az égetési vagy szúrt sebet megnyálazza, rálehel, és imádságokat mond fölötte, el akarván hitetni a néppel, hogy az 24 óra alatt teljesen meggyógyul, nekem untig elég alkalmam volt az ellenkezőről meggyőződni. A tulajdonképpeni csoda csak azon példátlan készségben rejlik, mellyel a dervisek az ily kínzásokat tűrik s némely szerzetnél, legkivált a moszlim Indiában, vannak tanítványok, kik alig lábadnak fel a saját kezűleg ejtette sebekből, s máris a leghihetlenebb vidámsággal új megsebzéseknek teszik ki magukat. Szinte a *Halet*-ben történik, hogy dervisek, pl. a Szaadi-k, mérges kígyókat kezelnek, azokat darabokra harapják, sőt olykor le is nyelik. A monda szerint, Szaaded-din, e szerzet alapítója, midőn egyszer fát vágott az erdőben, a kötél hiányában fanyalábát három óriási kígyóval kötözte meg, anélkül, hogy megharaptatott volna, s ezen állítólagos sebheterlenség követőire is átszármazott. Szinte a Szaadi-k azok, kik a csupán Egyiptomban előforduló Doszehnek (a tapodtatás) vetik alá magukat. A dervisek főnöke t. i. a mecsetből hazamenet, tanítványai által az alázatosság igen sajátságos bizonyítékával tiszteltetik meg. Utóbbiak t. i. az utca közepén hasra fekszenek, s szellemi főnöküket arra kényszerítik, hogy elhízott lovával – a papi lovak minden országban igen jó karban vannak – rajtok végig lovagoljon. Olykor meghökken a ló, de az

utána jövő dervisek által unszoltatva, végre folytatja útját a lapockák és hátgerinceken keresztül. Valószínű, hogy ugyancsak van mellette ropogás és törés, de az „Allah! Allah! Jahu! Jahakk!” kiáltozások a lópatkó kongását túlhangozzák, s a dervisek eltiport tagjaikért, kegyeletes tettük öntudatával vigasztalódnak. Az ily főnöknek üvegen is végig kell lovagolnia anélkül, hogy az eltörnék, oly csoda, mely testének tollkönnyűdségét feltételezi.

Ismétlem: Az egész hókuszpókuszban a csodálatraméltó mindig csak e dervisek odaadása, sőt a halál megvetése marad, oly tulajdonok, melyek azon vak fanatizmusban és rendíthetetlen hitben gyökereznek, mely az alacsony származású ázsiaiakat egyáltalán jellemzi. A Halet különben a dervisek életfenntartásának legsikeresebb forrása. Már a rendkívüli utáni vágy is nagy mennyiségű nézőt csal oda, kik közül sokan apró ajándékokat szoktak magukkal hozni, a Halet állítólagos csodatévő erejében nem egy nyomorék és beteg keres javulást, s alig képzelhető visszataszítóbb s egyúttal furcsább valami, mintha beteg asszonyok vagy gyermekek a dühöngő, izzadó, tajtékozó dervisbe kapaszkodnak, s a beteg kezeket, vagy a beteg szemet stb. a félőrült ruháihoz dörzsölik. Irtóztató, megmagyarázhatatlan ájtatosság! – gondolám magamban, valahányszor szemtanúja valék az ilyen jeleneteknek. Der-vislétem ideje alatt társaim őrzöngő kitörései leginkább érdekeltek. Incognitóm álláspontjáról véve a dolgot, kénytelen valék az ordítási gyakorlatokban a „Jahu! Jahakk! Allah! Allah! Hu! hu!” kiáltásokban részt venni, de nálam hiányzott a hit, így hát csak fárasztó hatást tett reám, míg társaim oly lényeknek tetszetek nekem, melyek a szenvedély paroxysmusában hihetlent képesek létesíteni.

„Ha még az arany, a legtisztább fém is salakot tartalmaz – mondák nekem egyszer Perzsiában – nem lehet csodálatos, ha a dervis szerzetek isten-ihlette férfiai közt is vannak képmutatók, azaz hamis dervisek.” S a hamis dervisek tényleg nagy mennyiségben találhatók; képmutatók,

mert hivatásukat földi szenvedélyek palástolására használják, s a Khirka oltalma alatt, ha nem is éppen gazdag, de a csavargó életre mindenesetre célirányos fenntartásra tesznek szert. E hamis dervisek leginkább a vándor dervisek (Kalenter) soraiban léteznek; nem képeznek külön szerzetet s többnyire a keleti iszlamitákból kerülnek ki. A régi pápista példabeszéd: „Aki sokat vándorol, ritkán avatattik szentté,” az iszlámban is bevált; mert a vándordervisek mintaképei a ravaszságnak, s elképzelhetetlen fortélyokkal szokták kizsákmányolni az alsó néposztályok tudatlanságát. Életfeladatuk állítólag a nagyvilágban elszórt moszlim szentek sírjaihoz való búcsújárás; a földi célok legcsekélyebb látszatát is gondosan kerülve, s csak a legájtatosabb szerzettagok ruházatával és jelvényeivel ellátva, a mohamedán világot egyik végétől a másikig bevándorolni kénytelenek. Az Írás szerint a vándor-dervis a kutya tíz tulajdonával bírjon:

1. Mindig éhes legyen,
2. ne ösmerjen hazát,
3. az éjt álmatlanul töltse,
4. halála után ne maradjon öröksége,
5. Urát, még ha méltatlankodnak is vele, el ne hagyja,
6. érje be a legrosszabb, legszegényebb kis hellyel,
7. másnak kívánságára hagyja el a helyét,
8. ha megverték, térjen ismét ugyan oda vissza, amint kenyeret nyújtanak neki,
9. az ét-asztaltól kellő távolságban maradjon,
10. soha se emlékezzék meg az elhagyott helyről, ha urát kíséri.

Sajátságos ugyan, de tény, hogy számos vándor-dervis ismerőimnél e kutyatulajdonoknak, az első pontot kivéve, csak igen kevés nyomát bírtam felfedezni, sőt többnyire az említett sajátságok merő ellentéteivel találkoztam.

Fennhéjázásukról és tolakodásukról Sztambulban győződhettem meg, ahol nyolc vagy tizedmagokkal szokták az előkelő efendik házait a legborzasztóbb ordítások közt megrohanni, s előbb nem is tángítanak, míg a kívánt ajándékokat ki nem zsarolták. Hasonlóképpen lépnek fel Perziában és Közép-Ázsiában, s nem egy épületes történetet tudnék elbeszélni, mely kitanult gázságukról tanúskodik. Legféktelenebbül garázdálkodnak a provinciában és falun.

Olykor valamely gazdag ember házánál találkozunk egy dervissel, ki a házi urat oly ügyesen be tudja fonni, míg misztikus szédelgése hálójába kerítette. A dervis ezentúl valóságos szentnek tekintetik a háznál s minden nyitva áll előtte; egyszerre azt állítja, hogy egy éjjeli látomány következtével el kell utaznia; a család megsiratja távozását, míg végre néhány nap leteltével észreveszi, hogy az Isten emberével együtt egy pár drága ékszerdarab is az Isten útjára kelt. Még a körmönfont perzsák is áldozatul esnek olykor a dervisek álnok fortélyainak. A mai perzsa sah egyik aranyra vágyó rokona szinte ily kedves vendéget tartott egykor házánál, még pedig olyat, ki aranycsinálónak volt elhíresztelve, s a kán már eleve is alig fért a bőrébe, ha elgondolá, mily gyönyörére fog válni megannyi lószerszámmát, mosdótálát stb. ragyogó színarannyá átváltozva látni. Nyolc lat tiszta arany más fémekkel együtt az olvasztótégelybe vetve a művész áltató kecs egetetése szerint egy font szín aranyat lett volna eredményezendő. Azonban a földi javak e határozott ellensége oly ügyesen értette művészetének kezelését, hogy a jó khán egy csomó nyers fémmel maradt hátra, míg a dervis gazdagon megrakva színarannyal nyomtalanul eltűnt. Még a keresztény Európa sem kíméltetik meg mindig gaz szédelgéseiktől. Csodálatosképpen évről évre a távol Indiából, Kasmirból, Közép-Ázsiából jöve meg szokták látogatni Gül-Baba sírját – egy Budapesten, a budai oldalon fekvő, igen kétes jellemű szentnek mecsetje –, s Magyarországon a legszívesebb fogadtatásban részesülnek. A falukban többnyire a pápista papoknál szoktak megszállni, kiknek csodálatos dolgokat regélnek Kudus-z-ról (Jeruzsálem), hol állításuk szerint, természetesen szinte voltak. A vallásilag szabályszerű élelmezésre nézve nem lévén túl pedánsak, e jó dervisek a párolgó disznósültet, egy-egy friss korty erős magyar borral szokták lecsúsztatni, s egyáltalán minden elgondolható kéjelgésnek hódolnak. Emlékszem egy sokat utazott dervisre a perzsa Szebzevár-ból, ki hosszasan tartózko-

dott Pesten, többször meg is látogatott s mindenben oly istenfélőnek tette magát, hogy magam is felültem neki s őszintének hittem. Megbetegedvén a városi kórházban vétetett fel s midőn ott meglátogattam, az „Ab és Hava” (víz és levegő) t. i. a magyar főváros levegőjének és vizének tulajdonítá betegségét. Esetlegesen a rendelő orvos is előjött s végtelen meglepetésemre arról értesültem, hogy nem Ab és Hava, hanem bizonyos házak látogatásának következményei vetették betegágyra az Isten emberét. Bizony, „*Khirkadan dervislik belli olmaz!*” a köpeny még nem csinált dervist, mondja egy ó-török példabeszéd.

A FÉNYES PORTA ÉS OSZLOPAI KONSTANTINÁ- POLYBAN

A Fényes Porta, Bab-Ali név alatt, a mai Törökország nemcsak az egész ottomán birodalom legmagasabb rendeit, de egyúttal a helyet is érti, ahol ezek tanácskozásaikra összegyűltek. Ellentétben a Nyugattal a porta Keleten mindig a ház díszhelyének tekintetett. Már Ábrahám patriárka is az arkangyalokat a sátor kapujánál fogadta s a lakház e része Kelet nomád és megtelepedett lakóinál egyaránt ugyanazon értelmezésben részesül. Ez leginkább

észlelhető a turáni népeknél. Valamint a Kirgiz és törzstársai csak a bemenet *előtt*, de soha sem a sátor belsejében szokott nyilvános vagy magán ügyekről tanácskozni, úgyszinte Kasgar, Akszu, és más városok khívai Vang-ja, és Khokand, Bokhara és Khíva hatóságai, sőt még ezen országok fejedelmei is, a ház kapuja mellett lévő terrasse-on szokták alattvalóikat kihallgatáson fogadni, ítéletet osztani és egyebekről rendelkezni. E szokásból magyarázható meg, miért azonosítja a török nyelv a „Porta” szót, a törvénytérrel és a magas hivatalnokok székhelyével. Úgy mint még a Szezevidék ideje előtt is Perzsiában az „Ali kapi” kitéttel, a magas hivatalnokok székhelyét jelezték, úgy Törökországban a „porta” szóval. Nem csak minden főváros, de még minden provinciális hatóság is bír a maga „Kapi”-jával, s habár európai újítások ma már az újabb minisztérium, ítélőszék stb. elnevezésekkel igyekeznek kiküszöbölni e régi szót, a törököknek és Ázsia más népeinek mégis igen nehezebbre fog esni, hogy a „magas törvénytér” vagy egyéb főhivatal megjelölésére más nevet s elnevezést használjon, mint a régen megszokott „Kapi-t” vagy „Bab”-ot: kapu, porta.

A kitételek alatt; „Erős porta”, vagy „Magas porta”, az illető hatóságok különböző állása és felhatalmazottsága értetik, melyeknek megvesztegethetési fokára is némi célzás rejlik e szavakban. Hisz a megvesztegetés törökül „melékjövedelem”-nek neveztetik, amint szépítőleg mondani szokták: „*Kapi alti*,” azaz ami a kapu alatt rejlik, kétségkívül igen találó célzás azon ajándékokra, melyeket a pörös fél nem nyilvánosan visz el a bíró házába, hanem lopva a kapu alá rejt. Miután a magánlakok kapui gyakran oszlopokból alakíttatnak, nem lesz meglepő, ha mondom, hogy az államépület kapui is oszlopokon nyugszanak. Ezen oszlopok a miniszterek, kik e hivataluk következtében valósággal „*Erkiani Devle*”, t. i. „kormány oszlopoknak” neveztetnek. Vállaikon nyugszik a kormányzás nehéz feladata s az élükön álló főnök joggal és igen találóan viseli a Vezír, t. i. a teherhordó nevet. A korinthusi, dóriai és más

oszlop rendszerek építészeti különlegességeit a keletiek még eddig el nem sajátították, s ezek helyett a magas karokat és rendeket ekképp jellemzik: „vas, acél vagy kőoszlopok”, mi természetesen nem egyéb bombasztikus, üres címmel, mert mi gyakran látjuk élesebb szemlélet után, hogy a kormány ezen „acél oszlopa” nem egyéb korhadt, redves fánál.

A Porta, mely a népnyelvén Pasa Kapiszi-nak neveztetik, mai napság a következő hivatalokat zárja magába: 1) „A Nagyvezér és hivatalai székhelyét, 2) A külügyéséget titkárságával és fordítási hivatalával, 3) a Medsliszi Vala-t, vagy a legmagasabb államtanácsot, 4) a Medsliszi ahkíame adlie-t, vagy legfőbb ítélőszéki tanácsot, egyúttal a bel- és igazságügyéség azon felhatalmazottsággal felruházva, hogy a kormányzókat és alsóbbrendű tiszteket kinevezze és elbocsássa; 5) az Amedi diváni humajunot, oly hivatal, mely a szultán magán irodájával és a portával közvetlenül összeköttetésben áll. Az igazgatóság többi kormány székei, úgy mint: a rendőrségi, pénzügyi, kereskedelmi, hadügyi, tengerészeti, közoktatási és Vakf (jótékony alapítványok) stb. minisztériumok különböző épületekben vannak elhelyezve, s az illető főnökök csak akkor jelennek meg a Magas Portánál, ha a Medsliszi Vala felhívása fontos tanácskozásra hívja őket össze. Ezeken kívül még néhány, nem éppen ide tartozó hivatal létezik: a négy különböző vallástársulat irodája, úgymint a római katolikusok, a görög egyesültek és nem egyesültek, és zsidóké, a szertartómester s a császári aláírások (Tugra) készítőjének irodája, s végül még egy állami iskola és könyvtár, a franciában való tanításra, melyek épp úgy, mint a fordítási hivatal, a külügyéséghez tartoznak.

Ami a különböző tisztviselői osztályokat illeti, a polgári hatóságnál a legmagasabb helyet a Musir (marsall) foglalja el; őt illeti a „Devletli” cím, t. i. „boldogságos”. Havonként 80.000, 120.000 piaszternyi fizetést húz – Törökországbani tartózkodásom idejéről beszélék, –, s még néhány évvel ezelőtt, az egyiptomi alkirály nem bírt a musirénál ma-

gasabb ranggal, csak hogy címéhez hozzá biggyesztetett még az „*Ubbetli*” (ragyogó). A Musir európai kocsin szokott hivatalba menni; ha nagyvezér, két hadseregbeli tiszts és két kavasz (rendőr) lóháton kísérik, ezen kívül két-három szolga követi, s a szinte lovas csibukcsi, katonásan hadonászva a tokba rejtett, hosszú pipaszárral. A tisztelet, melyet a Musirnak mindenütt tanúsítanak, kiválóan nagy, de még nagyobb a költség, mellyel a nagy raj szolga, rokonság, védenc stb., stb. fenntartása jár, s a roppant fizetés dacára egy Musir sem bír kijönni fizetésével, ha csak magánvagyonnal nem rendelkezik. A katonaságnál is vannak Musirok, de ezek távolról sem állnak oly magas polcon, mint az előbbieket, minthogy itt számra sokkal többen vannak, és fizetésük is jóval csekélyebb. A Musirhoz legközelebb álló tisztviselői hierarchia a Rütbe-i-bala (magas rang), mely két részre oszlik. Címük *Utufetli* (kegyesek). Ezt követi a Rütbe-i Ula, mely szinte két osztályból áll, a *Szeadethu* (üdvös) címmel, továbbá: *Mutemajiz*: vagy Rütbe-i-Szanie, oly rang, mely a legtöbb hivatal főnökét megilleti, s *Izzethu efendim* (méltóságos uram) címmel címeztetik. Azután jön a 2. számú Szanie, melyet szinte megillet az Izzetlu efendi cím. Ehhez csatlakoznak az alhivatalnokok rangsorai: a Rütbe-i-Szalisze (harmadik osztály), mely *Rifalu*-val (a felemelt), és a Rütbe-i Rabie-vel (negyedik osztály), mely a Tutuwetli-vel (nemeslelkű) címeztetik; a hivatalnokvilág *minores gentium*-ának a Hamijetli (a figyelmes) cím ítéltetett oda. A kultuszhivatalnokok közt a legmagasabb a *Seikb ul Iszlam*, ezt követik a Szudur-ok s az öt különböző Paje-k, t. i. Sztambulból, a szent városok, a Bilade Arbaa, Rumili és Anatoliából. A katonaság állása a hivatalnok uralomban, többnyire a tisztek rangjában van kifejezve. A hadseregnél nagy számmal léteznek Musirok, sőt pasák is, és osztály- meg dandártábornokok, kik rangban mind a polgári hatóság nem egy efendije alatt állnak. A pasa elnevezés megmagyarázásául mindjárt itt felemlítjük, hogy katonai és polgári tisztviselőkre átruházott cím, mely az elsőbbség közül csak a Musirokat és provinciák

Muteszarraf-jait (másod rangú kormányzók) illeti, még ha rangra nézve csak Mutemajiz-ok is; – a katonai hatóságoknál azonban, az ezredestől felfelé minden tisztnek adatik. A pasára azelőtt a bég cím következett, melyet európaiak tévesek fejedelmeknek szoktak tulajdonítani, amint az régente csakugyan szokásban is volt. Ma a pasa után egyszerűen az efendi úr következik, s az efendire: aga. A két utóbbi címezésre nézve különben nem igen szőrszálhasogatók, s kivált a divatból egészen kiment bég szó, dédelgetésképpen nem csak az előkelő hivatalnok világ gyermekeinél, de a középosztályban is gyakran használtatik. Az efendi ellenben, már komolyabban hangzik. A mindennapi életben az írástudó értetik alatta, a tisztviselővilágban gyakorta egy igen magas állású egyént, sőt királyi hercegek is nem ritkán csak az efendi címet biggyeszтик nevük mellé.

Ennyit röviden a különböző hivatalok és rangosztályokról, oly tárgy, mely Törökországról szóló statisztikai és más művekben már kimerítőleg dolgoztatott fel. Inkább a tárgy kevésbé ismeretes s nem oly könnyen hozzá férhető részét akarjuk érinteni, amennyiben megismertetjük az olvasót a portához való befogadásra szükséges szellemi követelményekkel s mindazon tulajdonokkal, melyeknek birtoka a fiatal oszmanlit a nagy cím elérésével kecsegtetik: „Az állam-épület oszlopa!” Régibb időkben a várományosnak azon úton kelle lennie, hogy keleti fogalmak szerint tökéletesen művelt férfiúvá váljék; mindenek előtt szép írással kelle bírnia, arabul és perzsául jól tudnia, szép tehetségnek örvendenie az irány terén, de legkivált magas származásra, vagy legalább valamely magas állásúnak pártfogására kelle támaszkodnia. Ma, mindenek előtt a francia nyelv ismeretére néznek. Földrajz, történelem, természetrajz, matematika és más tudományokat soh' sem követeltek a hivatalnoktól s a Porta idősebb tagjai által is könnyebben nélkülöztettek hivatalos pályájukon; ma azonban annál inkább követelik azoknak elsajátítását, mivel a magas állású hivatalnokok gyakran jutnak érintkezésbe a

mi diplomatáinkkal, s egynémely európai intézkedés meghonosítása alkalmával ezen ismeretek hiánya által gyakran kudarcot vallanak. Amit a mai török minisztériumok kíváló hivatalnokai tudnak, azt mind csak hivataloskodásuk alatt tanulták meg. Azelőtt a basák és efendik magán úton képezték ki magukat pályáikra, ma az iskolai és magasabb műveltséget helyben a portán nyerik, s éppen ebben különbözik a régentei török állami élet az újabbtól. Szabály szerint a fiatal efendi-fi csak akkor osztassék be egy vagy másik irodába, ha a Rusdie-iskolában sikeresen végzett négy osztályt, s legalább is tizenhat, tizennyolc éves. Tapasztalataim szerint e szabály ritkán követtetik. A különböző Kalem-ekben (irodák) gyakran tízéves gyermek-tisztviselőket látni. Ha pl. valamely tapasztalatlan a külügyérség levelezési hivatalába lép és a körülfutó díványokon egy egész sereg gyereket és sihedert lát guggolni, inkább valami iskolában fogja vélni magát, mintsem egy elsőrendű hivatalos helyiségben.

Ha a fiatal efendik néhány éven át e hivatalos kisdudóvoda járta, kiderül, vajon valóban alkalmasak-e a kül- vagy belgazgatóság valamely osztályára, vagy egyáltalán, a hivatalnoki pályára valók-e. Ha a hivatalkereső ezen idő alatt nem vitte annyira, hogy mint jeles másoló (Müszevoid) tudta megismertetni magát Khalfá-jánál (irodafőnök), kevés kilátása van reményeinek valósulására. Többen, s ezekhez tartoznak a tehetségesebbek s szorgalmasabbak, ezalatt a Mubejjiz fokra jutottak, s ha emellett magán tanulmányok útján a franciát is annyira elsajátították, hogy folyékonyan olvashatják Telémaque-ot, vagy a „Journal de Constantinople” „faits divers” feliratú rovatát megérthetik, már az a titkos vágy ébred bennük, hogy egy vagy másik követséghez attaché-képpen osztassanak be, vagy pedig, ha a körülmények igen kedvezők, az Amedije, a legmagasabb Kálemek irodájába léphessenek be. Ezen irodában csak a legelőkelőbb törökök fiai találnak alkalmazást, s ha még csak másolók is, mégis magasabb fizetést húznak, mint más osztályok nem egy irodafőnöke.

Az Amedije közvetítő álláspontja következtében, melyet az uralkodóval szemben elvállalt, a legmagasabb fontossággal bír, mert a Porta minden határozatai útban a szerail felé az Amedije-n kénytelenek átmenni. A Porta jelenlegi hivatalnokvilágának tüzetesebb ismeretére, azt két sorozatra kell felosztani, melyeknek egyikét nemzetinek, másikat nemzetközinek fogjuk nevezni. Az első sorozatba számíthatók, kiváló előszeretettel táplálva a régi török bürokrácia eránt, mint már említettett, a fősúlyt a Kitabet-ra (irály) fektetik. Kitabet az első és utolsó, mire ezen emberek törekszenek, éjjel-nappal csak erről beszélnek, mindent a világon e mérték szerint mérnek, s folytonos és sokévi figyelmem, mellyel ezen emberek fáradatlan törekvéseit kísértem, támogatja azon tapasztalatot, hogy valódi keleti gondolkodás szerint a lény mindenkor a formaszerűségnek áldoztatott fel. E hasztalan irodalomjátéknak utolsó nagy mesterei Akif pasa, Pertev pasa és Rifaat pasa voltak, s minthogy mai utódai sokkal inkább el vannak mélyedve a török-arab-perzsa nyelvek tömkelegében, semhogy még európai nyelvekkel is megismerkedjenek, tehát rendesen a belföldi igazgatás osztályában maradnak; s azok válnak később részint az illető irodák főnökeivé, de többnyire a provinciák kormányzói kerülnek ki soraikból.

A második sorozat a jelenlegi, a „modern” Törökországot képviseli; tanulmányainak is modern színezetet ad. Mint már mondtam, franciául a Portán magántanulónak, vagy pedig a nyelv elsajátítása tekintetéből valamely európai fővárosba küldetnek, legtöbbször fájdalom, Párisba, ahol sokkal gyakrabban látogatják a Mabilie kertet és Café shantants-okat, mint a *Collége*-t, s Nyugat művelődése helyett oly erkölcsöket hoznak haza, melyek nekünk, európaiaknak nem válnak becsületünkre. Tudományos irányban ezek sem vitték sokkal többre, mint az előbbie, de ezek előtt legalább névleg nem egészen ismeretlenek Európa szellemi törekvéseinek termékei. Kivételek igen ritkák. Ezekhez tartoznak pl. Ahmed Vefik efendi, ki földrajzi tanulmányai által híres; Dervis pasa, ki a bányász-

tudományban kitűnő és Edhem pasa, ki a kereskedelmi tudományokban kiváló helyet foglal el. Franciául, németül és angolul írni alig tud valaha valamelyik, s csak Aali pasa, a hajdani nagyvezír, kinek tömör, tiszta francia írálya még Franciaországban is híres volt, tett e téren fényes kivételt. A keletiek szellemi gyorsaságánál s gyakran található, ritka nyelvészeti tehetségüknél fogva az idegen nyelvnek folyékony beszélése gyakorta fordul náluk elő.

Mindazok után, miket a magas Porta oszlopai vagy támaszairól mondtunk, nem lesz egészen fölösleges, ha mellesleg a magas porta *sarkköveiről*, t. i. az úgynevezett szolgáló szellemekről is említést teszünk, úgymint: a cipőgondozóról, pipatöltőről, kaftan – *recte* – felsőkabát-tartóról, stb. Mily befolyással bírhatnak ezen emberek a legmagasabb török hivatalnokok igazgatási rendszerébe? – fogja kérdezni az európai olvasó. Egyes európai utazók gyakran nagy csodálkozással észlelték a rendkívüli bizalmasságot, mely ezen emberek és uraik közt észrevehető. Már régi időkben is kiemeltetett a különbség, mely az európai és ázsiai szolgáló állásában, urával szemben létezik: e viszony változatlanul fennáll még mai napig is; nem szorult különös bizonyítékokra, hogy a magas Porta alá rendelt szolgálószemélyzetét másodrangú hatalomképpen mutassam be olvasóimnak. Modorában és szavaiban alázatosnak és szolgálatkésznek tűnve fel, senkinek esze ágában sem lesz, hogy ezen, szerény külsejű egyén, nem egy magas állású pasa vagy efendi szívét és szellemét, tollát és erszényét erélyesebben vezeti, s nagyobb befolyást gyakorol reá, mint neje, sőt gyakran, mint egész nagy családja együttesen. S nem csak a keletinek házikörében játsszák a szolgáló az uralkodót, de még a Portánál is, valamely hivatalnok kinevezése vagy letevése körül, nagyobb szerű pörök eldöntésében, sőt gyakran fontos államügyekben is a szolgáló befolyása nagy szerepet játszik. Gyakori, s eléggé hasonló viszonyokra lehetne utalni nálunk is, melyek a komornyikok s uruk közt léteztek, s máig is még léteznek, de a patriarkális szellemtől átlengett régi Ázsiában az ily

viszonyok sokkal gyakoribbak, s élesebben körvonalazva, feltűnőbbek is. A folytonos veszekedések és zavarok a hárem belsejében, a sohasem nyugvó asszonyi cselszövények nem ritkán igen ellenszenvenessé teszik a háziúr előtt a ház azon részét, mely a család számára van fenntartva; hogy tehát legalább ideiglenesen kikerülje a kellemetlenségek e kifogyhatatlan kútforrását, házának második részébe, a szelamlikba (férfiterem) menekül. Unalom, vagy elhagyatottság arra kényszerítik, hogy itt társat keressen, s mint-hogy a szolga Keleten általánosan nem éppen gépnek, de inkább barátnek tekintetik, a közeledés közte és ura közt könnyebben is jön létre, mint az másutt volna lehető. A barátság szolgák és uraik közt nem csak Törökországban, de egész Ázsiában mindenütt nagyban elősegítetik egy, e helyen meg nem nevezhető bűn által, melynek a régi görögök is átengedték magukat, s az okos, simulékony szolga, bámulatosan rövid idő alatt a legmagasabb kegybe jut uránál. Évek multával a viszony mind bensőbbé válik; tíz év után a szolga „Emek-Dar”-nak neveztetik, t. i. egy olyan, ki sok fáradságot tűrt, s úgy tekintetik, mintha a családhoz tartoznék, s egy „Emek-Dar”-t vagyon nélkül a világba kutasztani, épp oly embertelenség volna, mintha valami védtelen gyermeket világnak küldene az ember.

Mindig csodálkoztam rajta, hogy ezek szolgalények, kik többnyire Anatóliából származnak, s a sztambuli civilizáció külső mázán kívül, sem Európáról, sem az állami életről általában, sem a diplomáciáról és igazgatásról stb. a legtávolabb fogalommal sem bírnak, – hogy az emberek, kik írni és olvasni is csak ritka esetben tudnak, gyakran igen művelt, szellemes férfiaknál befolyásra tehetek szert, sőt még tanácsadókká is felcsaphattak. Azokat csak később, hosszabb ott tartózkodásom után ismertem fel, s e gyöngesség Törökország nem egy kitűnőségének lobbant-ható szemére. Hogy természeti elmésség és keleti ügyesség kipótolja amazoknál a tudomány hiányát, gyakran hallott, de igen felületes mentség. Minthogy tehát ezen emberek tényleg mindennek inkább nevezhetők, mint szolgáknak

és amint már fentebb említém, a Porta ügyeire nem megvetendő befolyást gyakorolnak, be is akarjuk őket mutatni, úgy amint illik, t. i. rangjuk szerint.

Az első osztályba tartoznak a Karakulak-ok – és a Kaftan Agaszi-k. Az első, még ha mindjárt a hivatalos rang egy bizonyos fokával bírnak is, mégis a szolgaszemélyzethez tartoznak. Uruk titkos küldöttségekre használja őket, akár a Porta körében, akár a Portán kívül működő hivatalnokokkal szemben. Többnyire évekre és tapasztalatokra nézve egyaránt gazdagok, s habár a szakáll megnövesztése nekik tiltva van, mi alárendelt, szolgai állásukra utal, fellépésükben még a legfőbb hivatalnokok arányában is feltűnő önérzetet tanúsítanak. A fogadó pasának vagy efendinek gondja lesz rá, hogy bennük felsőbb valóik hatalmát tisztelje; – általában e rettegett szolgák viszonya szemben a hivatalnokvilággal igen sajátos jelleggel bír. A Kaftan Agaszi a magánéletben ugyanazon állást foglalja el, mely a hivatalosban a Karakulaknak jutott. A Musirok és más magasabb tisztviselőknél a Kaftan Agaszi-k az Emek-Dar-ok soraiból vétetnek, s nem ritkán urat és szolgát még bensőbb viszonyok is fűzik egymáshoz. A világ ezeket ösmeri, s oly személy, ki a pasánál kedvező fogadtatást akar magának kieszközölni, bizonyára nem fogja elmulasztani a Kaftan Agaszi jóindulatának minden áron való kieszközölését. Az előkelőbb efendi, állásával távolról sem összhangzó, feltűnő barátsággal bánik vele, az alsóbb rendű efendi még udvariassággal is kénytelen irányában viselkedni, és a *Piade Katib* (azaz „a gyalog járó írnok”, ahogy a török tisztviselők legalsóbb rendje nevezetik) még tiszteletet is köteles iránta tanúsítani. Bizony, a Kaftan Agaszi nagy ember! Legyen bár az emlékezőtehetség gyöngeségének, vagy pedig csak a keleti indolencia következménye, de a magas állású hivatalnok rendszeren a kihallgatást kérvényező személyiségére absolute nem tud ráismerni. Kicsoda ő? Mi volt ő? Mit akar? Ezek oly kérdések, melyekre a Kaftan Agaszi köteles felelni, s minthogy ura föltétlenül hisz neki,

következőképpen a kérvényezőket bemutatása és ajánlása, ha nem is egészben, de nagyrészt mindenesetre tőle függ. Valóban, ez a török hivatalnokosztálynak nem épen igen dicséretreméltó vonása, tényleg azonban el nem tagadható, s egy vezír befolyásos Kaftan Agaszi nélkül simpliciter nem is képzelhető.

Ha már most egy fokkal alább szállunk, a csibukcsival találkozunk, a török dohány-ambrózia e tenyeres-talpas ganymedjével, a török dohányzói szenvedélyétől és nyugalomvágyától elválaszthatatlan egyénnel, mely minden méltóságra, gazdagságra és tiszteletre számot tartó efendit hű árnyékaképpen kísér. Kora reggeltől késő estig a csibukcsi nem mozdul ura oldaláról, akár otthon dolgozik az, vendégeket fogad, baráti vagy hivatalos teendőket végez, akár a bazárba, sétatérre vagy fürdőbe vagy akárhová megy, akár a portán dolgozik egy egész feltornyosult sürgönybarrikade mögött, vagy a titkos tanácsban ül, – a csibukcsi mindenütt és mindenkor sarkában van. Csoda-e tehát, ha az is jó adag bizalommal tiszteltetik meg ura részéről? A hosszú pipaszárt egyik kezében tartva, a másikban az alapul szolgáló rézcészét, biztos léptekkel halad keresztül a csibukcsi a hivataltermen, s míg leguggolva, szemlesütve pipát, tüzet és csészét nyújt át, fülei mohó kíváncsisággal csüggnek a tanácskozás tárgyán. Olykor, minthogy az ajtó függöny közelében kell tartózkodnia, tiltott helyekre oson, hogy jobban megleshesse a benn történőket, s ekképp a legfontosabb államügyek és határozatok tudatához jut. Ő tudja leghamarabb, főképp, ha a magas tanácsot szolgálja fel, ki lett kinevezve valamely provincia kormányzójává, követte vagy egyik-másik fontos ügy közvetítőjévé, s csak igen kevesen közülük szokták megvetni az előnyt, mely e meglesett titkok értékesítéséből vonható. A magas Porta csibukcsijai lábra kelt hírlapok, legjobb vevőik a Dragománok (a követek tolmácsai), s ha esetleg nincsenek épen oly jó megrendelőik, egymás közt szokták kicserélni újdonságaikat. A kölcsönös reporter-üzlet következtében, erősen megkötött szövetségek léteznek köztük, akképp

hogy pl. a Medslisz-i-Ahkiame-Adlie-nál alkalmazottak, csak is a magas tanács vagy külügyérségbeliekkel folytatnak csereüzletet, s csak ritkán történik meg, hogy egy magasabb Kalem csibukcsija, egy alsóbb rendű Kalemével összekötetésbe lép. Az újdonság-vadászat soknak közülik a leggazdagabb jövedelem kútforrása, s a mód, mellyel címükön túl szoktak adni nem ritkán nagy csodálkozásomra szolgált. A legtöbbek, s főképp az idősebbek bizonyos viszonyban állnak az európai másod-harmadrangú követ-tolmácsokkal. Ezen urak, a portára célzó európai befolyásnak e vándor ijesztői, kik leírhatatlan büszke magatartással és sétabotocskájukkal hadonászva, tartózkodás nélkül barangolják be a különböző hivatalok irodáit, s oly fensőbb-séget fitogtatnak, mintha a portánál hitelesített főnökük koronázott fejét képviselnék, gyakran valamely szegletben a csibukcsival a legmeghittebb társalgásban találhatók. A szemüvegező, törökfaló piperkőc mélyen hajlong, alázatosan tiszteleg a török pipaszolga előtt, kikémlí, csakugyan egyet-mást meg is tud, és készpénzzel fizet, s alig hagyta el feltűnően hanyag közömbösséget fitogtatva a Portát és visszatért Pérába, már is a sürgönydrótra bízza a pipaszolgától kitudakolt újságokat, s egy más udvarral közli a fontos híreket. Sok nagy fontosságú hír ily módon legelőször is a követségek, vagy távírdai irodák tudomására jut. Csak több nappal később kerül napfényre a hivatalos jelentés. – Így megy ez a magas Portán, s ennél fogva nem veendik tőlem rossz néven, hogy oly nagy fontosságot tulajdonítok a csibukcsinak.

Ezen újdonságüzleten kívül a csibukcsik a Kaftan Agaszikkal egyetemben gyakran kényes viszályok kiegyenlítésére és cselszövények kivitelére is használatnak eszközöskül. Valamely határozat gyorsabb kivitele vagy annak megakadályozása és hátráltatása szinte a csibukcsitól függ, mert, miután ő viszi haza a Torbát (az okmányzacskót, a tárcát) s csak este terjeszti elő urának az illető okmányokat, a török hanyagság vagy szórakozottság következtében, vagy pedig szántszándékosan, az egyik ok-

mány előbb, a másik később intéztetik el, sőt olykor az is megtörténik – s magam is tapasztaltam néhány ily esetet –, hogy valamely rendkívüli fontosságú okmány a Torbából, melynek hazaérkezésekor első helye a dohánykamra, a dohányszekrénybe, sőt a szolga ládájába, szennyes ruhái közé és más efféle helyre tévedt. Akinek a szerencse kedvez, az, ha egyúttal „*az ajándékok lámpáját is kellőleg felgyújtja*”, megkerestetheti eltévedt iratait; aki azonban nem kedveltje a sorsnak, újra kezdheti pörét. Mindezek után nem-é valóban nagy fontosságú emberek a kedves csibukcsik?

Velük összefüggésben állnak a Kahvedsi-k, az élelmi-szerek felügyelői, s minden Kalem mellé ilyen kettő adatik. Minél előkelőbb a Kalem, annál befolyásosabbak e szolgák, s annál nagyobbyszerű aratásuk. A havi kiadási számla a csibukcsikkal egyetemben szerkesztetik; általánosan ugyan a háznál reggeliznek, azonban gyakran különös nyálánkság, vagy pedig a hosszabb ülés fáradalmi a Portán is valamely frissítő étkezésre gerjesztenek. A Kahvedsi és Kilerdsi a legalsóbb török néposztály szemében ugyanazon nagysággal bírnak, melynek fényköre a csibukcsit környezi a tolmácsok és tisztviselők előtt. Utóbbiak csak akkor válnak hozzáférhetőkké és engedékenyekké a paraszt, vagy mesterember részére, ha a Kahvedsi őt a csibukcsi által a pasa, vagy efendi kegyébe ajánltatja. – Végül még az ajtónállókat, vagyis a kapusokat kell felemlíteni; ők ügyelnek fel a ki- és bejárókra, s a nem kevésbé fontos tiszttel vannak megbízva, minden belépő tisztviselő felsőcipőit átvenni, s elmenetelekor ismét a küszöbre állítani számára. Az eredeti szabály szerint, a kormányhivatalba belépő felsőcipőit a külső kapunál levetni lenne köteles; ma azonban, ezt csak az alsóbbrendű efendik s a szegényebb néposztályok teszik. Az előkelő világ és magasabb tisztviselők, kik kocsin vagy lóháton érkeznek, felső cipőiket illető Kalem-eik előtt szokták levetni. A Porta minden látogatói, melyeknek száma gyakran több százra rúg, felső cipőinek elrakása, több kapus közt van felosztva. Egy és

ugyanazon Kapidsi gyakran száz, sőt százötven felső cipőt vesz át, számozott jegyek kiosztása nélkül, s minden párt, anélkül, hogy valaha tévedés történnék, ismét illető birtokosa kezébe juttat. A cipőtartó nem csak emlékébe vési minden átadó személyiségét, kit csak egyszer látott életében, de a belépőnek állását, foglalkozását és származását is felismeri felső cipőinek formájából, s a modorból, mellyel azokat levette. A magas állású személyiségnek, rögtön beléptekor elébe siet, s lehajol, hogy amaz felső cipőinek levetése alatt vállára támaszkodhassék. Az efendi rangja, vagyis jobban mondva: a havonkénti bakhsis (borraváló) határozza meg a sietséget, mellyel a Kapidsi segédkezet nyújt. Bármily büszkén botorkál keresztül a fiatal Kiatib a bemenet előtt felhalmozott felsőcipő-halmazokon, bármily parancsolólag int tekintetével a cipő-tartónak, az utóbbi modorából csakhamar kiösmérheti mindenki, miképp áll a török piperkőc dolga. Befolyással nem bírnak a cipő-tartók; legfeljebb ha időnként egyik-másik tisztviselő megjelenése, vagy távozásának ideje felől kérdés tétetik náluk.

Még csak rövid pillantást kell vetnünk a portán észlelhető életre és sürgés-forgásra a hivatalos órák alatt.

Délelőtti tíz óra van. Akinek érdekében fekszik a különböző osztályok tisztviselőit hivatalukba menetelük alatt szemügyre vehetni, álljon meg velem „Dsigaloglu jokusu” nevű meredek felment élén. Itt halad el a török társaság valóságos cıme-je amint azon városrészekből jön, melyekben még mai nap is a fashionable világ lakik. A nagyon vagy könnyű faetonban robognak el, vagy csendesen ügetve, a szolgaseregtől környezve ballagnak odább. Minél magasabb rangjuk, annál mélyebb lesz a Temenna – oly üdvözlési mód, melynél az illető jobb kezével két félkör mozdulatot tesz melle és homloka felé. – Némelyek egész földig hajolnak alázatosságukban, s valószínűleg erősen sajnálják, hogy nem bírnak még néhány lábnyi mélységre a földbe is behatolni. A kölcsönös köszöntés kezdeményezése a magasabb rangút illeti s nem az alsóbb rendűt. Ez többnyire megáll, s miután a magas elhaladó

könnyű kézmozdulat, halk mosoly, vagy rátartós fejbillenés által értésére adta a másiknak, hogy felismerte, amaz, vagy néha az egész környezet, keresztülmegy a Temenna tornászati gyakorlatán. Gyalog csak a szegényebbek s azon kevesek járnak, kik a mozgás tekintetéből az európai szokásnak hódolnak s ezért a törökök által túlzónak tartatnak. A Portára menő efendi könnyen felismerhető úgy lova, nyeregszerszáma, valamint öltözete által. Az ótörökhöz ragaszkodóknak lovai széles paszományú nagy takarókkal, gazdag ékítményű kantárral, szintoly nyeregszerszámmal vannak ellátva; ők maguk nagy, nehézkes cipőt és felső cipőt viselnek, szoknyaszerű nadrágot, duzzadó felsőkabátot s nyakig lecsúszó fezt. Előrehajló testtel ülnek a nyeregben, szelíd, de merev tekintetük maga elé bámul, s míg balkezük a kantárszárat tartja, jobbjuk gépiesen az olvasóval szokott játszani. A mellettük ballagó lovász is megfelel ura öltözetének. Ez vagy Khióból való görög, vagy albániai, de még a régi fajtából. A hosszú gyakorlat következtében lépést tud tartani a lóval, hisz már évek óta szokta megtenni ezen utat, ura kíséretében. A fiatalabb efendi-fél európai nyeregben ül, s ménje a takaró helyett fehér isztákot vagy kis nemeztakarót hord. Divatos öltözete Perában készült, felső cipői a cipőnek csak hegyét tüntetik fel s inkább csak talpaknak nevezhetők. Glaceé kesztyűt visel, az olvasó helyett csinos lovagoló ostort tart kezében, s fejét folyvást hátra szokta vetni. Két ily ellentétes alak egymás melletti megjelenése valóban igen furcsa hatást gyakorol. Ugyanezen különbség észlelhető a gyalogolóknál is. A fiatalság vagy újtörökök, sétapálcával hadonászva járnak-kelnek; az ótörök csoszogó lépéssel nehézkesen utána biceg; nem csak a ruházat bősége és saját terjedelmessége, de még illemfogalmai is tiltják, hogy gyorsabb lépéssel haladjon. Az újtörök egyedül jár, szolgál nélkül, míg az ótörök mindig két árnyék által kísértetik, melyeknek egyike a hosszú, posztótokba rejtett pipaszárt s a dohányzacskót hordja, a másik pedig a nagy bőrtáskát az irományokkal. S éppen e kicsinyes, nekünk

oly felületeseknek látszó apró árnyalatokban nyilvánulnak leghívebben az uj- és ótörökök különböző világnézetei, melyek csakugyan minden átalakulási korszakban érvényre is szoktak jutni. Erre még vissza fogunk térni, s egyelőre még a porta belsejébe is be akarunk pillantani, megtekintendők néhány hivatal és irodát.

Legelőbb is a külügyéség levelezési osztályába (Khardsie Nezareti mektubdsi odaszi) lépünk, a török hivatalnokvilág már egyszer említett csemeték iskolájába. Ez nagy, hosszúdad teremből áll, melynek falain végig húzódnak a szokásos, vörös posztóval bevont keretek. Amennyire a szem lát a tág helyen, azok teljesen el vannak foglalva guggoló írnokokkal, többnyire ifjú, egészséges, vagy gyöngé, gazdag vagy szerényebb kinézésű emberek. Két-két írnok közé mindig egy négyszögletes párna, vagy az írotámlány szerepét játszó kis ládika van alkalmazva, melyen az íróeszközök vannak elhelyezve. Utóbbiak nem egy vagy két, de nyolc-vagy tíz apró porceláncsészécskéből állnak, melyek hígabb vagy sűrűbb fekete és vörös ténztát, vizet, apró spongyákat, arany vagy kék hintőport tartalmaznak, s többnyire egy kis tálon, nagyságuk sorrendje szerint vannak elhelyezve, körülvéve mindenféle nádtollakkal, papírvágó és ollóval. Azok, kik leghamarabb jelennek meg a munkásság e terén, többnyire olyanok, kik az osztályfőnök feladványait éjjel át nem végezték el s a kora reggeli órákban igyekeznek munkájukat befejezni, mert kilenc és tíz óra közt még csak kevesen találhatók, a hivatalban s csak 11 óra felé szokott megnépesülni a terem. Zsongás-bongás, ide-oda kiáltozás, a köszöntések egész özöne kezdődik ilyenkor, szóval leírhatatlan zűrzavar. Némelyek csak állnak a dívány mellett, mások ülnek; itt egy csoport vidám társalgásba merült, egy másik meg amott, gyermekes tréfáknak és bolondságoknak engedi át magát. Az egyik villás-reggelit költ el, a másik kávé szörpöt, a harmadik tollakat metsz, a negyedik szolgálával zsémbel, s csak ha a Khalfa (osztályfőnök) megjelen, és helyet foglalt, egyszerre, mint varázsütésre minden a hivatalos ke-

rékvágásba jut. A vörösposztós kereveteken feketekabátos efendik ülnek sűrű sorban; mindenki munkához lát, s az első negyedórán valóban azt hihetné az ember, hogy itt valódi szorgalom és munkásság ütötte fel sátorát. De még nem soká tartott a csend, midőn parancsolólag kiabáló tolmácsok és más idegenszerű egyéniségek megjelenése – a török hivatalok nem igen különböznek a bazártól vagy európai kávéháztól – egyszerre felzavarja a munkás képet. Az egyik, mitsém gondolva munkájával, látogatásokat fogad, a másik, biztató szavakkal igyekszik csillapítani egy, a hivatalába nyakára jött hitelezőt; nemsokára végképp oda van az első negyedóra rendje-csendje, s többé nem is jön létre egész napon át. Hogy ily körülmények alatt csak keveset lehet végezni, könnyen megfogható. Már számtalanszor hozzáláttak ugyan a reformokhoz, azonban eddig még minden arra célzó intézkedés dugába dőlt. A keleti, akár török, akár nem, nehezen, vagy éppenséggel nem is tudja megszokni a kitartó, gépies munkát, s nem csak a külügyéség levelezési osztályában, mely különben ismeretes különműveleteiről, de mindenütt, valamenyny osztályban, kisebb-nagyobb mértékben hasonló viszonyok uralkodnak.

Hisz még a fontos tanácskozásokra szolgáló termek is hasonló észleletekre nyújtanak alkalmat. Lépjünk be ide, az „Ahkame adlie” termébe délelőtti 11 órakor, midőn annak tagjai összegyűlnek. Többnyire nagyurak, kik azáltal tanúsítják a korszelem iránti engedékenységet, hogy a hagyományos kerevetek helyett, félkörben felállított karosszékeket használnak, melyeknek mindegyike oly nagy, hogy kényelmesen elférne benne egy egész európai család, mert nem ülésre, hanem török szokás szerinti guggolásra számítván ezen öblös karosszékek. Minden karszék mellett kis asztalka áll, íróámlány képpen. Itt is a munkásabb és szegényebb tagok, a gazdagabbak és kevésbé elfoglaltak előtt jelennek meg. Ámbár csak húszlépésnyire van a Portától, a pasa vagy efendi mégis észrevehető bágyadsággal lép a terembe; félaléltan rogy karosszékebe,

mélyen fellélegzik, ásít s már is zárt ajkai közt van a csibuk. Bizony nem is csekélység egész a második emeletre feljutni, ha mindjárt két szolga támogatja is az embert, és sok oly török urat ismerek, ki a legkisebb út után is vagy egy negyedóráig lihegni és pihenni kénytelen. Az Ahkiamé adlie-ben is csak az elnök beléptével kezdődik a tulajdonképpen élet. Valamely okmány felolvastatik, s habár e lihegő s kémények gyanánt füstölő tagok, kivétel nélkül kéretnek fel tanácsadásra, mégis csak nevesen vannak, kik melegebb részt vesznek az ügyekben. A többiek gyakran a leghevesebb vita alatt szomszédjukkal érdekes társalgásba merülnek szakácsuk vagy csibukcsijok ügyességét, s más felületes tárgyakat illetőleg, és sokan haza is mennek ismét, anélkül hogy csak távolról is fogalmuk volna arról, ami jelenlétükben történt és elhatározott. S pedig gyakran igen fontos kérdésekről van itten szó; pl. egyik-másik kormányzó letevéséről, megvesztegetési vagy más vétkek okából; vagy pedig oly pörök kiegyenlítéséről, melyekben nagy vagyonok fölött kell ítélni; azonban van rá eset, hogy a legcsekélyebb, legaprólékosabb dolgok is szőnyegre kerülnek. Az egyik pl. bepanaszolja a másikat, hogy a Fekete-tenger keleti partjáról egy gyöngyöt küldött neki, mely azon kikötéssel vétetett meg, hogy még csiszolatlan és soha nem volt a hárem gyöngysorai közzé felfűzve. Az ügy igen fontos (?), molláh-k és szakértő nők idéztetnek, s míg a mellékszobában a corpus delicti fölött tényeket constatálnak, a pörös felek a Collégium előtt szembesíttetnek. Máskor meg valamely rajongó egyéniség jelen meg, keresztény vagy mohamedán, ki a magas tanácsnál engedélyt akar kieszközölni magának közelebbről megnevezendő helyen való kincskeresésre. A kérvényező a legkomolyabb arccal beszéli el, hogy egy éjjeli álomkép, felcsapó láng képében megjelölte neki az Anatliában nagy Ruméliában lévő léthelyet. A bölcs urak türelmesen hallgatják szavai, sőt mi több, az eshetőségekkel számolva, még alkudozásba is bocsátkoznak vele, nehogy a kormány megrövidítessék netaláni siker esetében; szerződést

kötnek a kincskeresővel, a kormánypecséttel is megerősítik azt az okmányt anélkül, hogy a tárgyalás ostoba voltáról fogalmuk volna.

Csak a legmagasabb tanács termeiben találkozunk ama hivatalos komolyság, amaz ünnepélyesség nyomával, mely Európában a kormánygyűléseket jellemezni szokta. A helyiségek a lelegegánsabb európai modorban vannak bútorozva; a tagok, többnyire öreg, megállapodott emberek, nyugodt hangon szoktak társalogni. A csibukcsik és ajtónállók törvény szerint siket-néma egyéniségek, hogy a tárgyalások titka általuk is megőriztessék. A legmagasabb tanács többnyire nagy tehetségű férfiakból áll; kiváló tulajdonuk arra képesíti őket, hogy az arcvonásokban és arcjátékokban olvasni tudnak, s ennél fogva, amint róluk hiszik, a legrejtettebb politikai titkokon is keresztül látnak, míg mások véleménye szerint, sokan közülük a minisztértárcákba vetett tiltott pillantások útján informálódnak az ügyek állása felől, mi valószínűleg sokkal igazságosabb vélemény, habár nem is oly hízelgő reájuk nézve.

A forgalom a Portán rendesen délelőtti 11-től, délutáni 2-ig lelegevenebb. Az irodák és hivatalok belseje kisebb-nagyobb mértékben általában megfelel a róluk festett képnek. Jóval érdekesebb látványt nyújtanak a külső helyiségek, a folyosók, előcsarnokok stb., melyek valóban a legtarka-barkább színekkel s legsajátságosabb alakokkal lepnek meg bennünket. A sietősen ide-oda futkosó efendik, hivatalszolgák és mások közé folyvást a kérvényező, pörös felek, bábász falusiak, kolduló asszonyok és árva gyermekek hatalmas árja tódul. Tintatartók, íróeszközök, könyvek, ruhaneműk, ékszerárúk s számtalan más tárgyak eladásra kínálatnak itt a számos házalók által. Oly napokon, midőn a havi fizetés osztatik ki – a fizetés igen rendetlenül, csak három havonként egyszer történik –, a Porta külső helyiségei, melyekben a kupeczek, házalók s mindenféle ronda nép csak úgy hemzseg, inkább hasonlítanak valamely bazárhoz, mint egy első rangú hivatalos helyiséghez. Vázlatunk aligha lenne élethű, ha e helyen

megfeledkeznénk a komédiásokról, verselőkről, gúnyírókról stb.... Kalemről Kalemre járnak, hogy az efendi világot erőltető (!) munkájuk alatt szórakoztassák és felvidítsák. Ezen emberek egyúttal házassági közvetítéssel és szerelmi kalandok elősegítésével is foglalkoznak, s valamint Konsztantinápoly minden negyede saját külön kutyáival bír, melyek az idegen négy lábú társat meg nem tűrik maguk közt, ugyszinte minden Kalem is külön bohócával rendelkezik, kinek tréfái más hivatal-helyiségben nem találnának visszhangra. Lebzselők és koldusok is állandó vendégek itten; valamely ürügy alatt az egyik vagy másik Kálemnál kitudtak maguknak eszközölni rendes havisegélyt, mely vagy az illető hivatalnokok által adatik össze, vagy pedig hagyományos szokás szerint az általános budgetből fedeztetik. A magánemberek, valamint a kormány részéről is rosszul alkalmazott könyörületesség Keleten sokkal több bajt okoz, mint amennyi jót létesít. Azonban, mindazáltal nem akarnak, s nem bírnak megválni a régi szokásoktól.

A magas Porta és oszlopai e gyöngye vázlatát ne tekintse a szíves olvasó Törökország irányában táplált el-lenszenves hangulat kifolyásának. Oly viszonyok élethű és részrehajlatlan tükrözése az, melyeket igen közelről szemlélhetni e sorok írójának évekig volt alkalmá. Amíg a Boszporusz parjain mulattam, a legkellemetlenebbül érintettem általuk, később azonban, midőn a perzsa fővárosban divatozó hivatalnoki élettel, az afgánok, özbegek és tadsikok törvénykezési eljárásával megismerkedém, a Porta, minden hibáival és beteges kinövéseivel együtt, azokhoz képest a rend- és igazságszeretet példányképének tűnt fel. Igaz, hogy a történelem nem egy híres ázsiai fejedelem példás igazgatási rendszeréről tesz említést, és Keleten e téren még ma is dicsőítik Harun-al-Rasidot, Melik sáh-t, Szolimánt, a törvényhozót, Nagy Abbaszt, az indiai Ekber sáh-t és másokat, de mindezek csak szerencsés kivételeknek tekinthetők, mert mindaddig, míg a munkaszeretet, jellemsszilárdság, komoly törekvés, szóval mindazon tulajdonok hiánya uralkodik, melyek reális álla-

mi és társadalmi viszonyok alapítására nélkülözhetetlenek, mindaddig mondom, egész Keleten és Törökországban is, az igazságszolgáltatás és igazgatás, valamint a hivatalos eljárások terén is számtalan életbevágó hiba lesz észlelhető. A Boszporusz partján az újjászületés, vagyis egyszerűbben mondva, a reform megkezdődött már. Sokan már is le-tértek a régi hagyományok és szokások útjáról; azonban, hogy teljesen fog-e sikerülni a hasonulat nagy műve, azt csak a jövő bizonyítandja be.

A KARAVÁNOK

A számtalan különböző benyomás közt, melyet Keleten való sokévi tartózkodásom alatt tapasztaltam, nincs több oly kellemetes, nincs több oly regényes, mint azon élményekéi, melyek a gyakran hónapokig tartó karavánéletet kísérték. Habár mindennemű, európainak csaknem elviselhetetleneknek látszó fáradalmakkal jár is, a karavánutazás mindazáltal még a legprózaibb emberre is tartós benyomást fog előidézni, feltéve, hogy társai közt otthonosnak érzi magát s e tisztán keleti életkép idegenszerű jellegét teljes érdekléssel képes méltányolni.

Miként Ariostt középkori hősei a lőpor feltalálása felett panaszkodnak, szintúgy Köroglu, a törökök mesebeli hőse is kígyófészket kíván azon ember agyába, ki a lovagkor megrontására a fekete ördögport a világra hozta. Amennyit a lőpor vétett a lovagkornak, annyit vét a vaspálya és európai utépítés a karaván intézményének Keleten. Igaz, hogy mindkettő az Anya Ázsiára nézve még csak a

jövő vívmányai lesznek, s előrelátható, hogy még hosszas idő fog múlni, míg a lihegő tevét mindenütt felváltja a fáradatlan, zúgó gőzparipa. De ma még Keleten, csakúgy utaznak, mint ahogy a pátriárkák utaztak egykoron, s meg fogjuk kísérteni, nem sikerülne-e a változatos és sajátos romantikával bíró kép néhány kiválóbb vonásával nyájas olvasónkat megismertetni.

A karaván szó, a perzsa kervan, vagy jobban mondva kiarvan vagy kiarban elferdítése és annyit jelent, mint: „üzletet védő”, vagy „üzletvédelem”, oly elnevezés, mely a karaván eredeti célja és jelentősége felől legbiztosabb felvilágosítást ad. S tényleg, e felfogás még mai nap is a túlnyomó, mert minél nyugodtabb egy ország, minél inkább pang egy vidék politikája és társadalmi állapota, annál kevésbé szükséges a nagy karavánokbani utazási mód. Ha a biztonság *non plus ultrá*-ját akarják kifejezni, azt mondják: „Egy gyermek, arannyal telt kosárral a fején is bántatlanul meg teheti ezt az utat.” A szó szoros értelmében az ily határozott biztonság soha sem létezett Ázsiában, sem keleti, sem nyugati részén; azonban tény, hogy a karavánok fontossága oly mérvben hanyatlik, amily arányban emelkedik Ázsia országaiban az állandó rend. Törökországban a tulajdonképpeni karavánügy, már csak Irak vagy Arabisztán provinciára és a Szürré-re szorítkozik, vagyis az évenkénti zarándok karavánra, mely a Boszporusz melletti Skutariból indul el, Damaszkuszban összpontosul, s innen a sivatagon át Mekkába vándorol. A birodalom többi részeiben, az imitt-amott felmerülő rablóbandák dacára, csak kisebb utazótársaságokkal találkozunk, melyek inkább unalomból szövetkeznek együvé. Divat-karavánokat a Tebrisz-Teherán-i, és Teherán-Bender-Busir-i úton még leginkább látunk, valamint a Rest és Szari felé vezető úton; Irán keleti része azonban még egészen középkori jellegével bír, mert Siráztól Kermanig, vagy Jezd és Tebbesz-en át Meshed-ig, a vad, merész és jól felfegyverkezett beludsoktóli félelem épp úgy rá kényszeríti az utazót, hogy a nagy és számos karavánokhoz csatlakozzék, mint a khoraszáni úton Te-

herán és Meshed felé a turkománoktól rettegés. Politikai zavargások és zsványkodó nomádok tőszomszédsága a karavánok népesedését eredményezik; ennél fogva megmagyarázható, hogy Közép-Ázsiában, t. i. Turkesztán, Afganisztán és Kelet-Turkesztánban, a karavánügy még szakasztott olyan állapotban van, mint évszázadokkal ezelőtt. Anélkül, hogy karavánokhoz csatlakoznának, nevezett országokban csak nagyurak, vagy koldusok utazhatnak; előbbiek erős fedezet, utóbbiak rongyos ruhájuk oltalma alatt. Mindenki annál jobban biztonságban érzi magát, minél nagyobb az utazó társaság, mellyel útra kelt. Egészen veszélytelen útvonal alig van Közép-Ázsiában, s azok is többnyire közel fekszenek az összpontosított hatalom székhelyéhez. Kevésbé biztos utak, azok, melyek Bokharán keresztül, Karsin át Kerkibe vezetnek, aztán azok, melyek Bokharától Khívába visznek, minek után az elsőbek biztonsága a Bokhara és Afganisztán közti politikai viszonyoktól, az utóbbiaké pedig a Khívai khán indulaitól függ. Legveszélyesebbek voltak mindig, s most is épp oly veszedelmesek az útvonalak, melyek Bokharától vagy Khívtól kiindulva, a turkomán sivatagok érintésével Perzsiába visznek, s akármily számos legyen a karaván, csak is turkomán oltalom mellett utazható meg, s még akkor sem feltétlenül bizonyos a biztonság, miután a fedezet gyakran támadtatik meg oly turkománok által, kiknek nincsen részük az oltalmi összegben.

A mondottak után, a legnagyobb karaváncsapatokkal, melyeknek teher és lovagolható állatainak száma háborús időkben gyakorta 2000-re rúg, csak is Közép-Ázsiában találkozhatunk. Ilyféle karavánok Turkesztánból jöve, utukat többnyire Heraton és Perzsia, vagy Kabul és Kandahar felé szokták venni. Egy taskendi kereskedőtől hallám, s egy Jengi Ürgendsből jövő özbeg kereskedő bizonyította, hogy gyakran az ilyen, Orenburgnak és Szemipalatinszknak tartó karaván megannyi állata egy és ugyanazon ember birtoka szokott lenni. Közöséges viszonyok közt egy turkesztáni karaván, mely kipróbált utasok által megbízhatónak

tekintetik, rendszeren 300-500 állatból áll, míg Perzsiában az ily számú állatseregbe csak a Jezd és Meshedből Tebrisz- és Erzerumba tartó karavánoknál számíthatunk.

A karaván létesülése erősen hasonlít egy város keletkezéséhez. Valamint utóbbi előnyök és szabadalmakból növekszik, szintúgy a karaván is annál inkább fog felszaporodni, minél tekintélyesebb és hatalmasabb annak üzleti ura. Egészen illő is, ha utóbbit vándor városnak, vagyis jobban mondva, vándor-kereskedelmi városnak nevezzük, mert ez utazótársaságok többsége üzleti célokat követ, s csak imitt-amott találkozunk karavánokkal, melyeknél kéj-utazók, vagy zarándokok – mi Keleten egyre megy – képezik a társaság zömét.

Perzsiában, hol évenként körülbelül 500.000 ember kel vándorlásra, leggyakoribbak a zarándok-karavánok. A karavánok összehasonlítása egy várossal még más pontokra nézve is találó, mert valamint Kelet városaiban, a vagyonos emberek a középrészekben, s a szegényebbek a város végein laknak, úgy szinte a gazdag kereskedők és előkelő utazók is, a karavánok középpontját szokták elfoglalni, míg a vagyontalanok, vagy oldalvást, vagy elő- és utóvédül szolgálva, a karaván két végén vannak alkalmazva. A karavánoknak megvannak a maguk rövidárusaik, mesterembereik, imámjaik, koldusaik és csoda-orvosaik; sőt mi több, Perzsiában még hetárák is csatlakoznak a karavánokhoz, s már két-három napos együttélés után oly jól ismerik egymást az utazók, mint valamely ázsiai kisváros lakói. Amily szerepet játszik az utóbbiban a Ketkhuda (polgármester), oly fölényel bír itt a karavánbasi, és a zarándok karavánoknál a Csaus. A Ketkhudák nem megvetendő hatalommal vannak felruházva, és Khíva és Khokandban még élet és halál fölött is ítélnék; szintúgy a karavánbasik is; ezek vándor fejedelmek, kik magukkal viszik titkárukat és imámjukat, s annyira beleélik magukat ezen állásukba, hogy még nagy kincsek megszerzése után is szívesebben vándorolnak évhosszat a sivatag pusztáiban, semhogy hazai városaik valamelyikében nyugodtan

élnének a szerzett vagyon élvezetében. A karavánokhoz használt állatok többnyire tevék, lovak és öszvérek; utóbbiak azonban leginkább csak Perzsiában és Törökországban divatosak, miután a közép-ázsiaiak istentelenségnek tartják, ha a ló arisztokratikus véréből a számmal viszontkeverés által megfertőztetik. A teherszállítási ügyre nézve a tevé áll legelső helyen s minden tekintetben megfelelő feladatának; felényi gyorsasággal jár ugyan, mint a ló vagy öszvér, ellenben amazokéhoz képest négyszeres terhet hord s a téli idényt kivéve nem követel sem etetést, sem megvakartatást. Perzsiában egy lóteherre rendszeren 250 fontot számítnak, rendkívül erős Perzsa öszvérek 300 fontot is elviselnek, míg a tevé hordképessége a következő rendszerhez idomul. A leggyöngébb tevék a turkománok, az Észak-Perzsia melletti sivatagból, Jezd, Siráz és Kirmán tevéi, melyek legfeljebb 400 fontot bírnak el. Ezek után következnek a kettős púpú Kazak-tevék, melyek bizonyos korban öt mázsát vehetnek magukra, míg az utazási művemben felemlített Ner-faj – az Andkhai és Heratból való tevék, ugyszinte az arab sivatagbeliek – hat, sőt néha még nyolc mázsát is hordanak. Ily rendkívüli teherrel hátán, e szegény állat csak nagy erőmegfeszítéssel bír lábra állni, s ez alatt a teher könnyű megemelésével kell könnyíteni rajta; ha azonban már egyszer lábra állt, négy-öt órán át szakadatlanul tovább halad az iszonyú teher alatt. A tevé megterhelésénél nagy gond fordítatik a kötegek egyensúlyozására. Oly állat, melynek hátán a teher két oldalt kellő egyensúllyal van felosztva, napokig, sőt hetekig is sértetlenül ballaghat el, míg ellenben a teher hibás felosztása csakhamar gonosz hátsebeket idéz elő, melyek a sokat szenvedő tevé már néhány mars után hasznavehetetlenné teszik. Míg a tevé terhe hosszú vagy széles rakománnyá alakítatik, a lovak és öszvérek kötegei tömött gömbölyű, vagy négyszögletes alakúvá göngyölíttetnek. A kevésbé türelmes öszvérek, oldalugrásokkal néha igen ügyesen le tudják magukról rázni terhüket, s a szolgálatot folytonos újabb felrakással erősen igénybe veszik. Az állatok gyor-

sasága s teherhordási képessége leginkább az utak minőségétől és az égalji viszonyoktól függ. E szerint s ennek következtében az utazási idő tartamához mértén váltakoznak az árak is, melyek az állatok átengedéséért követeltetnek. Tavasszal, midőn a marhát zöldtakarmánnyal lehet etetni, Perzsiában a lovak és öszvérek általi teherszállítás, valamint Közép-Ázsiában a tevék általi olcsóbb; télen magasabb bér követeltetik érte.

Amint hogy megalakult egy karaván, s elindulási ideje közeleg, minden résztvevőn lázas izgatottság vesz erőt. Az európainak idegrendszerét leginkább az elindulás szokta megviselni; a folytonos elhalasztás és elnapolás a legközömbösebb apróságok miatt, őt, kinek utazáson legfőbb érdeke az előre jutás, csaknem beteggé teszi csupa kedvetlenségből; míg a keleti gyakran hetekig nyugodt odaadással vár, anélkül, hogy csak egy percre is kijönné szokott sodrából. Majd a város kormányzója, majd egyik-másik kereskedő szöszegése, máskor meg valami kedvezőtlen csillagjóslat, vagy pedig a még meg nem állapított biztonsága az útnak, szolgál a halogatás ürügyéül. Végre valósággá válik az „indulás” boldogító szava. A különböző városnegyedekben minden izeg-mozog, kisebb csoportok csatlakoznak egymáshoz és kézszorítások, ölelések, kiabálás, lárma, vad ide-oda futkosás közt végre kivonulnak a város szűk bazáraiból. Amint a város kapui hátra maradnak, s az ember valósággal azt hiszi már most, hogy haladni fog, alig félórányi ügetés után egyszerre újra megállapodnak. A városban indultak el először, a városon kívül kell megtörténnie a második elindulásnak. S valóban, nem egy keletivel történik meg, hogy csak e második elindulás alkalmával jut eszébe, hogy a többheti utazási előkészületek dacára, még egyik-másik ruhadarabot, vagy valamely utazási készletet hagyott hátra. Fél napot szentelnek még az elfeledt cikkek elhozatalára, s csak ekkor jön létre végre-valahára a végleges elindulás.

Hogy mily képet nyújt egy nagy karavánúton, azt a nyájias olvasó csak úgy képzelheti el kellőleg, ha egy egész

város lakosságát, vagyonostól, mindenestül, szokásaival, egész nemzeti jellegével együtt, közös marsra egyesülten, elvonulni enged lelki szeme előtt. Az odább ballagó, mindennemű árucsomagokkal megrakott teherszállító öszvérek, lovak és tevék hosszú sora, a vándor bazár leghívebb képét nyújtja. A vonat mellett, előtt és mögött lovagló kereskedők, nyergükben épp úgy kiabálnak, alkudoznak, esküdöznek, mint boltjaik támlánya mögött. Itt valamely hivatalnokot, vagy gazdagabbat látunk szolgáló környezetében – kik lóháton teát főznek, vagy pipákat készítenek –, épp úgy átengedve magát mindenféle kényeztetésnek és szeszélynek, mintha díványa duzzadó párnáin, és nem valamely lovagolható állat párnázott nyergében ülne. Amott egy molláhval találkozunk, ki méla-komolyságú arccal üget odább. A papság vagy tudósok által utazáson használt állatnak, nem szabad firtató kedvvel bírnia; mint ura, úgy az öszvér, ló, vagy szamár is mélyebben lehajtott fővel kénytelen ballagni; innen ered a csendes lovagolható állatokra használt kitétel: „molláh-lovak.” S valóban, a tudomány és Istenség e képviselői Keleten, nem bőrrel, de posztóval kipárnázott, puha magas nyergükben, épp oly hatást tesznek, mint a tanácskozás alatt, vagy a mecsetben. A karavánban minden egyes egyéniség, a rangját és állását megillető helyet foglalja el, s azt nem is lépi túl soha; csak igen ritkán kénytelen a Karavánbasi auktoritását érvényesíteni, ámbátor nem keveset tart, bizonyos tekintetben, királyi méltóságára. A Karavánbasit mindenkor amolyan udvar nép környezi, s kötelessége követeli, hogy az efféle hiú és alázatos utazótársakat saját költségén tartsa el. Az ilyen karavánbohócok, ha így fejezhetem ki magamat, Közép-Ázsiában, egy nagyobb utazótársaságban sem hiányzanák, s már öltözetük, s az általuk lovagolt állat minősége is elárulják mesterségüket. A letelepedés alatt gyakran előadásokat rendeznek, dalokat adnak elő, vagy történeteket mesélnek, s a társaságot pihenés közben mulatni igyekeznek, s miután a keleti alig rendelkezik otthon is nagyobb kényelemmel, mint így útközben, előszeretete

az utazgatás iránt, mely folyvást szórakozást és változatosságot nyújt neki, igen érthető.

Ha a karaván-életet teljesen akarjuk élvezni, s kényelmesen óhajtjuk folytatni utunkat az ilyen társaság közepette, legjobban cselekszünk, ha lovat választunk, még pedig egy poroszkálót vagy jorgá-t, amint törökök és perzsák nevezik. A poroszkálásra, mely alatt az állat kellemesen hintázó mozgást vesz fel, úgy lehet a lovat szoktatni, ha a két első lábára alkalmazott kötél segítségével lépteit kellőleg irányozzák. Eleinte, ez a járásmód igen nehezebbre esik, a térdizmok fájdósan feldagadnak, s csak hosszas, több havi gyakorlat után lehet a lovat megszabadítani kötelékeitől. De a dresszírozás eredménye fölér a vele együtt járó fáradalommal, mert az így iskolázott lovon, ha amellet még jó palannal (posztónyereg) van ellátva, még a leghosszadalmasabb utazás sem válik terhessé. A nyugati embernek a ló rendkívül lassú lépése aligha fog tetszeni, a keleti ellenben, ki azon elvnek hódol, hogy „sietség az ördög dolga”, sokkal jobban szereti, ha a mosolygó kék ég alatt, a szabad természet öln, kényelmesen odább vitetik a ringató nyeregben. S igaza van! Mert aki megismerkedett a keleti-utazás vonzó bájaival, egyet fog érteni velem, ha azt mondom, hogy nincs oly teve, ló vagy öszvér-lovaglás, mely oly fárasztólag s idegrázkódtatóan hatna, mint a mi vasúti utazásaink, legyen az bár a London és Liverpool közötti gyorsvonaton, vagy a legnyomorultabb osztrák kőszá-vonaton.

A ló a legkellemesebb lovagolható állat karavánoknál, vagy kisebb utazótársaságban; az öszvérnek ugyan szinte kellemes járásmódja van, azonban időnként a legmegátalkodottabb teremtés a nap alatt. Ha a karaván marsban van, csak nagy nehezen lehet megállítani az öszvért, s ha lovása néhány napig arra szoktatta, hogy más öszvér mellett haladjon, nincs földi hatalom, mely e megcsökönyösödött állatot rá bírhatná, hogy állását megváltoztassa. Megáll, s ha halálra kínozzák is, megveti a lábát, s csak úgy folytatja útját, ha tegnapi társa ismét oldalánál

ballag. Még nagyobb kellemetlenségekkel jár a száma-
ron való lovaglás. Az állat apró, rövid lépései lovagja idegeit
nagyértékben felizgatják. Azon felül minden víz és po-
csolya előtt halálos félelem fogja el. Ostor és tövis csak az
első napokon képesek az állatot engedékennyé tenni, s
a folytonos unszolás épp úgy kifárasztja a lovas kezeit és
lábait, mintha gyalog tette volna meg az utat. Hát még a
fülhasító kiáltásról mit mondjak? – Az európai számár, mi
hangja erejét s színpompáját illeti, nyomorult kontár ázsiai
testvérehez képest. A leghatalmasabb ordítók, a bokharai
és khokandi számarak; utánuk következik az egyiptomi
számár, s harmadik sorban állnak a jezdi és kirmáni szá-
marak; az ismeretségemhez tartozó legszerényebb száma-
rak, kétségtelenül a ködös Anglia-beliek.

Csak a szegénység vagy a sivatagbeli utazás kénysze-
ríteti a keletit arra, hogy tevén utazzék. Nem annyira az
állat hullámos mozgása, melynek következtében a tengeri
betegséghez hasonló állapotot idézi elő, az ok, mely a
tevét oly kevésbé kedvelt utazási közvetítővé teszi, mint
inkább a csaknem elviselhetetlen szag, mit a sivatag idom-
talan hajója négy-ötlépésnyire terjeszt maga körül. E sem-
mi mással össze nem hasonlítható szag mindig érezhető;
legnagyobb mértékben a nyári hónapok alatt gyötri az
utazót, s legfőképp, amikor a szegény állat, a sivatagban
tenyésző bogács-kóró megemésztéséhez, mely rendes
eledelét képezi, nem talál elég vizet. A lovat ily esetben
csak nagy kényszer mellett lehet a teve közelébe hozni, az
ember azonban órákig kénytelen a hátán ülni, a bűzhöd-
t levegő beszívására kárhóztatva. Bizonyos ruhaneműk,
melyeket tevelovaglás alatt hordtam, csak egy év letelte
után veszték el a maró s oly végtelen kellemetlen szagot.
Azon felül még az állat nehézkes és igen lassú járása is
kellemetlen. Szóval a teve teherhordó állatnak teremtetett
s örökre az is marad. Dromedárok igen ritkán találhatók s
azon felül igen drágák is. Amit az utóbbiak szélsősebességé-
ről beszélnek, korántsem mese. Csakhogy kivételes eset.
A beludsok és araboknál állítólag találhatók olykor ilyfé-

le dromedárok; Turkesztánban saját tapasztalatom szerint igen keveset tudnak róluk, mert a sebeslábúaknak ismert kazak tevék a középszerű ló mögött is elmaradnak. Ennyit a lovagolható állatokról...

De még más közlekedési módok és léteznek, melyekről szólni akarok. Ezekhez tartoznak mindenekelőtt, a már többször említett kedsevék (lógó kosarak), melyek a déli Közép-Ázsiában és Indiában Paléki-nek nevezetnek; ha ló vagy öszvér nyergekre aggattatnak, rendkívül kényelmetlenek; még elviselhetőbbek a tevenyeregre alkalmazottak. Hogy az európai, órákig, sőt napokig három láb hosszú fakosárban guggolva nem igen szeret utazni, nem csodálatos; az ily fogat használata valóságos kínzás reá nézve, míg Kelet fia az utazás e nemét, melyhez gyermekora óta hozzá szokott, percig sem találja kellemetlennek. A Kedsevék gyakran könnyű tetővel bírnak s nők számára függönyökkel vannak ellátva, s az ilyen himbálódzó kalitkában, néha a leghosszabb utak minden fáradalom nélkül tétetnek meg. Valamivel kényelmesebb a tevehátára alkalmazott hordkosarak, mert szélességük négy-öt, hosszuk nyolc lábra szokott terjedni. Ha vagyona engedi, az utazó mállhát, vánkosit és szőnyeget is ily kosarakban szokta elszállítani. Csak a tevék egy veszedelmes szokása, visszariasztó ez esetben; ha t. i. rovarok által bántatnak, nagyokat ugranak a levegőbe, s ily esetben a fakalitkát utazóstól nem éppen szelíden szokták a földre lerakni. A legnagyobb kényelmű közlekedési mód Keleten egyes-egyedül a hordszék, Takht-i-Revan, azaz egy vándor trónus. A mennyezetes ágy formájával bír, mely elöl és hátul egy-egy villában járó állat által hordatik. E jármű természetben a legdrágább utazási mód, s csak a legelőkelőbbek szokták használni, ámbár véleményem szerint, még ennél is kellemetesebb a jó poroszkáló ló. A hordszék kivételével a Keleten divatozó járművek és közlekedési eszközökre nézve bő tapasztalatokat tettem. Legis-legfáradalmasabb a jól felpakolt teherállaton való lovaglás, a forró nyári hónapokban, mert nem csak e szegény kínzott állatok reme-

gő járásmódja reszketteti meg az ember testét-lelkét, de még hozzájárul a hátsebek rendkívül kellemetlen szaga is, melyektől pedig e kínzott négylábúak közül csak igen kevesen mentek, s ez szinte iszonyúan bántja az utazót, s erős fejfájást is okoz. Ilyen állaton lovagolni augusztusban, vagy pedig halotti karavánban lenni a bagdadi úton, tökéletesen egy és ugyanaz. A közép-ázsiai taliga, nyolc-tízfokú kerekével, szinte csonttörő hatást tett reám. E jármű, melynél tengely és kerék egyszerre fordulnak, az első órákban mindig erős tengeri betegséget hozott a nyakamra, idővel ugyan hozzá lehet szokni a himbálózó mozgáshoz, azonban tatár idegekkel és izmokkal kellene bírnia annak, ki a folytonos ide-oda hányatásból sebek és gümők nélkül szabadulna ki.

De hová tévedtem a lovagolható állatok sorozatával? Hisz e sajátos keleti életkép néhány költői vonását is ecsetelni óhajtottam volna! Kövessen tehát a nyájas olvasó Perzsiába, azon országba, mely ős-eredeti jellegét a Kelet minden országai közt leghívebben őrizte meg, s kísérjen el velem együtt egy karavánt éjjeli útjára.

Az iráni nyáréj mesés csillagja, mely az izzó napi hőség után jötező enyheségben pihenő vidék fölött milliárd fényét ragyogtatja, már számtalanszor íratott le, de ha mindjárt e leírások oly számosakká válnának, mint az ég csillagai, mégsem fog soha toll vagy ecset létezni, mely e varázsos képet a természet csodabájával és mesés színeivel csak legtávolabbról is ecsetelni képes volna. Mily bágyadtaknak, apróknak tűnnek fel égövünk csillagzatai, amint boruló-derülő láthatárunk közömbös kékjében vesznek el Kelet ezüst fényében, lángsugárosan felragyogó csillagvilágához képest. A csillogó, folyó fény okozta-e, mely ez égi testeket körülfolylja, vagy az engemet környező légkör tisztasága, de ama fénysugáros csillagképek amott a keleti égboltozaton sokkal közelebb látszának lenni hozzám, mint itt a hideg Európában! – És ily éjben, képzelje el magának a nyájas olvasó a karavánt, amint hosszan elnyúló sötét fonalakként végig vonul a rónán. Méla, nesztelen

csend terül el utain; az est hűvössége elől beburkolódzó lovasok fáradtan ülnek a nyeregben; a meglazult kantárszár s a hajcsár mindinkább hanyatló hangja az állatokra is altatólag látszik hatni, mert fejeik egyre mélyebben konyulnak le a föld felé. A patkóütés, majd puha földön, majd keményebb talajon tompán visszahangozva vész el a messze távolban a csendet csak a harang kongása szakítja meg, melynek csodálatosan megható csengéséről éneklí Hafiz:

„Panaszosan szól a harang,
Ha a tevét megrakják terhivel.”

A természet ellenállhatatlan szépsége ilyenkor, még a karaván legalacsonyabb tagjaiban is költői hangulatot ébreszt. A mester hangja közelébe hűja azokat, s amint bizonyos dalok nótáit kezdi énekelni, a szolgák és öszvérhajcsárok soraiból felhangzanak karban a legkedveltebb költők ghazéljai. Ha csekély távolságra hátra maradtam a karaván mögött, vagy rövid darabon megelőztem, e jelenetek mindig lebilincselőleg hatottak reám, s remegve követém a Pléjádok útját az égboltozaton, abból számítva ki, mennyi ideig fog még tartani e hasonlíthatatlan, idegen bájú élvezet. Hetekig, sőt hónapokig magányos esti marsokat tettem, nem törődve a fenyegető veszéllyel, hogy turkománok kirabolhatnának, vagy rabszolgaságba hurcolhatnának, s az éjjeli nyugalomról is megfeledkezém, ha a karaván varázsos képét láthatám éjjeli útja alatt.

Virrad, és itt a reg[gel]! A keleti láthatáron a pirkadó nap hajnalsugarai, mint cikázó lángostorok mind magasabbra s magasabbra emelkednek; a csillagok fénye elhalványul, mintegy megszegyenülve vonulnak vissza az Orion elől, mely a hegyek fölgül felmerülve a keleti hajnal magasztos világosságát árasztja széjjel. Én Ázsia több részén élveztem e páratlan természeti tüneményt, de legnagyobb szerűbben fejlődött szemem előtt a Perzsia és Khíva közti sivatag puszán. Alig hogy észlelhető lett az éjjel átmenete a reggelbe

a hűvösebb légáramlat által, midőn már megszólal a mü-ezzin (imára hívó) szomorúan ünnepélyes szózata: „*Hejua esz-szelat!*” (fel az imára), a félig még alvókat teremtőjük iránti kötelességükre intve. A szózatot még az állatok is megértik, mert megállapodnak. Mindenki leszáll, mosdásait végzi, s minden jel, minden utasítás nélkül az imádkozók hosszú sora képződik, melynek élén egy ősz-szakállú imám szerepel. – E közben egyre világosabb és világosabb lesz, a hideg reggeli lég csaknem dermesztőleg hat, s míg az utazók ájtatos imádságba merülnek, az állatok, pihenve az éjjeli mars fáradalmai után, mozdulatlan állnak, mit a mohamedán természetesen kegyeleti ösztönüknek rovására tesz. S ha a térdelő igazhitűek egész csapata végre égfelé emelt karokkal az utolsó „Allahu Akber!” kiáltásokat hallatja, Phóbus teljes sugárfényében megjelen, a fű hegyén és bokrok levelén csüngő csillogó harmatcseppeket miriád gyönggyé változtatva át. A karavánok e reggeli képe kiváltképpen mohamedánok vagy tűzimádóknál lebilincselő, sajátos varázssal bír; az indusoknál már kissé hanyatlík romantikus szépsége, de legtökéletesebbé fejlődik valamely nagy zarándok karaván soraiban, amint a kerbelai vagy meshedi úton találja őt a dicső, feledhetetlen keleti hajnal.

Még csak a karavánok állomásairól és megállapodási helyeiről kell említést tennem, melyek szinte igen különleges, idegenszerű képeket tárnak elénk. A karavánok legszívesebben városok és faluk közelében telepednek le, de nem azoknak belsejében. Alig érkeznek meg, midőn az utazók már a közel eső várost vagy falut felkeresik, hogy ott vásároljanak; az állatok élelemmel láttatnak el, az emberek szinte élelmiszerekről gondoskodnak, s aki csak szerét teheti, megrakottan tér vissza az állomásra; még a szegényebb is telegyűjti tarisznyáját koldulással, vallási szédelgések és áldáshozó adományok útján. Igen érthető, hogy csaknem mindenki szívesebben élvezi a pihenést karaván társai körében, mintsem az ismeretlen városokban, mert az utóbbiakban idegenek, míg itt ki-ki ismeri

egymást. A leereszkedés Keleten soha sem vétetik rossz néven, s mindig kellemes mulatságot találtam benne, ha a megtelepedés alatt egy csoporttól a másikhoz menve, látogatásokat tehettem, s időnként egy pohár teát ihattam társaságban. A karaván egy zárt családi társaság; az ember beszélget és nevet a különböző tagokkal, s oly barátságos viszonyba lép velük, mintha megannyi ifjúkori játszótársa volna. Az állomáshelyek igen fontosak azon vidékek gazdasági viszonyaira nézve, melyeken át vezetnek az illető utak. Például Közép-Ázsiában és Perzsiában sok falu és telepítvény egyes-egyedül a karavánok után él. Minden háznak megvannak ott bizonyos látogatói, minden kereskedőnek bizonyos vevői, és semmi sem magyarázza meg jobban a keletinek kiváló előszeretetét a hagyományos, állandóvá vált megszokás iránt, mint éppen azon kellemetes részletek, melyeket hosszú útjának egyik-másik állomásán biztosan feltalálni remél. Os-tól (Us, város Khokandban) jó hosszú az út Trapezunt-ig, s ezen ázsiai vidék egész hosszában, a marsroute-okon alig van néhány oly állomás, mely egy vagy más kiváló előnyéről híres ne lenne.

Indián kívül, melynek kultúrélete, igazgatásának európai szelleme által már közeledni kezd Nyugathoz, ezen ősrégi anyaföldrész nagy szárazföldjén eddig az egyetlen vasúti vonal az, mely Szmirnától Aidin-ig vezet. Más vonalak Bagdadtól Kerbeláig és Teherántól az egy kis órányira fekvő Sáh-Abdul-Azimig, még csak az előmunkálatok stádiumában vannak. Így hát még jó darab ideig fog eltartani, míg gyorsvonaton lesz lehetséges Közép-Ázsia egyik részéről a másikra jutni. De még ha Oroszország a tervezett vasutat a Fekete- és Kaszpi-tenger közt, s Angolország az óriási vonalat Bagdadon át Indiába létre is hozná, Kelet valódi fia mégis azt fogja tenni, mit ma Alexandria és Szu-ez közt teszen, t. i. ha csak szerét teheti, a kedélyének, természetének és szokásainak inkább megfelelő karavánutazást fogja választani a vasúti helyett.

BAZÁROK ÉS BAZÁRÉLET

Amely szerepet játszott a *forum publicum* az ó-rómaiak életében, amely helyet foglalnak el a modern európai életben a tőzsde, a kávé- és klubbtermek, a sétahelyek, vagy más mulató és összejövetei helyiségek, – oly fontossággal bír a keletre a *bazár*. A férfi, ha családjá szűk körében unalom lepi meg, vagy ha a viszály és más kellemetlenségek elől kitérni óhajt, a bazárba menekül, hogy a hullámnzó néptömeg zsongás-bongásában szórakozást leljen. A nő azért siet a bazárba, hogy a tarka-barka fényűzési cikkekben és pompás ruhaszövetekben gyönyörködjék, hogy órákig ácsorogjon a fényes kirakatok előtt, néhány apró vásárlás kedvéért, s nem ritkán azért is, hogy a zűrzavaros tolongásban kalandokra vadásson. A kemény évszak alatt itt keres kárpótlást az árnyas lombsátor és ruganyos pázsitszőnyegért, – mi tekintettel az egészségtelen levegőre,

mely e helyiségekben uralg, valóban szomorú kárpótlás lehet. A tisztviselő és tudós is a bazárban fecserli el pihenő óráit, magas hivatalnokokkal is találkozhatunk, sőt voltak fejedelmek is, kik a központ kupolaszerű bolthajtása alatt, kis fülkéket rendeztettek be maguknak, melyeknek sűrű rácsozatú ablakaiból élvezettel nézték alattvalóiknak sürgés-forgását, vagy pedig onnan kiosonva, kedélyes inkognitóban az általános tolongásba vegyültek el.

A bazár nem csak a kereskedelmi cikkek vására, de az ipar és műipar mindennemű termékeire nézve is a legalkalmasabb kiállítási hely. Valamint az úgy szólván szántszándékos szabálytalansággal épült csarnokok egyes osztályainak a különböző árucikkek kirakatasára kellene szolgálniuik, mi azonban a keletiek a regényes tarka-barkaság iránti előszereteténél fogva soha sem történik, úgy szinte a különböző iparosok munkáinak is külön osztályokban kellene össze csoportosulniok. Ez lenne az eredeti bazárrendszer, mely azonban lelkiismeretesen se ma, s valószínűleg azelőtt sem követtetett soha. Vannak ugyan külön osztályok, pl. vászonkereskedők, szatócsok, lakatosok és szabók, festők, könyv- és papírárusok, vegyészeti, fűszer- és dohánykereskedők, cipészek és sapkakészítők, kardcsiszárok, aranyművesek, kőfaragók, stb. számára, de az is csak névszerint áll, mert szisztematikus rend, a keleti szemre oly jótékonyan ható összevisszaságnak hátrányára válnék, s így hát a bazárok főképp Perzsia és Közép-Ázsia némely városában, a legtarkább zűrzavar és legváltozatosabb összevisszaság képét nyújtják.

Míg a kereskedő a magasan feltornyosuló zsákok vagy árucsomagok közt, szentkép gyanánt, irigylésre méltó nyugalommal ül boltjában, bizalommal várva a vevőket, kiket a mindenható fátum neki kegyesen küldeni szándékozik, tőszomszédságában az esztergályos kereke zümmög, s a piaci szakács üstje forr és sistereg, a rajongó fatalistának egy oldalról fűrészpont hintve szeme közé, más oldalról meg az ételpárával s pecsenyeszaggal csiklandozva meg orrát. Egy másik helyen, egy rézműves műhely közepette,

melynek tüzei szikrákat szórnak, fűvői dolgoznak, kalapácsi pokoli lármát csapnak, egy városnegyed oskolája van elhelyezve. A piszkos és szegényes kinézésű, de gyakran ritka szépségű gyerekek, félkörben ülnek a sovány, vézna tanító körül – pedagógia és elhízottság mindenütt összeférhetetlen ellentéteknek tartatnak –, s minthogy a megsiketítő lárma következtében egyetlen egy árva szócska sem juthat el füleinkhez, csak a nagyra nyílt szájak, s az arcizmok mozgása jelöli a tanítás folytatását. Nem messze e kovácműhelytől, valamely zugban egy nyilvános írnok telepedett le, kissé nagyot hall – valószínűleg az örökös kalapácsolás következtében –, s valóban rejtélyes marad előttem, miképp bírja megérteni az elfátyolozott hölgy susogott tollbamondását egy levél – tán billet-doux – számára. Amott átellenben borbélyműhelyt látunk. A vendégek egyikének arca és koponyája éppen be van szappanozva, és Figaró mester csorba borotvája könyörtelenül összevissza barázdálja a szerencsétlent, míg a felesleges szappanhabot ujjáról kilöki az útra, mitsem gondolva az elmenőkkel, kik esetleg tán éppen meleg süteményt tartanak kezükben, mely nem éppen javul a szappanhab fölöslege által. Egy másik vendég a foghúzás fájdalmas műtete alatt ordít, míg a mellékboltban egy fegyverárus az ajánlott kardot pengeti, hogy a vevőt a valódi khoraszáni acél ezüstös hangjáról győződtesse meg. Az egyfelől egészen nyitott bazárok belseje, a legkülönbözőbb, legsajátosabb ellentétű életképet tárja fel a szemlélő előtt, melyhez hozzá foghatót aligha látott azelőtt valaha.

Ennyit a boltok belsejéről. A sokkal érdekesebb és vonzóbb látványt, kétségtelenül a bazárhelyiségben kora reggeltől, késő estig kaleidoszkópszerű tarkabarkaságban hullámzó embertömeg nyújtja, melynek zsongása-bongása s szakadatlan zajlása az épület bolthajtásos csarnokaiban annyira visszhangoz, hogy a bazár elhagyásakor az ember egyszerre halotti városban véli magát az aránylag mély csöndű utcákon. A moszlim világ keleti, még hamisítatlan részében, a bazár már a kora reggeli órákban megnépesül.

A távozó éji őr utolsó lépteivel összhangzik a megnyíló bazárkapuk nyikorgása. Az út közepén elterült kutyák még reggeli álmukat alusszák, midőn már a boltok megnyílnak, s az első vevők megjelennek. A társadalom mindenütt bizonyos szabadalmazott henyélő osztállyal bír, s Ázsiában az rendkívül terjedelmes; ezek képezik a bazárlátogatók főkontingensét, kik legelsőként szoktak ott megjelenni, cél nélkül ácsorogva helyről-helyre, míg végre bizonyos pontokon letelepednek s ugyanazon helyen a legnagyobb kedvteléssel órákig ellebzelnek. Ezekhez csatlakoznak a házalók, kik külön, állandó bolt hiányában, árukészletüket egyik karukon hordva, a másikkal valamely vonzó tárgyat mutatnak fel s egyúttal hathatós hangon s még hatályosabb kitételekkel hirdeti árucikkeik előnyeit. Ezen üzleti bariton-dalba e közben az élelmiszerárusok, vándor piaci szakácsok, pékek, sajt-, zöldség-, gyümölcs- és süteményárusok dűnnyögő, nyafogó kikiáltása vegyül. Az egyik nyelvvel csattant, cikkei ízletességére figyelmeztetve, a másik folytonosan ismétli csalogató szavait: „Ó, de finom! Ah, be cukorédes! Ó, be édes!” stb., s mindegyik bizonyos hagyományos hangnemben, hagyományos taglejtéssel, időnként túlkiáltozva egy tovarohanó dervis: „Ja Hu! Jak Hakk!” kiáltása által. E máris tiszteletre méltó hangzavart még növeli az iszonyúan nyomorék, undorítólag rongyos koldusok siránkozó nyögdecsest „Zahib-ekh-Khajrat!”-ja (Ó te, a jótétemény embere!), vagy az élesen kitörő „Sein lillah!”-ja (Isten szerelméért, valamit!), míg kolduscészéiket ronda kezeikkel magasra feltartják az emberár fölé, a könyörületes adományokat várva. Tetőpontjára a hangverseny akkor ér, midőn egy karaván elhagyja a karavánszerailt, s a felpakolt tevék és öszvérek hosszú sora magának utat törni kénytelen a sűrű ember tömkelegen át. A tevék nyögése és rőfögése, a karvánbasi dühös parancsolgatása, melyet az általa lovagolt kis számár éles ordítása kísér, e hangkáoszt valósággal ésszavaróvá, elviselhetlenné teszi. A legcsodálatraméltóbb emellett a körülmény, hogy a felpakolt teherhordó állatok hosszú sora, a sétálók

és vevők leírhatatlan *pele-mele*-jében, a félős asszonyok, sikoltozó gyermekek, szundikáló kutyák és örültek gyanánt ide-oda rohanó dervisek közepette, mégis nyugodtan megtalálja útját, még pedig anélkül, hogy maga vagy általuk bárki más a legcsekélyebb kárt szenvedte volna. Bámulatos simulékonyság és békeszeretet látszik lakni az emberekben. Amily ügyesen és vigyázva hajlik el, vagy vonul vissza az ember, épp oly rendkívüli elővigyázattal mozog, a különben oly nehézkes és durcás kinézésű teve. Tolongásban agyontiportatni, vagy agyonnyomatni, amint az Európában aránylag gyakran fordul elő, Ázsiában halhatlan esemény.

Az bizonyos, hogy a bazárokból egyáltalán igen lármásan megy a dolog, s erre nézve csak a nap különböző óráiban észlelhető némi változás. Tetőpontjára a bazár-lárma az első délelőtti és utolsó délutáni órákban ér; déltájban, s főképp a nyári hónapokban, aránylagos csend uralkodik ott. Az általános látogatottság az évszakok szerint változik, és leginkább a népelemek különbözősége szerint észlelhetők azoknak egymást követő változatai. S tény, hogy a bazár a nép jellegének és szokásainak leghívebb tükre. Valamint Törökországban, a kereskedő boltjában a legfeltűnőbb lelki nyugalmat tünteti fel, áruinak kínálásában soha fel nem hevül és tolakodóvá nem válik, úgy a hullámzó néptömegnél is bizonyos nyugodtság észlelhető. Azonban a perzsa bazárokból éppen az ellenkező eset forog fenn. A kereskedő, árucikke felajánlásában ékesszólásának egész árját szokta megereszteni. Kezei, lábai, arca, hosszú szakállja, sapkája, egyidejűleg mozgásban vannak; a próféta, a szentek mind, még a Korán is előhozatlik állításai igaz voltának tanúságául; nem beszél, de rábeszéli a vevőt, és csaknem ráerőszakolja áruját, s miután a vevő, ismerve a cseleknek e nemét, hasonló fegyverekkel áll készen, az egész per-alku inkább heves veszekedési jelentnek látszik, mintsem üzleti megegyezésnek. S úgy, mint az egyes, úgy tesz a folyosókon tolongó tömeg is. Tebriz, Teherán, Iszfahán, Siráz és Meshed bazárai, az iráni nép

szellemi és testi mozgékonyságának egészen sajátos képét nyújtják. Ott gyorsabban mozognak, hamarabb és hevesebben beszélnek, egyáltalán ott indulatosabbak és ingerültebbek, mint Közép-Ázsia és Törökország hasonló helyiségeiben, s ahány verekedés Dél-Perzsia valamely nagyobb bazárában egy nap alatt szokott támadni, Törökországban ily helyeken egész év alatt nem fordul elő.

A többire nézve a bazárok létezése s a velük összeköttetésben álló sajátságok, kimaradhatatlan, vagy tán jobban mondva természetes következményei a moszlim világ alapjában oly csendes, kényszerűlten elrejtett és titkolt családi életének. Csak végig kell járni a keleti városok, halotti városra emlékeztető kihalt, emberszegény utcáit, s rögtön érezni fogjuk, hogy a mostani állapot ellentéte, egy ellenkező véglegesség elodázhatatlanul szükséges. E másik véglegességet, ezen ellentétet a bazár közvetíti, mely alatt a szó tágabb értelmében, nem csak vásári csarnok, de egyáltalán a nyilvános élet értetődik. Ami a bazárba jut, az a nyilvánosságra jött; a bazár nem csak magánemberek, de a kormány előtt is fórumképpen szerepel. Akinek kezét vagy fülét akarják lemetszetni, akit egy vagy más módon meg akarnak bélyegezni, az a végrehajtás előtt vagy után a bazáron vezetetik keresztül; sőt Perzsiában, a bűnös a levágott tagot maga szokta egy csészén körül hordani, könyöradományokat gyűjtve vele. Ha egy nővel rosszul bántak, ha valakit megsértettek, az illetők a bazár legnépesebb pontjain helyet foglalnak, s az elmenőknek elmondják bajukat, hogy rokonszenvüket felébredessék. – Itt mindent félelem és szégyen nélkül megbeszélnek, megkritizálnak. Meglepő ama villámszerű gyorsaság, melylyel itt valamely kósza hír elterjed, s minden sürgönyözött értesítést megelőz, mely alkalommal az természetesen a terjedés mértékéhez képest színre és terjedelemre nézve is változik. A négy szó, mit a bazár egyik végén kimondunk, annak másik végén már húszra szaporodott fel. Példázgátul a mondottakra a következő kis epizód szolgáljon:

Hét nappal miután Heratra érkeztem s éppen a bazárban ácsorogtam, egy perzsa zsidó bolt előtt egy pár ócska, de még nem igen megviselt csizmát találtam elárúsítás végett kiakasztva. Nyomasztó szegénységem dacára, a zord időjárás által mégis arra indítottam magamat, hogy utolsó filléreimet e fényűzési cikk megszerzésére szenteljem, s e célból társalgásba elegyedtem a perzsával. Az ócska csizmákról beszélgetés közben új csizmákra jutotunk, új csizmákról utazásra, utazásról idegen országokra és nemzetekre, s miután az alig egy negyedóráig tartó beszélgetés folyamában elárulám, hogy az ingiliz vagy frengi (angolok, európaiak) obscurus népéről is némi kétes fogalommal bírok, iráni rókám csakhamar bennem is amaz aranydús emberfaj egy álarcos képviselőjét vélte felismerni, rendkívül nyájasnak mutatkozott, s későbbi fényesebb nyereség reményében, egy csekélységért engedte át a csizmát. Én kitaláltam a dolog miben voltát, de nem törődtem tovább vele, s a csizmákat hátamra vetve odább ballagtam. Alig tíz perccel később egy eleség-árus boltjába léptem, kenyeret veendő. Itt, legnagyobb meglepetésemre azt kérdezték tőlem, nem tartozom-e ama zarándok-társasághoz, melynek soraiban egy álruhás, dúsgazdag angol is utazik, s igaz-e, hogy ezen angol Herat városát, mely akkoriban csak egy romhalom volt, mindenestül meg akarja venni? A karaván szerail-ba érve azt találtam, hogy e hír a leghallatlanabb módon nagyobbítva, már is megelőzött s egy sereg kíváncsit csalt oda. Csak midőn az állítólagos brit Crózust, a cellák legszegényebbekében, a pusztaság földön ülve, teljesen keleti foglalkozásnál találták, s mi több, látták, hogy irigyeitől és bámulóitól egészen szakértő tolakodással alamizsnát kért, csak akkor hagytak végre békét nekem, ámbár a gyanú még mindig nem oszlott el. Hasonló dolog történt velem Bokharában is, s hogy az úgynevezett *Bazár-gossip* (Bazár-pletyka) mily hatalmas, mily veszélyessé válhatik, azt a Szepoy-forradalom alatt 1857-ben, az angolok a legszomorúbb példák által tapasztalták.

Ma, hol a mohamedán Keleten minden gyors hanyatlásnak indult, ma, hol nagyság, pompa, fény és élet csak egy rég elmúlt s valószínűleg soha többé vissza nem térendő korszak bágyadt tükrözése képpen áll előttünk, a bazárok jelentősége szinte láthatólag fogy. A régiek romlásnak engedtetnek át, s újakat nem építenek többé. Minek is? Ahol az állami lét minden köteléke meglazult, ahol igazságügy és nyilvános bizottság már csak névleg léteznek, még ott rendszeres kereskedelemről és forgalomról nem lehet szó, s ennél fogva áruraktárak, karavánszerailok és bazárok egészen feleslegessé válnak. Még a jótékonyági hajlam is, a vágy, fényes épületek által egy nevet megörökíthetni, ama nemes passzió, melynek Ázsia nem egy bazára köszöni származását, végképp letűnt, s hol vannak ama dúsgazdag kereskedők, magas tisztviselők és fejedelmek, kik vagyonukat ily módon akarnák felhasználni és azt meg is tehetnék? Az ottomán császári birodalomban a bazárok már csaknem teljesen elvesztették előbbi fontosságukat: Perzsiában már csak romok merednek felénk, igaz, hogy nagyszerű, pompás romok, melyek a történelmi emlékek világításában, még mindig hatalmasan megragadják képzeletünket. Mily gazdag életet láthattak pl. annak idejében Tebrisz bazárjai? A bolthajtásos termekben egy gigantikus világváros fogalma tükröződött: kínaiak és mongolok, tatárok, indusok, perzsák, arabok, görögök és olaszok legtarkább viseleteikben hemzsegték ottan, s tág raktáraikban a legtávolabb égaljak természeti és műipari termékei halmozódtak össze. Amint a középkor utazói beszélik, napok kellettek reá, hogy a selyemáruk és brokátok árucarnokaiban tájékozthassa magát az ember, s a vászonkereskedők által fizetett bérösszeg elegendő volt több nagy egyetem tanári karának és tanítványainak fenntartására! Hát még Iszfahán bazárja a Szefidák alatt, milyen lehetett az? Thevenot és Chardin csodadolgokat regélnek annak mesészerű gazdagságáról és pompájáról, s a benne fel s alá hullámzó embertömeg fényes voltáról.

Még ma is órákig tévelyeghet az utazó e bazár végképp elhagyott, puszta helyiségeiben, s én magam sem fogom soha elfelejteni a mélyen elszomorító, leverő benyomást, mit egy séta e visszhangzó csarnokokban, lelkemben hátrahagyott. Ott, hol hajdanában egy egész világ kincsei és fényűzése ki valának állítva, ma síri csend uralkodik, s hol azelőtt naphosszat visszhangzott egy tevékeny néptömeg zaja, ma már csak kísértetiesen repdesnek a világosságot kerülő bőregerek. A bazárok fénykora mindörökre letűnt!

KERESZTÉNYEK ÉS ZSIDÓK

Már az elnevezés is „keleti keresztények”, mellyel Ázsiában a keresztény hitsorsokat címezni szoktuk, kétszeres és nem közönséges érdeket rejt magába. Az utazó e keresztényekben lehetőleg rokonérzelmű és egy közös hit kötelékei által hozzá szíttó embereket vél feltalálni, míg másrészt a művelődés történészei és diplomaták bennük akarják felismerni ama kiváltságos közvetítőket, kik a nyugati kultúra és eszmék Keletre való átültetésére s ezen elaggot világrész megifjítására hivatvák. Mindkét nézet egy végképpen téves felfogáson alapul, mert aki helyesen akarja elemezni a mi kedves ázsiai hitfeleinket, az szedjen össze minden vétkes és hibás tulajdont, minden előítéletet és türelmetlenséget, mely Mohammed különböző színű és nyelvű hívóinek sajátsága, toldja meg e tekintélyes sumrát jó adag szolgálissággal és elsatnyulással, hazugsággal és

csalással, melyhez kiváló takarékosági hajlamot és szívós kitaratást is mellékelhet, s meg lesz a mindenesetre igen tarka keleti-keresztény lakosság hű típusának összelete. Hogy az ilyen kép vonásai, a vallási érzelgősség szépítő máza nélkül szemlélve, általánosságban még visszataszítóbbnak és ellenszenvesebbeknek tűnnek fel nekünk, mint maguk a mohamedánok jellemvonásai, ez egészen természetes. Ez szomorú, de igaz tény, melynek okait egyenlően kellene kutatni, úgy történelmi, mint vallási és néprajzi téren; – oly foglalkozás, melytől ezúttal tartózkodom. A tucat számot meghaladó keresztény hitfelekezetek különféleségének elosorolásától is megkímélem a nyájas olvasót, miután a kicsinyes perkérdések fejtegetése, Krisztusnak fél, negyed vagy egész istenségét illetőleg, e helyen nem tartozik reám. Figyelmünk csak a három főnemzetiségre terjedjen ki, úgymint: az örmény, görög és szírokhaldái keresztényekére, melyeket a maguk kendőzetlen valóságukban, családi, politikai és vallási lételük egész terjedelmében fogok bemutatni.

I.

Kisebb kirándulások, vagy hosszabb utazás alkalmával Keleten, kinek ne tűntek volna fel ama csontos, széles vállú emberek, széles fejjel, széles szemöldökkel, sötét vagy fénytelen szemekkel és vastag arcvonásokkal, kikkel a Paropamizusz hegységtől a Dunáig, a Kaukázustól egész Jáváig, egyenként vagy tömegesen, minden művelődési fokozatban, a legkülönbözőbb társadalmi állásokban, mindennemű viseletben és színben találkozunk. Élesen előtérbe nyomuló jelek által oly összefüggésről tanúskodnak, melynek létezése külsőleg alig észrevehetőleg, csak gyengén pislogó mécsképpen tűnik fel, titokban azonban, a végtelenbe gyűrűző láncszemekeken hatalmas tűzként vonul át, s azokat tömör, elválaszthatatlan tömeggé olvasztja össze. E nép, mely földrajzi elszórtsága tekintetében csak

is a zsidók és cigányok mögött marad el: az örmény, melyet Keleten ermeninek neveznek. De óvakodjunk e név általánosító használatától, mert az örmények Rómán csüngő frakciója, egész a nekivadulásig tiltakoznák ellene, ők, *katolikusoknak* nevezik magukat. Az örmény nevet sértő gúnynak tekintik, pedig a szó szoros értelmében inkább örmények a többieknél. E nép virágzó fénykora, Nagy- és Kis-Arménia politikai nagyságának ideje már igen rég letűnt, és Ani és Szisz kőhalmazai, Erzerum és Erzingian közelében sokkal nagyobb érdeklődéssel bírnak az európai utazóra nézve, sem mint Parthia és Róma egykor hatalmas elleneinek, környékbeli utódai előtt. Dehát mit is jelentenek dűledező falak, ha a szentelt hagyományok és legendák eleven szava, százezrek, sőt millió emberek emlékében él és titkos ruganyképpen folytonos tevékenységben működik nemzedékről nemzedékre? Hadsator (Crucidatus) az öszvérhajcsár, ki a ponti hegység meredek utain melletttem üget, mit sem tud örmény templomok romjai létezéséről. Útitársam, Ohán, egy Tebrizbe való kereskedő, távolról sejti, míg a Vartabet (barát) Ucs-Kilisszéből, egy zárda a bajazidi úton, ahol éjjelezünk, már többet tud róla beszélni. Hosszú, sűrű, őszbecsavarodott szakállát simogatja, összevonja a kolosszális fekete szemöldekét, s az állítólagos efendinek (t. i. szerény személyemnek) korrekt török írásnyelvben kenetteljes előadást tart a hajdani örmény egyház, t. i. annak papsága nagyságáról és hatalmáról. Mélyen beható, valóban lelkesült módon azonban csak az örmény író, Konstantinápolyban fog beszélni nekünk nemzete nagyságáról. Hazai történelmének egyes korszakait, valamint az akkori szomszéd országok politikai eseményeit tüzetesen ismeri, s az örmény nép fényes jövőjébe helyezett bizalma megingathatatlan, miután tisztán ki tudja mutatni, hogy az a hosszú elnyomatás után végre mégis diadalmaskodni fog ellensége felett.

Hogy ezt az erőteljes, nehézkes, minden tekintetben szívós népet híven jellemezhessük, nem tehetünk jobbat, mint hogy az utóbb említett négy személyiséget a négy

főosztály képviselőjeképpen mutassuk be. Hadsator, vagy nem bánom, Ágop, ha e név tán jobban tetszenék, Vánból származik, egy örmény fészekből, mely magas sziklák közepette fekszik, melyeknek meredek falai ékírásban hirdetnek perzsa hőstetteket; ezeknek kibetűzése Schulz német tudósnak életébe került. E szegényes hazát elhagyva, folyvást kurd lándzsáktól fenyegetve, Hadsator a part felé vette útját, hol az árucsomagok elszállítására széles, erős háta és edzett izmok szükségeltetnek, oly előnyök, melyekkel a természet igen gazdagon látta el Arménia gyermekeit. Hadsator éveken keresztül cipelte az ördöngősen nehéz freng-pamut és vászoncsomagokat, megannyi tömör vaspántokkal összetartott súlyos darabot, melyeket a trébizoni kikötőben állomásozó hajókból, a magasan fekvő khánba kelle szállítania, míg végre oly összeget teremtet elő széles hátával, hogy néhány tehervonó állatot vehetett s szállító üzletet kezddhetett. Mit ezelőtt saját háta cipelt, azt most iráni kereskedők contójára szamarainak háta viszi be Erzerumba és más helyekre ..., s mellettük a legjobb kedvben gyalogol a szállító úr, tréfálózva, játszva, de egyre számítgatva is, mennyi tiszta jövedelme marad az expedícióból, ha a szalma, istálló, és abrak költségei leszámítvák. Csak abrakra és szalmára gondol a jó ember, saját fenntartása kevés gondot szerez neki, miután naponta háromszoros kenyér és hagyma adagja mindössze is nem kerül annyiba, mint egy szerény kis számárka napontai ellátása. S Hadsator mégis egészséges és derék, tenyeres-talpas legény, s rongyos utazóruhája után senki se hinné, hogy háza, udvara igen csinosan van felszerelve, hogy gyermekei jól öltöztetnek, jól tartatnak és szint oly jól taníttatnak is. –

Aki már vállalkozóbb szellemmel bír, vegyünk pl. egy Agop-ot vagy Szerkiz-t, az útját a parttól egész Sztambulig folytatja, Sztambulig, minden földi kincs, minden emberi remény és minden végzethatározat e páratlan központjáig. Itt különböző carriére kínálkozik neki, melyek közül szellemi és testi hajlamai és tehetségei szerint válogathat.

Aki a nemzeti művészetben a csúszás-mászás, hajlongás, elsimulás és megalázásban kiválóbb tökélyre emelkedett, szolgának szegődik egy mohamedán házhoz, t. i. *aiwasz* lesz, vagyis a török háztartás azon személyisége, mely a ház legrosszabb részében lakik, a szolgasereg legutolsója, a legalacsonyabb szolgálatokra használtatik, azonban a mindenütt uralgó patriárkális szellem következtében, alázatos állása és idegen volta dacára, itt-ott mégis a ház belső tagjának tekintetik, s legtöbb esetben kis vagyont kapargat össze magának. Ha azonban az új jövevény csontjai keménysége és tartósságába több bizalmat helyez, mint jelleme simulékonyságába, akkor inkább hammal lesz, t. i. teherhordó; *szemer*-t, vagyis egy kicsi, szalmával töltött bőrnyerget vesz magának, azon kisebb terheket visz, vagy pedig a *szirik*-et, egy hosszú póznát a vállára veti, hogy egy vagy két társsal ama herkulési tetteket vigyen véghez, melyek az európai nézőt Périában jogos bámulatba ejtik. Néha négy ilyen hammalt lát az ember, amint a két pózna egyszerű készülékének segítségével 15, sőt 20 mázsányi terhet, gyorslépéssel visznek fel a meredek hegyi úton. Meztelen lábuk minden ere feldagadt, a vér arcukba szállt, a föld csaknem remeg nehéz léptük alatt; – s ezen emberek, az acélos vállcsontokkal, a legegyszerűbb eledellel, rossz helyiségekben élnek, azon felül még az éjjeli nyugalmat sem élvezhetik háborítatlanul, mert többnyire raktárőrökként is szerepelnek. Amint látjuk, az egyik edzett csontok, a másik jellemhajlékonyság révén haladt az élet göröngyös útjain, mindkettő kis összeget gyűjtögetett, s most visszatérnek a szegényes hazai völgybe, hol Krózusok gyanánt üdvözlötnek, hol tapasztalataikat magasra becsülik, sőt magas rangú urak egykori szolgálói lévén, még félnek is tőlük. Ezen Ágopé-k és Szerkizek némelyei hadsikká válva térnek haza; megengedték maguknak a Krisztus urunk sírjához való zarándokolás fényűzését; a feltámadás ünnepén Jeruzsálem nagy egyházában imádkoztak, látták az örök csodalángot, és kikapták a maguk részét a görög ütlegekből és békekötő török markokból. A

szent helyeken, verekedés útján szerzett sebek és kék szemek csakhamar eltűnnek, de a vallási lelkesültség fénysugarai élethossziglan környezik őket.

Mint hogy e tipikus két egyéniség kíséretében szerencsésen falura jutottunk, egy füst alatt az örmény földművest is szemügyre akarjuk venni. A földművelés örök idők óta kedvenc foglalkozása volt e népnek, melynek a testi erő és kitartás a rögművelésében épp oly mérvben válik előnyére, mint a görögnek a kereskedelmi téren szellemi és testi mozgékony-sága. A kellemes és jövedelmező élethivatások sorába, a földművelés az örményeknél nem számítható. A verejtékes munka szerény jövedelmén először is a pap csipdes – az örményeknél szerény és lelkiismeretes csőröcskével –, őt követi az adóbehajtó – itt is oly nagybélű mint Isten egyéb országaiban, ki már nagyobb harapásokat szakít magának –; s ha az örmény földműves ekképp eleget tett „Istennek és Császárnak,” még mindig nem biztos a maradékra nézve s a szomszéd kurd rablók által egy évben legalább tízszer kiraboltatik és meglopattik, sőt néha birtoka védelme alatt még agyon is üttetik. Ez korántsem túlzás, mert utazásaim alatt gyakran vonultam át örmény falukon, melyekben a fegyverképes férfiak évről évre, napról napra felfegyverkezve, házaik lapos tetőzeten őrt állva töltötték az éjt, hogy a kurd megrohanások elől megvédhessék magukat. Az ily élet valóban vas-kitartást igényel! S dacára e szomorú állapotoknak, az örmény mégis többnyire vagyonossá válik, sőt gazdaggá is, előszeretettel visz pénz-, rectius-, uzsora-üzletet, s ott, ahol a helybeli hatóság, persze drágán megvásárolt oltalma alatt, biztonságban érzi magát, a legkönyörtelenebbül tudja ki-zsákmányolni a karmai közé jutott szerencsétlent.

Amint egy kis tőkét takarított meg az örmény, már a kerületi fővárossal cseréli fel rongyos faluját; ezután még tágabb tért keres tevékenységének, s a kerületi városból a székvárosba megy lakni, ahol csak úgy hemzseg a sok lústa és pazar efendi, bég és pasa, s ahol az uzsorás obscurus állásából a „multezim”, vagyis az adóbérlő, vagy házi- és

udvari-bankár hangzatosabb állására emelkedik. Ezen túl a cselebi (úr) címét viseli, az előbbi csorbadi helyett.¹ De csak névszerint úr; csak látni kell, mily kutyaszerű alázatossággal, mily hajlongások és gömnyedezések közt szokták ezen urak pénzüket és személyüket felajánlani, hogy megértse az ember, mily gazsággal szívják mindazoknak vérért, kik pénzügyekbe bocsátkoznak velük. Azelőtt, a török kényuralom szabad idejében, gyakran az ellenkező viszony állt elő; az efendi, bey vagy pasa egész türelmesen tönkre tette magát az örmény által, de alig telt meg az örmény erszénye a megpukkadásig, midőn röviden bántak el véle, a bankár árulással vagy csalással vádoltatott, lenyakasztatott vagy felakasztatott, s a csöppenként elvesztett vagyon egyszerre, tömegesen tért vissza egykori birtokosához. Ezen önkénytelen halál aztán a szolgál, pártfogója iránt tanúsított ritka hűsége képpen proklamáltatott. A gyöngédtelen módon örökre elaltatott sírkövén egy alak ábrázoltatott, mely fejét vagy hóna alatt hordá, vagy lábai közt heverteté, ami által a kiszenvedett családjá nem annyira a rajtuk elkövetett gyalázatot, mint inkább megadásteli alázatosságát akarta kifejezni, mert volt rá eset, hogy a kivégeztetettnek fiai, atyjuk gyilkosánál ismét bankárállást foglaltak el, ismét meggazdagodtak, hogy harmad vagy negyed ízben újra a leírt módon fejezzék be életüket. Valóban, mindkét félre nézve egyaránt gyalázatos!

Ma, hol a Boszporusz partjain nem a törökök, de az európai követségek hangadók, hol ezen örmény uzsorások valamely követség nyílt vagy titkos oltalmában részesülnek, s e kizsákmányolás a jövődóbeli megtérítés veszélye nélkül mehet véghez, a török társadalom végképpen elszegényedése van munkálatban. Az egész tőke, igen kevés kivétellel az örmények kezében összpontosul, kik mellesleg a galatai tőzsde főmatadorjaivá nővik ki magukat. E ravasz, lelkiismeretlen s fondorkodó pénzemberekkel szemben nehéz valamit keresztülvinni s az öreg Rothschildnak tökéletesen igaza volt ama híres mondásával: „Zárják be az egész világ zsidait és örményeit egy börzecsarnokba,

s egy félóra leteltével az első minden pénze az utóbbiak zsebében lesz található.” Különben, modern örmény tőzsdematadorok dicséretére legyen mondvá, hogy az olykor piszkos, olykor tiszta úton szerzett pénzből, szívesen áldoznak nemzeti-humanisztikus célokra, s a látogató, ki kitűnő iskoláikat Konstantinápolyban, tanintézeteiket Velencében, Párizsban és Rómában szemléli, tekintettel a művelődési törekvésekre, a szerzemény-forrás minőségéről meg fog feledkezni.

Mint mesterember az örmény szinte nem játszik jelentéken szerepet, de csak az ipar azon ágaiban, melyek már évszázadok óta törzse sajátosságaihoz tartoznak. Aki a nemesfémmel nem tud *kereskedni*, az legalább feldolgozza, s ezért a török birodalom legtöbb aranyművese örmény. A szabók, szűcsök és szakácsok is örmények, mi az uralkodók és uraltak közti hasonízlésre mutat, valamint egyáltalán a közösség bizonyos foka észlelhető a kettőnek szokásaiban és erkölceiben; – úgy pl. a hárem-szokás épp oly szigorral tartatik fenn az örményeknél, mint a mohamedánoknál. S ebben talál magyarázatot ama sajátosságos viszony, melyben a kettő egymáshoz áll, holott az örmény valamennyi rája közt a legkevésbé rokonszenves az oszmánli előtt, s ez mégis leginkább azzal szövetkezik és szövetkezni kénytelen, mert az örmény minden keresztény közt, természeti hajlamainál fogva legkeletiebb. Nem csak a kisebb és nagyobb főurak háztartásában, de még a császári palotában is, mindenkor az örmény volt az egyedüli idegen, kinek folyvást szabad volt a bemenet, s ki még a bizalomnak bizonyos nemét élvezé. Senki sem érti nálánál jobban, mint kell a moszlim győztes gyöngeségeinek hízelegni, és zsarnok gyanúját a bókók és elismerés tömkeleges tömjénfüstjébe fullasztani. Ez oka annak is, hogy a szívós, tömör örmény népelem, aránylag legkevesebbet szenvedett a zsarnokoskodó oszmán uralom alatt; simult és hajolt, de meg nem törött, mert míg százezrivel számítjuk a boszniai, bulgár, albániai, sőt görög mohamedánokat, egyetlenegy törökhitű sem létezik, ki örményül

beszélne. Meglehet, sőt tán valószínű is, hogy a moszlim-tatár hatalom virágkorában, t. i. a XIII. és XIV. században egyes áttérítések sikerültek, azonban a tömeges áttérés példáiról alig hallottunk, s e szívósság, e fényesen kipróbált kitartás a legbiztosabb kezességül szolgálnak e nép nemzeti jövőjére nézve. Az örmény nép nemzeti felélesztésének nagy munkája csendesen, zajtalanul, a legcsekélyebb gyanú ébresztése nélkül vette kezdetét e század első évtizedeiben, s mindennap előforduló dolog, hogy e népegyesületnek még megcsökönyösödött materialistái is tartósan, fáradatlanul támogatják a szellemi törekvést. Az Ó-örmény történelem és nyelvészet, mit azelőtt csak egy-egy öreg pap ápolgatott csendes cellájának homályában, ma már a fővárosok elemi iskoláiban is taníttatnak, s közel vannak hozzá, hogy közbirtokká váljanak; s éppen mert e nép zaj és feltűnés nélkül, bámulatra- és dicséretreméltó kitartással látott az újjászületés munkájához, éppen azért, annál valószínűbb a siker és győzelem. Ázsia minden keresztényei közt a közel hárommilliónyi örmény leginkább érdemi meg Nyugat rokonszenvét és mindenestre legméltóbbak egy jobb jövőre.

Az örmények, kezdetben felemlített földrajzi elterjedtségük dacára, eddig mégis leginkább csak e nép Törökországban megtelepedett részéről beszéltünk. Nagy mennyiségű örmény orosz hatalom alatt is áll, s Anglia ázsiai birtokaiban, kiváltképpen a kereskedelmi városokban, igen sokan laknak. Turkesztánban soha sem tűrettek meg, azonban idővel Kabulban mégis megtelepedett néhány család, s a mohamedán birodalmak közt Törökország után, örmény alattvalóinak tekintetéből még csak Perzsia említendő. Az alig megnevezésre méltó csekély örmény lakosság az utóbb nevezett országban, csaknem azon gondolatra hozza az embert, hogy a Szasszanidák és Nagy-örmények közti régi gyűlölség, mely ezer esztendőn túl, minden barátságos és békés közlekedést meggátolt, még mindig él és működik. Bizonyos tekintetben ez csakugyan áll is, mert Irán örmény telepítvényei nagyobbbrészt úgy-

szólván erőszakosan kerültek oda. A perzsa anarchia és síta fanatizmus, a keresztény idegent sohasem vonzhatta különösen hívólag, s a régi előnyök dacára, melyeket a messzelátó II. Abbasz Sah engedélyezett az Araxes partjairól Iszfahán egyik külvárosába vándorolt örményeknek, Új-Dsulfa mégsem juthatott soha virágzásra, s csak a püspökök nyakáról alálógó orosz Szaniszló-rend ragyogása képes némileg feléleszteni az egyházilag szétváltak – (az európai pártfogolás, néhány család katolizálásának előmozdítása által, a legvadabb felekezeti dühre adott alkalmat) – s a perzsa hatalomhiány következtében minden igazságtalanságnak átengedett keresztény alattvalók reményeit.

II.

Hogy a keleti keresztény világ második képviselőjével megismerkedhessünk, Törökország északi szélességétől kissé délnek kell fordulnunk, ahol a lég enyhébb, a növényzet bujább, az ember simulékonyabb és mozgékonyabb. Az utóbbi tekintetben, a görög csakugyan égalji szélességi foka hű képviselőjének nevezhető. Már külső megjelenése is éles ellentétéről tanúskodik örmény hitsorsosával szemben. Arcvonásai, beszédmodora, taglejtése, egész lénye, bizonyos könnyelműség, vagy ha úgy akarjuk, bizonyos finomság nyomát árulják el. Járás helyett akár táncolhatna, beszéd helyett énekelne, gondolkozás helyett rajongana, s e könnyelműség és frivolitás symptomáit, politikai és vallási eljárásában, minden tetteiben, egész életpályáján annyira felmutatja, mintha komolyság és soliditás, becsületesség és erély nem is illenének a tisztességes keresztény emberhez. Hogy az ily természeti hajlamokkal megáldott, ily szellemi tulajdonú emberek, az európai s főleg a francia Nyugattal való sűrű közlekedés következtében igen csodálatos szentekké fejlődtek, könnyen megérthető, ennél fogva perccig sem tűnhetik fel, hogy ezen emberek a Keleten található nyugati kultúra legügyesebb komédiásaivá nőtték ki ma-

gukat. Két évtizeddel ezelőtt Perában még oly görögökkel lehetett találkozni, kik a kérdésre: „Êtes vous Gréc?” egy: „Je suis Francais”-val (az éles szisszenő hangok, valamint az „ö”, „ü”, a görög szólás szervezetében hiányzanak) feleltek, s az újonnan érkezett, a klasszikai Görögországról álmódó európai nem tudott eléggé csodálkozni, hogy az ó Hellének ivadéka még nemzetiségét is szégyellheti, sőt meg is tagadhatja. – Ezen ál-franciáskodás, különben csak az ál-törökösségnek egyik újabb változata a közelmúltból, midőn a híres fanarióták, melyekből még ma is létezik néhány példány, remekeltek benne. Legelevenebben maradt meg emlékemben egy logoetha (a törökök úgy mondják, hogy „lohfet”) személyisége, kivel főnököm, az egykori külügyér házában volt alkalmam találkozni. Az ember, egy modern Ulyszes hírében állt, s tévelygő utai a török nagyok konákjaiból az orosz követség palotájába, s Seikh-ul-Iszlám házához, a görög pátriárka lakásába, csakugyan megérdemelték volna, ha nem is a megénekeltetést, legalább hát a leíratást. Emlékemben még mindig szemeim előtt lebeg a korának dacára, még igen simulékony és könnyű lábú „lohfet” sovány alakja, amint kifogástalan török ildomossággal guggolt pasám mellett a díványon és halkan társalogva, tüzes, gyanús szemekkel pillantott körül. Jelenlétem kiválóan útjában látszott lenni, s ha zavarodottan felém pillantott, rendesen az iszlám és török hatalom előnyeit dicsérte valamely hallatlan hízelgéssel, vagy más efféle szemtelen hazugságot bocsátott ki keskeny ajkai közül. A ravasz fanarióta sejtette, hogy az európai a török házból nyelvészet és irodalom mellett, még a szokásokat és jellemeket is figyelemmel kíséri, s valószínűleg érdekében állt, hogy ne fényképeztesék le élethíven. Ama csodálatos rejtvény: hogy a porba alázott görög kereszténység miképp húzhatott hasznát a győzedelmes iszlámból, szinte csak akkor fejthető meg, ha látjuk, mily ügyesen játszik a görög ravasság a török bárgyúsággal, igen csak így foghatjuk fel aényt, hogy a

görögök nem csak fenntartják magukat, de még magas állásokra és gazdagságra is szert tehetnek.

A logothethák e mutatványában a görög társaság legfőbb csúcsai képével is megismertetem a nyájas olvasót. Oda legelőször is az úgynevezett értelmiség tartozik, emberek, kik lakkcipőt és glazékesztyűt viselnek, ennél fogva a nyugati kultúra mázának képviselői franciául csevegnek, és mindig lehangosabban beszélnek, ha a pérai vagy szmírnai kávéházakban, vagy pedig újonnan érkezett európaiak társaságában török barbarizmusról van szó. Hallgassunk meg egyszer egy ily Dimitraki Paolakit vagy Antunakit, amint valamely pérai kávéház kerek asztalánál ülve, egy pohár pálinkával támogatott nemzeti lelkesültséggel kel ki a törökök ellen. Minden szó egy gyalázás, minden hang egy megvetés; szemeit forgatja, öklét rázza, s ha közbe nem lépne éppen a pincér, ki kinyújtott kézzel a pálinka árát követeli – fizetni, mit a görög még az egész törökfajzatnál is jobban gyűlöl –, ki tudja, mi lenne e felindulás vége! Ez így megy Perában. De menjünk el egyszer Konstantinápolyba, s vegyünk szemügyre egy ilyen Dimitriakit Paolakit vagy Antunakit, miképp viseli magát a török konakban az efendivel szemben. Az ajtó melletti utolsó helyet választotta, s merő szerénységből annak is csak a szélére ül. Összetett kezekkel, szemlesütve, fejét félősen vállai közé húzva, halkán és nyugodtan a dicséret cukorédes szavait fogyasztja; nem hallani tőle egyebet, mint a törökökre vonatkozó mély alázatosság és hála kifejezéseit. Az ember olyan, mintha kicserélték volna, s valóban próféta-szem kellene hozzá, hogy a pálinkás pohárnál látott Dimitriakit felismerjük azon egyénben, kivel most az efendi előtt találkozunk. Ezen metamorfózis természetesen okkal-móddal jár, mert a Közel-Kelet e fajta kultúrahőse mindenekelőtt pénzt szűkséggel, hogy pálinkát, lakkcipőt, glazékesztyűt és egyéb kultúrtárgyakat vehessen magának; pénzt, melytől azonban csak nehezen vagy nem is válik meg, ha valódi művelődési célokról, görög iskolákról és

görög irodalomról van szó. E görögök legérdekesebb jellemvonását kétségtelenül amaz éles ellentét képezi, mely minden frenk csillám iránti rokonszenvükben, és maguk a frenkek (európaiak) iránti elkeseredett gyűlölettségében észlelhető, mert a frenkeket, bizonyos körülmények közt még a törököknél is megvetésre méltóbbaknak tartják, s legfőképp újabb időben nem állhatják őket, amióta a Keleten megtelepedett európaiak a görögökkel üzleti téren oly komoly versenyre szálltak, sőt alkalmilag a törököket a görögök megbízhatatlan kezére is figyelmeztetni szokták. Hogy e görögök tehát, a létélrti harcban, az európaiakat *frenk-kutyáknak* nevezik (skylifrankoi) tán következetlennek mondható, azonban legalább megmagyarázható; de hogy e „kutyáktól”, kiket minden nyomorúságért és szerencsétlenségért, mely „a nagy hellén nemzetet” újabb időkben érte, felelőssé tesznek, határozottan segílyt követelnek a nemzeti ügyben, s köszönetül aztán megkövezik őket – azt soha sem tudtam kellőleg megérteni. Nemes halottja Missolunghinak, Navarin szegény hősei, valóban, utódaitok más címeket érdemelnének!

A legsőbb osztályról, t. i. a tulajdonképpeni görög népről, e Fallmereyer által már kimerítőleg ismertetett etnográfiai egyvelegről, tán még legtöbb jót lehet mondani. A görög dohány és fűszer árus, asztalos, kőműves, halász, stb., átlag tevékeny ugyan, de korántsem oly dolgos, mint az örmény, s mindaddig, míg bizonyos kis tőkét nem gyűjtött, elég tisztességes ember, már t. i., annyira, amennyire a görög egyáltalán tisztességes lehet. De alig tett valamit félre, a pap már gyakrabban jelenik meg házánál – az egyház emberei mindjárt megérzik, hol vannak afféle sárga madarak. – Felszólítatik, járulna hozzá egy szentkép megvételehez, érdeklődjék a szegény egyház sorsa iránt. Az egyházból a kaszinóba jut, ahol rakit fogyasztanak és végtelenbe politizálnak, mert a Biblia után a hírlapok képezik a görögök főolvasmányát; ott mindenki politikával foglalkozik, oly hajlam, mely a hihetetlen műveletlenséggel – melyet egy lelkiismeretlen, tudatlan papság a gö-

rög népnél istápol és fenntart – sajátágos ellentétben áll. Ily úton-módon, a már természeténél fogva a *dolce farn nienté*-re hajlandó egyén, csakhamar mindenféle bűnökre vetemedik, s ebben rejlik oka annak, ha szellemi ruganyosság, testi hajlékonyság és kiváló előnyök dacára, a görög nép elsőbbségre vágyó törekvései eddig eredménytelenek maradtak; csak így magyarázható meg a körülmény, hogy a külsőleg nehézkes, vaskos kinézésű örmény az ázsiai keresztények közt a szolíd nemzeti önállóság megállapítására több kilátással bír, mint az évtizedek óta Keleten világi kultúr-hivatásával kérkedő görög.

III.

A görögök után - és érdemeik szerint a sorozat egészen helyes - a sémi keresztényekről is említést kell tennem, t. i. azok keresztényekről, kik ugyan Mohammed nyelvét beszélnek, azonban Mohammed tanainak, tizenkét századnál tovább sikeresen ellenálltak. Igaz, hogy e siker inkább sziklaföldjük keménységének és magasságának, mintsem jellemük edzettségének és szellemi magaslatának tulajdonítható, mert ha áttekintjük a földterületeket, melyek e népek által lakotnak, meggyőződhetünk róla, hogy a maroniták-, malikiták- és nesztoriánusoknak csak azért sikerült a moszlim hódítás magasan zajló hulláma közepette a keresztet fenntartani, mivel hazájuk völgyei és sziklaturkolatai nem voltak ugyan ismeretlenek a hódítók előtt, azonban sokkal rejtettebb fekvésűek valának, sem hogy különös vonzerőt gyakorolhattak volna, az elfoglaltatásra. Amíg tehát e völgyek és hegyturkolatok a moszlimoktól nem vétettek figyelembe, az európaiak által meg nem utaztattak, a házi béke a szigorú felekezeti szellemért rajongó keresztények közt egyrészt s a jó viszony az uralkodók és legyőzöttek közt másrészt, nem igen lett megzavarva; s ezen állapot mindaddig tartott, míg a keresztény Európa megérkezettnek találta az időt, hogy Ázsia-beli

hitsorsosairól gondoskodják. A szeretet első jelei sárkányfogak valának, melyeket a katolicizmus vetett el, s midőn rövid vártatva a diplomácia állítólagosan humanisztikuselvekből interveniált, ekkor ama szomorú látvány fejlődött, hogy egy nyelvet beszélő, egy származásbeli keresztények majd egymás ellen dühöngtek, majd meg az uralkodó és túl hatalmas faj ellen hasztalan harcokban és ellenszegülésben lázadtak fel. Ahol a szenvedélyek fel vannak korbácsolva, ahol mindig ökölbe van szorítva a kéz, ott szellemi és anyagi fejlődésről nem lehet szó, s ennél fogva nem csodálkozhatunk, ha a keresztény arabokat süllyedtebbeknek, mélyebb hanyatlásnak indultnak találjuk, mint az örményeket és görögöket.

Vegyük szemügyre a maronitákat, Tarabulusztól Szaidáig, Franciaország és Róma eme kedvenc gyermekeit, s azonnal felfogjuk ismerni, hogy a szomorú körülmények okozója csak is a papság, mely itt feltétlen hatalom birtokában lévén, az ájtatos nyáj – s itt az egész világ ájtatos – lelke és erszénye fölött uralkodik, és sokkal inkább kínozza a szíriai keresztényeket, mint ama zsarnokiaknak elhíresztelt konstantinápolyi kibocsájtványok, vagy a hajdankori hírhedett arab-moszlím kényuralom. Néhány, részint Rómában elsajátított, részint Róma által közvetített műveltségi foszlánnyal felcifrázva – sokan franciául, olaszul és latinul is beszélnek – ama keresztények egészen arra valók, hogy a katolikus Európa rokonszenvét felébresszék, mely rokonszenvet igen ügyesen csengő pénzzé tudják átváltoztatni, mert nincs Krisztus urunk sírjához zárándokoló keresztény, ki a Libanon átutazása alkalmával erszényét a maronita papok ékesszólása előtt elzárhatná. Hasonló sikerrel működnek a katolika Európában szétkuldott kolduló barátok. Könyöradományokat gyűjtenek egy templom átépítéséhez, egy iskola alapítására, vagy egy kápolna restaurációjára; – de mint borzadnának vissza az ájtatos adakozók, ha tudnák, hogy pénzük szent építmények helyett, ő püspöki vagy patriarka méltósága házának javítására, vagy egy új terrasse emelésére, vagy az istállók

tágítására használtatik; mert a püspökök vagy patriarkák igen nagy urak ám, a szó legszorosabb értelmében római pasák, kik az eredeti pasáktól csak annyiban különböznek, amennyiben pipahordozói, kengyelvastartói, vagy püspök-pálcavivői kíséretük nem közönséges emberekből áll, hanem különböző ranggal bíró papok vagy barátokból. A patriárka téli palotája Szouk-on, vagy nyári rezidenciája Uadi-Kadisában, inkább valamely keleti despota fényűzőháztartására hasonlít, mintsem egy évszázadok óta moszlim nyűg alatt elszegényedett nyáj főpásztorának lakására.

Amilyen az úr, olyan a szolga. Amit a papságról mondunk, az a maronita népre is rá illik, azon egy különbséggel, hogy amazok az elnyomók és csalók, ezek pedig az elnyomottak és megcsalottak. Külső megjelenésében a maronita erősen emlékeztet az örményre, de kevésbé a görögre; jelleme azonban, mindkettőnek vegyülékét tünteti fel. Akár falun van, akár városban, akár csizmadia, szabó, takács vagy földműves, a maronita ritkán emelkedik túl a kiskereskedőn. Bár szint oly szögletes, nehézkes és esetlen, mint az örmény, annak kitartását és állhatóságát teljesen nélkülözi, s habár a görög ravaszságát és furfangosságát utánozni igyekszik, mégsem képes annak szellemi ügyességét felmutatni. Szóval e, legfőljebb 200.000 lelket számító népecske, melynek ősei hajdan a keresztes háborúk idejében oly fényes szállító-üzletet vittek, teljesen érdemetlen azon nagy szeretetre, melyet a katolikus Franciaország legalább azelőtt, iránta tanúsított; szintűgy tévedés is volt a francia kormány részéről, hogy a maronitákból faragott emeltyűt és támaszt keleti befolyása számára. A *malkitákról*, az alig 50.000 számító görögkatolikus arabokról, általában dicsérettel szólnak. Amint mondják, úgy külső- valamint szinte jellemük fővonásaiban keveset különböznek mohamedán törzstársaitól. Soha sem koldultak európai protekcióért, az arab nyelvnek szenvedélyes ápolói, s épp oly büszkéek nemzetiségükre, mint a próféta tanainak vastag turbános köve-

tói. Meglehet, hogy éppen ezen tulajdonaik következtében a malkiták kevésbé valának kitéve üldöztetéseknek, mint a Libanon többi keresztényei, mi Kurdisztánban a nesztoriánusoknál szinte úgy volt, kik évszázadokon keresztül bántatlanul éltek rabló kurdok közepette, s csak akkor látták kitéve magukat egy Bedr-khan-bey iszonyú irtóháborújának, miután amerikai hittérítők jelentek meg, a kezdetleges, de boldog állapotban élő keresztény kecskepásztorokat a „valódi hit” áldásaiban részesítendőek. Igen, még ezen „áldások” kiosztása miatt is, összevesztek az amerikai misszionáriusok az anglikánusokkal s az apostoli szent munka érdekében lelkesültségben, a szegény nesztoriánusok addig-addig hurcoltattak ide-oda, míg végre a rabló s gyilkoló kedvű kurdoknak estek martalékul, és a Zab folyó, több mint 100.000 keresztény véréből pirosodva folyt alá a völgybe. Az irtózat esemény a versenyző protestáns missziók működésének a török Kurdisztánban véget vetett ugyan, Iránban azonban, t. i. azon hegyek keleti oldalán még iszonyúbban ismétlődött. Itt Róma jelent meg lazaristáival harmadik bajnokképpen a hittérítő harcban. Urumieh és Szauds-Bulak szegény nesztoriánusai egészen elámultak úgynevezett európai hittársaik oly váratlanul nyilvánuló eleven érdeke fölött, miután eddig már azért sem gondoltak sokat velük, mert saját fogalmaik a kereszténységről igen zavartak, s mert az idegen országbeli hittérítőkben nem amerikaiakat, angolokat és franciákat láttak, hanem egyszerűen csak frengi-eket, s nem khaldani-kat (vagyis nesztoriánusokat), tehát nem keresztényeket. Hisz eleinte e misszionáriusok még ezen ősrégi keresztények hittételeiről sem bírtak biztos tudomást szerezni, mert papjaik a műveltség legsóbbságán állanak, s szigorú theokratikus alkotmányukban a patriárka és többi papság nem tudományossága és az esztraugelő (ó-szír) nyelven írt hitkönyvekbeni olvasottsága szerint tiszteltetik és becsültetik, hanem nyájaik és földeik száma szerint. Ma, körülbelül fél század folyt le a perzsa nesztoriánusok megtérítése óta, s eredményei mégis határozottan nemle-

ges természetűek, ha csak abban nem akarnak sikert látni, hogy nesztoriánus papok koldulólevelekkel barangolták be Európát. Az utolsó években, csak magában Magyarországon is három hosszú szakállú és hosszú ruhájú úgynevezett püspök tolvaj és csaló gyanánt fogatott be s a rendőrség által utasított ki.

A nesztoriánusokat 200.000 lélekre számítják. A nép maga arcvonásaiban sémi-fajának csak igen gyöngye jellegit hordja s jellemére nézve a közel lakó moszlimektől feltűnőleg különbözik. A nesztoriánus a szigorúan patriarkál uralom kötelékei által a papsághoz, az ország arisztokráciájához van kötve. Életmódjában mérsékelt, szerény, sőt félénk s mindazon jeleket tünteti fel, melyek a szaszanidok, arabok, törökök, mongolok és perzsák által sok századéveken keresztül szenvedett elnyomatás természetes következményei. A keresztény időszámítás első korszakaiban a nesztoriánus kereszténység befolyása a keleti Ázsia legtávolabbi vidékeire kiterjedt. Merv, Szamarkand, Kasgar és Khotan püspökségek valának és a kereszt igen közel állt a buddhizmus ellen folytatott harc diadalához, s mily különböző módon alakult volna Közép-Ázsia sorsa, ha az iszlám mindjárt első keletkezésekor elnyomatik.

IV.

Nincsen meglepőbb, s mondjuk ki őszintén, nincsen szomorúbb állapot, mint a zsidók nyomorult sorsa a moszlim Ázsia különböző országaiban, oly sors, mely időnként tán enyhébb korszakot látott, egészben véve azonban mindig sokkal nyomasztóbb volt a keresztényekénél. Ha Európa az ázsiai történelem ezen élő múmiáit a lefolyt századok alatt üldözte, a középkori nyersség e tette részint a fanatikusok természetes gyűlöletéből magyaráztatik ki, mellyel Krisztusnak állítólagos ellenségei és keresztre feszítői iránt viseltettek; ellenben a moszlim népeknél, ahol az egész keresztrefeszítést tagadják s a zsidók a Korán Isza

és Merjemével (Jézus és Mária) csak igen keveset jönnek érintkezésbe, ez nem számítható be az ellenségeskedések okául, s annál feltűnőbb marad, hogy a jahudi, dsehud, vagy csufut (zsidó) név ott minden gyalázat, gúny és megvetés quintessenciáját képviseli; sőt a nyelv minden kitétele tehetetlen és gyöngé arra, hogy a moszlimok zsidó elleni undorának kellő kifejezést szolgáltatson. Aki azt hinné, hogy Mohammed harcai Arábia zsidai ellen idézik elő e szenvedélyes gyűlölséget, az nagyon csalódnék, mert tízezer mohamedán közül alig tudja egy, mily viszonyban áll prófétája Arábia zsidóihoz, s nem-e rendkívül meglepő, hogy a két vallás szertartási formaságaiban létező hasonlatok, pl. a tartózkodás a tisztátalanoknak mondott állatoktól, továbbá a kötelezett leöletés, vallásos mosdások, stb. stb. a két hittan követőit, a több ezer esztendei együttélés dacára, nemcsak hogy nem hozták egymáshoz közelebb, de sőt még távolgóbbá teszik a köztük létező űrt, mint az a moszlimok és keresztények, vagy buddhistáknál mondható. Igaz, hogy a zsidó a moszlimok szemében kétszeres hitetlen, mert Mohammedet valamint Krisztust is tagadja, de ezt kevésbé látszanak tekintve venni; az Izrael fiaira táplált gyűlölség és megvetés hagyományos, az ó-történelem népeinek egy szomorú hagyatéka, melyet a következő nemzedékek híven megőriztek.

S nem-e még meglepőbb, hogy Ázsia mai zsidói retentő gyűlölségre, és ellenségeskedésre kevés vagy éppen semmi okot sem adnak, mert jellemük fő vonásaiban Kelet keresztény lakosságánál sokkal többre becsülendők s minden tekintetben jobb bánásmódot érdemelnének. Nézeteiben a zsidó ugyan keveset különbözik a többi kelettől. Ő is vak fatalista, ő is a legszívósabban ragaszkodik a régi szokásokhoz, az ő vallása is a babona, ízetlen csoda-legendák s több effélek tarkaságaiból szövődött, ő is ápolja a szentek sírjait s híres istenfélő emberek lábnyomait csókolja, – de az ezredéves elnyomatás lelkében még sem törte meg oly mérvben a nemes érzelmeket, mint az keresztény sorstársainál észlelhető. Gyáva ugyan, de nem

áruló; szenvedélyes, bosszúálló, és tettei és magaviselete által az idegennél inkább sajnálatot ébreszt, mintsem megvetést. Valamint a külső kényszer és elnyomatás a társadalomban mindenütt gyöngédebb családi viszonyt, sőt még a távol eső tagoknak is szorosabb, szenvedélyesebb átkarolását eredményezi, úgy Ázsia zsidóinál ez még inkább észlelhető, mint az európaiaknál. Konstantinápoly számos zsidófelekezetei dacára, a Boszporusz partjain még sem fogunk soha zsidó koldussal találkozni. Akár gyufaüzlettel, vagy tolmács-szolgálattal, akár a házaló vagy kufár pályáján – mert a keleti zsidó ugyanazon üzletágakat képviseli, mint a nyugati –, a szegény zsidógyerek minden áron már tizedik évétől fogva, vagy még előbb is mindennap kenyerének keresetére fog törekedni. Mindegyik azt reméli, hogy „Camondo” (török Rothschild) válik belőle, s ha nem lesz azzá, legkevesbé ő maga oka annak; kitartása, mérsékeltisége példásak, s míg Péra vagy Sztambul utcáin bizonyos időkben részeg örményeket tántorogni látunk, vagy görögöket, egy ittas zsidó látása a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Igaz, hogy az ily erények szükségesek valának arra, hogy főképp Törökországban fenntarthatassák magukat. A zsidó ott nem csak a mohamedán, de még az ortodox-görög és katolikus fanatizmus alatt is szenvedett. Legkevesbé a törökök kínozták s legnagyobb mértékben a görögök; csaknem úgy látszott, mintha utóbbiak a törökök által rajtok elkövetett erőszakért a zsidókon akarnának bosszút állni. Ez volt az erősen elnyomott keresztény keleti fanatizmus egyetlen alkalmá, haragját éreztetni, elanynyira, hogy a szegény zsidók egy Szulejmán toleranciája dacára, ki ezreket velt megmenteni a spanyol inkvizíció bitófájától és máglyájától, mégis korántsem nyugodtak rózsákon. Így volt ez azelőtt. Ma, hol a görög kérkedés a nyugati pártfogás által még növeltetik, s a zsidók csak időnkénti igen gyöngye oltalomban részesülnek Európa részéről, a viszonyok csak keveset, vagy nem is javultak. A zsidó gúnynéve Törökországban „*kekeresz*”, s e kekeresz még mindig hosszú szenvedéseinek leghívebb tolmácsa.

„*Que quieres?*” t. i., „Mit akarsz?” (a Törökország-beli zsidók, egykori spanyol hazájuk egyik tájszólását beszélik) a zsidó egyetlen védelme elnyomója ellen. Ha egy fiút mulatságból kínoznak vagy ütnek, ha egy öreget szakállánál cibálnak, csak a siránkozó „*Que quieres?-t*” hallani. – Mit vétettem neked, mit akarsz?

Ha valamennyi zsidón végig tekintünk a Boszporusz partjaitól kezdve egész a messze Khokandig, azon észlelre jutunk, hogy minél inkább távozzunk Kelet felé, annál inkább fogynak felekezeteik úgy nagyságra, mint számra nézve is. Minél távolabb esik egy vidék Nyugat hatalmi befolyásától, annál csekélyebb az ott megtelepedett zsidók száma. A mai ottomán császári birodalom testülete mindig kedvenc tartózkodási helyük volt, a középkorban annak keleti része, s újabb időben a nyugati. Egy regensburgi rabbinus (Petarchia rabbi), ki 1217-ben meglátogatta ázsiai hittársait, Moszulban 6000, Damaszkuszban 10.000, Nizibiszben 8.000 lelket talált, s azonfelül még Bagdad közelében tartott oly ünnepélyekről szól, melyekben állítólag 80.000 zsidó vett volna részt, míg jelenleg e szám felére becsülhető az ázsiai Törökország egész zsidó népessége. Bagdad, melyet a zsidók különben a régi Bábelnek tekintettek, Konstantinápoly és Szaloniki után a legnagyobb zsidó kolónia Keleten. Vagy 20.000 fia Izraelnek lakik e pasalikban s a régi panaszzal:

„Bábel folyóinál ültünk és sírtunk,”

ott nincsen többé helyén, mert a bagdadi zsidó, gazdag és befolyásos felekezete árnyában, nem egy szabadalomnak örvend, melyet jogosan is irigyelhetnek tőle keletibb országokban élő hittársai. Foglalkozása még ugyanaz, mint a kalifák alatt, csakhogy azon különbséggel, hogy modern intézmények és a jelenkor tudományai megvonták tőle egykori dicsfényét. A nagy kereskedőkből és feudál bérlókból uzsorások lettek, ügyes orvosokból kuruzslók és fűszerárosok, még csak úgynevezett titkos tudományokat

és varázslásokat folytatnak, miben segítségükre jó a titokzatosnak, sötétnek fogalma, mellyel a nép a keleti Ázsiában a zsidó személyiségét környezi. Néhány mesterséget is úznak a Bagdad-beli zsidók, ezek közt különösen kiemelkedő a selyemfestés, mely, ha nem csalódom izraelita emigránsok által hozatott be Bokharából, valamint aranyműves munkában is kiválóbb ügyességet tanúsítanak. Egészben véve a Bagdadi zsidó – bár ott is, mint Keleten mindenütt, szűk gettóba van száműzve – sokkal biztosabban és szabadabban lép föl, mint az ázsiai Törökország bármely más vidékén. Úgy látszik, még mindig él bennük az egykori Nasszih (zsidó fejedelem) vagy Ros Geluthu (a fogság főnöke) hatalmas befolyásának emléke. Ama Nasszik helyei ma kevésbé töltetnek be a hivatalos Khakham Basi (főrabbinus), mint inkább dúsgazdag bankárok által; az utóbbiak egyike, névleg Danial – az ázsiai zsidók Rothschildje –, még a szultán első hivatalnokának is imponálni tudott.

Bagdad zsidói már nem beszélnek többé a spanyol tájszólást, hanem általánosan arabul, valamint a zsidók Perziában többnyire az erősen héber szavakkal vegyített perzsa nyelvet használják. Mindkét ága e népnek azt állítja, hogy az első fogságból hátramaradottak utódai, s Irán déli részében néhány családdal találkoztam, kik bizonyos patrícusi állást fitogtattak, s arisztokrata származásuk jelül héberül beszéltek, természetesen közbe-közbe erősen használva perzsa szavakat, mi még az írás nyelvben is, mely általánosan héber, szinte észlelhető. Politikailag, valamint társadalmilag Irán izraelitája mélyen alatta áll török hittársainak. A perzsa moszlimok szenvedélyesebb fanatizmusa, az általánosabb kényuralom, s mindenekelőtt a nagyobb pénzvágy tekinthető e szomorú körülmény okaiul. Még a számosabb felekezetekben is, pl. Hamadán, Siráz és Teheránban, a zsidók a legmélyebb megvetésnek és legkegyetlenebb elnyomatásnak vannak kitéve. Még legújabb időben is hallottunk egy Hamadánban tartott autódaféról, s teheráni tartózkodásom alatt egytudós rabbi csak

a francia befolyása által szabadíttatott meg a biztos haláltól. A szegény embert t. i. has-ütlegek által kellett volna halálra kínoztatnia, mert ellenségei egyike oly varázslattal vádolta, melynek következtében a király egyik kedvenc nejének első szülöttje váratlanul meghalt. A rabbi esetleg ugyanazon percben lépte át Teherán kapuját, amidőn a gyermek kiadta lelkét; e tényben a két eset okbeli kapcsát vélték felismerni, s egyszerűen halálra ítélték a szerencsétlent. Hasonló aljas, köznapi okokból történtek az utóbbi évtizedekben előfordult zsidó üldöztetések Iránban; így az ismert öldöklés Meshedben, ahol egy szegény zsidóné fájós keze gyógyítására, egy perzsa kuruzsló tanácsára egy utcai ebet ölt le, hogy a fájós tagot annak meleg beleibe dughassa; a zsidókra rendesen rá fogott gyermekgyilkossággal vádoltatott, s önmagát, valamint hittársait is végveszedelembe ejté. Az erőszakosan az iszlámra megtérített izraeliták nyilvánosan még mindig az országos vallásnak kénytelen hódolni, míg titokban, és Mesheden kívül ismét Jehovát imádják.

Akár városon, akár szabadban, soha sem találkoztam szomorúbbal, egy együtt utazó zsidó csoportnál. Kiváltképpen karavánokban megindító látványt nyújtanak. A legrosszabb ruhákba burkoltan, a legelhanyagoltabb, legromdább külsővel, szennyes, csontos, vén lovagolható állatokon ülve, az ily zsidó csoport éjjeli árnyakként vonul tovább, kellő tiszteletteljes távolságban maradva a karaván fő zömétől. Félős, remegő tekintettel lesik a távont és közeledt, mindenütt rosszat sejtve, veszedelmet várva, nem száll-e feléjük innen egy kő, amonnan egy puskagolyó, vagy egy-egy kardcsapás, mert merő szórakozásképpen is a perzsa neki szokott esni, rondasággal dobálja őket és ruháikat szétszaggatja. Az első támadásra mindannyian remegő juhokként csoportosulnak össze; karjaikat felemelik, de nem önvédelemre, hanem szemeiket takarják el. Csak az őszszakállú merészelt egy-egy „*Mekun dsuni aga!*” felkiáltást, t. i. „Óh ne bánts kedves uram!”, s valóban csodálatra méltó, hogy megszokás, hajlam, tán a hazaszeretet-

nek is egy neme, elég hatalmas, hogy közel 20.000 zsidót oly országhoz csatoljon, hol folytonos rettegésben élnek, hol házaikon ajtók helyett kályhalyuk-szerű nyílásokat alkalmaznak, meghajlott testtel másznak rajta ki és be, hogy könnyebben védhessék magukat támadások ellen, s ahol – ó kegyetlen gúny! – e szomorú egzisztencia fenntartására a nyilvános táncosok és énekesek mesterségére vannak kárhozthatva, – perzsa zsidónak lenni, s lelkiismeretlen kínzók és megvetők előtt kénytelenségből órákig táncolni és énekelni, a legiszonyúbb sors, melyet képzelhetek!

Még csodálatra méltóbb, hogy a szívtelen turkomán emberrablók között is laknak zsidók, és pedig Merú, a lánczörgetés főhelye, egész zsidó felekezettel bír. A turkománok közt a zsidó természetesen félturkomán képében tűnik fel, a fürtök és fejruházat kivételével. A turkomán zsidónak is meg van sátra, meg vannak lovai és perzsa rabszolgái, kiket derekasán elver és megkínóz; bőrze árfolyama a népszokás szerint az Irán belsejébe tett rablási expedíciók sikere után szabályozódik. Mi leginkább bámulatos, az a biztonság, melyben e teljesen törvénytelen törzs kebelén él. A turkomán t. i. a zsidót varázsnoknak tartja s iszonyúan fél tőle, s azért hagyja nyugton, mivel el nem adhatja: mert Izrael gyermekei a sivatagon túl annyira megvetettek, hogy még üzleti cikk-képpen sem lehet tőlük szabadulni. Jelenleg Bokharában és más közép-ázsiai városokban, az orosz befolyás következtében ezen állapot tán némileg megjavult, de aki azelőtt a Zerefsan mentében látta a zsidót, kötelet hordva dereka körül, amint lováról vagy szamaráról le kelle szállania, ha valamely igazhitűvel találkozott, s alázatossága jeléül évenként két hivatalos pofont volt kénytelen a kormánytól elfogadni, az rejtélynek fogja tartani, miképp lehet hazául választani egy ily országot?

JEGYZETEK

¹⁾ A cselebi, vagy csorbadosi címek csak az újabb korban adatnak keresztényeknek, azelőtt ezek kizárólag mohamedánokat megillető rangcímek voltak.

MOSZLIM NÉPTÍPUSOK

Ha több fővárosnak róják fel hibául, hogy nem nyújtja hű képét népe erkölcsi és társadalmi sajátosságainak, e szemrehányás sehol sem indokoltabb, mint Konstantinápolyban, a nyugati török-világ e székhelyén és fénypontján. Valamint a „sztambuli” nevezetű tájszólás, a hangok lágysága, a tömegesen kölcsönvett idegen nyelvfoszlányok s mesterkélt, csinált szójárások használata a törökök egyszerű, velős nyelvezetétől elüt, szintúgy különbözik a sztambuli török anatóliai törzstársától. A ruha csinálja az embert, s ennél fogva csakugyan a fez vagy turbán, a hosszú dsübbe és a bőrredőzetű nadrág az, mely a Boszporusz-parti, százszorosan keresztezett faj-vegyülékben felismerteti a törököt. Felbodrozott haj, kikeményített gal-

lér, frakk és glaszékesztyű elegendő arra, hogy a turistáink által bámult keleti emberfaj eszményképét rendszeres európaivá változtassa. Konstantinápoly törökje fajsajátságainak egyetlen egy vonását, egyetlen gyöngé nyomát sem bírja felmutatni; sem arcéle, sem szem-, homlok- vagy áll alakzata nem árulják el benne a turánit. Éppen így, s tán még feltűnőbb áll a dolog lelki tulajdonaira nézve. A mai efendi-világ hanyatlása, laza erkölcsi, s a nemes érzület és hazaszeretet teljes hiánya, e helyen nem említetnek először, s nem is először kárhoztatnak. Szomorú, hogy a valóság még sokkal rosszabb mindannál, mit az eddig ismeretessé vált képből következtetni lehet. Ez egy zsarnok kényuralom által felnevelt emberi osztály, mely egy régi világrészlet erkölcsi fogalmaitól elidegenítette az elvesztettekért minden szellemi kárpótlást nélkülözve, csak fékevesztett élvezet-vágya által tűnik ki, mely a tivornyának, zajos élvnek hódol, csak kincseket igyekszik gyűjteni, hogy legyen mit eltékozolnia. – Igen, oly emberi osztály, mely előtt semmi sem szent; sem vallás, sem erkölcsi-törvény, s a nyugati kultúra fénymázát fitogtatva, felszabadulva a keleti deszpotismus Drákói törvényei alól, aljas szenvedélyeknek tud már csak hódolni. Ezen ítélet tán szigorúnak látszik, azonban teljesen igazságos, s már azért sem hallgatható el, mert az efendik ellenszenves torzképével akarják gyakran azonosítani és összetéveszteni az általános török-világot. Ez égbe kiáltó igazságtalanság!

Megengedjük, hogy az ó-ázsiai példabeszéd: „*El arab serifetun; el adsen zarifetun w'et turk kesifetun*” – az arab nemes, a perzsa gyöngéd, a török esetlen – sok jogosultsággal bír; azonban ezen esetlenségben jó adag becsületesség és egyenesség rejlik, melyeket mindig bámulni valék kénytelen, valahányszor alkalmam volt Anatólia török földművelőjével érintkezni. Szegény árnyai egy óriás léptekkel hanyatlásnak indult népnek! Remegő áldozatai egy ügyetlen hivatalnokosztály lelkiismeretlenségének; sajnálatraméltó példái egy ritka szelídség és engedékenységek! Vajon ki maradhatna közönyös, ha Szivászbán,

Enguruban vagy Kharputban valamely török földművelő udvarába lép? Akit most bemutatok neked nyájas olvasóm, ama bátor hősök ivadéka, kik a távol Keletről jöttek ide, hogy a byzanti-keresztény garázda-uralom romjain birodalmat alapítsanak maguknak. Körülötte és rajta mindene elszegényedett, ruházata, lábbelije, mindene rongyos, s csak a szem és fejhordozás emlékeztetnek még távolról az egykori úrra és parancsolóra. Háza omladékos, földje parlagon hever, kertje elhanyagolt, kardja rozsdás, lovagolható és vontatómarhája elsoványodott. Ha e nyomorúság okát kutatjuk, eleinte azt feleli: „Kiszmét! Naszib” (fátum), s csak huzamosabb faggatás után fogja bevallani, hogy a konstantinápolyi urak rossz gazdálkodása e bajoknak kútfeje. Nehéz volna kerek e világon a török nép egy ily tagjánál kínzottabb, nyomorultabb lényt képzelni, melyet azonban az európai közvélemény, végzetesen össze- tévesztve őt Konstantinápoly elvetemült efendi-világával, mint a zsarnokság eszközeit, a keresztényeken elkövetett égbekiáltó igazságtalanságok főtényezőit állítja pellengérre. A szegény török akár paraszt, mesterember vagy földbirtokos, igen ritkán oka a nevében elkövetett brutalitásoknak, sőt mi több, legtöbbet szenved általuk maga, s ha Ázsia kerületeit a statisztika meggyőző világával lehetne bevilágítani, a török nép óriási hanyatlásának ijesztő képét látnók magunk előtt. Eltekintve a gyakori háborúktól, a sok járvány, és a tisztviselők lelkiismeretlensége és velük született lomhasága következtében nagy mérvben előmozdított elhanyagoltság, irtóztató módon pusztítottak a török lakosság között. Egész vidékek, egész területek, melyek e század elején még virágzó állapotban s népesítve valának, ma kihaltak, elhagyatva állnak s végelpusztulásnak néznek elébe; még egy félszázad, s a végromlásnak indult török világ Anatóliában megszűnt létezni. Az orosz hatalom emelkedése a Kaukázus déli részében, ugyan sok oly turkomán törzset küldött, mely az Araxes és Kur partjain nem folytathatván nomád életüket és rablási hajlamaiknak nem engedhetvén át magukat, a félhold oltalma alatt óhaj-

tották folytatni ó-ázsiai életmódjukat. Anatólia e népszaporodása azonban véleményem szerint inkább a viszonyok hátrányára, mintsem előnyös fejlődésére fog szolgálni.

S valóban igen sajnálatra méltó dolog, hogy nem lehet a bajnak elejét venni. Az oszmán, régi hazájában amint azt kimutatni szerencsénk volt, egy-egy jelleges hibája dacára, még mindig szép jelenség az ó-világ népterületén. Nemeslelkű, őszinte, tiszta patriarchális érzésektől van áthatva és mindig vendégszerető. Hányszor, ha betértem nyomorult födele alá, juttatá eszembe egyszerű becsületessége a boldog homéri korszakot. „Honnan jössz – mi vagy?” ezt csak búcsúzáskor kérdik. Legjobb szobáját, legjobb falatját osztja meg vendégével, s komolyan meg van sértve, ha távozáskor pénzt kínálnak neki az élvezetekért. Azon esték, hol a szurokfényű forgács világánál gazdáim nagy gyönyörűségére felolvasásokat tartottam egy piszkos, rongyos könyvből, feledhetetlenek maradnak előttem. Apraja-nagyja, feleség és gyermekek, úr és szolga festői összevisszaságban vettek körül; feszült figyelemmel hallgattak reám s még a legszegényebb is ezen élvezet kedvéért szívesen eltartott volna napokig lovammal együtt. Valóban, igen fájdalmas látványt nyújt a nehéz nyomás alatt sínylő, török földműves, mely kormányja és saját természetének hanyagsága következtében jutott ily állapotra.

Valamivel jobban áll az arabok, a Portat moszlim alattvalói e második osztályának sorsa. Az arab a törökök minden szenvedésében osztozik, de eddig a nyomor még nem törte meg végképpen. Nemzeti egyéniségének egy-némely tulajdonai arra képesítik, hogy fejét magasabban hordhassa, tekintetét merészebben szegezze egy jobb jövőre. Ha az arab városi lakót, az ipar emberét elszámítjuk, rögtön észrevesszük, hogy az ismert mondat: „Nuhefai Arab”, azaz, a sovány szikár arabok, nemcsak néprajzi jelző, de valósággal testi tulajdonokon alapul. A török tréfál, ha azt mondja: „Az arab és lándzsája közt az aba képezi az egyetlen különbséget.” Azonban, valamint az elsőnél

a testesség az ész nehézkességével jár karonfogva, úgy az arab – a sivatag lakóját értem – az alak szikárságával szellemi mozgékonytságot és fékezetlen szabadságvágyat párosít. Azon felül az arab mérsékelt, ritka nemzeti büszkeséggel megáldott, s a törököt, ámbár az évszázadok óta ura és zsarnoka, mégis mélyen alatta álló lénynek tekinti, oly barbárnak, kit még az iszlám nemessége sem képes megjavítani. Ha tehát az arabnak jobb jövőt jósolunk, mint a töröknek, ez nemzeti tulajdonainak kellő méltánylása folytán történik, azon nemes önérzete következtében, mely által túl magaslik a Porta többi moszlim alattvalóin. Jelenleg csak a vezércsillagot nélkülözi; de ha valamikor eseménydús forradalmak e népet előtérbe szorítandják, nem kételkedhetünk benne, hogy szellemének ritka ruganyossága s a Nyugattal való nagyobb azonosítási képesség folytán, Kelet arab vezénylet alatt, ha nem is képesítenék teljes újjászületésre, de mindenesetre inkább felelhetne meg az új kor eszményeinek, mint most, az oszmánok alatt.

Hazája természetes torlaszai által védve, az arab nép aránylag sokkal kevesebbet érintkezett a Nyugattal a moszlim-világ még legtávolabb eső lakóinál is. A nagy félszigetnek csak külső határai voltak hozzáférhetők az európai befolyásra nézve, de belső magva, melyről csak egyes utazók hoztak koronként kósza híreket, a letűnt századok állapotában maradt meg. Még az európai kereskedők is, Nyugat e merész előharcosai sem találtak utat arrafelé. Ki sejthetné tehát előre, miként alakulandnak a viszonyok azon esetre, ha egykor az óriás közlekedési tervek valószínűsége Ázsiában, hosszas álmából fel fogja zaklatni azt a sok millió arabot, kiknek ősei tetterejük oly nagyszerű emlékeit hagyták hátra?

De hová jutottam? Nem történelmi elmélgésekbe akartam én bocsátkozni, de néptípusok festése lenne feladatam e helyen. Így hát, hátrahagyják az arabokat beláthatatlan sivatag-hazájukban s körülnézünk oly népelemek után, melyek a régi fő utakon Ázsia belsejétől kezdve a

Fekete- és Közép-tenger keletibb partjai felé évszázadok, sőt évezredek óta sürgölődtek és mai napság is még fél-nomád életet folytatnak. Kétségtelenül legérdekesebb a hosszú lánc, melyet a török nép a Léna fagyos partjaitól az Adriáig képez, melynek egyes láncszemei még ma is egy ősrégi múlt alakjában tűnnek fel, s úgy szólván a történelmi sorozat fejezetei gyanánt kapcsolódnak egymáshoz.

Az idegen elemek által gyakran keresztezett, anyagilag úgyszólván már félig törökítlenített oszmánokhoz, Keleten az iráni törökök csatlakoznak. Derék emberfaj, mely a perzsákkal, több mint hatszázados benső viszony dacára, mégis nem egy jellemző vonást őrzött meg az őseredi török típusból. A mai Perzsia csaknem egész északi szélét ők lakják, Transzkaukáziának nagy része szinte általuk foglaltatik el, s már első látásra feltűnően elütnek a perzsáktól, úgy hatalmas testalkatuk, széles arcvonásaik, valamint bizonyos nehézkesség által beszédben és gondolkozásban. A sok századokig tartó, intim összeköttetés dacára, melyben e nép Perzsia simulékony, szellemes és eleven fiaival állt, ez iráni török még sem bírt egészen perzsává változni. Ugyan szintúgy hazudik és csal, mint a déli nap gyermeke, de hazugsága és csalása esetlenebb, átlátszóbb. Test és szellem kevésbé hajlékony nála, de annál képesebb az ellenállásra, s ennél fogva birtokában maradt mindazon tulajdonoknak, melyek kiszámíthatatlan idők óta biztosították neki a harcos és uralkodó szerepét. Szívós kitartással csüng ősrégi szokásain, hajlamain és erkölcssein, melyeket ősei még a közép-ázsiai sivatagokból hoztak el magukkal. Nász- és panaszdalai ugyanazok, mint a sivatag fiainál, mulatságai is megőrizték ősi jellegüket, s ahol meg akarták akadályozni nemzeti szenvedélyeit, ott elhagyá az országot s inkább a kivándorlást választá, semhogy alávetette volna magát a kényszernek. – Mindezt tanúsítják a század eleje óta orosz hatalom alá került Transzkaukázia és a Kaszpi-tenger nyugati partja. A Terek-mék, Karakalpak-ok, Sahszewend-ek és más fél-nomád törökök száma az orosz lefoglalás óta legalább egyharmaddal fogytak meg. Inkább

a szunnita szultán gyűlölt területére költöztek, inkább a kurdokkal örök ellenségeskedést választák, semhogy alárendelték volna magukat a „nacsalnik” (orosz tisztviselő) parancsainak. Igaz, hogy a törökök Iránt egyrészt megvédték külső támadások ellen, azonban egyúttal új hazájuk szellemi fejlődésének is gátul szolgáltak.

Az *iráninak* gyakran említett szép tehetségei tekintetéből ez igen sajnós körülmény. A régi perzsa nép alig hárommilliónyi utódai, ha arabok és törökök által le nem nyűgöztetnek, kétségtelenül nagyon átalakították volna az ó-világ sorsát. Oly emberfaj ez, mely minden tekintetben érdemes teljes figyelmünkre. Külső megjelenésében csak igen keveset különbözik őseinek azon képmásaitól, melyeket a Perszepolisz, Naksi-Rusztém és más helyeken látható ezredéves monumentális emlékeken bámulunk; másrészt alig lehetne eleget mondani e népecske tevékenysége, ravaszsága és körmönfontságáról. A perzsának hosszúdad arca, finom orra, szép formájú homloka s egész kifejezése már felismertetik benne a szellemi tehetségű embert. Öltözete, élelmezése, házának felszerelése, minden ízlésről és szépzészi hajlamról tanúskodik. Még a perzsa öszvérhajcsár is elevenebb, hajlékonyabb szellemű, a török ex offo irodalomi lángésznel. De mit használhat neki mindez, ha évszázadokig tartó zsarnoki kény őt a hazugság, álszínűség és csalás jelképévé változtatták, ha eszének csak rossz úton veheti hasznát, s ennek következtében egy egész nemzet szédelgökké nőtte ki magát? E szomorú jellemrajz még csapodárság és állhatatlansággal is megtoldandó. A perzsa szellemdús gyermek, mely soha sem érlelődik szellemdús férfiúvá. Lelkes lendületre képes, hogy nagyot vigyen véghez, de annak kiviteléhez erő és kitartást nélkülöz.

Az oszmán népelemtől keletre, az iránitól nyugatra, és az arabtól északra a *kurdok* vannak beékelve Észak-Mezopotámia hegyi vidékeibe. Kiszámíthatatlan idők óta itt lakik e nép, s minthogy hegylakók mindenütt, nem csak idegen vándorra, de idegen kultúr-befolyásokra nézve is

kevésbé megközelíthetők a nyitott, szabad rónákban élők-nél, alig tudunk különbséget találni a jó öreg Kardukhói, Herodot jellemzése és a mai kurdok között. Tény, hogy a kurd nép valósággal meglepő, s a maga nemében egyetlen; a letűnt idők romantikájával, egy kezdetleges társas élet erényei és bűneivel, s azon sajátságokkal van eltelve, melyek minden éghajlat, s minden korszak hegyi lakóit első látásra jellemzik. Ha te, nyájas olvasóm, a kurd különönc alakjáról korrekt képet óhajtasz, képzelj magadnak egy napbarnította arcú férfiút, erélyes vonásokkal, merész szemekkel, finom sasorral s szállongó holló-feketeségű hajzattal, kinek fejét tarka kendőkből csavart hegyes turbán repdesi körül, kinek vállairól dúsredőzetű, rikító színű aba (köpeny) hull alá, ki hosszú, zászlós lándzsát, pajzsot és kardot, olykor újkori lőfegyvereket is nélkülözhetetlen, személyes necessaire-jéhez számít. Amily ellentétben áll bibliai fegyverzete a belga munkájú lőfegyverrel, szintűgy elüt az ember durva, harcra kinézése köpenyének szövétől. Minden rajta ijesztő hatásra látszik számítva lenni, s ha a kurd, gazdagon felkantározott s felsallangozott lován, vad harci-kiáltással valamely hegytorkolatból előrohan, s a mit sem sejtő, békés utazóra tör, csaknem mindig biztos zsákmányra számíthat. „Vetkőződjél, s meg se’ moccanj!” kurdul annyit jelent, mint jó napot kívánni. Az embernek mindenét nyugodtan oda kell raknia a kurd elé, s örülnie, ha sértetlenül menekülhet.

Lakhelye, életmódja, vendéglátása szinte ezredéves szokások jellegét hordja magán. A visszaemlékezés oly esetekre, melyeket kurdok közt – hol ember és állat együtt tanyáz – néha negyven bivaly társaságában töltöttem, minden inkább, csak nem elragadó. Födél alatt természetesen csak télen laknak. Olykor ötven bivaly kigőzölgése tölti el az egész helyet, mert a kis nyílás a tűzhely fölött, mely egyidejűleg kürtő és szelelőlyuk is, oly pici, hogy éppen semmi észrevehető levegőt sem bocsát be. De a jó kurdnak az ily egzisztencia a földi komfort *non plus ultrájának* látszik, s ha esetleg azt beszélnek neki, hogy

Frankhonban az állatok istállókban s az emberek háló kamrákban hálnak, bizonyára nagy megindulással és sajnálkozva mondaná: „szegény frenkek!” Élelmezése szinte megfelel e kezdetleges életmódnak. Tej és árpakenyér, árpakenyér és tej folytonosan fedezik szükségeit, s csak koronként váltatnak fel sajttal és füstölt hússal. Hagyma és fokhagyma nyalánkságul szolgálnak neki, de a pecsenye, dacára annak, hogy ex proffessó marhatenyésztő, a ritkaságokhoz tartozik. A kurd egy szép vonása, mely a szomszéd emberiségre nézve nagy szerencse, a vendégszeretet. Habár ezen erény nem is tűnik fel nála oly erélyesen, mint a távol Ázsiában, mégis csekélyebb mértéke is elegendő arra, hogy a közlekedést vele s a területén való utazást, lényegesen megkönnyítse.

Épp oly nehezen, mint minden más kultúrbefolyás, épp oly nehézségekkel tudott az iszlám, Ázsia ezen őseredeti hite benyomulni a kurd hazájának szűk hegyszorosaiba, hogy ottan meggyökerezzen. A kurdok moszlim vallásossága t. i. igen rossz lábon áll. Csak opportunitásból mohamedánok, harag és keserűség nélkül közlekednek keresztényekkel és ördög-imádókkal, s a felekezeti színezet, ámbár sítákba és szunitákba osztatnak fel, egyedül csak fékezetlen zsványkodási vágyuknak szolgál ürügyül. S e nép, különc szokásaival, durva erkölcsével az irán család egy ága, testvérgyermeke a perzsáknak, kiknek nyelvétől az övé csak tájshólásilag különbözik, s kikkel szellemi tehetség tekintetében szinte igen sok rokon vonással bír. Ez főképp török körökben válik érezhetővé, s az oszmanlik nem egy híres tudósa vagy államférfiúja tartozik eredetileg a kurdokhoz. Az iszlám világ kozmopolitizmusában az ily esetek észrevétlenül mosódnak el, azonban a népismeret terén búvárkodóknak figyelmét, fontos útmutató létükre ki nem kerülhetik.

Mielőtt felvennők ismét az Irán északi szélén elejtett török népleírási fonalat, egy pillantást akarunk vetni az afgánokra, kiknek hegyvidéki hazája Irán keleti táján fekszik. – Az *afgánokat* egy időben zsidóknak tartották, sőt a bib-

lia tudósai, s Izrael rafongóbb gyermekei bennük akarták feltalálni az elveszett tíz törzset. Mindenesetre sajátos kitüntetés, melyhez az afgánok maguk nem kevéssel járultak hozzá, amennyiben ők családfájukat egyenesen Szaul királytól származtatják. Ami e furcsa rokonság népismeri bizonyítékait illeti, a legfőbb súlyt az éles és gyakori torokhangokra fektették, melyekben az afgán nyelv különösen gazdag, nem kevésbé azonban a nagy, hajlott orra is, mely őket kiválóan megkülönbözteti valamennyi más ázsiai fajtól. Az említett nyelvészeti elmélet nem szorult komoly ellenvetésre, ugyanebből az afgánok ind-ázsiai származására is teljes biztonsággal lehet következtetni. Még kevésbé szolgálhat bizonyítékkul az orr corpus delicti-je, mert annak magas, sasorrszerű alakzata tökéletesen illik a nép merész, határozott külsejéhez, s teljes összhangzatban áll annak harcias jellemével – mit aligha lehet mondani a zsidókról – s fékezetlen szabadságvágyával. A férfias szépséget nem lehet eltagadni az afgántól. Akár a pásztor egyszerű redőzetes vászonruhájában, akár a római szokás szerint a vállon tóga-szerűleg átvetett lepedőben, akár egy szerdár (főnök) harci díszében áll előttünk – az afgán mindig magára fogja vonni figyelmünket, és mint az ázsiai harcos valóságos eszményképe, bámulatra fog ragadni. Született harcosok. A pásztor a furulya helyett hosszú csövű puskát akaszt vállára, a földműves karddal az oldalán lépdel ekéje mögött, a kereskedő egész kis fegyvertárt hord magánál – hát még a harcos! Újkori és régi vágó-, szűrő- és döfőfegyverekkel annyira el van borítva, hogy azoknak nagy részétől még álmában sem válik meg. A kiválóan harcias jellem, az afgán népnél részint hegyes hazájok természetéből eredt, részint vallásából, miután a Gaznevidák óta, India határvidéki bráhmai lakóival mindig harcra készen kelle szemben állniuk, mi ma ugyan már nem szükséges, minthogy a Visnu-imádók helyére az angolok, s északon az oroszok léptek, s az angolok és oroszok többsége és hadi tudományuk ellen, az afgánok nem képesek fellépni. A harc- és zsiványkodási vágyon kívül az afgán az ázsi-

ai harcos többi fény, és árnyoldalában is osztozik; durva és nyers, babonás, olykor vendégszerető, s bizonyos becsületességgel bíró, s minthogy a magasabb szellemi tulajdonokat nélkülözi, adandó alkalommal és viszonyok közt egyszersmind oly árulkodó és bosszúálló is, mint alig egy más nép a világon. Amint látjuk, az afgánt különösen jellemzi az erények és vétkek egész vegyüléke. Ma még szabadon emelheti ég felé pajzsát, még szabadon hódolhat korlátlanági hajlamának, – de amint a viszonyok alakulnak, már alig fog meghagyni néhány évtizedik eddigi kiváltságainak élvezetében.

S most hát térjünk vissza a törökökhöz, a *katexochen* törökökhöz; mert *Közép-Ázsia turáni népségét* azoknak kell neveznünk, habár ott is a városi lakosság természetesen erős kisebbségben, az iráni ős népséggeli keresztezés következtében sokat veszített ős-eredeti török típusából. Közép-Ázsia népei kétségtelenül külön típust, valamint külön jellemet is tüntetnek fel, s úgyszólván elszigetelt helyzetükben, járatlan sivatagok egész koszorújával körülvéve, mindkettőt sokkal könnyebben őrizhették meg. Valódi szigeten találták magukat a szárazföld közepette, s ha onnan időnként előtörtek vagy rövid rablási kirándulásokat tettek, melyekből rövid vártatva, kincsekkel megrakva tértek haza; vagy pedig rendszeres, valóságos kivándorlást szerveztek, s Ázsia nyugati vagy déli része felé vonultak, ott új hazát alapítandók. Közép-Ázsia mai néprajzi viszonyai szerint, két főcsoporttal kell foglalkoznunk; először a megtelepedett törökökkel, kiket *özbeg*, *szárt* vagy *kurama* név alatt ismerünk; másodszer a sivatag-lakókkal, melyek bármi néven nevezendők is, jelenleg a rokonság szoros kapcsolatában állnak egymással. A városi lakó, vagy a földműveléssel foglalkozó török, kezdetleges nemzetiségének csak igen kevés nyomával bír. Feje és tagjai alakítása, orra, homloka és álla ugyan a törökök széles formáit tüntetik fel, azonban járásában, egész életmódjában és jellemében, a röghöz való csatlakozása folytán, sokkal törökösebb, mint sivatagbeli testvére. Erkölcsi és szoká-

sainak képe, az idegen moszlim vegyülék által szinte már nagyon elfajult, míg másrészt mindennapi élete, s még szellemi iránya is, az általa lenyűgözött nép iráni kultúrája által, erősen megváltozott. Az özbeg, akár Khívában, Bokharában, Khokandban, úgy Kelet-Turkesztánban, becsületes lélek, oly ember, mely saját hazája szokott zsarnoki kormányzata következtében, még a keresztény hódítónak – legyen az orosz vagy angol – sem fog soha ellenállni. Meg van ugyan benne is az ázsiai megátalkodottság és felfogási makacsság, azonban engedékeny és megadásteli, ha hatalmas körülmények arra kényszerítik, és a cár uralma alatt már néhány évtized lefolyása után azzá fog válni, amivé lettek a nogai-tatárok Kazánban és a Krímben, t. i. Oroszország békés és szorgalmas alattvalóivá.

A nomádokkal egészen másképp áll a dolog. Itt a fékevesztett szabadságvágy, az örökös vándorélet szellemével találkozunk, egyesülve a legkezdetlegesebb életmóddal, mely Ázsia magas északi részétől kezdve egész Irán széléig mindenkor jellemzé a sivatag lakóját. E szellem észrevehető jelleg-különbsége többnyire a sivatag egyes részeinek terjedésén, a föld alkatásán s az égaljon, nem különben a történelmi zendüléseken alapul, melyeknek olykor színhelye volt a sivatag. Így pl. a *turkomán* – kit nyájas olvasóm utazási könyveimből bizonyára már kimerítőleg megismert – leghívebb tükre sivatag-hazája borzadályos képének, fagyasztó hidegével, perzselő napjával, feneketlen homokjával s a keserű savforrásokkal. Az Oxus posványos deltáit lakó *karakalpak*, ki marhatenyésztéssel foglalkozik, olykor földműves, külső megjelenésében, egész lényében, modorában, cselekedeteiben oly élettelen és elnyomott, oly nehézkes és esetlen, oly szín- és szellemtelen, amilyen emberi lény egyáltalán lehet, mely posványos vidékek mérges bűzei közt, tizenkét láb magasságú nád és sás közt kénytelen életét áttengetni. A karakalpak mindig csak akarata ellenére volt nomád, kit a sors a Volgától a Jaxartes torkolatához, s innen ismét jelenlegi hazájába hurcolt.

Turkesztán északi részén elterülő végtelen sivatagok további szemléleténél, a *kazak* – hibásan kirgiznek nevezett – mint földjének hű ábrázolója lép elénk, mely földön ősei talán már évezredek óta laktak. E sivatagon, mely távolról sem oly borzasztó, mint a hirkániai, savas, posványok tiszta tavakkal, homok-tengerek kövér legegőkkel, tamariszkok, csipkebokrokkal sűrűn váltakoznak; innen magyarázható meg, a kazaknak csak félig vad természete, ki már sokkal békésebb, vidámabb hangulatú, a turkomannál is és a *baranták* (zsiványkodások) iránti ismert szenvedélye dacára sohasem volt oly javíthatatlan, hit- és becsület nélküli emberrabló, mint a jomut, csaudor és tekke.

Szint ez áll a *kipcsákokról* és *kara-kirgizekről* is Khokandban, kik a Tien-san-hegység nyugati kiágazásainak völgyeiben, a hófödte Alaj torkolataiban, és a „Világ födelén” (a Pamir-i fennsík) vándorolnak helyről-helyre; nem csoda tehát, ha a hegyi lakó és sivatag gyermekének sajátságait egyesítik, s a vad természetben feltűnőbb, kirívóbb mértékben őrizték meg jellemük durva vonásait. Ezeknél a törökösséget leghamisíthatlanabb kezdetlegességében találjuk. Fajuk anyagi jellegeiben erősen a kalmukokhoz és mongolokhoz szíttatnak: erkölcsaik és szokásaik a valódi török világ keleti határát, utolsó stációját képezik, mert innen távozva, már a buddhista-kínai befolyás tartományába lépünk s Kelet-Turkesztán lakosai közé jutunk, kik uigur származásuk dacára, az ó-törökségnek mégis kevesebb nyomait bírják felmutatni, mint a kara-kirgizek és kipcsakok.

A JELENKOR MOSZLIM FEJEDELMEI

Szultán, sah, khidiv és khán, ezek a muzulmán Kelet fölkent fejedelmeinek címei. Mindannyian „Isten árnyai a földön” néven szokták nevezni magukat, ámbátor e teokratikus melléknév jogosan csak a szultánt illeti meg. S ezen árnyak nem Isten, de inkább a letűnt nagyság és elveszett fény árnyai, ólomszerűen nehezülnek országaik sivár rónaságaira s népeik szegényebb osztályaira. Már azért is elmélkedésünk körébe tartoznak, mert fő okai ama nyomornak, mely alatt népeik sínylenek, s mert az ó-világ szomorú állapotának minden lehetséges javulása személyiségüktől és akaratuktól függ.

I.

Az 1858-ik év egy forró nyári napján a Boszporusz ázsiai oldalán, Csibuklu tenger öblében, egy óriás platán árnyában, a ruganyos pázsiton végig feküdve, átengedém magamat a klasszikailag írt történelmi mű: „Hest Bihist” (Nyolc paradicsom) olvasásának. A nyolc paradicsom az ottomán uralkodói ház első nyolc szultánjának uralkodási idejét képviseli. Gyönyörködtem a perzsa író nagyszerű képleteiben és hasonlataiban, midőn hátulról szelíden megrázattam s ekképp szólítottam meg: „Ki vagy te, ki ily nem illedelmes helyzetben folytatod olvasmányodat, hol tanultad ezen illetlenséget?” Hamar megfordultam, háborítóm szeme közé néztem s távolról sem sejtettem volna, hogy éppen egyik utódja áll előttem azon hősöknek, kiknek bátor tetteiről, uralkodói bizalmáról és erős hitéről olvastam az imént. És mégis úgy volt. Anélkül, hogy fogalmam lett volna róla, Abdul Aziz Efendi, Abdul Medsid akkori trónörökösé állt előttem, azon ember, kit akkoriban mindenki szántszándékosan került, mert a fejedelem élete alatt a trónörökössel való szóba állás, szomorú következményeket vonhatott maga után s előbbi századokban még az életet is veszélyezteté.

Én magyar vagyok, felelém, Resid efendinek neveznek, s amint látod egy tarikh-ot (történelmi művet) olvasok. Egy vontatott, lassú „Úgy!” – a legmegvetőbb hangon – volt a válasz; azután tetőtől talpig végig nézett rajtam az efendi, hamar sarkon fordult s útját folytatá, tekintélyes kíséretétől követve, melyben a császári palota jeleivel ellátott néhány szolgát is észrevettem. Csak később tudtam meg, hogy e férfi a fekete szemekkel, dacról tanúskodó vonásokkal, barna arccal, zömök, erőteljes alakkal és sűrű fekete bajusszal – teljes szakállt csak trónralépte után növeszthet a trónörökös – Abdul Aziz Efendi volt, Törökország mai uralkodója. Abdul Aziz azon időben különösen azért szokta választani ezen utat, mely az öböltől

nem messze fekvő falusi birtokához vezetett, hogy annak tartama alatt a palota etiquette nyűge nélkül, a félénk fivére által fizetett kémek árgus szemeitől menten, szabadabb életnek engedhesse át magát. A Boszporusz partjain, Dolma-Bagdse pompás termeiben az egykori trónörökös nagyon is feszesen érezhete magát, mert Törökországban az uralkodó és trónörökös közti feszültség és ellenkezés régi idők óta napirenden van. Abdul Medsid törekvése oda irányult, hogy az újkori európai kultúra valódi képviselőjének tartassék. Gyöngéd természetű volt, gyöngéd eszméket, gyöngéd érzelmeket, s a szó európai értelmében, mindenek felett finom modort és finom ízlést szeretett. Már a hagyományos ellentét kedvéért is, fivérénél teljesen elütő szellemi irány lépett előtérbe. Azt állíták róla, hogy Törökország javára sokkal többet vár a régi kormányalkattól s a nyugattali viszony régi felfogásától, mintsem a Nyugattal való feltétlen azonosítás és a freng világ vak majmolásától. Habár e felfogásban a volt trónörökös szellemi tehetségei nem is nyilvánultak valami nagyon kedvezőleg, mégis szívósan ragaszkodott meggyőződéséhez. A testi erő többet nyomott előtte, minden szellemi vagy erkölcsi tulajdonoknál. Étkek, öltözékek és multságok csak akkor tetszettek neki, ha a valódi ősrégi törökség jellegével bírtak, s míg fivére európai hangverseny-igazgatók által, régi mestereink symphonisztikus remekeit adatá elő, vagy a fényesen felszerelt kis házi színházban opera előadásokat hallgatott, – addig a trónörökös az említett kis falusi birtokon atléták birkózásaiban gyönyörködött, sőt még nem is átalotta néha-napján, személyesen is belebújni az olajozott nadrágokba, hogy valamely alattvalójával birkózva felsőbbbségét és erejét is kimutassa. Ha belefáradt, kakas-viadalok nézésében pihente ki magát; sőt cserkesz leányok is párviadalban mutogatták magukat előtte, víg bohócok európai szokásokat karikíroztak az ő tiszteletére, s minél vastagabb, minél durvább volt az előadás, annál lelkesültebb dicséretben, s annál gazdagabb

jutalomban részesíté a trónörökös öfelsége az előadókat. E falusi birtokon letűnt századok ó-török társadalmának erkölcssei, életmódja tükröződött.

Abdul Medsidet, ki előtt e dolgok nem maradtak titokban, fivére parasztos hajlamai undorral tölték el. Hogy annak ízlésével megismerkedjék, termei feldíszítására egy ügyes olasz festőt állított rendelkezésére, s nem kevéssé ijedt meg, midőn a szobákat bíborvörösre festve – ez volt Abdul Aziz kedvenc színe – találta. Amint már említém, Konstantinápoly akkori jobb társaságától félősen kerülve, Abdul Aziz oly társalgók és meghittek körében élt, kik nyers török természetének ínyére valának. Nevrez Pasa, egy ismert, feslett életű ember Skutariból – kit európai hírlapok még mindig életben mondanak, ámbár két éve hogy a túlságos iszákosság következtében Bécsben meghalt – már akkor is Abdul Aziz meghittje volt, s egy bizonyos Resád Koszrev-vel egyetemben jóval hozzájárult, hogy az ó-török trónörökösből, ó-török szultán váljék. Már akkoriban is, Abdul Aziz időnkénti lehangoltságában, dührohamokban, sápadtkórban, gyomortágulásban s a rendetlen élet egyéb szomorú következményeiben szenvedett. Igaz, hogy a titoktartás pecsétje alatt, olykor hallatlan dolgokat beszéltek Mahmud ezen fiáról; melyek gyors harag és zsamoki eljárás tekintetében ugyan hasonlónak tevék atyjához, de annál kevésbé tudták benne elárulni elődje tetteit és szorgalmát népe lehető boldogítására.

Ily szellemi iránynak hódolva lépett a mai szultán, fivére elhunytá után, 1861-ben a trónra. A mondat szerint: „*naturam expellas furca, tamen usque recurret*”, vagyis a török közmondás után: „a természet a lélek alatt van eltemetve” – t. i. az elsőbbet el kell távolítani, ha utóbbihoz hozzá akarunk férni –, nem fogunk csodálkozni, ha azt tapasztaljuk, hogy a szultán ugyanaz maradt, aki trónörökös korában volt, sőt hogy elvei és szenvedélyei hatalma emelkedésének arányában növekedtek. Ha azelőtt környezetének szűkebb köre szenvedett szeszélyei által, most

már egy egész ország, egy egész nép azoknak elviselésére volt kárhoztatva. Amíg Fuad és Aali éltek, amíg a fivérétől reá átszármazott hűséges tanácsadók közelében maradtak, a szultánnak az államot veszélyeztető hajlamai kissé korlátoztattak. Abdul Aziz e két főurat lelke mélyéből gyűlölte s annyira rettegett tőlük, hogy rosszul érezte magát, ha audienciára jelentkeztek; minthogy azonban tőlük nem mert s nem tudott szabadulni, e fejedelem első kormányévei ő reá nézve sem számíthatók élete legboldogabb korszakának. Ehhez hozzájárult még a körülmény, hogy III. Napoleon a párizsi világtárlat alkalmából egy szultánt is látni óhajtott vendégei között. A nagy frank császár kívánságának nem engedni, nehéz lett volna. Abdul Aziz, a csodaember, megjelent tehát Európában s Fuad pasa által, ki a közvetítő szerepével bízott meg, az európai udvaroknál és az európai világnak bemutatott. Miképp érezhette magát ő török Felsege az ily parádézás alatt, azt könnyen képzelheti a nyájas olvasó. Ő gyűlölte az európai városokat, az európai művészetet és ipart, tudományt és kultúrát, s mégis taníttatnia kelle magát Fuád, e megcsökönysödött frank által, miképp kell hitetlen küldöttségeket fogadni, hitetlen szónokoknak kegyesen integetni és nyájasan tetszést mosolyogni. Mondanom kell-e még, mily hasznot húzhatott e keleti fejedelem, vagy egy hozzá hasonló szellemű, a nyugati kultúrával közvetlen érintkezésből? – Ezen európai utazás a szultánnak és országának nem csak, hogy nem használt, de még végtelen kárt is okozott. Bámulat és elismerés helyett, csak még élesebben lépett előtérbe a gyűlölet és irigység, s minthogy a török társaságban mindig találkoznak emberek, kik a keresztény Nyugatot a keleti kultúra rovására gyalázni és lealázni készek, s ezen emberek a szultán közelébe juthattak, a következmény az lón, hogy az ifjú korában is már ortodox hajlamú fejedelem, reformáció-ellenes érzelmeiben csak még inkább megerősítettett. Eközben Fuad és Aali halála két terhes tanácsadótól is felszabadítá. Resid pasa után ezek voltak

az egyetlen férfiak, kik a Törökországban szükséges reformok keresztül vitelére képesítve valának. Abdul Aziz most a szó legszorosabb értelmében egyedúr volt. Felszabadulva a janicsárok és ulémák vad ellenőrzése alól, mely atyját lépten-nyomon kísérte, minden félelemtől menten, Európa közvéleményére vonatkozólag, mely fivére előtt mindig ijesztő-rémként lebegett, a mai uralkodónak azonban teljesen közönyös volt; felszabadulva végre az említett két kormányférfi tökéletes alázatossággal alá terjesztett tanácsaitól is, kik, amint már említők mély ellenszenvvel tölték el urukat s csak azért tűrték meg, mert nem merte őket kevésbé tehetségesek által helyettesíteni. – Abdul Aziz most már kénye-kedve szerint kezdett gazdálkodni, s azon ismert kormánypolitikával lépett fel, mely Törökországot rövid idő alatt a romlás szélére vitte, melyek előbb-utóbb birodalmára fognak lecsapni. Ezen időtől kezdve, Európa havonként, sőt gyakran hetenként is azon meglepetésben részesült, melyet a Boszporusz partjain egyre előforduló tisztviselői változás neki szerzett; helytartók neveztettek ki, hogy még mielőtt elérték volna rendeltetésük helyét, már is elbocsáttassanak; az állomások oly férfiakkal töltettek be, kik az illető hatásköréről legtávolabbról sem bírtak fogalommal; kegy és kegyvesztés gyorsan, minden ok nélkül következtek egymás után, s mindez közvetlenül az uralkodó váltakozó, anyja, nejei és kedvencei által befolyásolt szeszélyéből eredt, minthogy szemeiben a kormányügyek alig bírtak nagyobb fontossággal, mint a játékok és tréfák, melyekben egykor, trónörökös korában az említett falusi birtokon keresett szórakozást.

Az ily irányú és szellemű uralkodó, nem csinálhatott Törökországból egyebet, mint ami csakugyan lett is: merő ellentéte annak, ami Abdul Mesid kormányzása alatt volt. Törökország hanyatlásához a jelenlegi uralkodó természetesen igen sokkal járult. Míg ifjúkorában szenvedélyesen űzte a testi gyakorlatokat és férfias játékokat, most minden testi mozgást kerül, s gyakran órákig hever palotának ruganyos

kerevetein anélkül, hogy helyéből kimozdulna. Hiányos keleti műveltsége s az európai nyelvek teljes tudatlanságának folytán, igen kezdetleges természetű szórakozások helyettesítik nála az olvasmányt, – mindenekelőtt az asztal élvezet pártolja, 40-50 étel hordatik fel, melyekből a szultán csak annyit vesz magához, amennyi az egyszeri belemártás után az újakon marad; hasonlóan jár el a kávéval és pipával, melyekből mindig csak egyetlenegyszer szörpöl és szippant; ezután következnek a baromfi gyűjtemény megtekintése, mulatságos képtárak, bohóc-előadások látogatása stb., stb. Míg Abdul Medsid gyakori betegeskedése dacára naponta legalább egy órát töltött a kabinetirodában, a jelenlegi uralkodó csak igen ritkán lépi át annak küszöbét, s a hivatalos okmányok aláírását, saját lakosztályaiban szokta végezni. A kormányügyek igen közömbösök előtte, érzéktelensége csak akkor tűnik [el], ha pénz előteremtéséről van szó, hogy katonai dicsvágya időnként fellobbanó tüzet éleszthesse, vagy új paloták emelése által fejedelmi tekintélyét növelje.

II.

A második egyéniség az ázsiai moszlim fejedelmek rangfokozatán, Naszreddin Sah, Perzsia királya, a szultán-nál, a szó szigorúbb értelmében nagyobb autokrata, mert valamint országán s annak társadalmán, melynek csúcsát ő képezi sokkal több ázsiai ódonság észlelhető, úgy fejedelmi személyisége is, a keleti hatalom és kényuralom sokkal rikítóbb cafrangját tünteti fel. Ő korlátlan kényúr, mindazáltal azonban éppenséggel nem irigylendő földi nagyságának fényéért. Amint tudjuk, Naszreddin Sah örökös félelemben nőtt fel, egy őt gyűlölő atya és oly anya cselszövényei előtt, ki minden áron el akarta őt távolítani az élők sorából. Nem csoda tehát, ha a rettegés, melyben a királyfi gyermek- és ifjú éveit tölté, a trónra lépett uralkodóban is még hosszas utóérzést hagyott hátra, jelle-

mének a határozatlanság jellegét kölcsönzé s mi több, férfikorában szellemileg gyermeknek hagyá. A Boszporusz partján élő fejedelmi társával szemben, Naszreddin Sah, szelíd jellemű férfiúnak, jó szándékú fejedelemnek s modern kiadású keletinek mondható. Keleti és nyugati kultúrával enyelgett, nemzete történelmében és irodalmában futólag tájékozta magát, és ízlésének s hajlamának megfelelő néhány nyugati tudománynak is meghódolt. Ő t. i. perzsa verseket ír – igaz, hogy igen alárendelt értékűeket –, országa történelmének főkorszakait ismeri, földrajzról is van fogalma, s egyáltalán sokkal tágabb fogalommal bír a frenk társadalom és politikáról, mint számos alattvalója és fejedelmi elődje, ki Irán trónját díszesíté, és a műveltség sokkal magasabb fokán áll, az Ottománok mai uralkodójánál.

Némely előnye elvitázhatatlan; de hát mit használnak ezek, szemben azon szomorú különbséggel, mely az ő szellemi műveltsége és népei közt létezik? Perzsia értelmisége t. i. legalább is egy századdal maradt hátra a törökországi mögött az európai kultúra elsajátításában. Az utóbbi nevezett országban, már egy századnál tovább, erőszakosan a modern világnézetek iskolapadjára kényszerítettek, e kényszer következtében egyet-mást el is sajátítottak belőle, s ha csak meg volna az akarat, Törökországban is már jóval előbbre haladtak volna, mint az, fájdalom, tényleg megtörtént. Perzsiát azonban még mindig az ó-ázsiai világnézet és ó-ázsiai képzelődés és büszkeség sűrű köde fogja át. A nyugati kultúra napsugarai még szét nem oszlathták e sűrű ködöket; az ország kisebb és a nép szegényebb, semhogy a költséges kultúr-kísérletek fényűzését megengedhetné magának, s ez az oka, hogy a perzsa kitűnő szellemi tehetségei, minden más keletit túlszárnyaló előnyei dacára, még mindig az Ázsiaiságnak sok hátrányában és hibájában szenved s még mindig csak egy darab Ó-Ázsiát képvisel, sajnos kinövéseivel együtt. Ily népnél fejedelmének felvilágosodottabb világnézete és

szellemi iránya nem is jöhet kérdés alá. Csak igen lassan és igen csekély mérvben lesznek észlelhetők tevékenységének nyomai, s ha az uralkodó e mellett még határozatlan és félénk is, mint Naszreddin Sah, – nem csodálkozhatunk, hogy negyedszázadnyi uralkodása még eddig csaknem nyomtalanul vonult el népe fölött. Meglehet, hogy reménytelenség és lehangoltság is nagyban hozzájárultak e szomorú eredményhez. Naszreddin t. i. feltűnő ellenszenvet tanúsít udvara, kormánya, szóval egész környezete iránt. Udvartartásának költségeit távolról sem lehet összehasonlítani a szultánéival, mert amennyit ez egy hónapban elkölt, az egész évre elégséges amannak. Háreme csak kevés nóból áll, palotákról szó sem lehet, s a perzsa király egész fejedelmi fénye és pompája néhány láda tartalmára szorítkozik, melyeket azonban még kisebb vadászkirándulások alkalmával is magával szokott elvinni. A dicséretre méltó különbség, mely a két uralkodó személyes tulajdonaiban észlelhető, szenvedélyeikben és mulatságaikban is világosan kitűnik. Naszreddin t. i. igen mértékletes étel- és italban, s utóbbira nézve nem csak alattvalói közt, de még a művelt Európában is dicséretes kivételképen említhető. Tivornyázások a szultán palotáiban dívók stíljében, a perzsa király udvaránál úgyszólván sohasem fordulnak elő. Míg Abdul Aziz palotáját napokig nem hagyja el, Naszreddin férfias mozgásban, vadászatban és lovaglásban gyönyörködik. Még a legkeményebb télben is rendeztetnek vadászkirándulások, s nem egy udvaroncnak kell beletörődnie, hogy esőben, hidegben, hetekig kövesse fejedelmi urát az Elburz hegység vadon útjain.

Ha jellemének meglepőbb vonásait összefoglaljuk, sok dicséretes mellett mégis sok oly tulajdont nélkülözünk, melyek fejedelmek és arisztokratáknál jótékony következményekkel vannak a népre. Naszreddin kétségtelenül oly gyöngéd, oly igazságszerető, amilyen a perzsa, vagyis a keleti főúr csak lehet. A pompavágy és önhietség is ke-

vésbé észlelhetők nála, mint azt az állása és méltósága által ráerőszakolt tettei után várni lehetne. A pazarlás szinte nem tartozik hibáihoz, inkább az ellenkezővel vádolják, s egészséges esze sokkal jobban fogta fel Irán mai politikai álláspontját, semhogy azon család ábrándoknak engedné át magát, melyben fejedelmi fivére a Boszporusz mellett oly előszeretettel ringatódik. Ha tehát kormányzása alatt kegyetlenségről és barbár tettekről van szó, azok inkább a népszokásoknak és uralgó erkölcsöknek tulajdoníthatók, mintsem személyes kezdeményezésének. Még jellemének elhíresztelt ingadozása ellen is a legutóbbi események nem megvetendő bizonyossággal szolgáltak, mert a sáht egy igen egyenetlen, nehéz harcban látjuk elegyedve, az ortodox papsággal és egész népének szigorúan ázsiai, ó-konzervatív nézeteivel. Habár a perzsát méltán vádolhatjuk mindazon bűnökkel, s azon hanyatlással, mely az ó-ázsiai régi megszokást jellemzi, királyuk egyéni személyét a legkisebb vád sem érheti, mert csak az, ki tüzetesen ismeri az országot és lakóit, fogja kellőleg értékelni a perzsa nép és uralkodója közt létező erkölcsi és szellemi különbséget.

III.

A Khosroék régi birodalmáról tekintsünk a fáraók Nil melletti még régibb birodalma felé, hogy ott az iszlám világ félig európaizált fejedelmi hármas uraság harmadik személyével ismerkedjünk meg. Iszmáil pasa minden tekintetben érdekes egyéniség, kinek kétes fejedelmi fényében híven tükröződik nagyságuk egész csalékony játéka. Mindazáltal a három közül mindenesetre a tehetségesebb s eddigi működése eredményének tekintetéből, legalább az újabb időig mindenesetre a legszerencsésebbnek is nevezhető. Ázsiában mint pasa és a szultán képviselője, Európában ellenben mint önálló fejedelem lépve fel, Mehemed Ali ezen unokájának eddig még legjobban sikerült, Nil parti országában hatalma megalapítása mellett egyúttal

Európának is port hinteni szemébe elannyira, hogy nem csak hatalmasnak, de egyszersmind kormánybölcsnek, s az iszlám uralkodói közt legcivilizáltabbnak tartassék. Aki szemtanúja, miként antichambróroz Iszmail pasa Konstantinápoly császári palotáiban – s antichambróznia mindig kell, még pedig soká –, aki látja, mint áll mélyen lehajolva, keresztbe tett karokkal Abdul Aziz előtt – kit szellemileg messze túlragyog –, s merő tiszteletből még többszöri felszólítás után sem mer leülni; az aligha ismerné fel benne amaz „Egyiptomi alkirályt” ki Berlin, Bécs, Párizs és London udvarainál az uralkodó fejedelem egész tekintélyével tud fellépni. Amott: hajlongások, mély temenná-k, gazdag megvesztegetések; itt: nagy jövőre szóló tervek, egy félvilágrész meghódítása, a Ramszesz-ek birodalmának helyreállítása stb. stb.! Ezek csakugyan erős ellentétek, de Ibrahim pasa negyvenötéves fia teljesen megfelel nekik. Fiatalságát Párizsban tölté, a Szajna-partján tanulmányozta a politikai komédia művészetét, és franciázott török létére, hivatalosan arab nemzetiséggel, következőképpen az iráni, turáni és sémi faj sajátságok vegyülékével bírva, nem sok hűja van már, hogy a komédiát a történelmi valóság egy fejezetévé ne változtassa, hacsak az európai diplomácia ezermesterei és párizsi és londoni pénzemberek el nem rontják ügyes játékát.

Egyiptom sokkal közelebb áll Európához és a mi érdekeinkhez, mint a moszlim világ más részei, s éppenséggel nem meglepő, ha Kairó, európai mellbetegek e téli tartózkodási helye, az utolsó évtizedben már túl kezdte ragyogni a Boszporusz-parti székvárost. Ez ugyan csak a jelenlegi khidiv személyiségének tulajdonítható, oly személyiség, mely meggyőződöttető bizonyítékkal szolgálhat az iszlám világ művelődési képességének kérdésében. A számos, jól értesült írók véleményét a mai Egyiptom s a Nil-parti reformok valódi értékét illetőleg, teljesen osztom. Mily értékűek az alkirály nagyhangzású kormány proklamációi, melyekkel népe boldogítását, az adminisztráció

egyszerűsített szervezését, a pénzügykezelés változását, az igazságügy megjavítását hirdeti; mit kell tartani közoktatási reformjairól, a kereskedelem- és ipar emelése körül kifejtett erélyéről – erre nézve Ázsia tüzetesebb ismerője nem fog igen vérmes reményeket táplálni. Azonban egyet feltétlenül el kell ismerni: Ismail pasa eddig a legkielégítőbb bizonyítékokkal tanúsította vallásbeli toleranciáját, sőt a múlt és jelen moszlim uralkodók közt az egyetlen, ki teljes elégtételt adott a giaur- és kafir elnevezéseknek, s igen nyájasan veszi fel, ha többi fejedelem-társaitól szinte giaur-nak gyaláztatik. Ismail pasának jelenleg keresztény külügyére van (Nubar pasa); egy keresztény (M. D'or), [aki] a nép közoktatás javításával van elfoglalva; keresztények állnak pénzügyei élén, s minthogy többnyire magasabb rangú keresztény tiszteket használ birodalma déli határainak tágítására, azon érdekes látvány tárul fel szemünk előtt, mint szolgálnak nagy keresztény tehetségek eszközül a félhold terjesztésére Afrikában – s pedig az iszlám hódításai e világrészben igen tekintélyesek.

Ismétlem tehát: sok reklámszerű, feltűnő van Ismail pasa tetteiben s eljárásában, azonban igen sok valódi és értékes is. Az alkirály ma élete virágában áll s fényes reményeket lehetne kötni uralkodásához, ha nem állná azoknak útját azon alapos félelem, hogy előbb-utóbb ki fog fogyni a szuszból, azaz, hogy a puncto pecuniae azon kalamitásnak fog martalékul esni, mely által pártfogója a hét halom örök városában, az Oszmán Birodalom katasztrófája közeledtét annyira meggyorsította. Ismail pasa ugyan régen megtette már azon, ázsiai létére igen meglepő lépést, hogy fejedelmi tekintélyével a kereskedő és iparos állását is egybeköti, és rizzsel és pamuttal üzérkedik, – de másrészt meg az alkirály az európai kereskedelmi szellem mellett nagy uraink modorát is tanulmányozta és azoknak hű utánzására törekszik. Palotaszínháza, *Corps-de-ballet*-je, óriási fényűzése az udvari háztartásban, európai közlönnyöknek szánt országos segélypénzei, s ehhez még

hallatlan ajándékai Konstantinápolyban, fatális arányban állnak egy alkirály fizetésével, s még egy pamutkereskedő főkönyvével is. E számadások hatalmas ingadozásainak következtében történt, hogy a khidiv legújabb időben a Szuezi-csatorna vállalat részvényeit az angol kormánynak volt kénytelen eladni, oly egyezés, mely a jelenlegi pénzügyi válságon még sem segített, s ennélfogva még mindig megoldatlan maradt a kérdés: meddig folytathatók még az eszeveszett pazarlások, s vajon Nyugat a Nil-parti főúr elismert előnyei dacára, nem fog e mégis arra kényszeríttetni, hogy az ottani eseményekbe tettelesen beavatkozzék?

IV.

A khánokról vagy emírekről, ahogy szinte neveztetik, azért beszélünk egyszerre egy füst alatt, mivel nyugati fejedelem társaikhoz és hitrokonaikhoz arányosítva, az ó-történelmi jellemek hamisítatlan képét nyújtják. Ők is utolértek ugyan az európai befolyás által, de a modern kultúra fénysugari nem érintették őket, s azok ezentúl is aligha fognak eljuthatni hozzájuk, miután Európa úgyszólván ellenzi a művelődési missziók kísérleteit e téren, mint-hogy az eddigi tapasztalatok oda módosítják e kérdést: hogy előbb hódítani kell ott, ahol civilizálni akarunk, s netaláni hódítások esetében, ama belföldi fejedelmek személyisége alig vétetik tekintetbe.

A még most is uralkodó khánok közt, Emir Sir Ali Khán, Doszt Mohammed fia és utódja, az európai helyzet ismerete és megítélése szempontjából, kétségtelenül első helyet foglal el. Már első gyermekkorában e férfi gyakran látta Albion szálas fiait a vörös egyenruhában, leborotvált bajuszú férfiképeket s a „Fréngik” sajtóságos népe, a gyermek által már korán kinevettetett, gúnyoltatott, de egyszerűsmind félve bámulatott is. Darab ideig, még pedig az angolok szerencsétlen afganisztáni hadjárata után, a fréngik ördögi hatalmában is kételkedni kezdett, ámbár ravasz atyja,

az ellenkezőről igyekezett őt meggyőzni. Trónra léptekor mást gondolt, vagy legalább úgy látszott; mert Afganisztánban, valamint egyebütt is pénz kell a kormányzáshoz, s pénzt – amint azt egész Ázsiában és Európában egyaránt tudják – leginkább az angoloktól lehet kapni, s ennél fogva az afgán fejedelem számot is vetett bizonyos előítéletekkel és segítséget kereső tekintetét Pesaveren át Kalkutta felé fordítá. Ez volt művelődési törekvéseinek kezdete és fő célja. Amit a frengivilágtól elsajátítani igyekezett, természetesen a jó hadsereg volt, a jó fegyverek és telt pénztárak, úgy makacs alattvalói megszelídítésére, valamint tán pénzvágya kielégítésére is, mert a jelenlegi afgán fejedelem mindenekelőtt saját családja javáról gondoskodik, s országa jövőjét illető bizonytalanságában, uralkodása külön érdekei csak másodrangon állnak elő. Sir Ali Khán igen állhatatlan jellemű, ennél fogva gyakran kegyetlen és könyörtelen, mint azt pl. tehetséges fiával Jakub khánnal szemben tanusítá, kit csak Angolország és segélypénzei iránti tekintetből hagyott eddig életben, különben régen már kivégeztetésre vitték volna a szűk börtönből. Máskor meg asszonyi gyöngeséget árul el és felindulása könnyekre fakasztja. Természetében tiszta afgán, öltözetében és szellemi irányában turkomán lévén, az emberi tökélyideáljának még ma is azt tekinti, mit népénél már 500 esztendővel ezelőtt annak tartottak: t. i. a hadvezéri tehetséget és mindent túlragyogó bátorságot. Politikai kombinációk iránt nem tanúsít különös érdeket, dacára annak, hogy országa utóbbi időben a szentpétervári és angol kabinet közt komoly viták és elmélkedések tárgya volt. Jóllehet, a politikai kombinációk titkos rokonszenvet tulajdonítanak neki egy birodalom iránt és ellenszenvet a másik iránt – azonban, azok aligha fognak valaha valósulni, mert Sir Ali ugyan szívesen fogadna el subventiót mindkét frengi állam részéről, de hajlamát azért egyik sem bírja.

Mindazonáltal sorsa mégis sokkal fényesebb Oxustúli fejedelemtársaiénál, kik közül kettő, t. i. Khokand és Khíva

uralkodói, már elvesztették függetlenségüket, míg a harmadiknak, Muzaffar ed Dinnek, Bokhara urának, csak északi határvidéki szomszédainak nagylelkűsége engedélyezett még egy vékony önállósági fonalat. E férfi, az ó-iszlamita uralkodók leghívebb prototípjá minden erényeikkel és bűneikkel egyetemben, azonban anyagi nagyságuk hatalmas támasza nélkül; egy ideig azon ábrándban ringatá magát, hogy a Szamanidák és Szeldsukidák fénykorát a tizenkilencedik században újból felélesztendi. S bármily örült volt is ezen ábránd, mégis teljes eréllyel nekiállt annak valószínűsítésének, miután az utóbbi századok óriás forradalmi és változásai teljesen ismeretlenek voltak előtte. Még Európa létezésében is kételkedett, s szintúgy, mint atyja, dühbe jött, midőn Angolországot, melyről csak az utóbbi hetekben hallott, füle hallatára birodalomnak merték nevezni. Az orosz szuronyok azonban csakhamar meggyőződtek Muzaffar ed Dint tudatlanságáról és csalódásáról; megtörtetett, s hogy véglegesen tönkre nem tétetett, ezt e molláh-fejedelem egyedül csak vállalkozó szellemének köszönheti. A török példabeszéd szerint cselekedett: „Csókold a kezét, melyet le nem vágatsz!”, s élete fogytáig legalább az uralkodás árnyát menté meg magának. Ami utána fog következni, azzal ugyancsak keveset törődik. Előreláthatólag ő házának utolsó fejedelme, Maverá-un-Nehr, vagy Transoxánia trónján, – mi ugyan órá nézve kétségtelenül szerencsétlenség, de nem nemzetére s egyáltalán az emberiségre nézve.

Még csak az iszlám-vidék legszélső keleti határán létezik egy fejedelmi egyéniség, kivel a szíves olvasót meg kell ismertetnem. Ez Emir Jakub Khán, Kelet-Turkesztán új uralkodója, ki legújabb időben a nyugati világ szeme láttára óriás birodalmat alapított magának, s úgyszólván az ó-ázsiai történelem egy nagyszerű jelenetét rögtönözte. E férfi, egy közönséges vámtiszt fia, karddal kezében, a hatalmas kínai császár sárkány zászlóit lába alá tiporta, az egykori hódítókat visszaűzte hazai határaikba, s oly kény-

úri szigorral uralkodik, mely elevenen emlékeztet a középkor moszlim fejedelmek nagyságára. Emir Jakub Khán erélyes, éber, okos, bátor és kitartó, s kétségtelenül azon fából való, melyből a nagy emberek faragtatnak; csak egy nagy bajban szenved, hogy t. i. történelmi szerepét nem a 12, vagy 13-dik században játssza el, hanem ma, hét századdal később, s hogy nem a kínaiak és más ázsiaiak ellen kell harcolnia, de a hatalmas Oroszországgal s az európai politika konstellációival szembe szállania. Ha ez másként állna, Emir Jakub egy Dsengisszé, vagy legalább is egy Timurrá nőhetne volna ki magát. De minden körülmények alatt e férfi teljes bámulatot érdemel.

Egy pillantás ezen uralkodók névsorára, az európai olvasót meggyőzheti arról, hogy az iszlamita népek sorsa nincs a legjobb kezekre bízva. Nyugaton azt mondják: „Amilyen a nép, olyan fejedelme”, Keleten az elv megfordítva érvényesül. Régi időkben, egyik-másik birodalomban ugyan léteztek uralkodók, kik nagyravágyásuk vagy patriarkális tekintélyük kötelességei által serkentve, a rájuk bízott nép javát valósággal szívükön hordták, s az utókor emlékében jogosan viselik a kitüntető „Nagy” melléknevet. Azonban az utolsó öt század óta rendkívül hanyatlott az ily fejedelmek száma. Perzsiában Abbasz sáh halála óta, egyetlenegy uralkodó sem tűnt fel kiválóbban. Mindenütt csak személyes érdekek, önző szenvedélyek vak hódolatával találkozunk, és soha és sehol sem dobog felénk egy atyai szív, melyben a népről való gondoskodásnak csak nyomát fedezhetnénk fel. Ázsia sok tekintetben arra kényszerítettett, hogy régi ruháját levesse, de újat azért még sem vett fel. Ugyanaz mondható a fejedelmek viszonyáról népeikhez, s pedig e népek sokkal inkább rászorultak a vezetésre, mint a Nyugat-béliek s tekintettel fejedelmeik szívtelenségére, sorsuk valóban igen sajnálatraméltó.

PÉLDABESZÉDEK

Az „életképek” befejezésére alig létezhet alkalmasabb tárgy ama velős mondatoknál, melyek a valódi, hamisítatlan népszellemből eredve s a moszlim népek velejébe és vérebe átmenve, leghívebben tükrözik világnézetét, erkölcsét és szokásait azon társadalomnak, melynek mindennapi életét, szokásait és szellemét a fentebbi rajzokban igyekeztünk vázolni. Mindenkitől ismerve, azon mondatokat azon felül még ama sugárkör is övedzi, mely letűnt nemzedékek hagyományát környezi, s ennél fogva kiváló értékelésnek örvendenek. Az oszmán „Atalarszözi”-nek (Az atyák szavai) a tatár „Borunkilaraitkan szözi”-nek (az ősök szavai) nevezi; az arab „Dharbi-meszel”-t (állandó példa) mond, s ebből látható, hogy mindenütt a bölcses-

ség quinteszentiájának tartatnak, mely minden alkalommal, minden esetben legjobban szolgálhat útmutatóul az élet útjain. Az írásbeli és köznapi nyelvben, a nagyok palotájában, úgymint a nomádok sátrában, mindenütt kiváló szerepet játszanak e mondatok, s valamint a tudós és művelt túlságos keleti dagályossággal felcifrázott műveiben éppenséggel nem mellőzi azoknak lehető kizsákmányolását, épp úgy s még inkább igyekszik a nomád, főképp előre haladt korában e példabeszédek mintegy talizmánképpen folytonos használata által, bölcsnek látszani. Az „Atyák szavai” valamelyikének felmondásakor, a sivataglakó mindig komoly képet ölt, s minden logika, minden rábeszélés hiába való lenne, ha oly igazság felől akarnók felvilágosítani, mely e példabeszédek szellemével vagy értelmével ellenkezik, s a jellemében erősen előtérbe lépő konzervatívizmus semmiben sem nyilvánul oly hatalmasan, mint ama rendíthetetlen, változatlan hitben, mellyel ősein és mondataiknak bölcsességén csügg.

Ily körülmények alatt távolról sem tartjuk feleslegesnek, ha nyájas olvasónk számára e velős mondatokból rövid antológiát gyűjtünk. Nagyrészen t. i. az oszmán és özbég példabeszédek saját gyűjtésem eredményei, melyeket magyar és német nyelvészeti munkáimban a tudósvilággal ugyan már szerencsém volt közleni, de a tágabb olvasókörnek ezúttal először mutatok be. Más mondatok, egykori tanítványom Bálint Gábor tanár úr kutatásaiból vétettek át, ki tatár, mongol és kalmukok közt tett utazásai alkalmával gyűjtötte azokat. Végre a legutolsók Radloff V. a német tudós kitűnő műveiből valók, ki a török-délszibériai nyelvkutatás terén oly kiváló érdemeket szerzett.

OSZMÁN PÉLDABESZÉDEK

1. Az apa mestersége a fiúkra is átszarmazik.
2. Kicsinyes zsugoriságot nagy kár szokta követni.
3. Ne sajtolj ki panaszokat a szerencsétlenből, azok maguktól jönnek elő.
4. Isten egyetemesen teremté a testvéreket, de erszényüket külön.
5. Az étellel telt kanál megbecsülhetetlen értékkel bír.
6. Gyermekek mely nem sír, nem kap emlőt.
7. A körte nem esik messze a fájától.
8. A keserű galócának nem árt a dér.
9. Az apró ajándék szívtől jön, a nagy ajándék a tele erszénytől.
10. Aki kárt keres, az jötevéjénél is megtalálja.
11. Isten csak annyit ad az embernek, amennyit szíve óhajt.
12. Ne változtasd rézzé aranyos nevedet.
13. Még ha mindjárt tűz volnál is, mégis csak annyi tért perzselhetnél el, amennyit testeddel elborítasz. (Vagyis ne fenyegezz túlságosan.)
14. Még egy papucs sem maradna meg a földön, ha fára mászhatnék. Vagyis: (ha eltávozik, senkit sem hagy hátra, aki megsiratná.)
15. A szerelmesnek még Bagdad sincsen messze.
16. Apád is fokhagyma, anyád is fokhagyma, hát te miképp jutottál ezen illathoz? (Ismerjük származásodat, hát ne fészengj.)
17. A fa csak fácska korában hajlékony.
18. Jobb ingyen dolgozni, mint ingyen sétálni.
19. Jobb az eszes ellenség, mint a bolond barát.
20. Arany nem rozsdásodik.
21. A szerelmes vaknak s négy fal közé zártnak tekinti magát.
22. Az Aivasz (mindenes) és a mészáros megértik egymást.

23. A bolond szívét a nyelvén hordja, az okos szívén hordja a nyelvét.
24. Még a víz sem tud átszivárogni köztünk. (Oly benső barátság köteléke fűzi őket egymáshoz.)
25. A tűz is csak ott ég, ahová esik.
26. Ne menj odább, ha (utadon) emberrel találkozol, de folytasd utadat, ha kutya ugat meg.
27. A felesleges élelmiszerek nem ártnak neked.
28. Vannak emberek és emberkéek.
29. Aki nem ismeri a keveset, a sokat nem is fogja látni.
30. Aki kölcsön-lóra ült, hamar le fog szállni. (Mert jó lovat nem adnak kölcsön, s a rossz ló hamar elfárad.)
31. A vér melynek ki kell folynia, nem marad az ereken. (Vagyis: megjön, aminek jönnie kell.)
32. Ne a lovat nézd, hanem természetét.
33. A ló is ura szerint hordja a fejét. (a gazdagnak szolgálja merész és kihívó.)
34. Szádat csak jóra nyisd.
35. Aki a tüztől fél, a füsttől is óvakodik.
36. Kétélű, mint a perzsa kard.
37. A pénz-embertől még a hegyek is félnek.
38. Ha a kocszi már össze van zúzva, sok útbaigazítóra találunk.
39. Ami az embernek idejekorán nem jut az eszébe, előbb-utóbb fején éri.
40. Nem a holtat, de a bolondot sirasd.
41. Csak beszéljenek rólam, ha mindjárt csak azért volna is, hogy rothadt almához hasonlítsanak.
42. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.
43. Lovadat úgy ápold, mint jó barátodat, ha ellenség vagy ülj rá.
44. Az esdőre nem emelnek kardot.
45. Ne csatlakozzál éheshez; azt mondja: nem eszem, s mégis megtömi a hasát.
46. Egészséges fejemre sebkötés. (Magának szükségtelen bajt okozni.)

47. Nyisd ki szádat az északi szélnek, (vagyis: pihenj. Konstantinápolyban t. i. forró nyári napokon nagy örömmel üdvözlöttek az északi szél.)
48. A bélés drágább a kelménél. (Ez túlságosan borsos készülétekre céloz.)
49. Keserűt keserűvel semmisíts meg.
50. Ne old fel a zsákot. (Ne árulj el titkot.)
51. Ha el is vész a ló, megmarad az út, (melyet meg tett.) Ha meghal is a hős, fennmarad neve.
52. Zsebem üres, de fejem könnyű.
53. Hisz nem hord tojásos kosarat a hátán! (tehát üsd!)
54. Tán csak nem szaladt el köztünk egy fekete macska. (A keletiek a viszály biztos előjelének tartják, ha két barát közt egy fekete macska szalad el.)
55. A tél gyümölcse a tűz.
56. Aki Allahban hisz, soha sincs elhagyatva.
57. A kevés a soknak ivadéka.
58. A reggel dala jobb az est öröménél.
59. Alacsony számárra mindenki felülhet.
60. Homlokom szabad, arcom tiszta. (A Keletiek véleménye szerint a gazember szégyenében turbánját mélyen arcába húzza.)
61. Még a bab sem nedvesül meg szájában. (A bőbeszédűre szól, ki mindent kifecseg.)
62. Lába megdermedt a vízben. (t. i. megcáfoltatott.)
63. Pamuttal és tűzzel nem szokás egyidejűleg játszani.
64. A szó „méz” még meg nem édesíti a száját.
65. Amit ma akarsz tenni, ne halaszd holnapra.
66. Jobb ma egy tojás, mint holnap egy tyúk.
67. Nem marad meg egy ágon. (Nem szavatartó, csapodár, rebke mint a madár.)
68. Nem csinálnak új támaszt, míg a régi össze nem dől.
69. Egy fillérért nem lehet kilenc kupolát készíteni (Sokra sok kell.)
70. Akinék nem tetszem, ne adja hozzám feleségül a leányát.
71. A mézárus leánya még édesebb.

72. No bizony! Itt ugyan mézes virágra akadtál! (Gúnyképpen arra, ki fösvénytől valamit ki akar zsarolni.)
73. No nézd! Meséket mond nekem!
74. Az adós elhalványul, de meg nem hal. (Ha pénzt követelnek tőle.)
75. Vedd tele a szádat (nagyot egyél), de ne dicsekedjél. (Ne fitogtasd gazdagságodat.)
76. Csak kérdezd meg a borárustól, mily kárt tesznek a fecskék! (Ne bízzál az együgyű külsőben.)
77. Ily bánatteli napok, ily újévet szülnek.
78. Ennyi hibája még a pap leányának is van.
79. Ismerjük az agyagot melyből téged dagasztottak.
80. Ajándék lónak nem nézik a fogát.
81. Ily hőségben csak meg nem áll a jég! (Ily sértéseket még a legnyugodtabb természet sem fog elviselni.)
82. Meglehet, hogy az alja jobb lesz a tetejénél. (Csak had beszéljen, tán jobbat is mond azután.)
83. Üres szóval senki sem lakik jól.
84. Egy virág még nem csinált nyarat.
85. Egy felhő nem csinál telet.
86. Ez oly üstökös, mely nem jelen meg mindig.
87. Egy gazember hét kerületnek is árthat.
88. Egy vevő kedvéért nem lehet boltot nyitni.
89. A sors kezét túrni kell.
90. Egy rózsza kedvéért a kertész ezer tövis szolgája.
91. Ha nincsenek adósságaid, állj jót, (és lesznek.) Ha nincs munkád, csinálj végrendeletet (és van.)
92. Oly háznál hol két kakas van, későn kél a nap.
93. Hogy egy nap ehessünk, két napig kell dolgoznunk.
94. Úgy cseréli a szint, mint a színbü.
95. Jégre írt írás. (t. i. nem tartós.)
96. Egy kővel nem ütnek agyon két madarat.
97. Az idősebbiket büntesd meg, hogy a fiatalabbik okulkon.
98. Az egyszerre jött szerencse nem tart soká.
99. Ne a dolog elejét, de a végét vedd tekintetbe.
100. A sors végzete el nem marad.

101. Kérdezd meg a gyermekektől. (Köztudomású dologra szól.)
102. A le nem szögezett lócát elviszi a szél. (Az elhagyatott nem megy semmire.)
103. Még nem is szól a zene, és már is táncol. (Elhamarkodott öröm.)
104. A tömegnek nem szokás darát hinteni.
105. Ne kopogtassál másnak ajtaján, (kölcsonért) mert csakhamar a tieden is kopogtatni fognak.
106. A gyermek megnő, az együgyű okul. (Minden változik.)
107. Nem hosszú élettől, de hosszú utazástól érik az ész.
108. Nincs biztosabb mérleg, mint a méltányos szem; senki sem tud többet, mint aki saját hibáit ismeri.
109. Aki sokat tud, sokat téved.
110. Mit mér a juhász? Mézgát.
111. Ne zsémbelj annyit, Csaponoglu jön! (Egy hírhedett kolompos, ki mindenütt félelmet gerjesztett.)
112. Nem ettem nyers ételt, hogy a hasam fájjon tőle. (Nincs lopott jószágom, melytől félnék.)
113. Forgasd a ludat, hogy meg ne égjen! (Beszélj egyebet, mert untatsz.)
114. Amíg a test él, nincs veszve minden remény.
115. Az ütés alatt az ember nem válogat az ütlegekben.
116. Csak egymaroknyi fű okozza, hogy a teve lecsúszik a dombról. (A csekély ellenfél is árthat.)
117. Egyél-igyál barátoddal, de üzleti dologba ne keveredjél vele.
118. Aki baját titkolja, nem lel gyógyszer.
119. Mit tudhat az illemről, ki úgy jött, mint aki a háztetőről pottyán alá.
120. Szerencsésen átkelt a tengeren és pataokban fül meg.
121. Jobb tág helyen ütlegetetni, mint szűk helyen enni. Az együgyű embernek Isten segít.
122. Nem is tudja, hol a lakodalom, és mégis fazekat cipel.

123. Ha a tengert nem is gyűjthatom fel, legalább sustorgásba hozom. (Ellenségemnek ártok, ha nagyon nem lehet, hát keveset.)
124. Aki a tengerbe bukik, kígyóba is belefogózik.
125. A barát sírásra indít (szomorú igazság által), az ellenség nevetésre bír. (hízelgésekkel.)
126. Nem szoktak a tengerben halat árulni.
127. Az örült nem az édes tökből lesz azzá, (hanem emberből.)
128. Ne nyújts ellenségednek alkalmat.
129. A bolondnak minden nap Bajram. (Ünnep.)
130. Az ellenséget legjobban meggyötri a hízelgés.
131. Aki tanácsot kér, átkelt a hegyen, aki a tanácsot megveti, eltéved.
132. Ha csak egy koldus lenne, könnyű volna őt cukorral is etetni.
133. Nem tesznek különbséget aközt, ki a vizet hozta, s aközt ki a korsót törte el. (Az érdem el nem ismerésére célozva.) Míg a róka megtanulta a ravaszságot, elveszti a bőrét.
134. A szabó hurcolkodik: a fején hordja a tűt.(Az minde ne neki.)
135. A szabó soh' sem foltozza meg saját ruháját.
136. Csöpp, csöpp után s tó lesz belőle.
137. Ahol elbuktál, ott tápászkodjál fel.
138. Nincsen gyógyíthatatlan baj.
139. Még csak tegnap óta vagy ördög, hát ne falj még ma embereket. (Még újonc vagy a dologban, hát még ne tanítgass mást.)
140. Aki teve-hajcsárhoz csatlakozik, annak tág kapu kell.
141. Ha rizsvásárra méssz, ne hagyd abba otthon a gabona-kereskedést.
142. Uborkát adtak a koldusnak, azt találta, hogy görbe, és nem fogadta el. (A koldusok elégedetlenek.)
143. Amíg a Dsami (Minarétes nagy imaház) áll, ne imádkozzatok Mecsetben.

144. Csak ha egy szívet áldozunk, hódíthatunk meg egy szívet.
145. A szerelmes, ki nem ismert bánatot nem is méltányolhatja az üdvösséget.
146. Tetted büntetést érdemel, bűnhődjél!
147. A torokból jön az élet. (Az evéstől.)
148. A Lelket lélekért, fejet fejért. (Ha adsz, kapsz is.)
149. Egy szív a másikat követi.
150. Bár mily hosszasan kóborol a róka, mégis bekerül a szűcsmester boltjába.
151. Tán csak nem maradtál egy barlangban tíz árvával?!(hogyan oly szomorú vagy.)
152. Azt, aki igazat szól, kilenc faluból is kiűzik.
153. Hegyek soh' sem találkoznak hegyekkel, de annál inkább emberek emberekkel.
154. Ha bíróval van peres ügyed, legyen neked irgalmas az Isten.
155. Kilenc vak egy bottal.
156. A jóért mindig rosszat adnak, s mindig is fognak adni.
157. A tönkre menő tevéhez jól illik, ha takarója félre áll rajta. (vagyis: magaviseletéhez illik a ruházata is.)
158. Épp úgy várhatsz idegentől hűséget, mint méregtől egészséget.
159. Üljünk görbén, de beszéljünk egyenesen.
160. A hús véres, a harcos bátor legyen.
161. Az egekig messzebb van egy-két lépésnél.
162. Tégy jót és dobd a tengerbe; ha a halak nem is találják meg, Isten mégis látja.
163. Jót jóval viszonzni, mindenki kötelessége, a rosszat jóval, azonban csak a derék ember fizeti meg.
164. A kézzel osztogass, a lábbal keress. (Eledelt.)
165. A halál a világba jött, a fejfájást azonban (egyéltalan betegséget) csak ürügy-képen hozta el magával.
166. Ne mutasd senkinek vetétedet.
167. Tégy, amit tehetsz.

168. Még sziklákon is aratja búzáját.
169. Végzete után szomjazott. (a halálra vágyott.)
170. A végzet határozata nélkül az ember nem hal meg.
171. Közös mulatás ünnepélyé válik.
172. Régi barátból nem lesz ellenség.
173. A jó munka hat hónap alatt készül el. (Gyorsan készült munka nem ér semmit.)
174. Görbe a hajó, de egyenes az útja.
175. Megtenni, amit lehetett, még nem dicséretre méltó tett.
176. Ha olcsó árú is érne valamit, a zsbvásáron minden csak ragyogna.
177. A földművelő esőt, az utazó szárazidőt óhajt.
178. Ne mulaszd el tehetséged szerint jót cselekedni.
179. Másnak a szája nem zsák, hogy tetszésed szerint beköthetnéd.
180. Azon hídon, melyen mások átjutottak, mi is átjutunk.
181. Sok tészta nagy kenyeret ad.
182. A hús nem válik le a körömről.
183. Kézzeel ütött sebeket ellefejtünk, a sebek miket a nyelv ütött, maradandók.
184. Jó szóra jóval felelnek, rosszra rosszal.
185. Ha meg is öregszik a számár, még sem áll az istállóban első helyen.
186. A bátor nem néz se jobbra, se balra. (azaz nyíltan kimondja, ami eszébe ötlik.)
187. Ne unszold beszédre a vidámat. (Vagy nem figyel reád, vagy olyat mond, mi néked kellemetlen.)
188. Ne gondolj senkivel, gyújts pipára és légy víg!
189. Más dolog otthon vásárolni, és más a bazárban.
190. Ne nyúlj ahhoz, mit nem saját kezede tett le.
191. A kenyérből mely még kemencében van, senki sem ehetik. (Azt, ami csak lesz, nem lehet élvezni.)
192. Előbb fontold meg, aztán beszélj.
193. A műveetlen nem ember.
194. Bevégzett munka után édes a nyugalom.

195. A kéz nem mérleg.
196. Aki meg nem ízlelte másnak a kezét, bátornak tartja magát.
197. A sors szeszélye egynek érett, a másiknak éretlen dinnyéket oszt.
198. A szegénység tűzből készült ing.
199. Az ég forró és hűvös napjait látta.
200. Idegen országban dicsekedni, csak annyi, mint a fürdőben (a bolthajtásosban) énekelni. (Elhangzik.)
201. A hazátlannak nincsenek barátai.
202. Tekintsünk egyszer a sors tükrébe, s nézzük meg, mily képet mutat!
203. Nyissunk szemet mi is, mert mások majd kinyitják!
204. A faluba, mit magunk előtt látunk, nem kell kalauz.
205. Csak a csalogány tudja méltányolni a rózsát. (A keletiek felfogása szerint, a csalogányok a rózsza iránti szerelemből búbanatosak.)
206. Még a szemből is kilopja a színt.
207. Ne nevesd ki szomszédodat, mert nyakadra jó.
208. Mi minden nem történhet még, míg feljön a nap? (Már korán is sok történik.)
209. Ne mulaszd el oda menni, ahová hívtak, de még ott is, ahová nem hívtak, még ott se ülj feszesen.
210. Ami messze van a szemtől, a szívtől még messzebb van.
211. Még a hegyekben is, melyekre számítottunk hó esett. (Ha a természet állhatatlan, mért ne lenne az ember is az?)
212. Aki a rózsát akarja, a töviseket is akarja.
213. Nincs rózsza, mely tövis nélkül, nincs jácint, mely ránc nélkül virulna.
214. Ha a harag jön, elmegy az ész.
215. A hitből jön az ájtatosság.
216. A csaló szeme mindig nedves.
217. Az irigy szívet a legnagyobb kegy sem engeszteli meg.

218. Becsülettel keresett vagyon, nem múlik.
219. Az elkészített eledelnek még hegyek sem állnak el-
lent.
220. Az igazság szavai keserűek.
221. A „Hakk” (Isten) kiáltásra még a vizek is megállanak.
222. Aki álnokul cselekszik, bűbánatban végzi.
223. Minden dologban többet ér a tudás, mint a tudatlan-
ság.
224. Kevésből mindig lehet sok.
225. Mindenki a maga hazájáról beszél.
226. Szalad, de egyre veri a dobót. (Gyávaságból menek-
szik és kiáltoz mellette.)
227. Mindenkiel szoríts kezét, de senkinek se üss vállá-
ra.
228. Tehetség nélküli ember, gyümölcs nélküli fa.
229. Mindenkinek gond van a fejében, a molnáréban víz.
(Az utóbbi az ő gondja.)
230. Minden felre, következik egy le, minden elmenetelre
jövétel.
231. A tudomány megneemesíti birtokosát.
232. Egy ember a másakra szorul.
233. Két meztelen csak a fürdőben illik egymáshoz.
234. Hogy igyál, azt ugyan mondták neked, de nem a
forrás kiszárításáig.
235. Senkinek se add a fonal végét. (A titokból egy szót
sem árulj el.)
236. Ha kettő hitét megtagadja (t. i. ha hamisan esküd-
nek), egy harmadik elveszti életét.
237. Egy bőrben nem lakhat két oroszlán.
238. Annyit használ, mint este felé boltot nyitni.
239. Annyit használ, mint tű hegyével kutat ásni.
240. Fonalát vásárra vitték. (Megítélik, ki milyen.)
241. Kétszer inni, annyi, mint egyszer enni.
242. A pap házánál épp oly nehezen lehet eledelre szert
tenni, mint a halott szemében könnyre.
243. Ahol kettő egymással beszél, ne légy te harmadik.

244. Egy karóhoz nem lehet kötni kétlovat.
245. Egy fej számára két kéz teremtetett.
246. Egy hón' alá nem fér két dinnye.
247. Aki soká válogat két mecset közt, végre ima nélkül marad.
248. Meglehet királyom, hogy még a tenger is meggyúl!
(Ha te úgy akarod.)
249. Ne rostálj oly nagyon, ne szőj oly sűrűn. (Ne végy mindent oly szorosán.)
250. Az ember majd keményebb a kőnél, majd gyöngédebb a rózsánál.
251. Tán csak nem óvakodik az esőtől, aki már egyszer megázott?!
252. Egyszer pirul el a kérő, kétszer, aki nem ád.
253. Nem annyira a kéz (munka), mint a fog a takarékos.
254. Az ember majd hegyeket rendít meg, majd meg egy daraszemet sem bír legyőzni.
255. Az ember ördöge az ember
256. Vásárnak csak az első vásárt lehet nevezni.
257. Ki lassan jár, célt ér.
258. Nincs esztendő aratás nélkül.
259. Lapáttal szalad a tűzvészhez. (Azaz, lopni akar.)
260. Még ha ő maga volna az eső, még se termékenyítené senki földjét. (Oly gazember.)
261. Gördülő követ nem fed be a moh.
262. Ne hordjál hetvenkét völgyből vizet.
264. Az ügyes tolvaj váratlanul lepi meg háziurát.
265. Előbb találj meg az árut, s aztán kérj vámpénzt.
266. A hamis számla Bagdadból is visszakérül.
267. Míg az eső elől menekült, utolérte a jégeső.
268. A takaró után nyújtózkodjál.
269. Az ember vénül, de a szív nem.
270. Aki kígyókat eszik, nem talál orvost.
271. A föld vas, a menny acél. (Senki sem hallgatja meg imádságomat.)
272. Még a földnek is vannak fülei.
273. Ne keveredjél bonyolódott dologba.

274. A búza maradéka a dervisé.
275. A gazember gyáva.
276. Ha a tolvajok felszaporodnak, a bírók hanyagsága azoka.
277. Ha házat veszel, előbb szerezz magadnak szomszédot.
278. Ha csak egy hangya ellenséged van is, mégis légy óvatos.
279. Az ellenség az ellenségért nem imádkozik.
280. Ne kérdezd a beteget kell-é neki leves?
281. A kopasz valamint az aranyfürtös, a vak és a szép szemű, valamennyi meghal.
282. A húst, melyet a macska el nem érhet, piszkosnak nevezi.
283. Ha nincs a háznál macska, igen sok az egér.
284. Mindenki tettei szerint jutalmaztatik.
285. Éles kard nem vágja meg hüvelyét.
286. Gyakran még az örületesen szerelmest is megilleti a tagadás.
287. Rossz pénzt és rossz szavakat nem kellene elkölteni.
288. Aki egyszer kis dobót hallott, mindig hallgat a nagyra.
289. Míg a rosszat nem láttuk, nem tudjuk méltányolni a jót.
290. Az elvetemedettség nem ragadós betegség.
291. Nem ott, ahol születünk, ott, ahol jó dolgunk van, ott van a hazánk.
292. Nem lenne jó, ha mindenki ismerné a helyzetét.
293. Mi által különbözik a szívtelen úr a szegény embertől?
294. Más szemében látja a szálkát, s a magáéban nem látja a gerendát.
295. Az egyik zsírost, a másik savanyút szeret.
296. Az egyik nem talál hidat a vízen át, a másik nem talál vizet ivásra.
297. Barátaink által, megismerjük az embert.
298. Az egyiknek panasza nem indítja meg a másikat.

299. A kopasznak elefántcsont fésűt?
300. Aki magától esik el, nem sír.
301. Inkább az életet, mint a jó hírnevet elveszteni.
302. Bármily szép legyen is a falusi leány, kecses sohasem lehet.
303. Nézd meg a szegélyt és vedd meg a vásznat.
304. Háborúba nem szokás kardot kölcsönözni.
305. Ha ludat kapsz, ne sajnálj egy tyúkot. (Viszont-ajándékul.)
306. A szomszéd, a szomszéd tyúkját lúdnak nézi.
307. A kőre, mely kemény, hajtsd le fejed.
308. Milyen napra nem következett este? (Hol van a végtelen öröm?)
309. Ha a kapun át kikergetsz, bejövök ismét a kéményen keresztül.
310. Ne ássál kutat, mert magad esel belé.
311. Járj a hóban, de ne hagyj magad után nyomot. (Lopj ügyesen.)
312. Valódi segélyt csak Isten nyújt.
313. Még a hangyának is megvan a saját akarata.
314. A szívtől az út a szívhez vezet.
315. Aki kéz (ajándék) nélkül megy be, igazság nélkül jön ki.
316. Hasa tele, de szeme éhes.
317. Ismeri az eret, melyet vágni kell. (Tudja, hogy kitől nyerhet valamit.)
318. A sas nyilat kapott, de saját tollaival ékítettett. (Saját magának árt.)
319. Aki a fejfölt szereti, a tehenet zsebében hordja. (Aból ered, aki kedvenc ételét másoktól kéri kölcsön.)
320. Meg nem érdemelt áldásra, senki sem mond áment.
321. Amit a sors rendelt nekünk, az jut a tálunkra.
322. Ember nem lehet hiba nélkül.
323. A szárnyak a hangyának a megsemmisülés előjelei. (Intés nagyra törő személyek számára.)
324. Ki törődik veled, ha titokban sántít? (Azaz kedvetlen.)

325. 40 arab esze együttesen még egy fügemag szemet sem tölt meg. (A törökök véleménye szerint.)
326. Várat belülről kell bevenni.
327. A veszedelem híre hamar terjed.
328. Ahol nincsen juh, ott a kecske viszi a főszerepet. (Keleten, a juhhús nagy delicatesse-nek tekintetik.)
329. A megelégedés, kimeríthetetlen nincs. Ha a lányt magára bíznák, elmenne még muzsikushoz is.
330. Jobb nem is aludni, mint rettenetes dologról álmodni.
331. Egy harapástól nem lakik jól az ember, de mégis jól esik a szívnek.
332. Előbb válaszd meg a szót, aztán beszélj.
333. Szót szó követ, így lesz a beszéd.
334. A szó nem marad a zsákban. (T. i. el nem rejthető.)
335. A közbenjárónak bő a zsákja. (Mert nem a magáéból ad.)
336. A vagyon a szív forgácsa.
337. A gyertya nem lefelé világít.
338. Ha nyilvános helyen vágod le szamarad farkát, az egyik hosszúnak, a másik rövidnek fogja találni.
339. A bánatot az öröm képén is tükrözni tudni, az valódi művészet.
340. A kályhapad a téli virág kertje.
341. Aki a pecsét birtokában van, az a Szulejman. (Szulejman Dávid fia, a keleti mítosz hőse, ki egy varázspecsét birtokában volt.)
342. A lándzsát nem lehet zsákba rejteni. (A rossz szokás mindenütt elárulja magát.)
343. A szerelem nem tűr társat.
344. Nyelvedet társaságban, kezedet utazáson ki ne öltsd. (Társaságban ne beszélj, utazáson ne ajándékozz.)
345. Egyed a gyümölcsöt anélkül, hogy fája után kérdezősködnél. (Még a lopott jószágot is élvezd.)
346. Az arabtól nem kell se cukor, se pofon.
347. Ha neked annyira tetszik, magad is fuvolás lehetsz.

348. Ahol levetkőzöl, ott öltözködjél is.
349. Az együgyű kezéből ne igyál, ha mindjárt az élet vize lenne is. (Nektár.)
350. Amit saját kezeddél adsz, az a másvilágba is elkísér. (T. i. a könyöradományok.)
351. Se a nyárs, se a pecsenye ne égjen el. (Minden a kellő formában maradjon.)
352. Amilyen a vetés, olyan az aratás.
353. Annyi serbetet ád, amennyit ütere enged. (Annyit szidja, amennyit csak elbír.)
354. A friss mozgás, áldást hoz.
355. Jó akarat, jó eredmény.
356. Ha nem akarsz figyelni a nagyok szavára, túrnöd kell a szenvedések súlyát.
357. Annyit használ, mint Atmejdánban tömjénnel füstöl-ni. (Atmejdán, egy nagy tér Konstantinápolyban, azelőtt a nyíllövők gyakorlati helye.)
358. Egy papuccsal is beéri, hogy Bajram-ot csináljon magának.
359. Ne légy oly hajszálnyi finom, könnyen el találsz szakadni.
360. Aki haraggal áll fel, kárral szokott leülni.
361. A harag (bosszú) édesebb a méznél.
362. A döglött lovat keresi, hogy a patkót leszedje róla. (Nagyon fösvény.)
363. Az ökör meghalt, a társaság szétoszlott.
364. A bölcsét verték s az én hátam érezte.
365. Pamutfonállal kötözték meg. (Bajos állapotban van.)
366. Aki a pilavot szereti, kanalat hord magánál.
367. A szerdán meglátszik, milyen lesz a csütörtök.
368. A rizs nem száll fel a víz felszínére.
369. Ha már megfőtt az étel ne vegyíts közé vizet.
370. Csak a gazdag szép és tiszteltetett.
371. A cukor más és más a csodasó. (Ámbár mindkettőnek egyenlő színe van.)
372. A ruha nem bizonyítja a bátorságot.

373. A sarkantyú cseng és bong, de csak a pénz mível mindent.
374. Ólmot az ördög fülébe! (Hogy meg ne hallja. Szokásos példabeszéd midőn illetlen beszédet kell ismételni).
375. Légy óvatos az alamizsnával, hogy rosszat ne cselekedjél vele. (Ha méltatlannak adsz.)
376. Ne nyisd ki szádat helytelen beszédre.
377. Aki alamizsnát oszt, soká él.
378. Ne a testet nézd, hanem a lelket.
379. Csak kérdezz, és te is bele jutsz a Kaabá-ba.
380. Még a víz is hamarébb nyugszik, mint az ellenség.
381. A fiatalságot a hallgatás, a kort a beszéd illeti meg.
383. Ne gyűrd fel nadrágodat elébb, mint sem a folyóhoz értél volna.
384. A Szofu azt állítja, hogy nem eszik fokhagymát; pedig ha talál, még a héját sem hagyja meg.
385. A tülerős ecet még saját edényét is megkárosítja. (A hirtelen haragú beteg.)
386. Mi hátra marad, gyakran el is fog maradni.
387. Fejét feláldozza, de titkát nem árulja el.
388. Aki verebektől fél nem hint kását.
389. A hallgató okosabb legyen a beszélőnél.
390. Ne aggódjál azon ma, mit fogsz enni holnap.
391. A birtokos belenyugodott már s most a kupec nem akar. (Szokásos a szolgára, ki uránál takarékosabb.)
392. Ha holnap lesz, megjöhet még az áldás.
393. Szakállad tán csak nem megőszült a malomban? (Ne tettesd magad oly fiatalnak.)
394. A siketet ne üdvözzölj kétszer. (Az ő hibája, ha először nem hallott.)
395. A késő megbánás hiábavaló.
396. Türelemmel a szederfát selyemmé változtatod.
397. Szép a víz a pohárban, szép a hajó a gyárban.
398. A szó lábaira esett. (Nem ment teljesezésbe.)
399. A hű barát többet ér a rokonnál.
400. A légy ismeri a nyaláncságárust.

401. Hallgatásod édesebb a zenénél. (A fecsegőkre alkalmazott gúny.)
402. A légy ugyan kicsi, mégis felkavarta a gyomrot.
403. Tőlkéjét egy macska hátára rakta. (A Hűtlen igazgatóra célzó.)
404. Aki gyorsan jár, lábaival ruháiba bonyolódik.
405. Parancsolj a restnek s ő maga fog aztán tanácsolni neked.
406. A vasat üsd, amíg tüzes.
407. A töröknek későn érik meg az esze.
408. A kertésznek nem lehet zöldséget árulni.
409. Aki a kolostorban vár, levest kap. (Türelem célhoz vezet.)
410. Meghallotta a nyúl, hogy a vadászkutya megbénult.
411. A gyéren vetett retek jobb a sűrűn vetettnél. (A sok nem mindig jó is.)
412. A kőből is, ha préseli, vizet sajtol ki. (Kitartó, nagyra törő emberről szólva.)
413. A gazdagnak nehéz ajándékot nyújtani.
414. A fősvényység szeme, csak a föld által elégítetik ki. (t. i. a sírban.)
415. Kilenc évnek szerdái kerültek össze.
416. Sántító számmal ne csatlakozzál karavánhoz.
417. Amíg a fősvények fognak létezni a gazemberek nem maradnak éhen.
418. Édes szavak még a kígyót is kicsalják lyukából.
419. Váratlanul esik a kő az ember fejére.
420. Az alvó kígyónak ne lépj a fejére.
421. Repülő madártól vár segítséget. (Hasztalan remény.)
422. Mint a liszteszsák csak a bot alatt portik. (Csak erőszakkal lehet valamit kicsalni belőle.)
423. Lisztünk meg van szítálva; szitánkat szöggre akasztjuk.
424. A távolból még a dobszó is szépen hangzik.
425. Olcsó ecet édesebb a méznél.
426. Olcsó húsnak híg a leve.

427. Üss a koldusköpenyegre. (A szegények elhagyatottságára utal, kikkel szemben mindenki, mindent megenged magának.)
428. Amilyen távozása, olyan a jövetele, amilyen a tésztája (mellyel megkínál), olyan a kásája.
429. Van vagyona – irgalmas is lehet.
430. A szappan, amit adtál, még mindig nem bírja eltávolítani az előidézett szennyet.
431. Mint az olaj, a felszínre tolakodik.
432. Az éhes medve nem táncol.
433. Az éhes ásít, a szerelmes nyújtózkodik. (ha nem érte el célját.)
434. Az éhes tyúk a hambárról álmodik.
435. A várakozás jobban kínoz a tűznél.
436. Este az ivásnak, reggel kártyázásnak engedi át magát, és mégis a paradicsomba remél jutni.
437. A bőkezűség nem csökkenti a gazdagságot.
438. Amivel jött az ember, azzal távozik is.
439. A neveletlentől vedd meg a becsületet.
440. Egyél keveset és tarts szolgát magadnak.
441. Aki engem tisztel, annak szolgája vagyok, aki engem gyaláz, annak ura vagyok.
442. A felbőszített számár még a lónál is jobban szalad.
443. A fehér pénz a fekete napra van számítva. (Fekete, t. i. szerencsétlen.)
444. Folyóvízben nem marad piszok.
445. A sánta hamar elfárad.
446. Akár fehér a kutya, akár fekete, mégis kutya marad a kutya.
447. Az ember belülről tarka. (Nem külsőleg, mint az állat.)
448. A lelkiismeretesség fél vallás.
449. Ravaszsággal még az oroszlánt is rá lehet szedni, erőszakkal még egy tücsköt sem.
450. Nem tanácsos másnak kötélén a kútba szállni.
451. Alacsony helyről nézve még a dombocská is hegynek látszik.

452. A követ sérthetetlen.
453. A kézcsókolás nem koptatja a szádat.
454. A műszer dolgozik, de a kezét illeti a dicséret.
455. Arany kezét nem vág meg a kés.
456. Az árva gyermek maga metszi el köldökszínőjét.
457. Sokan sajnálják az árvákat, de kevesen istápolják.
458. Kötélre ne hints lisztet. (Ne tégy hasztalan dolgot.)
459. Ne higgy barátodnak, mert bőrdet szalmával tömi ki.
460. Magadat varrótűvel szúrd meg, az idegent zsáktűvel.
461. Aki mézzel bánik, ujjait lenyalja. (azaz, aki szerét teheti, lop.)
462. Ami egy szájból jön, ezrekre terjed ki.
463. Egy bolha miatt az egész paplant elégeti! (A nagy áldozatról mondatik.)
464. Egy fillér miatt törét a csillagoknak szegzi. (a fösvény.)
465. Egy köpenyegem van, azt kiterítem, s lefekszem, ahová tetszik. (A nőtelen ember.)
466. Tíz remete beéri egy kanállal.
467. Egy juhról nem lehet két bőrt nyúzni.
468. Arany kalitkába zárták a fülemilét, de ez egyre kiáltá: ó hazám!
469. Egy baleset tanulságosabb száz tanácsnál.
470. Csak esőben tanuljuk megbecsülni a köpönyeg értékét.
471. A nagy fej nagy fájdalmakkal jár.
472. A fazék feldőlt és fedelet talált. (t. i. az esetleg gyakran meghozza azt, amit hosszasan kerestünk.)
473. Akármilyen nagy a mecset, az imám mégis csak azt prédikálja, amit tud.
474. Ha a mecset össze is dől, az oltár mégis helyén marad. (A szépség nyoma megmarad.)
475. Harangját fűvel tömték be. (Megcáfolták.)
476. A posványba ne dobj követ (mert beszennyezed magad.)

477. Ne utazzál gyermekkel, kinevet, ha a teher lecsúszik hátadról.
478. A túlságos dédelgetéstől a kedves elundorodik.
479. Az omlatag épületnek nem használ a javítás.
480. A szöget csak a szög túrja ki helyéből.
481. Ne lakjál oly helységben, hol orvos és bíró nincs.
482. Az igazság szavára még az őrült is hallgat.
483. A győztesnek van igaza.
484. Aki fürdőbe megy, izzad. (Minden tettnek megvan-
nak következményei.)
485. A házi tolvajt nehéz rajta kapni.
486. A szeszély a lélek alatt rejlik. (Tehát csak halál után
jöhet elő.)
487. A tímár csak azt a bőrt rángatja, mely neki tetszik. (A
sors csak azt veri, akit üldöz.)
488. A nyelvnek nincsen csontja. (Minden beszédre ké-
pes.)
489. A világ egy kövér fark, olyan mint az angorajuh-é,
(aki az élvezetéhez ért, annak váljék egészségére.)
490. Barátok közt mázsa szerint mérj, az üzletben lat sze-
rint.
491. Ha elbukol, a földet is öleld meg.
492. A koldus arca fekete, (gyalázattal borított,) de erszé-
nye kövér.
493. A versenytárs nem árt ha nyíltszívű.
494. Szépséget nem lehet kierőszakolni.
495. Az erőszakot nem szokta követni magyarázat.
496. Ha a juh a nyájtól távozik, a farkas elragadja.
497. Ne a szónokra, de szónoklatára figyelj.
498. Ha a törvény metszi le az ujját, az nem fáj.
499. Éppen az aggályosan őrzött szembe esik bele a szál-
ka.
500. A vizet a szalma alá vezeti, (vagyis, titkokat sző).
501. A nyúl duzzogott a hegy ellen, de az mit sem tudott
róla.
502. A jóllakott nem érzi az éhes állapotát.
503. Az okos beéri vele ha megszagolja a rózsát.

504. Sürgős ügyekbe az ördög is elegyedik.
505. A szerelmesnek csak egy intés kell, a dervisnek egy ok. (hogyan felforrjon benne az indulat.)
506. Egy oktalan fej baját a láb viseli.
507. Az ész nem a korban, de a fejben rejlik.
508. A hazátlan madárnak Isten épít fészket.
509. A hazátlan harcosnak rövid nyelve és görbe nyaka van. (Sokat kell túrnie és keveset beszélnie.)
510. A válás vége a viszontlátás.
511. A sors abroncsán ment keresztül (vagyis, sokat tapasztalt).
512. A vénülő farkast gúnyolják a kutyák.
513. A szárazzal a nedves is elég.
514. Ki szép? – kérdezték a hollótól; „fiam” – felelé büszkén.
515. A gesztenye elvetette haját, s most megveti azt.
516. A szem lát, a szív kíván.
517. A szív mindaddig eped, míg a szem nem lát.
518. Szép az, amit a szív szeret.
519. Mielőtt bemennél, gondold a kijövetelre.
520. Pusztá szóval nem lehet sajtót készíteni.
521. A bánatot örömmé változtatni, az az élet művészete.
522. Inkább köveket hordani az eszessel, mint ostobával szövetkezni.
523. Aki róvásra iszik bort, kétszer ittasodik meg. (Egyszer az ivás, másodszor fizetés alatt.)
524. Minden báránynak saját lábánál akasztanak fel.
525. Minden ember szívében egy oroszlán leskelődik. (Egy erős szenvedély.)
526. Ne tarts mindenkit, aki szakállas atyádnak. (Ne adj a külsőre.)
527. A tehetség szerelmet ébreszt, az erény tiszteletet.
528. Ha a hazug háza leég, senki sem hiszi el neki.
529. A lusta ló erősebben rúg ki.
530. Ha mindenki vásárra vinné az esztét, utoljára mégis csak mindenki a magáét vásárolná vissza. (Mindenkinek meg van elégedve a maga eszével.)

ÖZBÉG MONDATOK

(„Csagatai tanulmányok” című munkámból.)

1. Aki két hajóba kapaszkodik, bizonyosan a vízbe fúl.
2. A szégyen rosszabb a halálnál.
3. A szívből síró még a vakot is könnyre indítja.
4. A ló, ha sovány, a vitéz, ha idegen országban van (rossz színben vannak).
5. A bölcs egy és ugyanazon kőben kétszer nem botlik meg.
6. Ezerszer dicsérheted - a muszkát, még is kék a szeme (t. i. nem szép özbég fogalom szerint).
7. A fiatalember lehet, hogy meghal, de az öregnek kell meghalni.
8. A sokat hízelgő nyelv nyalásával sebet ejt.
9. Aki a verebeket félti, az nem vet kölest.
10. Lányom hozzád szólok, de hallja az ángyom.
11. A teher nélküli szárnak kedve szottyán leheverészni.
12. A kiejtett szót már nem lehet többé lenyelni.
13. Kinek szíve megtelik, annak nyelve hamar feloldódik.
14. Csak a tuskóból száll föl a sűrű füst.
15. Ki gyorsan beszél, az gyorsan meg is bánja.
16. Jobb az eleven egér a holt oroszlánál.
17. Kit az Isten megver, azt a próféta botjával meglöki.
18. Egyik azt mondja, hogy tizenkilenc, a másik: egy híján húsz.
19. Lóháton ülő atyját sem ismeri (a felfegyverkezett saját rokonait sem kíméli).
20. Ha meghalsz, sírod is kényelmes legyen.
21. Az emberek megszólítják, az állatok megnyalják egymást.
22. Az embert szavánál, az állatot szarvánál fogják.
23. Mit az anyatejjel beszívtunk, attól csak a lélekszakadtával szabadulunk.
24. A nyitott száj nem egyhamar éhezik.

25. Az arany még Illés prófétát is tévútra vezeti.
26. Az újonnan esett hónap ne örülj, mert zord hideg követi; a pap látogatásának ne örülj, mert kérése követi.
27. A jó lónak elég egy ostor, a rossznak ezer is hasztalan.
28. Ki az ivástól jól nem lakik, az a nyalástól még kevésbé fog jól lakni.
29. Szép remény felér fél szerencsével.
30. Ha a kéz mindazt adná, mit a nyelv ígér, nem maradna többé koldus, mindenki herceg lenne.
31. Két molla egy férfit, egy molla egy asszonyt ér.
32. A valamire való már tizenöt éves korában férfivá lesz, a semmit érő még negyvenben is gyermek.
33. Az egészség vagyon, a betegség szegénység.
34. Ki vért keres, az az eret is megtalálja.
35. Szép az utazás bármilyen messze is.
36. Szép a szűz bármilyen csúnya is.

KAZÁN-TATÁR MONDATOK

(Bálint gyűjteménye után.)

Hogy mi történik faludban, azután a szomszéd faluban tudakozódjál; hogy mi történik házadnál, azt szomszédodtól kérdezd.

Az éhesnek haragja gonosz.

Évéstől senki sem hal meg.

Ne siess, mert elkésel.

Ahol a ló hömpörög, ott szórt hagy hátra.

Ne ostorozd a lovat, de unszold abrakkal.

Sok pálinkát igyál, de keveset részegeskedj.

Ha eltörik a kocsi, tüzelőfát ad, ha megdöglük az ökör, húst ad.

Aki lassan jár, utoléri a nyulat.
Aki lassan jár, messze jut; gyors lépés nem tart soká.
A kimondott szó, valamint a levágott kenyér, nem térnek vissza előbbi helyükre.
A halál elől még a pénz sem menthet meg.
A kutya ugat és a farkas nyugodtan folytatja útját.
Kinek nincs munkája, ennivalója sincs.
Aki két nyúlra vadász egyszerre, egyet sem fog.
A nőknek hosszú a haja, de rövid az esze.
Akinek szánkáján ülsz, annak nótáját énekeld.
Ha a meny tésztát vág, a napának görbének tetszik a dollog.
A meny hasa a napának mindig nagynak látszik.
Nem minden nap jut a vajaskásából.
Ha egy napi utazásra kelsz, egy hétre való élelmiszerrel lásd el magadat.
A szem félénk, a kéz merész.
Isten mellőzésével, ne meneküljünk a császárhoz.
A jó hírnév többet ér a vagyonnál.
Inkább a gazdagnak szolgája, mint a szegénynek fia.
Ha felfelé köpsz, saját orcádra hull vissza.
Véletlenül nem nő gabona.
A betegre szállnak a legyek.
A csuka elpusztul, de fogai nem.
A bot erőt ad a csikónak.

A bolonddal nem jó sem találni, sem osztolni.
A mennyegző után a bot következik.
A türelmes tűr, a türelmetlen panaszkodik.
A vak tyúknak a kutyazab is búzának tetszik.
Az egészséges fej, mindig talál sapkát.
Ha édes is a méz, még sem harapunk az ujjunkba.
Egy lóra nem raknak két szerszámot.
Az öt ujjból, mindig egyenlően fáj, akár melyikbe harapsz.
Ma „kedves testvér”, holnap maró „fokhagyma”, holnap-
után „kutyakölyök”.
A feldicsért leány násznapján csúffá válik.
A juhtól gyapjut, az embertől adót nyernek.
A jóllakott kutya megharapja urát.

ALTAJ MONDATOK

(Radloff után.)

Hogy véled megfogni az ég madarait?
Hogy véled megfogni a tenger halait?
Ki látta, hogy a bak szarva eget ért volna?
Ki látta, hogy a teve farka földig érne?
A keselyűt röptén, a gyorsat menésén (ismerjük fel.)
Aki nem tud járni, elrontja az utat,
Aki nem tud beszélni, elrontja a szót.
Nem járhat-é a poroszkáló ezer úton? Nincs-é a ravasznak
ezer szava?
A sügérnek nincs leve, az ostobának nincs esze.

Ha járni látod a békát, mit törődöl gyorsaságával.

Az öregnek szavait dugd a zsákba;
A tekintélyesnek beszédét dugd zsebedbe.

A bundában él egy ember, de ki ösmeri?
A nyereg-takaró alatt él egy ló, de ki ösmeri?
(Arra törekedjünk, hogy mindent minél tüzetesebben
megismerjünk.

Ahelyett, hogy sok lennél és szemét, légy kevés és légy
művészet.

Újat készíts és vedd fel, régit javíts meg és vedd fel szin-
te.

Szeles napon nincsen csend; gondolatterhes napon nincs
álom.

Ha rozzant is, de *saját* házad legyen;
Ha böjti étel is, de *saját* kásád legyen.

A rossz lövész golyója csak hat ölre ér.

Aki tisztelte az urat, úr lesz;
Aki tisztelte a gazdagot, gazdag lesz.

Bármit egyél, bátran egyed; csak kavicsra ne jusson a fo-
gad!

Bármit veszel fel, vedd fel bátran; csak a nap el ne per-
zselje a hátadat!

Bármin lovagolsz, lovagold bátran, csak lábad a földet ne
érje!

Ha húst főzök, nem marad számodra lé; két szóból egy
sem számodra való.

A vének a lovak közül levágásra valók, a vének az embe-
rek közül, gúnyra valók.

A száraz kanál nem esik jól a szájnak.

Akinek magas gondolatai vannak, nem éri el az estét;
Aki nagy lépéseket tesz, nem éri el az ajtót.

Az aranyfejű nőnél jobb a sovány fejű férfi.

A férfi kantárszára hosszú, a ló patkója lapos.

Ha a lovak nyerítenek, felismerik egymást;
Ha az emberek beszélnek, felismerik egymást.

Ha sovány is, vedd zsírosnak;
Ha kevés is, vedd soknak!

Ételem csekély, fejem kopasz.

A fekete észnél, mely oly nagy, mint a teve, jobb a bölcs
ész, mely kicsi, mint a tapló.

A varjú, mely utánozni akarta a ludat kifecamította a lábát.

Ha újat látsz, ne légy magadon kívül örömdobban, ha régít
látsz, meg ne vedd.

A holnap kolbásznál jobb a mai máj és vese.

Az agglegény nyakát a tetű eszi meg, és megtakarított pénz-
zét megeszi a kutya.

Ami nem fog vágni, azt ne köszöröld,
Aki nem akar rád hallgatni, azt ne tanítsd!

Ha meghalni szándékozol, ne dobd el kenyeredet!

Ha egy helyet elhagysz, magot vess elébb!

Mielőtt szépségre néznél, belső érték után tudakozódjál.

A hős tönkre megy, a dühöngő elvész.

Aki a faggyal küzd, az fülét veszi el;
Aki az úrral küzd az fejét veszti el.

Amit az okos hat nap alatt tesz meg, azt a ravasz öt nap
alatt végzi el.

A békeszerető fejet le nem üti a bárd.

Nem úgy megy, amint az ész gondolja,
Úgy megy, amint Isten határozza.

Ha a rossz kutya meghízik, ne bocsáss senkit oldala mellé;

Ha rossz ember meggazdagodik, ne bocsáss senkit oldalához.

A nő szívében egy vértezett, ragyogó férfi él.
A férfi szívében egy felkantározott tüzes ló él.

Az ócska bunda galléra, a jó idő emléke nekem.

A békítő a népnél olyan, mint a gomb a bundán.

Akinek csak egy lova van és versenyt lovagol vele, olyan mint az ember, ki a csupasz bundában birkózásba bocsátkozik.

Ha kés van a kezedben, ne keveredjél veszekedésbe.
Ha lóhurok van a kezedbé, ne menj a verekezéshez.

Aki verekszik, elfárad, aki veszekszik, elbágyad.

Olyannal, ki idegen törzsből való, ne menj vadászni!
Olyannal, ki más apától való, ne lépj üzleti összeköttetésbe!

Ha még nem látod a vizet, ne vedd még le a csizmát!

Aki vaskabátot hord, az meghal,
Aki bőrkabátot hord, az életben marad.

Ha eszel, ne siess!
Ha lovagolsz, meg ne állj!

Ahol lovagolnak, ott út van,
Ahol élnek, ott nép van.

Tavasszal vannak lóversenyek,
Ősszel vannak birkózások.

Törzs nélkül nincsen ember,
Mérték nélkül nincsen csizma.

Ami szarvas, az szőrös,
Ami ember, annak neve van.

Ahelyett, hogy a rossznak kezébe adnád, tedd a jónak
útjára.

Rosszal ne tégy jót,
A ló hát feltört sebhelyét kend be.

A rossz ember háborúban hasznot hajt.

Ne aggódjál: az előkelőtől nem születik semmi rossz!
Ne mondd: hogy a rossztól nem születik előkelő.

Ha valami a jó mellett fekszik, ráragad a jó,
Ha valami a rossz mellett fekszik, ráragad a rossz.

Más az, gyorsnak lenni a nyelvvel, más gyorsnak lenni a
lábakkal.

Ha pénzt szerzesz munkáddal, utódaidnak való,
Ha ételt szerzesz munkáddal, a gyomornak való.

Kövesd az utat, ha mindjárt kerülő;
Csak leányt végy el, ha mindjárt viselő is.

Aki halakat fog, meg nem gazdagodik,
Ami a földön fekszik meg nem szárad.

Ha vas, vágd rövidre, ha fa, vágd hosszúra.

Ha az apa hiányzik, a fiú nem ér semmit,
Ha az anya hiányzik, a leány nem ér semmit.

Inkább, mint hogy leányt őrizz, tarts kezedben izzó
parázst.

A lovat zsírja, az embert ruházata szerint ítél.

Aki sokat lő, még nem lövész, aki sokat beszél, még nem
szónok.

A távol fekvőt hallani, a közel fekvőt látni lehet.

A fa gyökere áthat a földön, az ember gyökere áthat a népen.

Az ember keze szolgál. Isten keze hatalmas.

Aki ajándékokat adott, azt megint helyrehozni igyekszik.

Oly leány, kinek rossz anyja van, ne végy el;
Oly házba, melynek ajtaja rossz, ne lépj be.

Aki igazán meghal, azt meg nem menti egy Saman,
Aki éhen hal, azt meg nem menti a gazdag.

A sercegő, nyikorgó pakoló-nyereg nem hágy békét a ló
fülének.

Az egészen ostoba feleségét dicséri,
Az egészen okos kutyáját dicséri.

Akinek hasmenése van azt követi a kutya.
A tréfás embert követik az emberek.

A sajtos-üst ki forr,
Az oktalannak szája kicsordul.

Homok nélkül nincs folyó,
Isten nélkül nincs nép.
Gallér nélkül nincs bunda,
Törvény nélkül nincs nép.

Aki egy nagyot tisztel, nem marad fekve,
Aki előkelőt tisztel, nem megy tönkre.

Ne emelkedjél túl a nagyokon,
Légy engedelmes előkelő irányában.

Aki a nagyokat tiszteli, hosszú életnek örvend.

A rágalmazót megsemmisítik, eladja a lelkét:
A hazug tönkre megy, sötétségbe merül.

Egyél kenyeret és sót!
Tarts ártatlan beszédeket.

Aki két fejet egyesített, azt Isteni vigasznak nevezik,
Aki két fejet összeveszített, azt isteni büntetésnek nevezik.

Az irigynek nincs inge.

Ha van mihez, kapj utána mint a farkas,
Ha nincs semmi, válj szárazzá, mint a húr.

Amit kerestem, az apámnak, anyámnak,
Amit tanultam, saját magamnak való.

Két ember közül, az egyik magasabb,
Ha csak egy ember van jelen, a sapkája magasabb.

Mért követelsz trágyát oly országtól hol nincsen marha?

TARTALOM

Előszó	5
A ház s a háztartás	7
A családi élet	19
Nők	29
Sá'ir evlenmeszi, azaz: egy költő házassága	48
Ruhák és ékszerek	60
Étkezés	83
Tivornyázás	91
Dohány és bódító szerek	102
A fürdő	127
Iskolák	139
Műveltség	157
Ünnepek	168
Zarándokok és zarándokolások	179
Dervisek	199
A Fényes Porta és oszlopai Konstantinápolyban	218
A karavánok	239
Bazárok és bazárélet	253
Keresztények és zsidók	262
Moszlim néptípusok	287
A jelenkor moszlim fejedelmei	300
Példabeszédek	316
Oszmán példabeszédek	318
Özbég mondatok	339
Kazán-tatár mondatok	340
Altáji mondatok	342
Utószó	353
A szövegkiadás módjáról	359
Nevek és szavak magyarázata	361

UTÓSZÓ

1876. október 22-én a következő hirdetés jelent meg a jeles humorista és lapszerkesztő, Ágai Adolf szatirikus élc lapjának, a *Borsszem Jankó*nak a 459. számában:

„Vámbéry legújabb munkája a »Keletről« az ázsiai muzlin, de kiválóan az oszmán-török nép szokásai, nyilvános és magán életének egy olyan hű és vonzólag írt képét nyújtja, melyet csak az képes adni, ki mint hazánkfia több éven át a török és persa társadalom minden osztályával szoros érintkezésben állott, és kit a művelt világ már régóta mint specialistát ezen téren elismert.”

A fenti reklámon, mely Vámbéry Ármin legújabb, „Keleti életképek” című és egységesen két forint ötven krajcárért árusított kötetét volt hivatott népszerűsíteni, nincs mit csodálkozni, mivel a szerző gyakori szereplője volt a városi nagypolgárság s azon belül is elsősorban a pesti zsidóság körében nagy közkedveltségnek örvendő élc lapnak, előadásaiból, írásaiból mai humoreszkeket, bohózatokat is megszégyenítő remek paródiákat készítettek, de korabeli hírességként időről időre a lap újdonságrovatában is megemlékeztek róla. Mitöbb, Vámbéry újonnan megjelent műveiről is rendszeresen beszámoltak, a fenti szám pl. a „Keleti életképek” mellett még további két Vámbéry-művet, a *Közép-ázsiai utazás* második, javított és bővített kiadását (1873), valamint az Oroszország *batalmi állása Ázsiában* című „történeti tanulmány”-át (1871) is az olvasók figyelmébe ajánlotta. Itt azért érdemes megjegyeznünk, hogy a *Borsszem Jankó*-t is a Vámbéry műveinek többségét idehaza megjelentető Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény Társulat adta ki.

A jelentős anyagi és testi hátránnyal induló, szegény dunaszerdahelyi zsidó fiúcskából tucatnyi nyelvet beszélő, egzotikus keleti országokat és azok népeit jól ismerő tudós férfiúvá érett Vámbéry ekkor már a magyar és európai tudományos és társasági élet (el)ismert alakja volt.

Még az első törökországi (isztambuli) tartózkodása idején (1860. október 9-én) levelező tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia, 1865 óta pedig a keleti nyelvek tanáraként tevékenykedett a Budapesti Egyetemen. Ekkor már jó húsz évvel volt túl a nevezetes közép-ázsiai utazásán, és az első, 1858-ban, Isztambulban megjelent kicsiny német-török szótárát és az 1862-es *Abuskát* is beleértve a *Keleti életképek* volt a tizenötödik önálló kiadásban megjelent munkája, és itt még nem is beszéltünk arról, hogy sikeresebb munkái számos országban és különböző nyelveken jelentek meg, s gyakran több kiadást is megérttek!

Bár a hazai és a német sajtó részére igen sűrűn írt könnyed hangvételi, olvasmányos úti beszámolókat, a mű magyar kiadása elé írt előszava szerint mégsem érzett kedvet „efféle irodalmi foglalkozásra”, egy tekintélyes külföldi könyvkiadói társulat szívélyes felkérésének viszont már nem tudott ellenállni. (Ez utóbbi feltehetően a Verein für deutsche Litteratur, melytől a kötet német nyelvű, berlini kiadása idején kapott tiszteletdíjat.)

Majd' három évtized távlatából, a *Küzdelmeim* címmel, 1905-ben megjelent önéletrajzi ihletésű művében úgy emlékezett vissza, hogy a *Keleti életképek* részben már korábban megjelent német folyóiratokban, főképp a *Westermanns Monatshefte*-ben. Valóban, ismert bibliográfiája szerint az 1860–70-es években sűrűn publikált a hazai és külföldi német nyelvű sajtóban, de fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy 1865 óta a legolvasottabb fővárosi sajtóban is folyamatosan jelentek meg rövidebb-hosszabb lélegzetű írásai, s ezen orgánumok között népszerű közéleti lapok ugyanúgy megtalálhatók voltak, mint a tudományos igényességgel szerkesztett szaklapok. Bár a kétségtől sokoldalú és termékeny szerző írásainak jelentős részét a mai napig nem tudtuk feltárni, az eddigi bibliográfiák még több olyan tárcájáról, tanulmányáról tudnak, melyek többek között a *Budapesti Szemle*, a *Földrajzi Közlemények*, *Fővárosi Lapok*, a *Hazánk s a Külföld*, a *Hon*, a *Pesti Nap-*

ló, a *Vasárnapi Újság* stb. hasábjain láttak napvilágot.

Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy Vámbéry ekkor már olyan nagy sikerű monográfiák megírásán volt túl, mint a „Vándorlásam és élményeim Perzsiában” (1867), a „Vázlatok Közép-Ázsiából” (1868) és a „Bokhara története” (1873), vagy a csak németül megjelent „Az iszlám a 19. században” (1875). Természetesen lehetetlen nem észrevenni a fenti művekben is szereplő azonosságokat, sőt, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a felsorolt kötetek leírásai nagyon sok ponton kiegészítik egymást.

Bevezetőjében ő maga szól arról, hogy –az elsősorban német lapokban kiadott leírásain kívül– a kötet alapjául szolgáló feljegyzésit már az elmúlt évek során, sőt a keleti tartózkodása idején papírra vetette, összeállításukkal viszont sem kedve, sem ideje nem volt bajlódni.

Ugyanakkor jó önkirtikával helyesen állapította meg, hogy ennek a kötetnek még az „Iszlám a 19. században” című, Lipcsében, egy évvel korábban megjelent munkája előtt kellett volna megjelennie, mintegy alátámasztva annak lényegesen szárazabb, tudományosabb leírását. Ez ugyan nem így történt, de annak kifejezetten örült, hogy a már hosszú ideje íródo „Török-tatár nyelvek gyökszótára” című nyelvészeti munkája nintegy szükségessé tette, hogy a néhez elméleti munkásság közepette kis kirándulást tegyen a gyakorlati élet mezeje, azaz a „keleti életképek” felé. (Ez utóbbi mű egyébként pontosan egy évre rá, „Török-tatár nyelvek etymológiai szótára” címmel jelent meg Budapesten, tehát pontosan abban a sorrendben, ahogy Vámbéry eltervezte.) Mindez nem is esett nehezére, ő maga jegyzi meg, hogy a zömmel fiatalon magába szívott információ átadása meglehetősen kevés erőfeszítésébe fog kerülni. Vámbéry szerénységére jellemző, hogy a népszerűsítő munka elleni ódzkodását elsősorban az „igen gyenge írói képességére” hivatkozva igyekezett mentesíteni, amit ugye addig megjelent sikerkönyveit és jelen munkáit tekintve egyáltalán nem kell komolyan vennünk.

A fentiek alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy a sokkötetes, sikeres szerzőnek elegendő volt korábbi kötetének és újságcikkeinek az átnézése, hogy abból viszonylag könnyű munkával új művet hozzon létre! Valóban, akár így is lehetett volna, de Vámbéry ezzel nem elégedett meg, és számos, korábban még nem közölt megfigyelést is beépített munkájába a „törökök, perzsák és a közép-ázsiai népek családi életéből, valamint közvetlen szemlélet alapján megírt vázlatokat e népek vallásáról és életmódjáról”. Valóban, a kötet jelentős része Vámbéry 1857–1864 közötti utazásai során végzett megfigyeléseinek összegzése, melyeket a két szomszédos muszlim nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és Irán, valamint a három közép-ázsiai török fejedelemség (a Buharai, Khívai és Khokandi Kán-ságok) területén végzett. Természetesen ő sem jutott el mindenhová, s bár a kötet nagy részét a saját megfigyelései, kutatásai alapján vetette papírra, néhány esetben ő is kénytelen volt más szakmunkákhoz fordulni, így idézi a francia Jean de Thevenot (1633–1667) és Jean Chardin (1643–1713) útleírásait, a kötet függelékéül közölt kazáni tatár és altáji közmondásokat pedig két kortárs kolléga, a német Wilhelm Radloff (1837–1913) és a magyar Bálint Gábor (1844–1913) műveiből vette át.

A *Küzdelmeim* alapján a *Keleti életképek*et eredetileg valószínűleg a német olvasóközönségnek szánhatta, mivel visszaemlékezése szerint a német kiadás volt az első, és annak fordítása jelent meg magyarul (?), valamint dánul, ami azért is érdekes, mert ez utóbbiról sem a Vámbéry életét és munkásságát bemutató összefoglalások, sem pedig a tudós orientalista folyamatosan bővülő bibliográfiája nem tudnak. Ezt támasztja alá egyébként, hogy tiszteletdíjban is csak a német kiadótól részesült... Mi lehet akkor a magyarázata, hogy a mű magyarul is megjelent? Véleményünk szerint ennek Vámbéry újabb hazai tudományos elismerésével kellett kapcsolatban lennie, ugyanis az új kötet megjelenésével közel egy időben (Vámbéry a kéz-

iratot márciusban zárta le), 1876. június 8-án az Akadémia rendes tagjai köze választotta!

Végezetül néhány szó erejéig érdemes kitérnünk a kötet belső címlapján található ajánlásra is. „Pulszky Polyxén úrhölgynek tisztelettel és barátsággal ajánlom e lapokat” – írta Vámbéry, de ki is lehetett ez az úri hölgy, és milyen kapcsolatban állhatott a neves utazóval? Az ekkor 19 esztendőös leány nem másnak, mint Pulszky Ferencnek, az Akadémia igazgatójának, a „dualizmus kultúrpapájának” volt a leánya, aki egyúttal Vámbéry egyetlen gyermekének, az 1872. február 29-én született Rusztemnek a keresztanyja volt! (Itt egyébként még megjegyeznénk, hogy a későbbi híres jogász és kriminológus keresztapaságát pedig nem más vállalta, mint Edward walesi herceg, a későbbi VII. Eduárd angol király...) A szülei kényszerű nyugati emigrációja idején, 1857-ben, Londonban született (édesanyja Walter Terézia, egy bécsi bankár leánya) és kiváló nyelvérzékkal bíró művelt hölgy még édesapjával beutazta Görögországot, és korán megismerkedett a régészeti és műtörténelmi tanulmányokkal. Bár a Vámbéryvel való megismerkedését egyelőre homály fedi, a vele való rokonszenve nem lehetett véletlen, mivel a pesti lapok hasábjain maga is közölt úti beszámolókat. Később, 1883-ban hozzáment kora neves régészéhez, Hampel Józsefhez.

Vámbéry a *Keleti életképek*et sosem sorolta legsikerültebb munkái közé, ennek ellenére úgy érezte, hogy a kötettel elérte a célját, és az említett országokban (azaz a magyarokon kívül a német és dán nyelvterületen) „jelentékeny mértékben” hozzájárult vele a Kelet megismeréséhez. Így véljük mi is, és abban a hiszemben bocsátjuk a tisztelt olvasóközönség elé, hogy Vámbéry műve annyi sok esztendő távlatából is izgalmas szórakozást nyújt egy részben már letűnt, de részben máig is élő egzotikus világról, a mesés Keletről.

Seres István
Békés–Budapest
2011. február

A SZÖVEGKIADÁS MÓDJÁRÓL

Vámbéry műve 135 esztendővel ezelőtt jelent meg, és bár korántsem mentes a nyomdai hibáktól, elírásoktól, a maga műfajában megfelelt a kor nyomdai és kiadói színvonalának. Ennek ellenére néhány jellemző hibáját külön meg kell említenünk, mivel azok akaratlanul is a szerkesztő és a kiadó változtatását vonták maguk után, annak ellenére, hogy a *Vámbéry Könyvek* eddigi jól bevált gyakorlatához ragaszkodva igyekeztünk a lehető legkevesebb változtatást véghezvinni az eredeti szövegen.

A korabeli írói és nyomdai gyakorlat szerint pl. indokolatlanul sok gondolatjelet használtak, ezek többnyire a mellékmondatokat elválasztó vesszőket helyettesítették. Mivel ezek többsége meglehetősen értelemzavaró, ahol csak tudtuk, igyekeztünk őket elhagyni. Az itt-ott meglehetősen pongyolának bizonyuló nyomdai munka, de talán a szerző által kellően át nem nézett kézirat hibájául kell felrónunk a keleti tulajdonnevek írásakor tapasztalt következetlenséget. Így pl. jellemző, hogy a kötetben sűrűn előforduló iráni Iszfahán városa az általunk legelfogadottabbnak tartott változat mellett gyakran Iszpahán alakban szerepel, de találkozunk Iszpahannal, sőt Iszpáhánnal is, hasonló példákat akár a végtelenségig sorolhatánk (Afghanisztan/Afghánisztan stb.). Az ilyen és ehhez hasonló esetekben igyekeztünk az írásmódot egységesíteni.

Vámbéry műve elsősorban a szélesebb olvasóközönséghez szólt, ennek megfelelően tudományos jegyzetapparátus nélkül jelent meg, ami érthető is, a kötet óriási információtartalma viszont szükségessé tette volna, hogy a tudós szerző itt-ott magyarázatokat iktasson be. A korábbi, Vámbéry által is jegyzetekkel ellátott kötetek esetében a szöveggondozók szinte minden esetben az illető fejezetek után közölték a saját, római számokkal ellátott megjegyzéseiket, egyes, népszerűsítő jellegű művek esetében azonban ezt a módszert nem tartjuk követendőnek, mi-

vel a közbeiktatandó jegyzetek a mű eredeti koncepcióját bontanák meg. Ezért úgy láttuk jónak, hogy a magyarázatra szoruló szavak jegyzékét ábécérendben a kötet végén, különálló részben közöljük.

Korának művelt, több nyelvet beszélő íróihoz, közéleti alakjaihoz hasonlóan Vámbéry is idegen szavak, kifejezések, szállóigék egész tárházát használta, melyek akkor a hétköznapi irodalmi beszéd részeit képezték, ma viszont már az olvasók többségének komoly szótározási nehézséget okoznak. A ma már egyáltalán nem vagy csak perifériusan és más jelentésben használatos magyar szavakat, amennyiben feltétlenül szükségesnek találtuk, az idegen szavakkal együtt ugyancsak felvettük a magyarázatok közé.

Ezzel ellentétben számos, ma is használatos szó esetében a mai helyesírási szabályzatnak és kiejtésnek megfelelően használatos alakváltozatot tartottuk meg, közismertségük miatt viszont magyarázatuktól, fordításuktól eltekintettünk: burocratia (bürokrácia), conservatív (konzervatív), egzisztencia (egzisztencia), frecuencia (frekvencia), keztyű (kesztyű), typus (típus) stb.

A helyesírás és a központosítás tekintetében a mai irányelvek szerint jártunk el, a helyesírásunkban már egyáltalán nem használatos, régies betűszerkezeteket, mint a th (t) és a cz (c), modernizáltuk, a felesleges ékezeteket pedig elhagytuk (Ádria, Afrika). Így pl. nép- és országnevek esetében a mai kiejtést és helyesírást vettük alapul: afghan/Afganisztan (afgán/Afganisztán), Egyiptom (Egyiptom), Khina/khinai (Kína/kínai), Palasztina (Palesztína), Szyria (Szíria) stb. Hasonlóan jártunk el a földrajzi nevek esetében is: Byzant (Bizánc), Cyprus (Ciprus), Smyrna (Szmirna).

NEVEK ÉS SZAVAK MAGYARÁZATA

Alábbi szójegyekünk a kötetben előforduló idegen szavak és kifejezések, személy- és földrajzi nevek magyarázatait tartalmazza. Az idegen szavak és kifejezések eredetét zárójelben jelöltük: an = angol, ar = arab, fr = francia, gör = görög, po = portugál, la = latin, pe = perzsa, hi = hindu, tö = török. Legnagyobb nehézséget a kötetben szereplő hatalmas mennyiségű keleti szóanyag átírása okozta, annál is inkább, mivel a Vámbéry úttörő jellegű munkássága óta eltelt több mint egy évszázad során kikristályosodott átírási rendszer is sokban eltér az eredeti kötetben használtaktól. Ha a modern átírást követjük, akkor gyakorlatilag az egész kötetet át kellett volna írunk, ezért úgy döntöttünk, hogy a magyarázatoknál a Vámbéry által használt alakváltozatokat vesszük előre, majd dőlt betűkkel szedve a helyes(ebb)nek tartott alakváltozatot is megadjuk. Itt nem az iskolánként amúgy is eltérő tudományos átírást követtük, hanem a *Vámbéry Könyvek* korábban megjelent köteteiben bevált gyakorlat szerint a magyar helyesírás szabályaihoz ragaszkodva igyekeztük visszaadni az eredetihez legközelebb álló kiejtést.

Aala Göbek: a dohányfajta neve Isztambulban

Aali pasa: Mehmed Emin Aali Pasa (1815–1871) nagy művelt-ségű oszmánli államférfi, aki Amdülmedzsid és Abdülaziz szultánok uralkodása alatt öt ízben töltötte be a nagyvezíri és nyolc ízben a külügyminiszeri tiszteket; jelentős szerepe volt benne, hogy az 1849-ben Törökországba menekült Kossuth Lajost és társait a Porta nem szolgáltatta ki Ausztriának

ab (pe): víz

aba (ar→tö): vastag szövésű, durva posztófajta, ill. az abból készült köpönyeg; nyelvünkbe az oszmán-törökből került

Abbász, I. (Nagy): perzsa sáh, a Szafavida-dinasztia legjelentősebb perzsa uralkodója (ur. 1587–1628)

Abbász, II. (1633–1666): perzsa sah (ur. 1642-től haláláig) birodalmát jelentős hódításokkal gyarapította, megszerezte

Kandahárt, és a portugálokra mért tengeri csapással ellenőrzése alá vonta a Perzsa-öböl térségét

Abbaszidák, abbaszid kalifák: Abbászidák (Abbász-törzs) a mekkai Kurajs-törzs Mohamed prófétával közeli rokonságból álló egyik nemzetsége, akik Kr.u. 750-ben megdöntötték az Omajjádok uralmát és új kalifadinasztiát hozva létre 1517-ig a család tagjai viselték a kalifa címet

abdeszt (pe): az imák előtti rituális mosdás elnevezése a muszlim törökök és perzsák között; más néven: *tabaret*

Abdul Aziz Efendi: Abdülaziz (1830–1876) oszmán szultán (1861–1876), II. Mahmud fia és I. Abdülmedzsid fivére, az Oszmán Birodalom 32. uralkodója; operarajongó; 1867-es nyugati utazásán Londont és Bécsset is felkereste; a birodalmi közigazgatás átszervezője, a mai Isztambuli Egyetem elődjének, a Dárülfününnek megalapítója

Abdul Medsid: Abdülmedzsid (1823–1861) oszmánli szultán (1839–1861), az oszmán reformkor meghirdetője, többek között ő hirdette ki a birodalom nem muszlim alattvalóinak egyenjogúságát a híres gülhánei legfelsőbb kéziratban (*batt-i serif*)

Abdul-Kader Gilani seik: Abdul Kadir Gilani: iráni misztikus (megh. 1165/66), a kadirijje-rend alapítója

Ábrahám pátriárka: Izráel népének ősatya ('a nép Atyja'), tőle származtatja a Biblia a zsidó népet

absynth a franciáknál: abszint, hagyományosan zöld, de egyébként színtelen, magas alkoholtartalmú égetett szeszpárlat, mely elsősorban fehér ürmöfű leveleiből és virágjából, valamint ánizs és édeskömény terméséből készül

Abu Bekir (Abu Bekr): Mohamed próféta utódja, a szunniták első kalifája (megh. 634)

Abyszinia: Abesszínia; az Etióp-magasföld és Etiópia történelmi neve

ad: északon élő mitikus óriás nép, akikről a Magyarországon is megfordult arab utazó, Abu Hamid al-Garnáti (1080–1169/1170) is írt

ad infinitum (la): *a végtelenségig, vég nélkül*

ad maiorem Dei gloriam = ad maiorem Dei gloriam (la): Isten nagyobb dicsőségére (röv AMDG), a jezsuita rend jelmondata

Afinudschilar: *Affondzsilar* 'ópiumozók', isztambuli ópium-barlang Vámbéry korában

aga: eredetileg magasabb rangú török tiszti rang

Agra: város Észak-Indiában, 1526–1648 között a Mogul Birodalom központja

Ahmed Jeszevi (1093–1166): az első török nyelvű misztikus költő

Ahmed Vefik efendi (1823–1891): az első török értelmező szótár írója, oszmán államférfi, diplomata, a Tanzimat-korszak kulcsfigurája, jó nevű nyelvész és író

Ahmed, III. (1673–1736): oszmánli szultán, az Oszmán Birodalom 23. uralkodója (ur. 1703–1730). (A kötetben IV. Ahmed van írva, de ilyen nevű szultán nem volt)

Abn: német-francia nyelvtanár

Aidin: Aydin; város, tartományi székhely Nyugat-Törökországban, közel az Égei-tengerhez, a Menderes folyó völgyében, nem messze a történelmi Epheszosztól

Aisa (Ajse): Mohamed próféta legfiatalabb felesége (614–678)

aivasz: *ajvaz*, háziszolga, kifutófiú; Vámbéry idején elsősorban örmény származásúakat alkalmaztak erre a posztra

ajet (ar): a Korán mondatainak elnevezése

Ákif pasa: Bozuklu Akif pasa (1787–1845) török államférfi, író, költő; az Oszmán Birodalom első külügyminisztere

Akszu: kelet-turkesztáni város (ma Kína)

Ala-tau: a legnagyobb közép-ázsiai hegylánc összefoglaló neve

Al-Bokhari: Mohamed inb Iszmáil al-Bukhári (810–870) buharai származású híres szunnita jogtudós, az iszlámban hitelesnek elfogadott két hadíszyűjtemény egyikének, a Szahíh Bukhari-nak az összeállítója

Albion: Anglia ősi, kelta neve

Aleppo: a szíriai város (arab nevén: Haleb) egykoron a hasonnevű török tartomány (vilajet) központjaként az Oszmán Birodalom harmadik legnagyobb városa volt, jelentős kézműiparral és kereskedelemmel, így egyik legfőbb kiviteli cikke a kitűnő minőségű gyapjú volt

Alexandria: Nagy Sándor által alapított kikötőváros (arabul el-Iszkanderija) a Nílus deltatorkolatában, a Földközi-tenger partján; Kairó után Egyiptom második legnagyobb városaként 1517 óta volt az Oszmán Birodalom része

Ali, Ali khalifa: Ali ibn Abú Tálib, nevezik Ali Ekber-nek, 'a legnagyobb Ali'-nak és Emír el-mu'minín-nek, 'az igazhitűek urá'-nak is, Mohamed próféta unokaöccse és veje (578–641), a szunniták 4. kalifája, a síták számára pedig a Próféta egyedüli törvényes örököse, leszármazottai a síták szent imámjai és imámzádéi

Ali ben Szina (Avicenna): Abu Ali al-Huszajn bin Abdallah inb Szína, latinosított formában: Avicenna (980–1037) perzsa származású fizikus, filozófus, a leghíresebb középkori muszlim orvosok egyike

Áli kapi: Perzsiában a magas hivatalok székhelyének elnevezése a Szefevidák korában

alidák: Ali kalifa utódai

ambrózia: a görög mitológiában az olümposzi istenek halhatatlanságot és örök ifjúságot biztosító eledele és illatos kenőcs

Ani: a középkori Örményország fővárosa, romjai a mai Törökország Kars tartományában találhatóak, közel az örmény határhoz

antichambríroz (fr, ném): előszobáz(ik), kilincsel

Arafa, Arafat: Arafát hegye, „a kegyelem hegye”, ahol Isten megbocsátott Ádámnak és Évának, a mekkai zarándoklat állomása, a szent város közelében

Araxes: folyó Örményországban, mai nevén: Arasz

Arioszt: Ariosto, Ludovico (1474–1533) főnemesi származású itáliai költő, író, katonatiszt; a Nagy Károly-mondakörre építkező fő műve, melyre Vámbéry is hivatkozik, az *Orlando furioso* 'Őrjöngő Loránd' eposz (1507–1533), a keresztények és a szaracénok küzdelmét mutatja be

Arménia: Örményország

as (tö): a *piláv* másik elnevezése

asza, más néven tekíe: a dervisek rövid, felül félholddal ellátott botja

Asszaszin felekezet, az arab Hasasin (hashish-evő) szóból: az iszmácilitáktól különvált csoport, mely a 11. század végétől 1257-ig önálló államot alkotott a mai Észak-Irán, Szíria és Libanon területén. Asszaszin 'hasísszívó' elnevezésüket azon, máig nem bizonyított legenda kapcsán kapták, mely szerint vezetőjük mákonnyal itatta őket, hogy a paradicsom illúzióját keltve bennük, abszolút hatalma legyen felettük

Atmejdán: At Meydani („Lovas tér”) vagy más néven: Sultanahmet Meydani („Sultanahmet tér”), a Hippodrom tér (Hippodromosz) Isztambulban

attaché (fr): általában a legalacsonyabb diplomáciai beosztású követségi dolgozó elnevezése

auctoritás: *auktoritás*, törvényen, hivatalon alapuló tekintély és hatalom

autó-da-fé: *autodafé*, eredetileg nyilvános eretnekégetés a XV–XVIII. századi Európában, de ezen az analógián minden eretnekégetést így emlegetnek

autokrata (gör): kényúr, zsarnok, korlátlan hatalmú uralkodó

Azhánrije: az Azhar Egyetem (*Dzsamaa al-Azhar*) Kairóban, mely az iszlám világ egyik legfontosabb felsőoktatási intézménye

Bab-Ali: *Babi Ali*, szó szerint a magas porta, valójában az Oszmán Birodalom minisztertanácsát jelenti, magyar fordításban: Fénye Porta vagy Magas Porta

Bagdad: Irak fővárosa, 1921-ig az Oszmán Birodalom vilajetszékhelye; Isztambul és Thesszaloniki után itt volt a harmadik legnagyobb keleti zsidó kolónia

Bahaeddin Naksibendi (1318–1389): közép-ázsiai török szúfi szent, a róla elnevezett szerzetesrend alapítója; sírja Buharában található, ma híres muszlim zarándokhely

bairam (tö): *bajram*, muszlim vallási ünnep

bajadér (po): indiai táncos- és énekesnő, a portugál *bailadeira* ’táncosnő’ szóból

Bajazid: örmény és kurd lakosságú város Kelet-Anatóliában, az Aladag hegy lábánál, vára fontos szerepet töltött be az orosz-török háborúkban, ma Dogubayezit

Baki: Báki (Mahmud Abdülbaki 1526–1600) oszmánli költő, „a költők szultánja”, a török irodalom egyik legnagyobb alakja, baklava (tö): dióval és pisztáciával töltött s mézzel vagy cukorral ízesített rétestésza alapú török sütemény, mely az egész Közel-Keleten és a balkáni országokban is elterjedt

bakhsis (pe→tö): baksis; ajándék, borra való

Baktash: Hadzsi Bektas-i Veli (megh. 1271), horaszáni származású szúfi misztikus költő, Ahmed Jeszevi tanítványa, a *bektasi rend* névadója

Bálint Gábor, Szentkatolnai (1844–1913): magyar nyelvész, Vámbéry által is pártfogolt orientalista; 1871–1874 között Oroszországban – kazáni tatár és kalmük (volgai mongol), majd Mongóliában végzett (mongol és mandzsú) nyelvtanulmányokat, később részt vett a kaukázusi Zichy-expedícióban; hosszú éveken át a Kolozsvári Egyetem tanára volt

baltadsi (tö): *baltadzi* 'baltás', a szultáni palotában szolgáló teljesítő alabárdosok testülete

bamia: tökféle, a mályvafélék családjába tartozó, ehető terméshű növény

baranta: a török barímta/baramta szó átvétele, mely a csagatáj és özbeg (baramta) 'rablótámadás' jelentés mellett a kipcak (kazak, karakalpak, nogáj, kirgiz, tatár, baskír) nyelvekben elsősorban (barimta) 'rablótámadás' jelentésben ismert; Vámbéry közlése („zsiványkodás”) meglepően jól adja vissza a terminus valódi értelmét

barrikade: barikád; itt (sürgöny)halom jelentében

bazár (pe→tö): nyílt piac, árucsamok Keleten, ahol az üzleti élet (és az információcsere) folyik; ~-gossip: piaci pletyka

Bebek: városrészesz Isztambulban, az európai oldalon

Bedakhsan: Badakhsán, nehezen megközelíthető hegyvidéki terület a mai Tádzsikisztán területén

Bedr-khan-bey: a botáni kurd fejedelemség uralkodója, aki 1843–1846 között elkeseredett harcot vívott az Oszmán Birodalomtól való függetlenségért

bég (tö bey): előkelő úr, magas rangú török tisztviselő címe; ma egyszerűen urat jelent

bektasi, begtasi szerzet: Hadzsi Bektas Veli szúfi misztikusról elnevezett dervisrend

bégum (hi): eredetileg indiai maharadzsa első felesége vagy előkelő származású indiai hercegnő; Vámbéry a főfeleséget jelelő oszmán-török *büyük hanım* szinonimájaként közli

Beikoz: *Beykoz*, isztambuli városnegyed az ázsiai oldalon; egyik leghíresebb épülete a Boszporusz partján álló Küçüksu palota

Belgiojoso, Cristina Trivulzio di: olasz hercegnő (1808–1871), az osztrák ellenes olasz szabadságharc támogatója és résztvevője, 1849–1855 között az Oszmán Birodalomban élt, beutazta Kis-Ázsiát és Szíriát, leghíresebb műve: *Asie Mineure et Syrie. Souvenirs de Voyages* (Párizs, 1858.)

beluds: *beludz*s, a történeti Beludzsisztánban (Pakisztán, Afganisztán és Irán egymással határos részén) élő, északnyugati iráni nyelvet beszélő nép

Bender-Busir: Benderi-Búsehr, perzsa kikötőváros a Perzsa-öböl partján, más néven: Ebuser, az Indiából érkező árucikkek fő raktárhelye

Beni-Harb: arab törzs

benim baba ejidir (tö): ma: benim babam iyidir 'az én apám jó'

benk (pe→tö): *beng*, a *Canabis indica* leveleiből készült, dervisek által termesztett kábítószer Perzsiában (beléndek)

Besiktas: Isztambul egyik kerülete az európai oldalon, a Boszporusz partján

bey (tö): úr

Bilade Arbaa (ar): *biladi erbaa*, az Oszmán Birodalom négy legnagyobb tartományi központjának – Edirne, Bursa, Damaszkusz és Kairó – közös elnevezése

Bileámszamar: a bibliai Bálám szamara

billet-doux (fr): szerelmes levél

Binat ul naas (ar): 'a halott leánya', a kis- és nagy Göncöl csillagkép

birmánok: Burma őslakos népe (a tulajdonképpeni burmai-ak), akik magukat bujámmának nevezik

bírun (pe): a keleti ház fogadóterme, nappali; nem csak a perzsáknál, az Oszmán Birodalomban is használatos elnevezés

Bogazicsi: a Boszporusz török neve

bogcse (tö): kis dohányköteg

bon ton (fr): jó modor, illem, neveltség

bona fide (la): jóhiszeműen, jóhiszeműleg

Boszporusz: a Fekete-tengert a Márvány-tengerrel összekötő, Európát Ázsiától elválasztó 30 km hosszú tengerszoros

Böjük Hanim (tö büyük hanım): a ház első asszonya, főfeleség

börek (tö): Vámbéry korában többnyire spenóttal töltött tésztaféle, valójában számos formaváltozatban ismert, és bármivel meg lehet tölteni – sajt, hús

Brabanti hercegség: a 12–15. század folyamán önálló állam Németalföldön, jelenleg Belgium része; a brabanti hercegi cím a mindenkori belga trónörököszt illeti meg, noha a sanyol királyok is használják → *Lipót, II.*

bráhma-hit, brahmanisták, bráhmai: bráhmanizmus, India központi vallása (hinduizmus), a Brahmá/Brahma névből, mely a hinduizmus hagyományos négy karral és négy fejfel ábrázolt teremő istene

Brussza, Bursa: selyemiparáról és fürdőiről híres török vilájetközpona a Márvány-tengertől 30 km-nyire, az Olimpos (Ulu Dağ) lábánál

café shantants (fr): *café chantant*, zenés kávéház, mulató

Camondo: a „török Rothschild”; Kamondo, Abraham Solomon gr. (1781–1873), isztambuli születésű zsidó pénzember

canabis indica: Cannabis incia, a mai Pakisztán és India területéről származó szubtrópusi növény, kender, kábítószer

Chardin, Jean: francia hugenotta ékszerész (1643–1713), aki két nagy utazást is tett a Kaukázusban, Perzsiában és Indiában (1664–1667, 1671–1677); a Szafevida iránra fontos forrás. Első kiadás: 1686, munkája teljes kiadása: *Voyages du chevalier Chardin en Perse, et autres lieux de l’Orient*. Ed. L. Langes. 10 kötet (Párizs, 1810–1811)

Chíva: Híva, város az Amu-Darja torkolatánál, közel az Aral-tóhoz. A 16–19. században önálló kánság központja, később orosz, majd szovjet uralom alá került; ma Üzbegisztán területén van

Ciprus meghódítója: a velencei kézen levő Ciprus szigetét 1570-ben foglalta el Lala Musztafa pasa 300 gályából álló flotta élén, és egészen 1878-ig török fennhatóság alatt

concipista (la): fogalmazó, írnok

corps-de-ballet (fr): régen a balettkar elnevezése; ma már az egész balettegüttes neve a szólótáncosokkal együtt

corpus delicti (la): bűnjel, bűntárgy

Crózus (gö): Krózus (Kroiszosz), mesés gazdagságú ókori király; itt nagyon gazdag ember jelentésben

csadir (tö): sátor, de Keleten hordott, lepelszerű női viselet elnevezése is

csaksur, csaksir (tö): buggyos nadrág

csapan (tö): a nomád közép-ázsiai törökség körében ismert díszes köntös

csakmak (tö): dőzsölés

csaudor: nomád turkomán törzs

csausz (tö): hírvívő, futár, kikiáltó, ceremóniamester, ma őrmester

csengi (tö): nyilvános táncosnő, Vámbérynél női ruhába öltözött, zsidó vagy cigány származású táncosfiú

csersz: pipán keresztül élvezett bódítószer

Csibuklu: *Csubuklu*, isztambuli kerület, kedvelt pihenőhely

csilau: kedvelt perzsa étel, egyfajta rizseshús

csilim: a dohány közép-ázsiai neve

Csirkaszia: Cserkeszföld

csombék: csomó

csufut (ar→pe, tö): zsidó

Damaszkusz: Szíria fővárosa, az Oszmán Birodalom egyik legnagyobb tartományi székhelye

dandy (an): piperkőc

decórum (la): decorum; dicsőség, illedelem, tisztesség

dellák (pe): fürdőszolga

dellal (ar→pe, tö): *tellal*, közvetítő

dervis (pe): szegénységet fogadó és szemlélődő szent életet folytató muszlim személy, alkalmasint társaival együtt kolostorban élnek

devr (tö): *devri*, a dervisek forgása

Diarbeker: Diyarbakir, délkelet-anatóliai város, a Tigris folyó partján

doctores male pingunt (la): helyesen: *docti male pingunt* 'a tudós ember olvashatatlanul ír'

dolab (tö): szekrény, vízkerék

dolce far niente (ol): 'édes semmittevés'

Dolma-Bagdse: Dolmabahce palota, Isztambulban, a Boszporusz nyugati, európai oldalán, 1856 és 1923 között az Oszmán Birodalom adminisztratív központja, melyet I. Abdülmedzsid építtetett

Doszt Mohammed Khán: Doszt Mohamed kán (1793–1863) afgán uralkodó (1826–1839, 1843–1863), a Barakzáj-dinasztia alapítója

dotáció: lat juttatás, (anyagi) támogatás; ellátás/ellátmány

dömöcköl: hódoltságkori oszmán-török jövevényszavunk a szíriai Damaszkusz városának régies arab nevéből; vas- és acél eszközöket, elsősorban kardot vagy puskát damaszkuszi szokás szerint részint aranyos és ezüstös cífraságokkal fölékesít, részint fényesre zománcoz

dragomán (ar): hivatalos tolmács a keleti államokban levő diplomáciai testületekben és konzulátusokon

Dsámi: Abdu'r-Rahmán Dzsámí (1414–1492), a Timurida-kor legjelentősebb költője, aki egyben az utolsó nagy klasszikus perzsa költő volt; Vámbéry a Sza'di *Gulisztán*-jának mintájára írt, *Babáresztán* (Tavaszi kert) című munkájára utal

dsehud (pe): *dzsebud*, zsidó

dselveti: *dzselveti*, oszmánli dervisrend

Dsengisz: Dzsingisz kán (1162–1227) a mongol világhódító

Dseridei Havadisiz (Új hírek lajstroma): isztambuli török hírlap

Dsigaloglu jokusu: *Cağaloglu yokuşu*, meredek utca Isztambulban

dsubbe (ar→pe, tö): *dzsubbe*, bokáig érő, hosszú ujjú felöltő

Dsulfa: Dzsulfa, ma már Iszfahánhoz tartozó egykori falu, ahol a hasonló nevű arméniai városból áttelepült örmények éltek és élnek

dzsuma namazi (ar): a pénteki ima

dzsuz (ar): *dzsüz*, könyvecske, brossúra, a Korán 1/30 része

Edhem pasa: a kereskedelmi tudományokban kiváló (1813 k.–1893) görög származású török államférfi, berlini és bécsi nagykövet, nagyvezír (1877–1878), majd belügyminiszter (1883–1885)

efendi (pe): a tanult ember, úr neve

Elburz: *Alburz/Alborz*, észak-iráni hegység, ahol többek között Teherán is található

Elyzium: Élűszion, latinosan *Elízium*, túlvilági hely a görög mitológiában, azok kaptak helyet, akik életükben az istenek kedveltjei voltak

emek-dár (pe→tö): kiszolgáltatott nyugdíjas

Emir Jákub Hán: Kelet-Turkesztán uralkodója

Emir Sir Ali Hán: afgán fejedelem, Doszt Mohammed fia és utódja (1863–1879)

Emirgián: Emirgan; városrész Isztambulban, az európai oldalon

en masse (fr): tömegesen, tömegestül

enderun (pe): a ház belső, női lakrésze, a harem

endivia: a fészkesek családjába, a cikória (*Cichorium*) nemzetségbe tartozó a Földközi-tenger térségében honos növényfaj (*Cichorium endivia*)

Eneze: arab törzs

entari (ar): ingszerű alsókabát
 ermeni: az örmények Keleten használatos elnevezése
 Erzerum: kelet-anatóliai török város
 Erzingian: *Erzincan*, kelet-anatóliai török város
 eszhab: *aszhab*, Mohamed próféta társai és tanítványai
 Eszki Szerai: *Eszki Szeráj*, a szultánok első palotája Isztambulban, más
 esznaf (ar): céh, kisiparos
 eszrar (ar): 'titkok', a hasisnak a dervisek között használatos neve
 esztraugeló: *estrangeló*, 'evangéliumi írás', a neszróriánus keresztények által használt és Ázsiában elterjesztett ószír írás
 eunuch, eunukh (gö→tö): „herélt” háremőr
 Evrengzib (Aurangzeb): indiai mogul uralkodó (1658–1707)
 exkadin: az oszmánli szultánok volt feleségeit (*kadın*) emlegeti így Vámbéry
 ex offó (la): hivatalból, hivatalosan
 ex proffessó (la): hivatalból, foglalkozásánál fogva
 faits divers (fr): 'napi hírek' vagy 'színes hírek', az isztambuli „Journal de Constantinople” újdonságrovata
 Fallmeyer, Jakob Philipp: osztrák orientalista (1790–1861), több, elsősorban etnogeográfiai munkájában Görögország és Elő-Ázsia történetével foglalkozott; Vámbéry valószínűleg az 1830-ban kiadott *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* („A Peloponnészosz története a középkorban”) című művére utal
 fanarióták: Iszambul Fanar (Fener) negyedének görög lakosai; többnyire közülük kerültek ki a Porte dragománjai (tomácsai), valamint a két román vajdaság, Havasalföld és Moldva uralkodói
 fashionable (an): előkelő világ
 fatalista (la): a végzetben, az előre elrendelt sorsban hívő, abban megnyugvó ember
 fátiha (ar): 'nyitó', a Korán első fejezetének (*szúira*) neve, a leggyakrabban használt muszlim ima
 Fatima: Fatima-i Mászume (a „Szeplőtlen Fatima”), Mohamed próféta utolsó egyenesági leszármazottjának, Imam Rizának a nővére; a perzsiiai Kum városában található síremléke a muszlimok zarándokhelye
 fátum (la): végzet

Felső-Ammergau: *Oberammergau*, az 1634. évi pestisjárvány óta tízévente megrendezett passió-játékairól híres felső-bajorországi település

feredse (ar→tö): *ferádzse*, világos színű női köpeny

Feth-Ali sah: Fethali sah, a Kádsár-dinasztiából való perzsa uralkodó (1797–1834)

Fez: a 9. században alapított marokkói város, sokáig a muszlim világ második legszentebb helye Mekka után

fikih: muszlim vallási törvények

Findikli: isztambuli városnegyed

finis coronat opus (la): 'a vég koronázza meg a munkát'

Firduszi-féle hősköltemény, a meglett korú Firduszi mester: Firdauszi; a perzsa epikus költészet legnagyobb alakja (?950–?1020), fő műve a *Sábnáme* 'Királyok könyve', mely Irán iszlám előtti történetének legendás verses feldolgozása, és egyben a perzsa mitológia és költészet kimeríthetetlenül gazdag tárháza

fodhla (ar→tö): *fodla*, fekete kenyérfajta

forum publicum (la): nyilvános tér (vásártér, piac) az ókori Rómában, a politika és a közélet központja, ahol a népgyűléseket, nyilvános bírósági tárgyalásokat tartották

frank, frenk: európai; frank-khodsza: európai tanító

frengi (pe→tö): az európaiak általános elnevezése a frankok (franciák) nevéből

Fuad pasa: a kor legszellemdúsabb töröke Abdul Aziz idején Fuad, Mehemed pasa (1814–1869), török államférfi és tudós, bel-, majd több ízben külügyminiszter

futa (ar→tö): (fürdő)kötény

Galata: genovaiak által alapított isztambuli városnegyed, más néven: Pera, ma Beyoğlu

ganyéméd: *Ganümedész*, az istenek pohárnoka a görög mitológiában

Gáze (fr): a palesztinai Gáza városáról elnevezett vékony, finom szövETFajta

Gaznevidák: Gaznavidák vagy Gaznevidák az afganisztáni Gazni városnévből; török eredetű, de hamar elperzsásodott, afganisztáni és északkelet-indiai katonadinasztia (961–1186)

Georgia: Grúzia

Geraza: *Gerasa*, Nagy Sándor alapította hellén város Jordániában, a Genezáreti-tótól délkeletre, mesés ókori romokkal, melynek köveiből épült a mai Dzserás település, Jordánia

ghazél (ar): arab eredetű, a perzsáknál és a törököknél egyaránt kedvelt irodalmi műfaj; művelői közül kiemelkedik a perzsa Háfiz

gyaur (ar→pe, tö): 'pogány, nem mohamedán ember', a keresztények elnevezése a török nyelvben, az arab *kafir* 'ua.' átvétele

glacé (fr): *glaszé*, rendszerint kesztyűkészítésre használt fényesített, finom, vékony kecske- vagy báránybőr

gondsa (pe): *gondzsa*, hosszú fatábla, melyen lakodalmak alkalmával a szolgaszemélyzet a nászajándékokat viszi

göbek tasi: 'köldökkő', a török fürdő központi részén levő, masszázss céljára használt köemelvény

Görgen: *Gurgán* (Dzsurdzsán), iráni város a Kaszpi-tenger délkeleti részén, az ókori Hürkánia (Hyrkania) nevéből

guszl (tö): *guszül*, tetőtől talpig történő rituális mosdás a muszlimoknál

Gül-Baba: a 'Rózsák atyja', bektasi dervis (megh. 1541); 1543–1548 között épült síremléke (türbéje) Budapesten, a Rózsadombon található, muszlim zarándokhely

angol tábornok, ... G. úr: Guyon, Richárd Esquire (1813–1856) francia hugenotta eredetű angol nemescsalád sarja, osztrák császári tiszt, majd magyar honvédtábornok, a „branyiszkói hős”; törökföldre menekült, ahol felvette a muszlim hitet, és Hursid pasa néven a török hadsereg tábornoka lett. Tragikusan fiatalon, heves fájdalmak közepette hunyt el, így halála heves találgatásokra adott okot. Társai egyértelműen politikai gyilkosságra gyanakodtak, és mérgezésnek tulajdonították halálát. Ennek ellenére felvetődött a kolera kérdése is, Velits Károly okleveles gyógyszerész pedig azt sem találta kizárhatónak, hogy a cinezett rézedényből kiváló méréganyag ölte meg. Vámbéry leírását nem tudjuk alátámasztani, Csorba György történész véleménye szerint viszont szinte az emigráció minden tagja kipróbálta a hasis élvezetét.

gyilok: tör

Hadsari Aszvad (ar→tö): *baceri esved*, a Kába délkeleti oldalába illesztett titokzatos fekete kő Mekkában

Hadsator (Crucidatus): más néven Ágop, Vánból származó az öszvérhajcsár Vámbéry mellett

haddzsi (ar→pe, tö): *báddzsi*, a mekkai zarándoklatot elvégző muszlim személy, aki a zarándoklat után megkülönböztető jelzőként viseli neve előtt a haddzsi címet

Haddzsi Bekir: Vámbéry korában Európában is ismert török cukrász („rahat-lokum”-készítő)

Haddzsi Khalfa: Hadzsi Chalfa, a 17. század közepe táján élt oszmánli történetíró

Haddzsi Kirmansahi: az iszfaháni Máderi-sáh kollégium mollája

handzsár (ar→pe, tö): övben hordott, kétélű, ívelt pengéjű, rövid kard vagy hosszú kés

Háfiz: Hodzsa Samsz ad-Dín Muhammad Háfiz-i Sirázi (?1320–1390), Siráz városából származó misztikus költő, gazeljeit („szerelmi dalait”) csak halála után gyűjtötték össze; sírja szülővárosában található

Hajdár: Ali kalifa egyik neve, oroszlán

hajdari (ar→tö): *bajderi*, *bajderije*, rendszerint dervisek által viselt ujjnélküli kabát

hajderi: Iránban és Indiában elterjedt dervisrend

halet (ar→tö): ’állapot, helyzet’, a keringő dervisek extázisa

Hamadán: iráni város és tartomány

hamal (tö): teherhordó, hordár

hamam (ar→pe, tö): fürdő

hambalita: *banbalita*, a szunnita iszlám négy vallásjogi iskolájának, Ahmad ibn Hanbal (780-855) által létrehozott egyik ága

hanefita: *banafita*, a szunnita iszlám négy vallásjogi irányzatának (madzhab) egyike, a legradikálisabbnak tartott vallásjogi iskola

Hanife: Abu Hanífa (699–767) muszlim jogtudós, a szunnita iszlám hanafita vallásjogi iskolájának létrehozója

hanim (tö): úrnő, feleség, asszony

hárem (ar→tö): a. m. ’tiltott, bűn’, a női lakrész a muszlimoknál, ahová idegen férfiaknak tilos a bemenet

háremagaszi (ar→tö): a szultáni palota eunuchjainak vezetője

hariri (ar): könnyű selyem, Vámbérynél gallér nélküli brusszai selyemng

Harún-al-Rasíd: a legismertebb Abbászida-kalifa (780–809)

hasis (ar): a kender (*Cannabis sativa*) gyantájából készült, főként dohánnyal keverve, cigarettában vagy pipában fogyasztott kábítószer

hava (tö): levegő, zenei darab

havlu (tö): törülköző

Hazreti Molla: hely Rumeli-Hiszárban

Hedsaz: *Hidzsáz*, az Arab-félsziget nyugati része, a Vörösdtenger partvidékén, itt található az iszlám két szent városa, Mekka és Medina is

hekimi-frengi (pe): európai orvos

helva (tö): halva, többnyire liszt, vaj és cukor hozzáadásával készült kedvelt édesség

henna (ar): a keletiek (hinduk, muszlimok, zsidók) körében közkedvelt, virágos cserje (*Lawsonia inermis*), melynek leveléből készült jó minőségű festőanyagot haj- és testfestésre használják

Herát: a történelmi Kelet-Horaszán legnagyobb városa, a 18. század óta Afganisztán területén

Hest Bihist: „Nyolc Paradicsom” vagy „Nyolc Mennyeország”, Idris Bitlisi török történetíró II. Bejazid (1481–1512) uralkodása idején írt klasszikus történeti műve

hét halom örök városa: Róma (Konstantinápoly is)

hetéra (gö): a régi görögöknél a szabados életet élő, de többnyire művelt fuvolás- és táncosnők elnevezése; itt kéjő vagy utcalány jelentésben használatos

high life (an): előkelő élet

Hilmend: folyó Afganisztánban

hirka (ar→pe, tö): köpeny

Hirkánia: a Kaszpi-tenger délkeleti partjánál levő termékeny vidék

hudsre (ar): *hüdzsre*, cella

huissier (fr): szó szerinti értelemben ajtónálló, Vámbéry itt az uralkodó vagy az államtanács magasabb rangú udvari szolgáláira gondol

Ialandsi-Dolma (tö): népszerű török étel

Ibni Muldsem: Ibn Muldzsem, Alinak, a szunniták negyedik kalifájának és a síták első imámjának a gyilkosa

ibrikar (pe→tö): *ibrikdar* 'kancsóvivő', tisztség a szultáni udvarban

idi fitr-bairam (ar): 'kis ünnep', Ramazán böjti hónap vége, a törököknél *kiicsük bajram* vagy *seker bajram*

ihram (ar→tö): egy hosszú vászondarabból álló, ingszerű zarándokruha

imám (ar→pe, tö): 1. előimádkozó a mecsetben; 2. sítáknál a közösség lelki vezetője, különösképpen a szent és csalhatatlan 12 imám

Imam Riza: Mohemed próféta utolsó egyenesági leszármazottja (789–816), ő a nyolcadik imám, 1602-ben emelt síremléke Meshed városában található, neves muszlim zarándokhely

imámzáde (ar-pe): 1. a sítáknál a 12 imám leszármazottja; 2. ilyen személy mauzóleuma, síremléke

in effigie (la): képletesen, jelképesen

in hoc signo vinces (la): „e jelben győzni fogsz”, a Maxentius ellen vonuló Nagy Konstantin előtt megjelent égi jel a kereszten (legenda)

indolencia (la): közönyösség, részvétlenség, nemtörődömség

in statu quo (la): a jelenlegi helyzetben

Infandum iubes renovare dolorem: helyesebben: *Infandum, regina, iubes renovare dolorem* 'Kimondhatatlan fájdalom megújítását kívánod, királynő' (Vergilius *Aeneas*-ból)

ingiliz: angol

Insallah (ar→tö): Ha Allah is úgy akarja

intendáns (la): felügyelő

interveniál (la): közbelép, beavatkozik

intra muros (la): a falakon belül

iskele (tö): *iszkele*; kikötőlépcső, kiszállóhely

isziglik: a hamám (fürdő) özbég neve

Iszikköl: a világ kilencedik legnagyobb, és a Kaszpi-tenger után a második legnagyobb sós vizű tava a Tiensan-hegység északi részén, a hasonló nevű kirgizisztáni tartományban

Ismail pasa (1830–1895): Ibrahim pasa fia, 1863–1879 között egyiptomi alkirály

Iszfahán: a róla elnevezett tartomány székhelye, Irán harmadik legnagyobb városa, a 16. század végétől a 18. század végéig Perzsia fővárosa

Izmid: *Ízmit*, (korábbi nevén Nikomédia, Bithünia fővárosa) Kocaeli tartomány székhelye, a Márvány-tenger legkeletibb részén

jahna (tö): *jabni*, török hagymás ragu vagy pörkölt

jahudi (ar→pe, tö): zsidó

jajlak (tö): *jajla* nomád nyári szállás

jali (tö): elegáns faházak, nyaralók Isztambulban, a Boszporusz két partján

jancsár tsorbadsi (tö): *janicsár csorbadzsi*, janicsár parancsok

Jarkend: Kelet-Turkesztán déli részén fekvő város
Jaxartes: a Szir-darja folyó ókori görög-latin neve
Jenidise Vardar: helység Makedóniában, Szalinichtól észak-keletre

Jezd: *Jazd*, Irán mértani középpontjában fekvő ősi város és tartományközpont, a perzsa textilművesség, így a szőnyegszövés („jezdi szőnyeg”) központja

(I.) Jezid (645–683): az iszlám hatodik kalifája (680-tól halálig), az Omajjád-dinasztiából

jomut: nomád turkomán (türkmen) törzs

jorga: *dzsorga*, a poroszka ló török és perzsa elnevezése Közép-Ázsiában

Journal de Constantinople: a magyar emigránsok körében is népszerű francia nyelvű isztambuli hírlap

juridikus (la): jogi

jus docendi (la): a tanítás joga

kabaluk (tö): *kabalik*, durvaság, faragatlanság

kaderi: oszmánli dervisrend

kádi (ar→tö): bíró

Kadiköj: *Kadiköy*, az ókori Kalchedón, Isztambul egyik kerülete az ázsiai oldalon, a Márvány-tenger partján

kadin (tö): 'asszony, hölgy, feleség' l. még: *exkadin*

Kadr-gedzeszi: *Kadir Gedzseszi* 'a végzet éjele', a Ramazán böjti hónap 27. éjszakája, amikor a Korán kinyilatkoztatott

Kadsar: *Kádzsar*; türkmén eredetű perzsa uralkodó dinasztia, akik 1796–1935 között ültek Irán trónján

kaftán (tö): hivatalos alkalmakkor hordott, hosszú díszruha, köntös

kaftan agaszi (tö): a szultáni ruhatár főfelügyelője

kahvedsi (tö): *kahvedzsi*, kávé

Kaiszeria: *Kayseri*, fürdőhelyéről híres nagyváros Kappadókiában

kajikdsi (tö): *kajikcsi*, csónakos, „gondolavezető”

kalamitás (la): baj, csapás; nehézség; kellemetlen, váratlan eset

kalem (ar): toll, írnoki iroda

kalenter (pe→tö): *kalender*, vándor dervisek

kalenter khane (tö): szállás vándor dervisek számára

Kanlidsia, Kalindzsia, Kalindschia: *Kanlidzsia*, Isztambul egyik festői városnegyede, az ázsiai parton

Kalkutta: északkelet-indiai város; itt írta meg Kőrösi Csoma Sándor az első tibeti-angol szótárt

kallián (pe→tö): *kalján*, perzsa vízipipa, *nargile*

kalmuk: kalmük; a 17. században Oroszországba vándorolt, s ott letelepedett ojrát nyelvű és buddhista vallású mongol nép-csoport

kanaat tasi (tö): elégedettségi kő, mely a dervisek övcsatjába van foglalva

Kandilli: isztambuli városnegyed, a Boszporusz ázsiai oldalán

kanun (tö): 72 húrral ellátott citera-stzerű hangszer

kapi alti: 'Kapu alatti', mellékjövedelem a törököknél

kapidsi (tö): kapus, ajtónálló

karagöz (tö): népszerű török árnykép-játék, ill. annak fősze-replője, az eleven, tréfás, nagyhangú cigány *Kara-göz* 'Fekete szemű'; első kutatója a Vámbéry-tanítvány, Kúnos Ignác volt, akinek „Három karagöz-játék” című munkája 1886-ban jelent meg

karakalpak: kipcsak nyelvet beszélő török nép, az Aral-tótól délre, Üzbegisztán nyugati részén

kara-kirgiz: a tulajdonképpeni kirgizek Vámbéry idején hasz-nálatos neve

karakulak (tö): a nagyvezír bizalmas hírszerzője, detektív

karaman (tö): juh fajta, a dél-anatóliai Karaman város nevé-ből

karaván (pe→tö): a perzsa *karvan/kervan* szó átvétele

karavánszerail (tö): *karavánszeráj*, a karavánok pihenőhe-lye, szállása

Kardukhó: a kurdok neve Xenophón *Anabaszisz* (Felvonu-lás) című művében

Karlsbad: *Karlovy Vary*, Csehország, és Vámbéry idején az Osztrák-Magyar Monarchia leghíresebb gyógyfürdőhelye

Karsi: dohánytermesztéséről híres város a Buharai Emírség-ben

karvánbasi/kervanbasi (tö): *karavánbasi*, karavánfőnök

kasak (tö): a dervisek övre akasztott, lapos, kanál alakú hát-vakarója

Kasgar: *Kásgár*, kelet-turkesztáni nagyváros

kaszide (ar→pe, tö): 'dicsének', egy-egy uralkodó vagy fő-ember dicséretére írt, meghatározott szerkezetű versforma; a muszlim műköltészet kedvelt műfaja

katexochen (gö): tulajdonképpen, szűkebb értelemben vett kavas (tö): rendőr; fegyveres őr jelentésben a magyar nyelvben is megvolt

kazak: az eltörökösödött paleoszibériai eredetű kirgizek téves elnevezése

Kazán: Volga parti város, a Kazáni Kánság székhelye, 1552-ben foglalta el IV. (Rettegett) Iván orosz cár; Kazán és Asztrahán elestét (1556) követően a nogáj tatárok jelentős része behódolt az oroszoknak, ma Kazány

kebab (ar→tö): arab eredetű török húsétel, fűszerezett darált birkahúsból, az egész Közel-Keleten elterjedt

kedseve (pe): *kedzsáve*, a tehervonó állat (ló, öszvér vagy tevé) hátára vagy oldalára helyezett utazókosár/ülés

Kelet-Turkesztán: Turkesztán

Kemal pasazade: *Kemálpasazáde* (1483–1534) oszmánli történetíró

kemer (tö): öv, a derviseknél a szőrszövetből álló *taibend*, vagy a többszínű, csomós kötelekből jészült *kamberije* volt használatban

Kerbela: iraki nagyváros, a síták szenthelye, ahol Huszein, a harmadik imám hamvai nyugosznak

Kerim Khan Zendi: a Sirázban székelő perzsa Zend-dinasztia uralkodója (1750–1779)

Kerman: perzsa szőnyeg-készítéséről híres iráni város és tartomány

Kervankus: 'Karavánölő' (csillagkép)

keskul (pe): „koldustál”, láncra erősített, s utazáskor hátra vetett, máskor viszont kézben hordott, kókudzdíóból vagy tökből készült csésze, melyet a dervisek koldulás céljára használnak

keszkenő: *kézbevaló kendő*, vászonból, gyolcsból vagy más könnyű fehér kelméből készült, általában négyzet alakú kendő, amelyet ünnepi alkalmakkor nők viselnek a kezükben díszként

ketkhuda (pe→tö): *kethüda*, Vámbéry polgármester jelentésben használja

khajal (*bajal*) (ar→tö): fantázia, illúzió

khajalcsi (tö): *bajaldzsi*, árnyjátészó, a népszerű török karagöz-játékok előadója („árnykép-mestere”)

khal (pe): *bál*, anyajegy

khalifa (ar): *kalífa*, a próféta utóda

khalveti (ar→tö): *balveti*, *balvetije*, oszmánli dervisrend

khán: kán, közép-ázsiai uralkodói cím
 khakham basi (*babam başı*) (hé→tö): „főrabbi”, a török zsidóság egyházi feje, s egyben az államtanács tagja
 Khákanf: perzsa költő (1106–1190)
 khaki mubarek (ar): *baki mübarek*, 'áldott por'
 khanka (ar→tö): *hanekab*, derviskolostor
 Kharezm: Horezm/Hvárezm, 1077–1231 között létező virágzó közép-ázsiai állam, a mongol pusztításnak esett áldozatául
 khalka (ar→tö): *balka* 'gyűrű, kör', zártkörű dervistársaságok elnevezése
 Kharput: kelet-anatóliai város
 khatem (ar→tö): *batem*, vég, befejezés
 khatib: prédikátor
 khazinedar (pe→tö): kincstárnok
 Khejjam: Omár Khajjám (1048–1131) perzsa filozófus, csillagász, a legnagyobb rubái költő
 Khidiv: *kbedive*, az egyiptomi uralkodók címe az I. világháború előtt
 Khió: Khiosz, égei-tengeri görög sziget
 khirka (ar→tö): *birka*, vattával bélelt gyapjúkabát (dervisköpeny)
 khirkai-dervisan (ar): dervisöltözet (koldusruházat)
 Khíva: a Sejbánidák bukása után önállósodott, s a régi khvárezmi területeket is magában foglaló állam, az Aral tó és az Amú Darja torkolatvidékén; önálló kánság, 1924-ig pedig Khvárezmi Köztársaságként létezett
 khodsa (pe→tö): *bodza*, tiszteletreméltó idősebb férfi, tanár, vezető
 Khokand: a 18. század elején vált ki Bukharából, 1709-től a kokandi Ming dinasztia, akik Bábúr ágán keresztül Timúrra vezették vissza leszármazásukat; a Fergana-medencében, a mai Üzbegisztán és Kirgizisztán területén
 Khoraszán, Khorasan: *Horaszán*; korábban Közép-Ázsia és Észak-Irán közös elnevezése, Vámbéry korában már csak Észak-Iránt nevezték így
 Khosroók régi birodalma: a Szaszanida dinasztiából származó, igazságosságáról híres perzsa király, Khosrav (Chosroes, I.) Nursivan (531–579/580) és leszármazottainak uralma; II. Chosroes egyébként Nursivan unokája, Parvez volt (591–628)

Khotan: város Kelet-Turkesztánban, a Tarim-medencében, az egykori Selyemút mentén, néhai független kánság

khullari: kitűnő perzsa bor, Vámbéry több művében is megemlékezik róla

Kiagadkhané: Isztambulban; a Kiagadkhane-patak szerepel „A fehér rózsza” című népszerű Jókai-regényben is

kijma (tö): darált hús

kilerdsi (tö): *kilerdzsi*, komornyik

kioszk (pe→tö): kerti ház, kerti lak, *kőşk*

kipszák: egykor közép-ázsiai török törzsszövetség, ma a török nyelvek egyik legnagyobb csoportja

kirgiz: eltörökösödött és kipszák török nyelvet beszélő paleoszibériai nép, Vámbéry idején viszont a kazakokat hívták így, szemben a kirgizeket jelölő karakirgizekkel

Kimán: nyugat-perzsiiai nagyváros, a Teherán–Bagdad útvonal egyik fontos állomása

kislak (tö): nomád téli szállás

kitabet (ar→tö): irodalmi stílus

kivircsik (tö): kislefarkú, göndör szőrű juhajtó

kjaja (pe→tö): *kahja* 'gondnok, házmester', a *kethüda* szó alakváltozata

kláris (*Corallium rubum* Lam.): a kéregkorallok családjába tartozó s a Földközi- és Adriai-tengerben tenyésztő állatfaj, melynek csiszolt belső, piros színű tengelyét ékszerként árulják

Klió: *Clio*, a görög mitológia istennője, Zeusz és Mnemoszüné leánya, a történetírás és a heroikus költészet múzsája

konák (tö): *konak*, szállás

Kónia: *Konya*, anatóliai város, a róla elnevezett tartomány székhelye, a szeldzsuk szultánatus idején fontos irodalmi- és művészeti központ

konstatál (la): megállapít, kijelent

konstelláció (la): a dolgok állása, a körülmények, a helyzet

köcsök (pe): fiú/férfi táncos

Kökel-Tas: medresze Buhara városában

Köroglu: az egyik legismertebb török népi hős, a rablókalandjait elbeszélő hőseposz elsősorban az oguz-törökség körében népszerű

Közép-tenger: Földközi-tenger

Kremer, Alfred Freiherr von br.: osztrák orientalista (1828–1889), beutazta Szíriát és Egyiptomot, több ízben töltött be kon-

zuli tisztséget, 1880-ban pedig kereskedelmi miniszter lett. I-II. köt. Neudruck der Ausg. Wien, 1875–1877.

Krím: az 1440-es évek elején a Krími-félszigeten létrejött Krími Kánságba már Kazán és Asztrahán oroszkezre kerülését követően megkezdődött a Kaukázus előterében nomadizáló nogáj nép bevándorlása; a tatár állam 1774-ben függetlenedett az Oszmán Birodalomtól, 1783-ban pedig Oroszország része lett

Kum: közép-iráni város, Teherántól délkeletre, Meshed után a második legnagyobb zarándokhely, mivel ott nyugszanak Rizá imám nővérének, Ma'szúmének a hamvai, a síita iszlám központja Iránban

kumisz: erjesztett lótejből készült, enyhén alkoholtartalmú frissítő ital (a tö *kimiz* átvétele)

Kur: folyó a Mervdest síkság déli részén

kurama: közép-ázsiai török népcsoport

kurban-bairam (tö): *kurban bajrám* 'áldozati ünnep' (más néven: *büjük bajrám* 'nagy ünnep'), fontos muszlim ünnepnap, melyen rituális birkavágással emlékeznek meg Ábrahám (Ibrahim) áldozatáról

Kurdisztán: az indoeurópai nyelvet beszélő kurd népcsoport által lakott tájegység Törökország, Irak és Irán határvidékén, mely kismértékben Szíriába és Örményországba is átnyúlik

külügyér: külügyminiszter

kürk (tö): szörmebunda, valójában inkább nyáron hordott prémes hálóköntös

Lahóra: *Labor*, nagyváros a mai Pakisztában

lála (pe→tö): nevelő

Latakia: kiváló dohányáról híres szíriai kikötőváros a Földközi-tenger partján

lazaristák: a 17. században a párizsi Szent Lázár belpoklos-házban alapított, lelki gondozással foglalkozó katolikus szerzetesrend tagja

Lazisztán: a szunnita vallású és a grúzzal rokonságban levő dél-kaukázusi láz népcsoport által lakott terület, a Fekete-tenger mellett, mely kisebb részben Örményországhoz tartozik, a nagyobbik, déli rész (a tulajdonképpeni Lazisztán) pedig Törökország része; központja Hopa városa

les extrémés se touchent (fr): a végletek találkoznak

levantei: 1. a Földközi-tenger keleti partvidékén letelepedett európai 2. ügyes kereskedő, ravasz, körmönfont kalmár

Lipót, II.: (1835–1909) Brabanti herceg (1840–1865), majd belga király, a Szász-Coburg-Gotha-i házból

logogetha (gő): *logothetés*, eredetileg a magasabb rangú tisztviselő, ill. a birodalmi kancellár címe a Bizánci Birodalomban, a törököknél *lohjet*...

Lourdes: francia kisváros a Pireneusok között, a spanyol határ mentén, ahol 1858-ban egy kislánynak tizennyolc alkalommal jelent meg a Boldogságos Szűz Mária; máig a világ egyik leglátogatottabb Szűz Mária-búcsújáró helye

lucus a non lucendo (la): am. erőltetett, fonák szómagyarázat

lumen mundi (la): 'a világ világossága'

mabein (tő): *mabeyn*, a szultáni palota

Mabille kert Párisban: a Jardin Mabille (Le Bal Mabille), híres-hírhedt mulatókert és nyári tánchelyiség Párizsban Vámbéry idején

Macnaughten, MacNaghten, William Hay br.: brit diplomata (1793–1841), indiai titokminiszterként részt vesz Doszt Mohammed kán megbuktatásában, majd Kabulban rendezkedik be, de a száműzetésben élő volt uralkodó fia, Akbar kán csapdát állít neki, és 1841. december 23-án megöleti

Mahmud Szultán: II. Mahmud oszmán szultán (1808–1839); az oszám államigazgatás modernizálója, a birodalom területén hatalmat gyakorló nagyurak hatalmának letörése és a janicsárság felszámolása

Makami Ibrahim: az Ábrahám lábnyomának tartott szikla a Kába közelében, a mekkai Nagy Mecsetben

mákony: az ópium régies elnevezése, a mák éretlen termésének beszáradt nedve

Malcolm, John: angol utazó (1769–1833); fő műve: *Sketches of Persia, from the journals of a traveller in the East*. (London, 1827).

malekiták, malkiták: *malikita*, a szunnita iszlám négy jogi irányzatának (mezheb) egyike, alapítója és névadója Malik (714–796); *malkita*: arab nyelvű ortodox keresztény

mangal (ar→tő): az állandó kandallót helyettesítő, hordható rézlábbal, felső részében a tüzelő (kőszén) befogadására alkalmas edénnyel

maroniták: Szent Maron remetéről elnevezett szír keresztények, többségük Libanonban él, de maronita püspökségek vannak többek között Cipruson és Aleppóban is

Mavera-un-Nehr vagy Transoxánia: Maverá in-nehr vagy Má vará' an-nahr, -arabul 'ami a folyón túl van', Közép-Ázsia középkori arab elnevezése; a folyó itt az Amú-Darját jelenti

Mazendran: Mázendrán, iráni tartomány a Kaszpi-tenger délekeleti részén, székhelye Szárí

mecset (ar): muszlim imahely

medresze (ar): az iszlám világ alapítványi támogatással és állami irányítással működő iskolarendszere, ahol a Korán ismertetése és értelmezése mellett vallásjogot, állam- és jogtudományt, közigazgatási ismereteket, valamint orvoslást, matematikát, fizikát, csillagászatot, filozófiát, irodalmat és különböző művészeteket tanítottak

Medreszei Hanim: romvár Szamarkandban

Mehdi: a síták 12. imámja

Mekka: ősi város az arabiai félszigeten, az iszlám vallás keletkezésének szülőhelye, fő zarándokhelye és legszentebb városa
memento mori (la): emlékezz (készülj) a halálra!

Merv városa ma: Mary, Dél-Türmenisztán

Meshed: a kelet-iráni Horászán tartomány székhelye, Rizának, a síták 8. imámjának sírhelye

Mevlana-Dsələleddin-Rumi: Mevlana Dzsálál ad-Dín Muhammad Rúmi (1207–1273) a legnagyobb perzsa nyelvű misztikus filozófus és költő

Mevlevi: a híres misztikus költő, Dsələl eddín Rúmi által alapított, s elsősorban az Oszmán Birodalomban elterjedt dervisrend; Európában „keringő dervisek”-ként ismertek

Mevlud (ar→pe, tö): mevlúd, Mohamed próféta születésének ünnepnapja

mihmani (pe): megvendéglés

Mina völgye: kiterjedt völgy Mekkától öt kilométerre keleten, a mekkai zarándoklat fontos állomása

minaret: a muszlim mecsethez vagy dzsámihoz épített vagy illesztett, időnként különálló erkélyes torony, ahonnan a müezzin szólítja naponta ötször imára a hívőket

minder (ar): a dívány matraca

minores gentium (la): másodvonalbeliek

Mir Arab Bokharában: az 1535/36-ban épített Mir-i Arab medresze

mirza (pe): az uralkodóház férfileszármazottainak elnevezése Iránban

Missolonghi: Missolonghi (Mesolongion) görög város Aitolia vidékén, Görögország középső részén, a görög szabadságharc idején a felkelés központja,

Modaburun: Modaburnu; ma Moda, Isztambul ázsiai városnegyede, Vámbéry idején még külön falu

Mohammed Akbar kán (Ekber kán): (1813–1845) afgán herceg, Doszt Mohammed kán fia

moharrem (ar): *mubarrem*, a muszlim holdév 30 napból álló első hónapja; 10. napján van a legnagyobb síta ünnep, az Ásúra, melyen Huszein vértanúságáról emlékeznek meg

molla, molláh (ar→tö): muszlim hit- és jogtudós

mon pére est bon (fr): 'az én apám jó'

more consueto (la): rendes szokás szerint

mórok: észak-afrikai eredetű muszlim népcsoport, akik a 8–15. század között uralták az Ibériai-félszigetet; fejlett építészetük nyomai egész Spanyolországban megtalálhatók

Moszul: észak-iraki város, a valamikori Ninive, a hajdani Asz-szír Birodalom fővárosa

muderrisz (ar→tö): *müderrisz*, tanár

mudsavir (ar→tö): *müçavir*, szomszéd

multezim (ar→tö): *mültezim*, adóbérlő

mundus vult esse decipi, ergo decipiatur (lat): 'a világ azt akarja, hogy megcsalják, tehát megcsalatik'

Murád: III. (1546–1595) oszmánli szultán (1574-től halálig)

Murád: IV. Murád (1612–1740) oszmánli szultán (1623-tól haláláig)

Murgab: Afganisztában eredő közép-ázsiai folyó

murid (ar→tö): *mürid*, tanítvány

mursid (ar→tö): *mürsid*, szellemi vezető

musir (ar→tö): *müsir*, tábornok

muszáfehâ (ar→tö): *muszafaba/müszafaba*, kézfogás

Muszalla: a (közös) nyilvános ima helye, Háfiz korában Siráz jeles terének elnevezése

müszevvid (ar→tö): másoló, titkár

musztaid (ar→tö): *müsztaid*, ügyes, tehetséges, rátermett

muteszarrif: (ar→tö): *mutasarrif*, alkormányzó

Muzaffar ed Din: Muzaffareddin sáh, perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (1896–1907), akit 9 évesen, trónörökös korában, Vámbéry Tebrízben látott

müezzin (ar): imára hívó előénekes

naalin (ar): *nalín*, facipő (az ar *na'leyn* átvétele)

nacsalnik (or): *nacsahnyik*, előljáró, vezető, főnök

nafile (ar): felesleges, hiábavaló

Nagy Abbasz → Abbász, I.

Nagyörmények: a Kr. u. második században kettészakadt Örményország független maradt része, 387-ben Perzsia és a Római Birodalom felosztotta egymás között

Nakibul-Esref: a próféta utódainak főnöke és Mekka serifje

Nakisbendi: közép-ázsiai eredetű muszlim misztikus szúfired (szerzetesrend); központja Buharában volt, de Indiában és Antalóában is elterjedt

Naksi-Rusztém: 'Rusztém képe', óperzsa emlékek egy sziklafalon, néhány kilométerre Taht-i Dzsemsidtól (Perszepolisztól)

namaz (pe): a napi ötszöri rituális ima

Nimet-Ullahi: *nimetullabi*, a Sáh Nimetullah-ként ismert Nureddin Nimetullah által alapított dervisrend

nanking: a Kínában termelt vörösesbarna pamut, ill. az abból készült ruhanemű, nevét Nanking (Nanjing) városáról kapta

Napóleon: Charles-Louis Napoléon Bonaparte (1808–1873) francia katonatiszt, politikus, III. Napóleon néven 1852–1870 között Franciaország császára („kis Napóleon”)

nargileh (pe→tő): *nargile*, vízpipa

Naszreddin Sah, Perzsia királya: Nászireddin sah, perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (ur. 1848–1896)

nasszih (hé): *nászi* 'fejedelem'; a Hillél rabbi családjában öröklődő magas állami méltóság (patriárka), a zsidó nép vezetői

naturam expellas furca, tamen usque recurret (la): 'a természet visszatér, ha vasvillával űzöd is el'; Horatius epistoláiból (I. 10, 24) vett idézet

Navarin szegény hősei: Navarino (Neo-Kasztro, Pylosz) Pílosz, Píliá görög egyházmegye központja a Jón-tenger partján, ahol a görög szabaszágharc alatt több méészárlás zajlott le; Vámbéry itt valószínűleg az 1827. október 20-i tengeri csatára gondolt, amikor az egyesült francia, angol, orosz haderő tönkverte a török-egyiptomi flottát

Nebukadnezár: II. Nabukodonozor babiloni király (Kr. e. 605 – Kr. e. 562); itt Giuseppe Verdi legnépszerűbb, négyfelvonásos operájáról, a „Nabucco”-ról van szó (1842), mely Egressy Béni fordításában 1847 óta hazánkban is nagy sikerrel játszottak

Necessaire (fr): *neszesszer*, elsősorban testápoló szerek és apróbb használati eszközök részére való útításka,

Nedsef: iraki város, a síták búcsújáró helye, itt található Meshed-Ali, Ali kalifa nyughelye

nesztóriánus: a Kr. u. 431-ben megtartott efeszoszi zsinaton elítélt Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárka tanainak követői, akik Kínába, Turkesztánba és Mongóliába is eljutottak

Nil: Nílus folyó Egyiptomban

Nisabur: Nisápur, kelet-iráni város

nogáj tatárok: a Kaukázus északi előterében nomadizáló kpacsak-török nyelven beszélő nép

non plus ultra (la): valaminek a netovábbja; felülmúlhatatlan, utolérhetetlen

nonchalance (fr): hanyag előkelőség, fesztelenség, nemtörődömség

Noruz (*pe* Nourúz): a perzsa újév első napja, mely mindig március 21-re, a tavaszi napéjegyenlőség napjára esik. Ünneplése Közép-Ázsiában és Anatóliában is elterjedt

Nubar pasa: (1825–1899) örmény származású, keresztény egyiptomi államférfi, több ízben külügyminiszter és miniszterelnök

Nur Oszmanie: az 1748–1756 között épített Nuruosmaniye dzsámi Isztambulban

obskúrus (la): zavaros, homályos, ismeretlen

odsak (tö): *odzsak*, kemence, kandalló, kazán

octogén (gö-la): *oktigon*, nyolcszög; nyolcszögletű (tér vagy épület)

Ohán: Tebrizbe való kereskedő, Vámbéry útítársa

Omar: a szunniták második kalifája

opportunitás (la): megalkuvás

Orenburg: orosz város, a hasonló nevű kormányzóság központja

Orkhán: *Orbán Gázi*, oszmánli szultán (1326–1359)

Orta Ojunu: 'középjáték', török népszínháték

Oszmán: I. Oszmán, az Oszmán Birodalom alapítója (1281–1326)

Oxus: az Amu-Darja folyó ókori (görög-latin) neve

Örménia: Nagy- és Kis-Arménia (Örményország)

özbég: *üzbég*, oguz nyelvű közép-ázsiai török népcsoport, lakóhelyük: Üzbegisztán

palan (pe→tö): széles, keretnélküli könnyű nyereg
párizsi világtárlat: az 1867. évi (második) párizsi világkiállítás,
ahol Abdülaziz (1830–1876) szultán is látogatást tett

paroxizmus (gö): lázas betegségek főként elmebetegségek
hirtelen kitörése

Parthia: az iráni eredetű párthus törzs által a Kaszpi-tenger
délkeleti részén, Kr. e. 250–Kr. u. 226 között létrehozott biro-
dalom

pasa (tö): az Oszmán Birodalom fő katonai és közigazgatási
vezetőit illető méltóság

Pasa Kapiszi: az oszmán Porta népies elnevezése

pasalik (tö): egy pasa vezetése alatt álló közigazgatási terület
az Oszmán Birodalomban

pater familias (la): családfő

pater peccavi (la): Pater, peccavi (... in caelum et coram me)!
Atyám, vétkeztem (az ég ellen és teellened)! A tékozló fiú szavai
Lukács evangéliumából (15,18)

peleng (pe→tö): *pelenk*, a leopárd perzsa eredetű elneve-
zése

Pera/Péra: Isztambul városnegyede; ma: Beyoglu

perkál = (pe>fr) finom, puha, sűrű beállítású, vászonkötésű
pamutszövet

Perszeopolisz: óperzsa romok Fársz tartományban, Siráztól
északkeletre

Pertev pasa: Ethem Pertev pasa (1824–1872) török államférfi,
költő, író

Pesaver: *Pesavar*; pakisztáni tartomány, az ókori Selyemút
egyik állomása

Philadelphia: Filadelfia, II. Attalos Philadelphos által alapí-
tott lídiai város, mely a római uralom alatt is jelentékeny keres-
kedőváros maradt; ma: Alasehir, Törökországban

Phóbus (la←gö): *Phoebus*, Apolló napisten

piade katib (pe→tö): 'gyalogos írnok', a legalacsonyabb ran-
gú török tisztviselők elnevezése

piaszter: török váltópénz

pilav, pilau (pe→tö): birkahúsos rizskása, kedvelt török étel

Pléjádok útja: a Plejádok hét csillaga, a Fiastyúk csillagkép

phaëton (fr): *faeton*, kétoldalt nyitott, nap elleni védőtetővel
ellátott elegáns, könnyű hintó (*Phaetón*-nak, az ókori görög nap-
isten fiának nevéből)

pír (pe): öreg, elöljáró; a dervisrendek főnöke

poiráz (gö): *pojráz*, északi szél

Polak, Jakob Eduard, Dr (1818–1891): osztrák orvos, 1851-től Teheránban élt, s a sah szolgáltaiban sokat tett a modern orvoslás iráni meghonosításáért. Fő műve: *Persien, das Land und Seine Bewohner; Ethnographische Schilderungen* (Leipzig, 1865).

Ponti hegység: Pontus (Euxinus), a Fekete-tenger és vidékének a neve

porfír (gö): kvarc-, földpát- stb. kristályokat tartalmazó vörös színű, kristályos vulkáni kőzet; bíbor

profanáció (la): megszenteltségtelenítés, kegyeletsértés

proklamál (la): kikiált, (ünnepélyesen) közhírré tesz, kijelent

prototípa: prototípusa

provincia (la): tartomány (vidék)

quintessentia (la): *kvintesszencia*, valaminek a lényege, ve-

leje

rabbínus: rabbi

Radloff, Wilhelm (1837–1913): német-orosz orientalista, egyik fő műve, melyből Vámbéry az altáji török közmondásokat átvette: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd Sibiriens*. I–VI. Sanktpeterburg, 1866–1886.

rafanek: a hívai kánságban is ismert dohányfajta

rahat-lokum (ar): *rabatülbulkum* 'török-kellem', népszerű keleti édesség

rahle (ar): két szárnyal ellátott olvasótámlány

reng (pe): festék

rája (ar) : ra'ájá muszlim állam adófizető alattvalója

raki (tö): ánizsízsesítésű pálinka; az arab *arak*, *araki* étvétele

Ramazan hónap, ramazán böjt (ar): a muszlim holdév 30 napból álló 9. hónapja, Ramazan-Bairam

Reaumur fok; Réaumur-skála: René Antoine Ferchault de Réaumur francia természettudósról elnevezett s ma már csak történeti jelentőséggel bíró hőmérsékletegység

rectius (la): helyesebben

reporter; reporter-üzlet (fr): riporter (tudósító)

Resid efendi: Vámbéry keleten használt (ál)neve

Resid pasa: Koca Mustafa Resit Pasa (1800–1858) oszmánli államférfi, több ízben londoni és párizsi követ, külügyminiszter és nagyvezír (1846–1852, 1856–1857)

Rifaat pasa: Sadik Rifat Pasa (1807–1857) oszmánli diploma-
ta és államférfi, négy ízben külügyminiszter (1841, 1843–1844,
1848, 1853); Vámbéry 1859-ben az ő egykori házánál kapott ok-
tató állást

Ros Geluthu: *Exilarcha*, (ar) Rés Goluta, (hé) Ros Gólusz 'a
száműzetés feje', a perzsa uralom alatt, Babilóniában maradt zsi-
dóság fejedelmi rangú vezetőjének a címe, de Egyiptomban még
a 12. században is megvolt a méltósága

Rothschild („az öreg”): Mayer Anzelm (1743–1812) zsidó
pénzváltó, a Rothschild-bankház megalapítója

Rovandiz: Rawandiz, város az iraki Kurdisztán területén

rőf: elsősorban textiliák, szövetáru stb. mérésére használt
kereskedelmi hossz mérték, a magyar rőf (sing) 62,2 cm volt;
Vámbéry itt a számlák hosszúságára (mennyeségére) utal

rubend (pe): arckötő; a perzsa nek lefátyolozására használt
ruhadarab

rufai/rufaji: rifáíja, szúfi misztikus szerzetesrend, az „üvöltő
dervisek”, alapítója: Rufai Szeid Ahmed volt

Rumeli Hiszar festői romjai: a Boszporusz európai oldalán
fekvő falu, Rumelihisari, egyúttal az ott található falu, mely ma
Isztambul Saryeri kerületének egy mahalléja, Rumelia

Rumili: Rumélia, az Oszmán Birodalom európai tartománya-
inak összefoglaló neve

R... bey: Reuof (Rauf) bey, Sadik Rifat Pasa fia, Vámbéry
1859-ben az új házában kapott tanító állást és szállást, ő vezette
be az isztambuli irodalmi életbe

Saban hó (ar): sa'bán, a muszlim holdév 29 napból álló 8.
hónapja

Saféiták: *safíita*, a szunnita iszlám négy jogi irányzatá-
nak (mezheb) egyike, alapítója és névadója Safi'I (767–820); a
muszlimok kb. 15%-a követi

sah (pe): a király (uralkodó) iráni neve újperzsa nyelven

Sáh Ambulazim: Rejj híres szent- és búcsújáró helye (ma Te-
herán déli részén), ahol az illető nevű szent sírja található

Sáh-Abdul-Azim: település Teherántól „egy kis órányira”

sahszewend: sáhszeven, 'a sahot szerető' (tő), nomád török
törzs Iránban

sajka: kis méretű, fedélzet nélküli, evezővel hajtott nyílt vízi
jármű,

salvár (tö): bő, buggyos keleti nadrág; *salavári* formában délszláv közvetítéssel a magyar nyelvbe is átkerült

sans-gene (fr): *sans gene*, tartózkodás, tekintet nélkül; fesztenül, szókimondóan

sáne (pe): *tarak*, a dervis fésűje

sarab (ar): bor

sáwl (pe→an): *shawl*, sál

sejkh (ar→pe, tö): *sejk*, törzs- és nemzetségfő; idős, tiszteletreméltó ember; az iszlám vallásos tudományokban jártas, tanult ember, szerzetesi közösség vezetője

Seikh-ul-Iszlám (ar): 'az iszlám vénje', az Oszmán Birodalom legfőbb vallásjogi méltósága

serbét, (ar→pe, tö): *serbet*, rendszerint gyümölcsből készült édes üdítőital

síta: ar *síat Ali* 'Ali pártja', az iszlám legnagyobb vallási kisebbsége, mely Mohamed próféta vejének, Alinak az utódait fogadja el kalifáknak

simpliciter (la): egyszerűen, röviden

Siráz: város Irán délnyugati részén, Fársz tartomány székhelye, jelenleg az ország hatodik legnépesebb városa; több ízben főváros

sirini (pe): édesség

Skutari: Üsküdar, az antik Chrysopolis, Isztambul egyik ázsiai kerülete

Szmirma: Izmir, az Égei-tenger partján, legnagyobb városa, Izmir tartomány székhelye

soliditás (la): szoliditás; tartósság, szilárdság; megbízhatóság

spinót: spenót (paraj)

stáció (la): állomás

stipendium (la): ösztöndíj

stylista (la): *stilisza*, az irodalmi stílus művészetét ismerő ember

subventió (la): *szubvenció*; lat pénzbeli támogatás, pénzsegély;

S... báró: Splényi Lajos br. (1817–1860), Guyon Richárd sógora, nagybirtokos magyar arisztokrata, osztrák katonatiszt, az 1848–49-es szabadságharc idején diplomata, 1851-től hosszabb-rövidebb megszakításokkal az Oszmán Birodalomban él, muzulmánná lesz és felveszi a Hajdar nevet. A Vámbéry által „rendkí-

vül tehetséges és jó módú” emberként leírt férfiú a hasisélvezet áldozata lett.

S. lord: Stratford Cannig, Sir, Viscout de Redcliffe (1788–1880), sikeres angol diplomata, több ízben isztambuli követ, utoljára 1841–1858 között; Vámbéry személyesen is ismerte, a „Küzdelmeim”-ben is többször megemlékezik róla

Szaadi: Sza’di, Musn bin Muszli (ca. 1213–1292) a perzsák nagy klasszikus költője, fő művei: *Gulisztán* (Rózsakert) és *Busztán* (Virágoskert)

Szadie: *Szádiye*, oszmánli dervisrend

száhib (ar→pe, tö): úr, birtokosa valaminek

Szamanidák (Számánidák): középf-ázsiai, pontosabban: tádzsik származású emírdinasztia 819–999 között, a Karahanida hódításig, Transzoxánia urai, székhelyük Buhara volt

Szamarkand: a mai Üzbegisztánban, Közép-Ázsia jelentős nagyvárosa, Timur Leng egykori székvárosa

Szaniszló-rend: Szaniszló Ágost lengyel király által 1765-ben alapított, majd I. Sándor orosz cár által – Lengyelország királyaként – újjászervezett lengyel, majd orosz császári érdemrend

Szari: Szárf, Mázenderán tartomány központja

szárt: középf-ázsiai török népcsoport

Szászánidák: a mondabeli Szászánról elnevezett perzsa dinasztia (226–651), uralmuknak az arab hódítás vetett véget

sauve qui peut (fra): ’meneküljön, aki tud’

Szebzevár: Szabzevar, iráni város Horaszánban

Szefida, Szefevida: a Szafavida dinasztia, Sejk Szafí ad-Dín Iszhák Ardabílí (1252–1334) szúfi sejk nevéből, török eredetű iráni dinasztia 1501–1722 között uralkodott Perzsiában; a szízmus államvallássá tevői Iránban, az újkori iráni államiség megalapítója, ill. helyreállítója.

szejrjéri: (ar-tö): *szejir jeri*, sétány

szelamlík (tö): a fogadási terem a török lakosztályban

Szelim szultán: Szelim, I. Javuz oszmánli szultán (1470–1520), aki 1514-ben Csaldiránnál fényes győzelmet aratott Iszmáil iráni sah seregei felett, három évvel később pedig meghódította Egyiptomot

szeldzsukidok: szeldzsukok, oguz nyelven beszélő török törzs(szövetség), a Nagyszeldzsuk Birodalmat I. Togrul (1037–1194) alapította meg

Szemipalatinszk: az orosz Közép-Ázsia Steppe főkormányzóságnak vidéke, Tobolszk, Tomszk, Mongólia, Szemirjecsenszk és Szir-Darja közt

Szepoy-forradalom (pe→an): más néven: szipoj-lázadás, az indiai bennszülött hadak között 1857-ben kitört felkelés, amit ugyan sikerült leverni, az események a Brit Kelet-indiai Társaság bukásához s India közvetlen brit uralom alá helyezéséhez vezettek

szerdár (pe): fővezér, az Oszámn Birodalomban a hadjáratok idejére a szultán távollétében kinevezett fővezér; Vámbéry afgán törzsi főnök jelentésben használja

szetri (tö): elől begombolt, állógallérrel ellátott felsőkabát

sziamesek: szíamiaiak; a Hátsó-India középső részén

Szisz: a régi Örményország fővárosa, a 'Kis-Ararát', ma Kozan városa Dél-Anatóliában, Adana közelében

Szivász: kelet-anatóliai város

szofta: tanítvány

Szolimán: I. (Nagy) Szulejmán oszmánli szultán (1495–1566)

Szuleiman Sah: Sáh Szoleimán szafavida sah, iráni uralkodó (1666–1694)

Szuleimania: leginkább kurdok lakta város és a hasonló nevű szandzsák központja, az Oszmán Birodalom Moszul tartományában

Szulejmanie: az I. (Nagy) Szulejmán építész, Mimar Sinan által épített dzsámi-együttes Isztambulban

tadsik: az eredetileg arabokra vonatkoztatott tadsik/tádzsik elnevezés a százszánida kor után a Közép-Ázsiába érkező perzsa anyanyelvű vagy elperzsásodott araboknál a perzsául beszélő muszlimok elnevezése; ma a perzsával szoros rokonságban álló, Tádzsikisztánban élő iráni etnikum

tamariszk (ar→la): *tamariszkusz*, a Földközi-tenger vidékén őshonos, rózsaszív vagy fehér virágú, kisebb fa- vagy bokorfajta támlány (bolté): pult

tantiéme: a részvénytársaságok tiszta jövedelméből a vállalati vezetők számára juttatott osztalék; az előadás bevételeiből szerzőnek fizetett jogdíj

Tatárország: Turkesztán vagy Közép-Ázsia

tazie (ar): Huszein és családja vértanúságát színre vivő, s a muharrem gyász hónapban előadandó sífta misztériumjáték

tatlilik (tö): édesség

Tebbesz: Tebesz, sivatagi város Horaszánban, Jezd és Meshed között

teber (pe): a dervisek rövid nyelvű, feliratokkal ellátott, s a szenvedélyek legyőzésére szolgáló fejszéje

Tebrisz: Tebriz, az iráni Azerbajdzsán fővárosa, Irán egyik legjelentősebb ipari és kereskedelmi központja

Teherán: perzsa főváros

tejemmun: (ar): *tejemmün*, rituális mosdás homokkal

tekke: közép-ázsiai nomád turkomán (türkmen) törzs

tekkie (tö): *tekkie*, *tekje*, dervisszállás

Telemaque: Fénelon de Salignac de la Mothe, Francois (1651–1715) francia katolikus teológus, filozófus és író híres pedagógiai regénye, a „Les Aventures de Telemaque” (1699)

temenna: keleti üdvözlési mód, melynél az illető jobb kezével két félkör mozdulatot tesz melle és homloka felé

terekme: *terekeme*, *terakime*, a Kelet-Anatóliában és a Kaukázus túloldalán élő oguz-török nyelven beszélő nomád türkemenek arab elnevezése

teszbih (ar): a dervis 99 szemből álló olvasója

Teszkeret-ul-Evliá, Teszkrei-evliá: a szentek életírása a muszlim történelmi oktatásban

teṭ-r-teṭe: fr bizalmas, négyszemközti együttlét

Thamar: ótestamentumi személy, Júdának, József testvérének a menyje

teokratikus (gö-la): az egyházi hatalmon alapuló

Thevenot, Jean de: francia nyelvész, természettudós és botanikus (1633–1667), két keleti útján (1655–1659, 1663–1667) gyakorlatilag bejárta az Oszmán Birodalmat, ezen belül perzsiai utazására 1664–1665 között került sor. Élményeinek első részét, „Relation d'un voyage fait au Levant” (Párizs, 1665) címmel még ő maga rendezte sajtó alá, a második és harmadik rész posztomusz jelent meg 1674-ben és 1684-ben.

Tien-san: nyugat-keleti irányban mintegy 2500 km hosszan húzódó közép-ázsiai hegység, Kína, Pakisztán, India, Kazakisztán és Kirgizisztán területén

Timur: mongol származású közép-ázsiai török államférfi (1336–1405); Közép-Ázsia, Irán és a Közel-Kelet meghódítója a perzsa Tímur-i lang 'Sánta Timúr', melyből a Timúr Lenk, Tamerlán stb. európai kifejezések erednek

tirjak (pe): ópium

tobák: *tubák*, az angol *tobacco* szó magyarosított változata, örölt dohánypor, ami az orr nyálkahártyáján keresztül szívódik fel

torba (tö): bőrtársoly, erszény, bőrszák; *turba* alakban a magyar nyelvbe is bekerült

töltéstok: történytok

trainíroz (an, né): *treníroz*-, edz; (versenylovat) betanít, idomít

Transoxania: 'az Oxuson túl', történelmi tartomány az Amu-és a Szir-Darja folyók között

Trapezunt: város a Fekete-tenger délkeleti partvidékén, ma: Trabzon

tsirkásznók: cserkesznők

tsorbadi (tö): *csorbacsi/csorbadzi*, egy janicsáregység (bölük, orta, oda) parancsnoka

tugra (tö): az uralkodó kalligrafikus kézjegye, melyet a nisándzsik, ill. később azok alárendelt hivatalnokai készítettek el

Turán, turáni típus/faj: iráni eredetű kifejezés, eredetileg a százszázévi korban a mai Pakisztán déli részének elnevezése; később az Oxuson (Amú Darja) túli, zömmel török népek által lakott terület elnevezése

turbán/dulbán (pe→tö): a perzsa *dülbend/tülbent* 'muszlin' átvétele, európai vándorszó, a magyar nyelvbe feltehetően a németből jött

Turkesztán: Ázsia zömmel török népek által lakott középső része, történetileg a nagyhatalmi befolyások szerint megkülönböztetjük a Kelet (vagy Kínai-), ill. Nyugat (vagy Orosz-) Turkesztánt

Turkomán: *türkmén*; a Kaszpi-tengertől keletre eső területeken és Irán észak-keleti részén élő, oguz-török nyelvet beszélő közép-ázsiai török nép, többségük az 1991 óta független Törmenisztánban él

tutor (la): gyám; pártfogó

tutti-frutti, tuttifrutti: apróra vágott nyers befőtt vagy cukrozott vegyes gyümölcs

tirannizál (gö-la): zsarnokoskodik; kegyetlenül, erőszakosan bánik valakivel

türklük (tö): törökizmus
 ubhetli (tö): 'ragyogó', az egyiptomi alkirály címe (a török *übbebethu* 'nagy, nagyságos, kegyelmes' szóból)
 Ücs-Kilisze: 'három templom', örmény kolostor török neve Kelet-Anatóliában,
 uléma (ar→pe, tö): *ulemá*, muszlim vallástudós
 Ulyszes: Ulysses, Odüsszeusz régiesen írásmóddal
 uralg: uralkodik
 uralgó: uralkodó
 Urumieh: Urumije város, a mai Nyugat-Irán Azerbajdzsán tartományában, a nagy méretű, hasonnevű sós tó partján
 usurpáció (la): *usurpatio*, 'bitorlás'
 vakf (ar): *vakif*, kegyes alapítvány
 Ván: Van, kelet-anatóliai város, a hasonnevű tó partján
 Vándorlásaim Perzsiában: Vámbéry „Vándorlásaim és élményeim Perzsiában” című, magyarul 1867-ben megjelent nagysikerű kötete
 (I.) Welid: I. al-Valíd (668–715) 705-től volt haláláig a szunnita iszlám tizedik kalifája; Vámbéry viszont tévedett vele kapcsolatban, mivel nem I. Jazednek, hanem Abd al-Maliknak (646–715), a kilencedik kalifának volt a fia
 (II.) Welid: II. al-Valíd (706–744) a szunnita iszlám tizenötödik kalifája (743-tól haláláig); édesapja II. Jazíd (687–724) volt, a tizenharmadik kalifa, erre vezethető vissza Vámbéry elírása
 vezír (nagyvezír) (ar→pe, tö): körülbelül a miniszterelnököknek megfelelő magas tisztség az iszlám államszervezetben
 virilitás (la): férfiasság, férfiúi erő
 Visnu: a három legfőbb hindu istenség (Brahma, Siva, Visnu) egyike, sokak szerint a legfontosabb
 voltigeur (fr): könnyűgyalogoság az európai hadseregekben
 Zab: a Tigrisbe ömlő Kis- és Nagy-Záb folyók, Észak-Irak kurdok lakta területén
 zakuski (or): a különböző pácolt, füstölt húsok, savanyúságok (ecetes uborka, sárgarépa, fokhagyma), saláták, kaviár és kenyérfélék egyvelegéből álló előétel, melyhez az oroszok vodkát és pezsgőt isznak
 zarf (ar): a porcelán kávéscsészék fémből készült alátéte
 Zemzem: a mekkai Kába szentély területén levő kútforrás
 zephir: *zefir*, két szálból sodrott vékony gyapjófonal
 Zerefsán: *Szerafsan*, folyó Közép-Ázsiában

Zergán: Zerkán, dohányjáról híres perzsa település Siráz és Mervdest között

zivána (tő): *zevane*, a vízipipa csutorájához kapcsolódó vékony csövecske

Vámbéry Ármin
Keleti életképek

Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Seres István
Nyomdai előkészítés: Václav Kinga
Nyomta: Print Invest Magyarország Kft, Győr
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2011
Megjelent 800 példányban

Ármin Vámbéry
Východné žánre

Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
Zodpovedný redaktor: István Seres
Grafická úprava: Václavova Kinga
Tlač: Print Invest Magyarország Kft, Győr
Vydal: Lilium Aurum, Dunajská Streda, 2011
Náklad: 800 výtlačkov

ISBN 978-80-8062-430-9
www.liliumaurum.sk

A sorozatban eddig megjelent kötetek

Vámbéry Ármin: Bokhara története

Vámbéry Ármin: Dervisruhában Közép-Ázsián át

Vámos Magda: Resid efendi (Vámbéry Ármin élete)

Vámbéry Ármin: Küzdelmeim (önéletrajzi regény)

Kis József: Vámbéry nyomában

(Egy filmrendező naplójából)

Vámbéry Ármin: A magyarok keletkezése
és gyarapodása

Vámbéry Ármin: Vándorlásaim

és élményeim Perzsiában

Vámbéry Ármin: A török faj

Vámbéry Ármin: A Nyugat kultúrája Keleten

Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél

Hazai György: Vámbéry inspirációk

Előkészületben:

?